

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM TÖRTÉNELEM-
TUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK KIADVÁNYAI

Konferenciák,
műhelybeszélgetések

XIV.

Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből

EGER, 2017.

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**MOZAIKOK A 18-20. SZÁZADI
MAGYAR ÉS EGYETEMES TÖRTÉNELEMBŐL**

PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6.

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák, műhelybeszélgetések
XIV.**

**MOZAIKOK A 18-20. SZÁZADI
MAGYAR ÉS EGYETEMES TÖRTÉNELEMBŐL**

PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6.

Sorozatszerkesztő:
Romsics Ignác

A sorozat legutóbb megjelent kötetei:

7. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): *Doktorandusz hallgatók I. konferenciája.* 2012. május 9. (2013)
8. kötet: Ballabás Dániel (Szerk.): *Módszertani tanulmányok* (2013)
9. kötet: Gyarmati Enikő (Szerk.): *PhD-hallgatók II. konferenciája.* 2013. május 3. (2014)
10. kötet: Rakita Eszter (Szerk.): *PhD-hallgatók III. konferenciája.* 2014. május 16. (2015)
11. kötet: Ambrus László (Szerk.): *Egyháztörténeti tanulmányok* (2016.)
12. kötet: Fábíán Máté (Szerk.): *Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája.* 2015. május 14. (2016)
13. kötet: Balogh Judit, Pap József (Szerk.): *Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció.* (2016)

**MOZAIKOK A 18–20. SZÁZADI
MAGYAR ÉS EGYETEMES TÖRTÉNELEMBŐL**

PhD-hallgatók V. konferenciája. 2016. május 6.

Szerkesztette:
Ballabás Dániel

Líceum Kiadó
Eger, 2017

A szerkesztőbizottság elnöke:

Prof. dr. Romsics Ignác
az MTA rendes tagja,
egyetemi tanár

A szerkesztőbizottság tagjai:

Prof. dr. Gebei Sándor
az MTA doktora,
egyetemi tanár

Dr. habil. Kiss László, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Makai János, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Miskei Antal, PhD
egyetemi docens

Dr. habil. Pap József, PhD
főiskolai tanár

Mgr. Imrich Nagy, PhD
Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya

Prof. dr. Peter Kónya, PhD
Eperjesi Egyetem, Eperjes

A borítón: Az egri Líceum a 19. század közepén.
Forrás: Kubinyi Ferenc – Vahot Imre: *Magyar- és Erdélyország képekben.* IV.
Pest, 1854. 41.

ISBN 978-615-5621-60-4

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Nyomdai előkészítés: Tömösközi Péter
Borítóterv: Szutor Zsolt

Megjelent: 2017-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

Ambrus László: <i>Filoxéravész a bükkaljai borvidéken</i>	7
Bárány Balázs: <i>Marosán György és Nagyvárad – Egy politikai pályakezdés szociokulturális háttere</i>	17
Dinyés Patrik: <i>Mária Terézia és II. József (anya és fia) keleti politikája</i>	33
Faa-Lendvai Erzsébet: <i>„Bericht über die Aufgehobene Tiháner Benediktiner Abbtey” – Adalékok a tihanyi bencés apátság 18. századi történetéhez</i>	47
Fábián Máté: <i>Az 1909–1910. évi elszakadási mozgalom Diósgyőr nagyközségben</i>	63
Főcze János: <i>A romániai magyarság önszerveződési törekvései Trianon után</i>	79
Gál Máté: <i>Az 1956-os forradalom mint válság és az új egyházpolitika korlátozott modernitása</i>	109
Goóg Melinda Éva: <i>Genthon István – Adalékok egy arcképhez</i>	127
Gyombolai Gyula: <i>A magyar katolikus egyház ifjúságnevelési és hitoktatási lehetőségei 1957 és 1978 között az ÁEH titkosan kezelt iratainak tükrében</i>	143
Karsai-Nagy Zoltán: <i>A 102 gól legendája – A Rába-ETO 1981–1982-es bajnoki címének sporttörténeti háttere</i>	155
Péterffy Gergely: <i>A dél-dunántúl vasúti közlekedése a II. világháború után</i>	179
P. Farkas Ilona: <i>Albert Camus, a lázadó ember</i>	203
Rakita Eszter: <i>A vasúti kisajátítások hatásai a vecsési társadalomra (1845–1846)</i>	213
Sebők Szilvia: <i>A kisvárdai Szent Orsolya-rendi tanítóképző intézet mindennapjai az iskolai értesítők tükrében</i>	225
Szuromi Rita: <i>Siralomház Zsadányban – Pofonosztó, botránykeltő, nagyvonalú mecénás: gróf Almássy Tasziló</i>	241
Várkonyi Péter: <i>Válság és migráció</i>	259
A kötet szerzői	277

Filoxéravész a bükkaljai borvidéken

Ebben a rövid tanulmányban a 19. század egyik legnagyobb természeti-gazdasági katasztrófájának, a filoxéravésznek a hatásaival foglalkozom Magyarországon, azon belül is a Bükkalja térségének vonatkozásában. Ez a projekt egy, már régebb óta tartó kutatás részeként folyt, amelynek egy szeletét kívánom az itt rendelkezésre álló terjedelemben bemutatni. Az események megértéséhez beszélni kell röviden a filoxéráról és annak elterjedéséről, a bükkaljai borvidék múltjáról és jelenéről és persze arról is, hogy mit is jelentett számokban a magyar bortermelők számára ez a valóban válságos és traumatikus helyzet.

A filoxéravész 1865-ben jelent meg Európában, elsőként Franciaországban. A kártevő által okozott katasztrófa óriási volt, 30 év leforgása alatt az európai szőlővidékek mintegy kétharmadát tette tönkre. Az eredetileg Észak-Amerikában honos filoxéra (*Phylloxera vastatrix*), más néven szőlőgyökértetű a levéltetvek családjába tartozó rovar. Ez a rendkívül gyorsan szaporodó, a szőlő legveszedelmesebb kártevőjeként számon tartott rovar teljesen elszívja a nedvességet a szőlőtőkék gyökerétől, minek következtében a tőke fejlődése visszaesik, majd alig néhány éven belül teljes pusztulása is bekövetkezik.

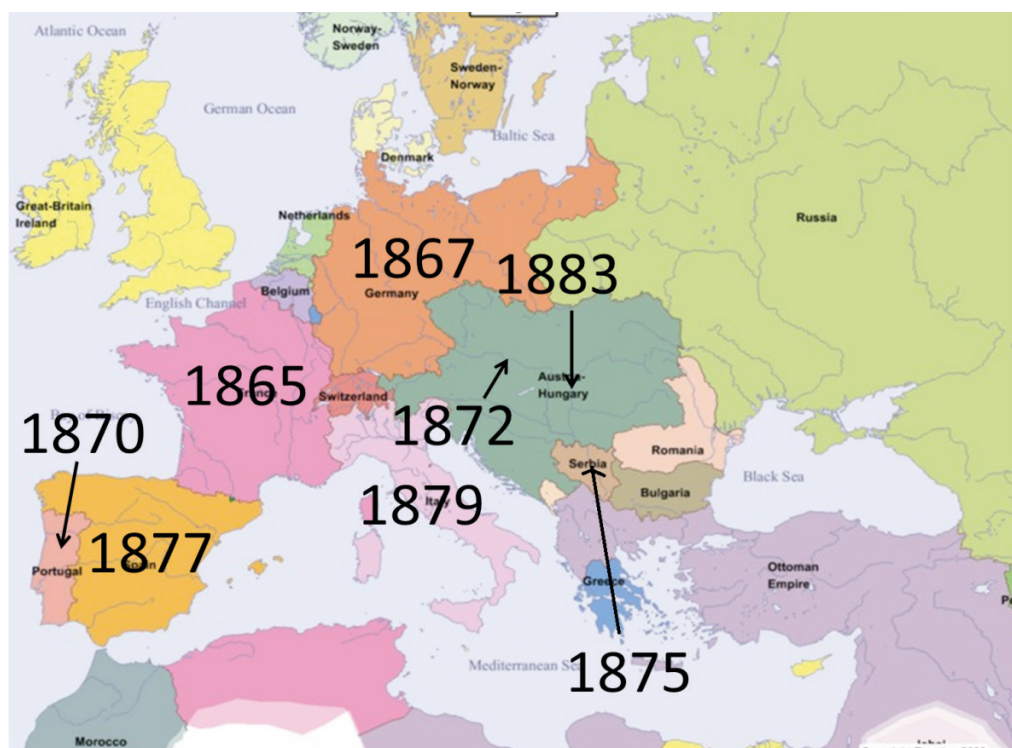

1. ábra: *Filoxérák*
(Forrás: Kozári, 1982. 135.)

A filoxéra nevű élősködőt elsőként az Amerikai Egyesült Államokban, New York államban írták le 1854-ben. A szőlőgyökérre telepszik, a nedv-elszívásnak köszönhetően a tőke lassan elhal, majd a kártevő áttelepszik egy másik tőkére. Ilyen módon a fertőzés

körkörösén terjed, közben pedig szűznemzéssel szaporodva gyors ütemben növekszik a szőlőgyökértetvek száma is. Két fajtája, a gyökérlakó és a levélgubacs-lakó közül Európában az előbbi terjedt el. A magyarországi és európai kötött talaj különösen kedvező feltételeket teremtett a filoxéra számára a nagy számban való szaporodásra.¹

A filoxéravész előtt a magyar szőlészet európai szinten az élvonalba tartozott. Ehhez képest viszont a borászat, azaz a késztermékek kezelése még gyerekcipőben járt.² A reformkorban nagyjából sikerült rendbe tenni a kérdést, javult a hordókezelés, beiktatták a folyamatba az addig jobbra kihagyott lépéseket, mint például a borfejtés vagy a kénezés.³ Igyekeztek visszaszorítani a gyakori visszaéléseket, a borhamisításokat is. A nagy gonddal kialakított új rendszer éppen az 1870-es évekre állt fel, és ekkor érte a megrengető csapás is: a filoxéra. A következő térkép vázlatosan próbálja bemutatni a járvány európai terjedését.

2. ábra: A filoxéra terjedése Európában
(Forrás: Kozári, 1982., Kozári, 1989.)

Az Egyesült Államokból Európába hurcolt kártevő először Franciaországban kezdte meg pusztítását 1865-ben, majd a szőlőállomány szinte teljes letarolásával közel ötmilliárd frank kárt okozott a francia gazdaságnak. A következő bő egy évtized során aztán végigpusztított-

¹ Kozári, 1982. 134.

² Magyar Néprajz II. kötet: Gazdálkodás. (<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/263.html> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

³ Uo.

ta az európai szőlőket, 1867-ben Németországban, 1870-ben Portugáliában, 1877-ben Spanyolországban, 1879-ben pedig Olaszországban is rohamos terjedésbe kezdett. Egyébiránt egyes adatok szerint az első európai megjelenést 1845-re tehetjük, amikor egy angol kertész a filoxérra jellemző tüneteket fedezett fel szőlőhajtató házában, ám ekkor ez még nem eredményezett rohamos terjedést.⁴ Ami az Osztrák–Magyar Monarchia területét illeti, elsőként 1872-ben észlelték Klosterneuburg szőlészeti telepén. A Magyar Királyság területén a ma Szerbiában található Pancsova szőlővesszőin jelent meg először 1875-ben. Az egri borrhéjában 1883-ban fedezték fel, elsőként Felsőtárkányban. Magyarországon a kártevő megjelenése után 10 évvel jelentkeztek a pusztítás félelmetes méretei, az 1890-es évek közepéig a magyar szőlők több mint 40%-át, összesen 391 314 katasztrális holdat tett tönkre.⁵

A kártevő felfedezése a legtöbb forrás szerint Geiger Ede távírdaellenőrhöz fűződik, mások Deininger Imre nevéhez kötik. A Földművelésügyi Minisztérium gyorsan reagált, szakbizottságot hozott létre, majd zárlatot rendelt el, illetőleg a fertőzött szőlőterületek radikális kiirtását. Ez az intézkedés azonban megkésettnek bizonyult, így a kártevő először a Tiszán túlon, majd onnan áterjedve északi, végül nyugati borvidékeinken is pusztítani kezdett.

Az ezt követő évek során a minisztérium több mint 190 rendeletet adott ki a filoxérra való és annak utóhatásával kapcsolatban. Ezek szabályozták a természetből származó szőlőtípusokat, a védekezés és megelőzés módját és eszközeit, a szakértői vizsgálat lefolytatásának mikéntjét vagy például a használatos szerszámok tisztítási módját is. A védekezés módszerei között szerepelt a vízzel való elárasztás (ami hazánkban a domborzati viszonyok miatt kevésbé volt megoldható), a tőkék homokra való áttelepítése vagy a vadszőlőbe oltott szőlőfajták előtérbe helyezése, hiszen ezekben a kártevő sokkal nehezebben telepszik meg. Mindezen intézkedések sem voltak viszont eleinte elegendők ahhoz, hogy meggátolják a fertőzés terjedését, így az hamarosan az ország teljes területén felütötte a fejét. A filoxéra egri borvidéken való megjelenését követő évben, 1884-ben Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter rendeletet bocsátott ki a további terjedés megakadályozására. A fertőzött településeket a fertőzés mértékének, illetve földrajzi elhelyezkedésüknek függvényében 23 csoportra osztották. A rendelet módosította az egyes területekre már korábban kiadott zárlatokat úgy, hogy lehetővé tette a szőlőnövény bármely részének, „továbbá bármilyen fa- vagy cserjeültetvény, használt dűczok és szőlőkarók, szőlőlevélbe csomagolt bárminemű tárgyak” ki-, illetve bevitelét az azonos csoportba tartozó települések között. Országos szinten megerősítette viszont a csoporton kívülre vitel tiltását, valamint utasította a nevezett települések szőlőtulajdonosait, hogy „az egyes phylloxeracsoportokba beosztott községekben foglalkozó szőlőmunkásokat szőlőkben alkalmazni óvakodjanak, mivel ezek ruháikon, de főleg szerszámaikon a szabad szemmel nem igen látható rovar könnyen elhurcolhatják a még egészséges szőlőikbe”.⁶

Országos szinten a védekezés ezután sikeresnek volt mondható. A nagyobb léptékű területrekonstrukció 1896-ban indult, aminek törvényi kereteit az 1896/V. törvénycikk (az úgynevezett „szőlőfelújítási” törvény) határozta meg. Ez a jogszabály elrendelte a megfelelő

⁴ Kozári, 1982. 135.

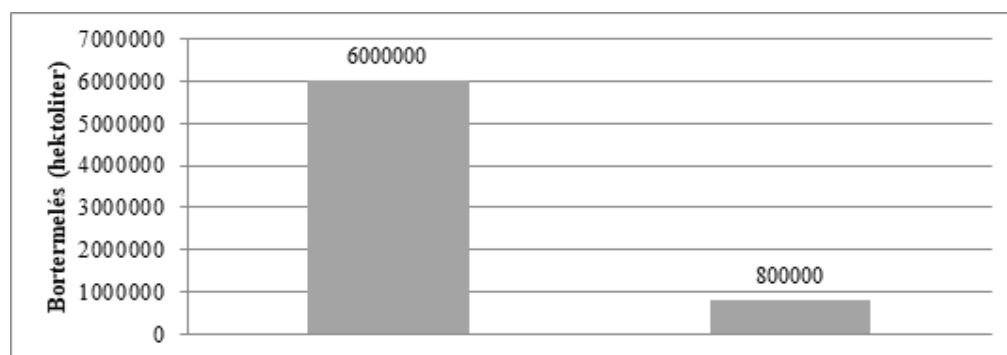
⁵ Kozma, 1966. 27.

⁶ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 56,944/1884. sz. a. valamennyi megye és törvényhatósági joggal felruházott város közönségéhez intézett körrendelete, a phylloxera-lepett területeknek csoportokba való beosztása tárgyában. (<http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

szőlővessző és oltvány termesztését és jutányos áron való forgalmazását a történelmi borvidékeken, a szakmunkások díjazással való kiképzését, a pinceegyletek felállítását, megszervezését és segélyezését. A törvényhely minderre összesen huszonötmillió forint hosszú lejáratú kölcsönt biztosított. Mindezek mellett kötelezővé tette a szőlőkarók használatát, szűkítette a telepíthető fajták mennyiségét, szabályozta a szaporítóanyagok forgalmát, illetve segélyekkel serkentette a magánvállalkozások telephely-létesítését.⁷ A törvénynek köszönhetően 1898-ban megkezdte működését a Szőlészeti Kísérleti Állomás is. Az intézkedéseknek hála az első világháborút megelőző évekre a hazai szőlőtermesztés talpra állt, sőt összességében nagyobb szőlőterület állt rendelkezésre, mint a katasztrófa előtti időszakban.⁸

A pusztulás mértékének nyomon követését több tényező is nehezíti. A kártevő megjelenése után folyamatosan rögzítették a szőlő pusztulását, de az ültetvények eltérő módon és időben mentek tönkre, s emiatt nem lehetett évi bontásban közölni az adatokat. Az időnként 2-3 évvel később rögzített kipusztulás miatt eleve nehéz pontos számot adni a vész hatásáról. Ráadásul sok gazda a kivágás után rögtön újratelepítette a szőlőjét, s ez további bonyodalmakat okoz a kutatás során, hiszen megnehezíti a tönkrement szőlő mennyiségének kiszámítását.

Szemléltetésül az alábbi ábrán tekinthető meg, hogy körülbelül hogyan viszonyult egymáshoz a filoxéravész előtti és a pusztítás utáni időben országosan megtermelt bor mennyisége.

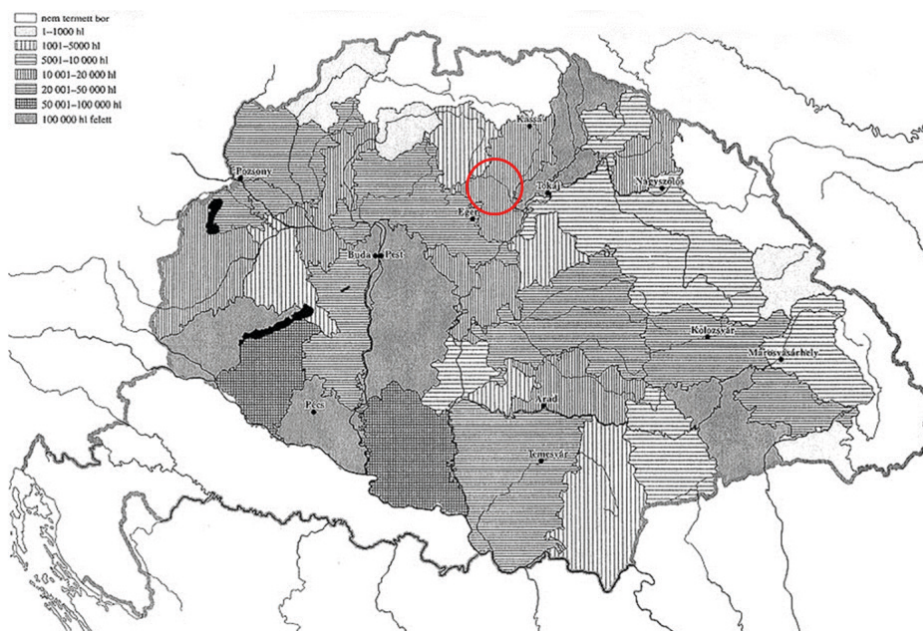

3. ábra: Bortermelés Magyarországon a filoxéra előtt és után, 1870 és 1890 (hl)
(Forrás: Magyar Néprajz II. kötet: Gazdálkodás. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/263.html> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

Látható, hogy 1870-ben, vagyis mielőtt még a katasztrófa bekövetkezett volna, az országos bortermelés elérte a 6 000 000 hektolitert, míg az 1890-es évekre már az egymilliót sem. Az alábbi térképen az országos bortermelés borvidékenkénti megoszlása látható, 1864-es adatok szerint.

⁷ <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6622> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.

⁸ Kozma, 1966. 28.

4. ábra: A bortermés mennyisége 1864-ben, megyei bontásban
(Forrás: Magyar Néprajz II. kötet: Gazdálkodás. //mek.niif.hu/02100/02152/html/02/263.
html – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

A térképen kivehető, hogy a pirossal karikázott terület, ami hozzávetőlegesen lefedi a jelen kutatás tárgyát képező vidéket, a középmezőnybe tartozott. Ebben a térségben 1864-ben átlagosan 10 001 és 20 000 hektoliter közötti mennyiségű bort termeltek.

Borvidékeink elhelyezkedésében a filoxéravész következményeként markáns területi átrendeződés zajlott le, ami a borok minőségi megoszlásában is maradandó változásokat idézett elő. Az új elrendezést az 1893: XXIII. törvénycikk alapján a 83 432-es kereskedelmi miniszteri rendelet határozta meg. Míg a filoxéravész előtt a magyar borvidékek túlnyomó része domb- és hegyvidékeken helyezkedett el, addig a filoxéravész után a termőterületek nagyobbik része síkvidéken, főként az Alföldön foglalt helyet. A hegyi szőlőknek ugyanis csak mintegy 60%-át rekonstruálták, a homoki szőlők területe viszont a filoxéravész előtti kiterjedésének háromszorosára növekedett. Ma már alig tudunk valamit például a nyúli borvidékről, de a száz-százötven éve még híres budai szőlőknek is csak az emléke él. Ezzel ellentétes módon az Alföld régi, paraszti szőlőkultúrájának emlékét éppen a 19. század végétől óriási méreteket öltő homoki telepítések homályosították el a köztudatban. Új bortermő tájak azonban nemcsak az Alföld homokján keletkeztek, hanem a Dunántúl hasonló adottságú térségein is, például Ászáron, Móron, a Balaton déli partján és a Bükkalján. Az új elrendezés szerint a Bükkalja az abaúj-miskolci borvidék része lett.⁹

⁹ A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 83.432. számú rendelete, a mesterséges borok készítésének és azok forgalomba hozatalának tilalmazásáról szóló 1893: XXIII. t.-cz. végrehajtása iránt. (<http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28borvid%29k%29&s=SORT&m=2&a=rec> utolsó elérés: 2016. október 30.)

Az 1828-as jobbágyösszeírásból tudjuk, hogy Borsod lakosságának szegényebb rétegei többek között Miskolc vagy Eger szőlőiben kerestek munkát. Tibolddarócról, amely a kutatásban az egyik markánsan megjelenő település, pedig kiderül például, hogy a 19. és a 20. században híres pezsgő alapbort termelő vidéknek számított. Erre olaszrizlinget és furmitot használtak.

Néhány szót a térségről és a borvidékről röviden. A Bükkalja a térképen látható módon helyezkedik el Magyarország területén. Földrajzilag ez jól behatárolható, de borvidékként a dolog nem ilyen egyértelmű. Ma hazánkban 22 borvidék található, amelyek 7 borrégióba vannak besorolva. A bükkaljai, mai nevén bükki borvidék az egri borrégióba tartozik a mátrai és természetesen az egri borvidékkel együtt. A talaj riolituffán kialakult lösztalaj, éghajlata napfényben gazdag, viszont hűvösebb és kevésbé csapadékos, mint az országos átlag, ezért elsősorban a fehérborok termelésének kedvez. Bükkalját egyébként csak 1970-ben nyilvánították önálló borvidékké. Előtte a források az innen származó szőlőt és borokat Bükk-vidékinek is nevezték, de elterjedt volt a miskolci megnevezés is a térség boraira. Hivatalosan tehát sokáig nem hívták borvidéknek, illetve az ide tartozó települések más borvidékek részeit képezték. Tehát tulajdonképpen a ma ide tartozó települések vizsgálatáról van szó, a bükkaljai borvidék kifejezés használatával a 19. század esetében tehát némi anakronizmussal élnek – habár a köznyelvben már akkoriban is előfordult, hogy így nevezték. Jelenleg Magyarországon hét borrégió (Sopron, Balaton, Észak-Dunántúl, Pannon, Duna, Eger és Tokaj) található. A borvidék fogalmának meghatározása, szintén az idézett törvénycikkben, a következő: *„olyan termőhelyek összessége, amely több település közigazgatási területére kiterjedően hasonló éghajlati, domborzati, talajtani adottságokkal, jellemző fajtaösszetételű és művelésű ültetvényekkel, sajátos szőlő- és bortermelési hagyományokkal rendelkezik, és amelyről sajátos jellegű borászati termékek származnak”*.¹⁰

A bükkaljai borvidék (mai nevén bükki borvidék, amely az egri borrégió része jelenleg) Aszaló, Bogács, Borsodgeszt, Bükkaranyos, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralja, Edelény, Emőd, Harsány, Kács, Kisgyőr, Kistokaj, Mályi, Megyaszó, Mezőkövesd, Miskolc, Nyékládháza, Sály, Szikszó, Tard, Tibolddaróc, Vatta településeket foglalja magába. Bár akadnak eltérések a 19. századhoz képest abban a kérdésben, hogy ezek a települések hová is tartoztak, de mégis ez lenne a bázisa a kutatásnak.

A kártevő terjedése elleni védekezés egyébként sajnos nem sorolható a borvidék sikersztorjái közé. A filoxéra elleni óvintézkedések nagy általánosságban sem mindig hoztak eredményt, még a legnagyobb körültekintés mellett sem. Ráadásul a környék településein még a legelemibb óvó rendszabályokat sem foganatosították a gazdák szőlőik védelmére. Annak ellenére, hogy miniszteri rendelet figyelmeztetett minden szőlősgazdát a fertőzött területen lakó munkások alkalmazásának veszélyeire, sőt kifejezetten tiltotta az ilyen személyek alkalmazását a még meg nem fertőzött településeken, az alispáni iratok tanúsága szerint rendszeres volt a „vendégmunkások” foglalkoztatása a régió legtöbb településén, de például még itt, Egerben is. Jelenleg bizonytalan, hogy a térségbe az idegen munkások vagy a szőlővessző-kereskedelem juttatta-e a filoxérát, sőt még az is elképzelhető, hogy a kártevő felismerésére tartott kormánybiztosi határszemlék során hurcolhat-

¹⁰ http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0400018.TV – utolsó megnyitás: 2016. október 30.

ta be ruháján a fertőzést maga a kormánybiztos, esetleg a hegybírók, akik minden ilyen határjáráson részt vettek.¹¹

A jelenleg is folyamatban lévő kutatás széles forrásbázisra épül. Fontos kiindulópontként használhatók a kezdeti statisztikai művek, például Fényes Elek¹² vagy Vályi András¹³ munkái. Ezekből képet kaphatunk a vizsgálandó településekről a 19. század első feléből. Rengeteg fontos adattal szolgálnak a mezőgazdasági statisztikák, az úgynevezett gazdacímterek is. A szőlőföldek statisztikáit ezek segítségével követhetjük nyomon. A primér források, amelyek pontosítják az adatokat az egyes települések földkönyvei és telekkönyvei, úrbéri tabellái és adóösszeírásai, illetve az 1860–1870-es évektől kezdődően már kataszteri telekkönyvekkel is számolhatunk. A vármegyei iratok közül az alispáni és főszolgabírói iratcsoportokat kellett bevonni a kutatásba, mert ezek alapján több esetben is rekonstruálhatóvá vált a filoxéravész lefolyása és az ellene való védekezés problémás menete. Ehhez szintén találhatóak adalékok a plébániai iratanyagokban is. Mindezek felül a felekezeti anyakönyvek feldolgozása is folyik, mert ezekből kapható pontosabb kép arról, hogy a társadalom hogyan élte meg a filoxéravészt, azaz például milyen arányú volt az elvándorlás vagy a foglalkozásváltás a lakosság körében. A források feldolgozottsága jelenleg településenként változó, a kutatás végső célja természetesen az összes kiválasztott település anyagainak feldolgozása. A feldolgozás jelenlegi állása szerint 13 település: Bogács, Bükkaranyos, Cserépfalu, Edelény, Emőd, Harsány, Kács, Mályi, Mezőkövesd, Nyék és Ládháza, Sály, Tard és Tibolddaróc esetében rendelkezem részletes adatokkal. Az alábbi táblázat az összesített szőlőföldadatokat mutatja.

1851-ben	1895-ben	
	ültetve	kiirtott
5 166	104	361

5. ábra: Használatba vehető szőlőföldek a vizsgált településeken (bécsi/kat. hold)
(Forrás: Az 1851-es adatok Fényes Elek munkásja alapján, az 1895-ös adatok A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Bp. 1897.)

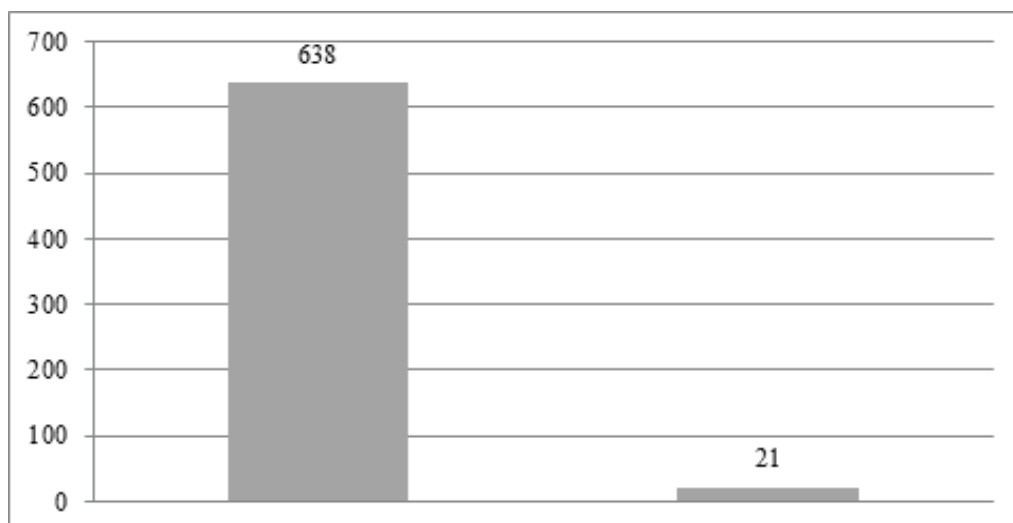
Látható a táblázatban, hogy 1851-ben a vizsgált 13 településen összesen 5 166 hold megművelhető szőlőterület volt található. Ebből 1895-re, a filoxéravész utánra már csak 465 katasztrális hold maradt meg, amelyből mindössze 104 volt beültetve, 361 pedig kiirtott állapotban volt.

A települések közül egy példát, Tibolddarócot emelném ki, ahol a források szerint 638 bécsi hold (azaz kat. hold) szőlő volt a határban a filoxéra előtt. A következő diagram a település adatait mutatja.

¹¹ Kozári, 1982. 136.

¹² Például: Fényes, 1851.

¹³ Vályi, 1796.

6. ábra: Szőlőföldek 1851-ben és 1895-ben (bécsi/kat. hold)

(Forrás: Fényes, 1851., A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája, 1897)

Igen szemléletes a változás a szőlőföld mennyiségében, ugyanis azt láthatjuk, hogy a filoxéra után a falu határában lévő beültethető szőlőföld területe mindössze 21 kat. holdra csökkent. Ez egyébként Borsod vármegye egri járását tekintve (hiszen a falu ide tartozott) a járás összes használatba vehető szőlőjének 26%-át (80-ból 21 kat. hold) tette ki.

A szőlő pusztulásával együtt járt a munkaigény rendkívül nagyarányú csökkenése is. Lássunk néhány adatot a pusztítás mértékének érzékeltetésére! Ehhez mindössze néhány egyszerű számítást kell elvégeznünk, amelynek mintája a Kozári József által Eger esetében elvégzett kutatás.

Összes napszámkiesés:	30 850
Veszteség (Ft)	617 000
Kieső bor (hl)	12 340
Kieső bor ára (Ft)	185 100
Ki nem fizetett napszám (Ft)	38 562,5

7. ábra: A tibolddaróci szőlőföldek veszteségei

(Forrás: Kozári, 1982. 136.)

Kozári József nyomán haladva tehát példánkban a veszteségek szemléltetésére egy hold szőlő egyszeri megmunkálására 8 napszámot számolhatunk. Az összes művelési munka elvégzéséhez (nyitás, fedés, metszés, kötözés és legalább háromszori kapálás) átlagosan 50 volt napszám szükséges. Ez alapján a filoxéravész előtt a tibolddaróci szőlők megmunkálásához 31.900 napszámra volt szükség. Ez a katasztrófa hatására mindössze 1050-re csökkent. Egy hold szőlőföldön termelhető szőlő átlagos értékét a kor historikusainak számításai alapján 1.000 osztrák–magyar Ft-nak véve könnyen kiszámítható, hogy a veszteség ideális termelés esetén átlagban 617 000 forint volt. Ekkora érték ment tehát

veszendőbe a szőlőültetvények pusztulásával. Amennyiben 1 hold szőlő évi terméséből átlagosan 20 hl bor állítható elő, akkor a termelésekiesés megközelítőleg 12 340 hl, ami hektoliterenkénti 15 Ft-os piaci árral számítva 185 100 Ft-ot tett ki. A tibolddaróci szőlősgazdák tehát ekkora bevételhiányt könyvelhettek el, nem beszélve a napszámából élő parasztemberekéről, pontosabban az ő megélhetésüket súlyosan érintő keresetkieséséről. Ha az átlag napszámot a vonatkozó szakirodalom alapján 1,25 Ft-nak vesszük, a szőlőföldek csökkenése miatti hiány is könnyen kiszámolható.¹⁴ A rövid számítások elvégzésével azt láthatjuk, hogy a kieső napszámok miatt összesen 38 562,5 forintnyi összeg nem került kifizetésre. Az eddigiekben közölt adatok pontossága természetesen több szempontból is kifogásolható. Arra azonban alkalmasak, hogy megközelítőleg jól illusztrálják, mekkora jelentőséget tulajdoníthatunk a filoxéra pusztításának egy kis agrárközösség szempontjából.

Nézzük meg ugyanezeket a számításokat az eddig bevont települések összes adataival!

Összes napszámkiesés:	235 050
Veszteség (Ft)	4 701 000
Kieső bor (hl)	94 020
Kieső bor ára (Ft)	1 410 300
Ki nem fizetett napszám (Ft)	293 812,5

8. ábra: Az eddig vizsgált települések összegei

(Forrás: MNL BML IV. 809., *A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája*, 1897)

A táblázat mutatja, hogy az eddig megvizsgált 13 településen összesen 235 050 napszám kiesésével kellett számolni. A tönkrement szőlő értéke meghaladta a négy és fél millió forintot, a kieső bortermelés pedig közel másfél millió forintot tett ki. Ez összesen 94 020 hektoliter bort jelentett. A napszámos szőlőmunkások kasszájából pedig összességében 293 812,5 forintnyi ki nem fizetett napszám hiányzott a filoxéra miatt.

Mivel jelen tanulmány, amint azt írásom bevezetőjében is említettem, egy régebb óta zajló, nagyobb kutatási projekt részét képezi, ezért átfogó, részletes eredmények közlésére nem vállalkoznék, hiszen a folyamatos forrásfeldolgozás számos ponton minden bizonynyal módosítani, kiegészíteni fogja az eddig elmondottakat. A filoxéravész eseményeinek rekonstruálása és a társadalmi megélés megjelenítése doktori disszertációm egyik alappillére jelenti, így a kutatás további fő iránya (a települések adatainak további feltárása, a forrásfeldolgozás folytatása, az elvándorlás és a foglalkozásváltás kérdéseinek vizsgálata) ennek a témának a teljes feldolgozása lesz.

¹⁴ Szederkényi, 1893. 474–475.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Bp. 1897.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0400018.TV (utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

<http://nfo.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm> (utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

<http://1000ev.hu> (utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

Szakirodalom

Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. (<http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyес/> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

Kozári József: Adalékok a filoxéra-pusztításnak Eger város gazdaságára gyakorolt hatásához. HSM TFK Tudományos Közlemények. 1982.

Kozma Pál: Szőlőtermesztés 2. Mezőgazdasági, Bp. 1966.

Magyar Néprajz II. kötet: Gazdálkodás. (<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/02/263.html> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Eger, 1893.

Vályi András: Magyarország leírása. Buda, 1796. (<http://www.fszek.hu/digitdoc/valyi/> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

Marosán György és Nagyvárad *Egy politikai pályakezdés szociokulturális háttere*

„Marosán bárhol is volt, mindig megtalálta a helyét a vezetők között. Egyszerűen köpönyegforgató volt. Mindig úgy fordult, ahogy a szél fúj, akár a nyárfalevél. Nekem a honvédségnél úgy mondták, hogy a munkásembereknek abszolút soha nem akart jót, mindig csak a saját karrierje érdekelt. Az mindig blabla volt, amit ő beszélt a szakszervezetről, meg hogy milyen jó dolgokat szeretnének. Ezekből semmi sem valósult meg.”¹

(Márton Erzsébet)

„Marosán jellegzetes munkáspolitikus mivoltát nemcsak az mutatta, hogy honnan jött, hanem az is, hogy mindig a munkások közé tartozónak érezte magát. Élete java részében a munkásság problémáit jól ismerte, gondolatait átérezte, s ezeket tartott a legfontosabbnak.”²

(Jemnitz János)

A pártállami időszak politikai szereplőiről eddig kevés monografikus igényű életrajz született. Ez lehetne amolyan historiográfiai érdekesség is, de a „rövid 20. század-dal” való társadalmi megbékélést roppant mód megnehezíti. Ezek között véleményem szerint kiemelkedő helyet foglal el Marosán György, akinek személye és karrierje nemcsak történeti, de (mint ahogyan azt a mottó gyanánt választott idézetek is illusztrálják) emlékezetpolitikai probléma is egyben. Olyan 20. századi életút volt az övé, melyben a főszereplő folyton konfliktusba került az adott rendszerrel: a Horthy-korszakban mint szocialista mozgalmár; a „próbálkozó demokrácia” idején az egypártrendszer kiépítését segítette, hogy ezt követően a Rákosi-korszakban börtönbe zárják, ám 1956-ban mégsem a felkelőket, hanem azok ellenségeit választotta. A konszolidálódó Kádár-korszak sem volt kielégítő számára, s ennek a konfliktusnak végül a pártból való kilépés lett a vége. S bár később mindkét fél részéről történtek békekötésszerű gesztusok, a régi harmónia a pártvezetés és Marosán között csak az évtized végén állt helyre. A pártállam összeomlásakor az újjáalakuló MSZMP vezérkarában foglalt helyet, egészen elhunytáig. Halála és

---

¹ Bindhoffer–Gyenes, 1994. 154.

² Jemnitz, 1994.

temetése a harmadik Magyar Köztársaság hajnalán gyakorlatilag észrevétlen maradt a közvélemény számára.

Marosán György és a történeti emlékezet

A Marosán-életút megítélése napjainkban alapvetően negatív: már 1990-ben jelent meg egy leleplező célzatú oknyomozó publicisztikai esszé³, mely indulatos hangnemben igyekezett a forradalom utáni megtorlások ügyében igazságot tenni. De említhetjük Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor forradalom utáni megtorlásokról szóló könyvét is, amely Marosán hírhedt, szállóigévé vált mondatát viseli címként („*Mától kezdve lövünk*”).⁴ A Nemzeti Emlékezet Bizottsága oldalán található életrajzi összefoglalás⁵ is ezt a szemléletet tükrözi. Ha azonban az életút összefoglalására keresünk szakirodalmi példákat, akkor találhatunk apologetikus jellegű munkákat is, gondolok itt Jemnitz János Marosánnal kapcsolatos írásaira⁶ vagy a Nyers Rezső által írt arcképvázlatra.⁷ E rövid – s korántsem teljes körű – szemle csupán a két véglet egy-egy eklatáns példáját igyekezett felvillantani. Általánosságban jellemző tendencia az 1945 utáni magyar történelem historiográfiájában, hogy Marosán egy munkásáruló, kriptokommunista, köpönyegforgató stb. politikus volt. A motivációk kapcsán azonban a szerzők hallgatnak.

Maga Marosán meglehetősen terjedelmes emlékirat-sorozatot hagyott hátra (öt kötetben)⁸, nem beszélve beszédeiről, ideológiai fejtegetéseiről és újságcikkeiről⁹. Műveivel kapcsolatban általános kritika, hogy saját szerepét már-már parodisztikusan túlhangsúlyozza, így forrásértékük ilyen tekintetben erősen korlátozott. Részéről talán freudi elszólás lehet, de a bizonyos sorok alapján vélhetjük, hogy talán maga a szerző is tisztában volt ezzel.¹⁰

Az életrajzírás historiográfiai problematikája napjainkban igen népszerű témává vált.¹¹ Kövér György definíciója szerint az autobiográfia egy kísérlet arra, hogy adott

³ Domonkos, 1990.

⁴ Kahler–M. Kiss, 2003.

⁵ <https://www.neb.hu/hu/marosan-gyorgy> – utolsó megnyitás: 2016. október 02.

⁶ „*úgy vélem, hogy a jövő történésének csak hat, igazán nagyformátumú XX. századi munkáspolitikus életútját kell feldolgoznia.*” Jemnitz, 1994. Jemnitz Kádár Jánost, Garami Ernőt, Böhm Vilmost, Mónus Illést, Bán Antalt és Marosán Györgyöt tartja méltónak feldolgozásra. „*1956 októberének viharos napjai félresodorták. [...] Sok fullánkos, kiegyensúlyozatlan beszéde alapján »gyűlölt« személyiséggé vált, kiváltképp az értelmiség körében. [...] A maga útját járó és a szocializmusban is, a munkásmozgalomban is »hívő« ember temetésén hatalmas tömeg gyűlt össze, hogy elbúcsúztassa.*” Jemnitz 1999. 426–428.

⁷ Nyers, 1994.

⁸ Marosán, 1967.; 1972.; 1988.; 1989a. és 1989b.

⁹ Marosán, 1959.; 1979. és 1984.

¹⁰ „*Kérdzethetnénk: nem túlságosan szép emlékekkel gondolok-e vissza az elmúlt időre – nem szépítke-e meg annyi csúfságot is az idő távlatából? Nem festem-e rózsaszínre azt is, ami fekete kellene hogy maradjon számomra halálomig?*” Marosán, 1967. 59.

¹¹ Egy életpálya bemutatását már Pierre Bourdieu is illúzióknak nevezte, de közvetve ide sorolhatjuk Gyáni Gábor észrevételeit a történeti tények konstruált voltáról: „*a tényeket nem annyira felleljük vagy megta-*

pontról visszatekintve valaki saját koherens élettörténetét rekonstruálja.¹² Heller Ágnes az öndefiniálás szempontjából vizsgálja az önéletrajzi elbeszélést.¹³ Felhívja a figyelmet arra is, hogy az emlékező én nem azonos azzal, „akire” emlékezik, hiszen folyamatos emlékezés nincsen. Az olvasónak pedig élnie kell a gyanúperrel afelől, hogy a szerző saját képzeletével tölti ki a „fehér foltokat”.¹⁴ Esetünkben még azt is számba kell venni, hogy a visszaemlékező ezt a szöveget a közzététel előre megfontolt szándékával vetette papírra. A memoár tehát ebből a szempontból egy sajátos időkezelést alkalmaz: úgy rendezi, úgy írja le a múlt eseményeit, hogy az elbeszélő szempontjából kedvező formát öltön.¹⁵

E tanulmány célja, hogy feltárjuk azt a társadalmi és kulturális hátteret, amelyben Marosán a munkásmozgalom kebelére „megtért”. Fontos, hogy az említett hatások serdülőkorban, illetve fiatal felnőttként érik: ez a személyiség fejlődésének egyik legfontosabb állomása. Erikson fejlődéselméletében ez az az időszak, amikor megfogalmazódik a „ki vagyok én, és mi lehet belőlem?” kérdése.¹⁶ A pszichobiográfia kézikönyve (*Handbook of Psychobiography*) szerint pedig politikusok esetében azért fontos az első önálló sikerek vizsgálata, mert azok megerősíthetik a személy magatartásának azon aspektusait, melyek későbbi döntéseire befolyással lehettek.¹⁷

„Kértem én maguktól a vallásomat?” – Gyermekkor (1908–1919)

1908. május 14. Az anyakönyv tanúsága szerint a Bihar vármegyei Hosszúpályi huszonhét éves görög katolikus kántortanítójának megszületett az ötödik gyermeke. A fiú a keresztségben apja nevét kapta. Emlékirata alapján elmondható, hogy három település játszott meghatározó szerepet kisgyermekkorában: Hosszúpályi, Debrecen és Nagyvárad – de közülük is ez utóbbit érdemes különös hangsúllyal említeni.¹⁸

láljuk, mint inkább mi magunk teremtjük a forrásadatok szelektálása, kombinálása és a dekódolás együttes folyományaként. [...] a történeti elbeszélés a valamikori valóság olyan utólag megkonstruált mentális képe, amely minden esetben konkrét tényállításokon nyugszik; az utóbbiak ugyanakkor maguk is – források adatain alapuló – konstrukciók, melyek a valóság leírásának keretében keletkeznek, s már csak ezért sem tekinthetők merőben önkényesnek. A rájuk alapozott sok különálló résztörténet egybekapcsolása és egyetlen összefüggő – zárt és kerek – történetté formálása viszont kifejezetten a történetíró munkájának gyümölcse.” Gyáni, 2007. 192., 200.

¹² Kövér, 2014. 102.

¹³ „Az önéletrajzi elbeszélés arra a kérdésre válaszol, hogy ki vagyok én.” Heller, 2015. 75.

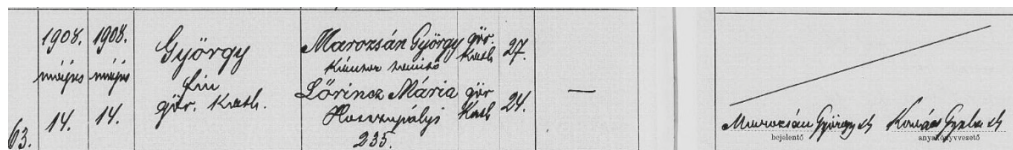
¹⁴ „... minden emlékező a saját Énjét prezentálja” és „az önéletrajzi emlékező énje általában nem teljesen azonos az emlékezetnyom énjével, s nem csak azért, mert más az »életkora«, a tapasztalatai s más az érzelmi beállítottsága”. Heller, 2015. 72–73.

¹⁵ Bővebben lásd: K. Horváth Zsolt, 2015. 24–25.

¹⁶ Erikson, 1968.

¹⁷ Schultz, 2005. 302.

¹⁸ Marosán, 1967. 26.

1. ábra: Marosán György születési anyakönyve
(Forrás: genealogia.blog.hu – Online anyakönyvi adatbázisok)

Egy román–magyar házaspár, Marosán György és Lőrincz Mária hatgyermekes családjába született. Ennek a vegyes házasságnak a ténye is nagy hatással lehetett identitásának későbbi formálódására, nacionalizmussal szembeni immunitására. Ez visszaemlékezésében is tetten érhető, ahol kifejezetten hangsúlyozza, hogy számára inkább az osztályhelyzet volt a fontos¹⁹ az emberek megítélésekor, semmint a származásuk.²⁰

Apját hatéves korában vesztette el, aki anyagi gondok és a családfői felelősség miatt alkoholizmusba menekült, ami végül az első világháború kitörésekor öngyilkosságba kergette.²¹ Az apa hiánya és a következő évek zaklatottsága nyilvánvalóan fontos szerepet töltött be Marosán személyiségfejlődésében.

Itt kell szót ejtenünk a valláshoz való viszonyáról is: hogy volt-e hite, és hogy mikor vesztette el – erre visszaemlékezéseiben nem tér ki. Az azonban bizonyos, hogy édesanyjával összekülönbözött vállalt ateizmusa miatt.²² A vallással szembeni fenntartásai később sem változtak (pl. romániai diákévei kapcsán úgy emlékezik vissza, hogy nem önszántából járt istentiszteletre²³), azonban a kórusban szívesen részt vett. A közösséghez való tartozás eme formája kedvére való volt, és valószínűleg itt kezdődött tartós kapcsolata az énekléssel is. Az azonban bizonyos, hogy az egyházi neveltetés nem múlt el nyomtalanul, hiszen későbbi politikai beszédeiben előszeretettel alkalmaz vallásos fordulatokat, bibliai utalásokat.²⁴

1914-ben költöztek Nagyváradra, a Magyar utcába.²⁵ Az életkörülmények romlása miatt azonban édesanyja a debreceni árvaházba volt kénytelen vinni őt három testvérével egyetemben.²⁶ Mind életút-, mind személyiségfejlődésbeli szempontból fontos állomás ez: innentől számítva jelentkezik benne valamiféle osztálytudat. A debreceni szervezett munkássággal való kapcsolata érlelhette ezt meg, valamint a tény, hogy az árvaházban általában munkára fogták őket.²⁷

¹⁹ „... román vagy magyar, egyre megy, ha szegény!” Uo. 66.

²⁰ „... melegszívű, önzetlen román munkások között érlelődöm még inkább internacionalistává” Uo. 160.

²¹ Uo. 15. és Szabó, 2016.

²² „– Nézze, mama, kértem én maguktól a vallásomat? Nem kértem. [...] Én viszont a boldogságot nem az égietől, de nem is az imádságtól várom. Nekem kell azt kiverkednem... Anyám nagy szemekkel nézett rám, és ezt felelte: – Makacs vagy, akár az a román apád volt! Makacs vagy... Azok a bűdös vörösök jól elbolondítottak! – Utolsó érvként pedig azt kiáltotta: – Meglásd, megbüntet a Jóisten!” Marosán, 1967. 13.

²³ „Templomba akkor mentem, ha elvittek.” Marosán, 1967. 71.

²⁴ Marosán, 1959. 5–7.

²⁵ Marosán, 1967. 26.

²⁶ Uo. 39.

²⁷ „Gondolkodásomban befolyásolt azután az is, hogy Debrecenben sok szervezett munkás élt. Éreztem erejüket, hallottam hangjukat, behatolt még az árvaházba is. A két forradalom idején találkoztam velük szemé-

Az 1917 és 1919 közötti mozgalmas időszakot ezen a helyen tölti. Az őszirozsás forradalomról festett kép gyakorlatilag azt visszhangozza, ahogyan az emlékirat megjelenésekor a politikai elit vagy a történetírás erről gondolkodott: kitűnik belőle annak forradalmisága, mintegy „dialektikus egységet” formál a soron következő Tanácsköztársasággal, ám erős kontúrokkal festi meg a hiányosságokat. Kérdés, hogy ekkor egy gyermek mennyit tudott felfogni az eseményekből.

Érdekes pontja visszaemlékezésének az „árvaházi forradalom” bemutatása, mely 1918 őszén zajlott le. Elmondása szerint a nevelők ritkábban nyúltak a testi fenytés eszközeihez, és az idősebbek diákbizottságot alapítottak.²⁸ A kezdeti eufória azonban hamar apadni látszott. Ehelyütt tetten érhetjük, hogy a gyermekkori emlékek közé már a felnőtt Marosán gondolkodása is rávetítődik, mivel bizonyos kijelentései, megjegyzései (pl. az igazgató királypártiságának vagy annak a ténynek a hangsúlyozása, hogy az első magyar köztársaság elnöke egy gróf lett²⁹) egy tízéves kislány számára még nem feltétlenül jelentenek bármit is. Színes anekdoták segítségével körvonalazódik az olvasó előtt az árvaház világa, tele dickensi figurákkal, úgy mint az unszimpatikus, vallásos-reakciós igazgató és a barátságos, rokkant nevelő.

Rövid, de boldog időszakként ábrázolja a Tanácsköztársaság időszakát: a frissiben megalakult a diáktanács ruhát osztott az árvaház lakóinak, javult az étel minősége és mennyisége, de a közbiztonság nívója is.³⁰ A pozitívabb körülmények (természetesen) exponenciálisan növelték a gyermekek tanulási morálját. Örömmel idézi fel a pillanatot, amikor húsvétkor (!) tejeskávét és kalácsot kaptak, vagy hogy a vasárnap templom nélküli pihenőnap lett, kirándultak a Nagyerdőbe stb. Nem csoda, hogy ezek után a negyedik elemibe járó kisdíjak nagy várakozással tekintett a május elsejei ünnepség elé...

A „dicsőséges 133 nap” summázata³¹ alapján is elmondható, hogy a gyermeki szűrőn keresztül láttatott Tanácsköztársaságról Marosán egy teljesen idealizált képet igyekszik mutatni. Talán maga a szerző is érezte, hogy túlzásba esett, hisz ez az a pont, ahol kétellyel fordul olvasójához, jelezve hogy közel 48 év távlatából tekintett vissza ezekre az eseményekre, s lehet hogy emlékei már kissé megfakultak. Ezt a kérdést azonban egy lakonikus válasszal hessegeti el magától.³²

A „prolidiki” bukása ennek megfelelően gyászos hangvételű, melyben az „árvaházi forradalom” romantikus regényeket idéző szereposztása szerint az igazgató (aki egyébként is osztályellenség) lett az ellenforradalom arca, akiről jól megjegyezték, hogy fehér zsebkendőjével integetett a bevonuló román csapatoknak.³³ Az összeomló rend természetesen hatással volt a tanulók eredményeire, visszatért a testi fenyték alkalmazása, és

---

lyesen is. [...] Korán rászoktattak a rendszeres munkára, ami igen fontos volt. Megszerettem a munkát, és meg is tanultam, hogy a munka nagy dolog: az emberi élet értelme s egyik legszebb célja, a boldogulásnak legbiztosabb eszköze.” Uo. 43.

²⁸ Uo. 54.

²⁹ Uo. 55.

³⁰ „Hetenként kétszer került az asztalra tészta, sőt hús is. [...] Megszűntek a lopások, megszűnt a csavargás, és a koldulás is.” Marosán, 1967. 57.

³¹ „Eddigi gyermekkormányban még soha nem voltam olyan meglegedett, mint ekkor, 1919-ben a Tanácsköztársaság idején.” Uo. 59.

³² „Talán nem!” Uo.

³³ Uo. 61.

eltűnik a rokkant nevelő szimpatikus alakja is. Marosán végül az első polgári megkezdésekor, 1919-ben tért vissza Váradra, mert mint román származásút, visszatoloncolták.

„Nagyvárad volt az én bölcsőm...” – a váradi munkásmozgalom a század első évtizedeiben

A „Pecze-parti Párizs”, az 1848–1849-es szabadságharc hadiipari központja, az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős gazdasági és kulturális centruma, Ady Endre karrierjének első állomása ekkoriban a „sztrájkok városa” jelzővel³⁴ illethető leginkább.

Nagyvárad krónikása, Fleisz János adatai alapján a következőket mondhatjuk el:

Lakosság száma	1910	1920	1930
Magyar	58 421	40 744	42 630
Román	3 604	8 541	22 412
Német	1 416	598	927

2. ábra: Nagyvárad lakosságának anyanyelvi megoszlása
(Forrás: Fleisz János adatai alapján)

1910-ben Nagyvárad lakosságának 91%-a volt magyar, 5,6%-a román és 2,2%-a német. A gyermek Marosán ebben a milióban élhetett, mikor családjával a Magyar utcába költöztek. A húszas években jelentős, 42,19%-nyi román gyarapodás figyelhető meg párhuzamosan a magyarok 30,3%-os és a németek 57,77%-os csökkenésével³⁵. A debreceni árvaházi éveket követően ez az állapot fogadhatta Marosánt, amikor visszatért a városba.

Vessünk egy pillantást arra a társadalmi és politikai környezetre, amelyben az 1919 és 1926 közötti éveket töltötte! Váradon az iparban dolgozók aránya a lakosság 35,7%-át tette ki 1910-ben, ami a harmincas évekre 30,6%-ra csökkent. Amíg azonban az élelmiszeriparban (ahol Marosán is dolgozott) 1910-ben 1503-an dolgoztak, addig a harmincas évekre ez a szám szinte megduplázódott (3035 fő).³⁶

³⁴ Fleisz, 1996. 70–74.

³⁵ Uo. 6–10.; Fleisz, 2005. 20–33.; Fleisz, 2010. 187–190.

³⁶ Fleisz, 1996: 190.; Fleisz, 2011. 189.

3. ábra: A nagyváradai élelmiszeriparban dolgozók aránya
(Forrás: Fleisz János adatai alapján)

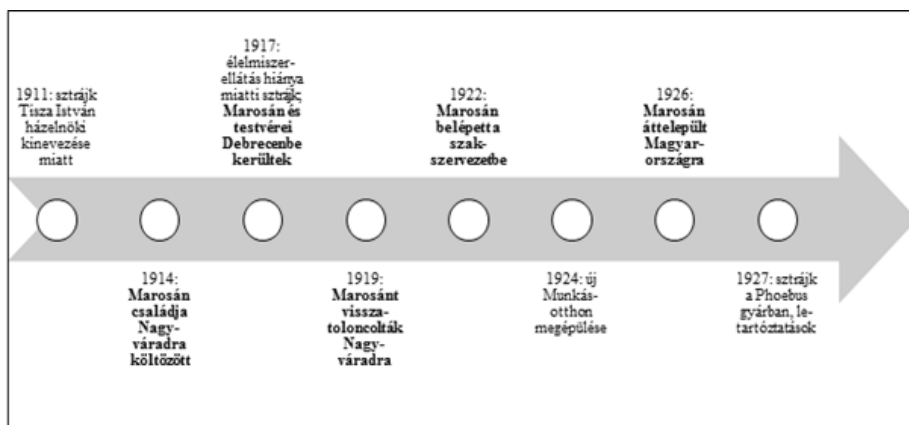
A váradi ipari munkásság és a szakszervezetek érdekérvényesítő ereje a vidéki nagyvárosok között szinte közmondásos volt. Már a 19. század elején, 1810-ben betegsegélyező egyletet hoztak létre a sütőipari munkások (nem véletlen, hogy a pékek szakszervezete – melynek Marosán is a tagja lett – nagy hagyományokkal bírt).³⁷ Az első szervezett sztrájk 1863-ban volt a városban, amit a kiegyezés évében létrehozott Általános Munkássegylet életre hívása követett. A következő évtized kezdetén a váradi munkások már segélyező pénztárral is rendelkeztek. 1890-ben került megrendezésre az első május elsejei felvonulás, amely gyakorlatilag előjátéka volt a következő éveknek, ahol a rendőrök többször is felléptek a munkásmozgalommal szemben. A város történetének legnagyobb sztrájkjára a századforduló évében került sor, mely az építőipari munkások kezdeményezésére indult el.

A munkabeszüntetések a századelőn sem álltak le: 1903-ban 10 napos általános sztrájkot tartottak. Szintén a nagyváradai munkásmozgalom jelentőségét és erejét mutatja, hogy Budapest után először itt szerveztek munkástanfolyamokat, hiszen 1904-ben már egy tucat szakszervezet működött a városban (együttes tagságuk 5000 főt tett ki). 1907 márciusában rendezte első váradi gyűlését az MSZDP, melynek során bérügyekkel és a választójog kiterjesztésével foglalkoztak. 1909-ben a munkanélküliség, az elégtelen mennyiségű munkáslakás és a választójog ügye vitte az utcára a tüntetőket. Tisza István 1911-es házelnöki kinevezése ellen is sztrájk formájában emelték fel a szavukat a váradi dolgozók. A háború évei változást hoztak: nem voltak munkabeszüntetések, sőt: május elsejei felvonulások sem, egészen 1917-ig. Ekkor ugyanis (az elégtelen élelmiszeradagok miatt) újra sztrájkba kezdtek a munkások.

³⁷ Fleisz, 1996. 70.

Az 1920 utáni nagyromán államban (ahol alapjában véve kis- és középüzemekre épült az iparszerkezet) a munkásmozgalom meglehetősen gyenge lábakon állt. Ehhez azonban hozzá kell venni, hogy az erdélyi helyzet meglehetősen különbözött az átlagos romániai állapotoktól: itt egy képzettebb, műveltebb munkásréteg működött.³⁸ Ez a történelmi fejlődésbeli különbség Nagyváradon is látszott: a húszas évek közepére már 13 szakszervezet működött a városban. Ennek az évtizednek az elején (1922-ben) csatlakozott a sütőipari munkások szakszervezetéhez Marosán György is. 1924-ben megépült az új Munkásotthon (a maga 7000 kötetes könyvtárával), ahol a következő évben már gyűléseket is tartottak. A mozgalom vezéralakja dr. Rozvány Jenő volt.

A húszas évek elején tapasztalható munkanélküliség fokozatosan növelte a munkásság elégedetlenségét, ami sztrájk formájában ugyan nem manifesztálódott, viszont a mozgalmárok folyamatosan a rendőrség homlokterében maradtak (pl. illegális plakátgasztság és hangulatkeltés miatt 1924-ben 120 főt tartóztattak le). Az évtized utolsó nagy sztrájkjára 1927-ben került sor a Phoebus gyárban, melynek ismét hatósági intervenció vetett véget, maga Rozvány is börtönbe került, s a Munkásotthont is bezárták.³⁹ Láthatjuk tehát, hogy a Fleisz János által adományozott „sztrájkok városa” jelzőre Nagyvárad többszörösen is rászolgált.

4. ábra: Marosán életútja és a nagyváradai munkásmozgalom
(Forrás: a szerző készítésű ábrája)

„Részese leszek a munkásmozgalomnak” – Ifjúkor (1919–1926)

Ha készült volna róla fotográfia, akkor a váradai Munkásotthon melegében Gorkijt lapozgató Marosán György képe jól jellemezhetné ezt az életszakaszt. A gyermekkori hánytatások ugyanis arra kényszerítették, hogy hamar munkába álljon, ám személyiségének

³⁸ Balogh, 2001. 52–53.

³⁹ Balogh, 2001. 52–53.

továbbra is szüksége volt olyan szociális és pszichológiai kapaszkodókra, ahol biztonságot és mintát találhat. A Munkásotthon és a váradi munkásmozgalom ezt biztosította számára.⁴⁰ A húszas évek fentebb bemutatott hangulatában lett Marosán gyakornok Steiner Viktor pékségében. Nem sok választása volt: testvérével többször megszöktek a lelencházból, összetűzésbe került a rendőrséggel, így kiskamaszként már el kellett mennie dolgozni. A pékség előtt kereskedőtanonc volt, de onnan is megszökött, majd henteslegény lett, ami újfent nem volt a kedvére való. Így csak ez az egy választása maradt: a pékszakma, ami mellett kitartott – saját bevallása szerint meg is kedvelte.

Édesanyjával a pályaválasztás is konfliktust jelentett, aki „asszonymesterségnek” tartotta a pékszakmát, és a munkássághoz való tartozást is fia deklasszálódásaként élte meg.⁴¹ A munka nehézségeinek és saját helyzetének egész fejezeteket szánt önéletrajzában, sőt: *Ember és kenyér* című munkájában kísérletet tett a pékmunkások történetének feldolgozására is.

A pékségben olyan közösség fogadta, amely az apa nélkül felcseperedő talajtalan kamasz számára biztonságérzetet nyújtott.⁴² Egy esetben például a pék fiával szemben a többi péklegény kel a védelmére. Saját visszaemlékezése és az ifj. Marosán Györggyel folytatott beszélgetés⁴³ is arról árulkodik, hogy ez az epizód vízváltó volt személyiségfejlődésében. A „valahová tartozás” érzése nála összekapcsolódott az osztálytudat kialakulásával, s így a közte és a pék fia közötti konfliktus akarva-akaratlanul is osztályharc manifesztálódása lett.⁴⁴

Ebben az időszakban jelennek meg a nők is Marosán életében (csak Mariska és Juliska néven emlegeti őket), de tartós kapcsolatra egyikükkel sem lépett. Az viszont érdekes, hogy ilyesfajta sikereit is már-már az olvasót zavarba ejtő részletességgel mutatja be (pl. hogy Mariska által „férfivá avatódott”⁴⁵).

Visszaemlékezéseiben külön kihangsúlyozta, hogy igyekezett hasznosan tölteni szabadidejét és művelődni. Részletes leírást ad a korabeli pékmunkások munkakörülményeiről és bérvizonyairól is.⁴⁶ A befogadó közösség biztonságérzetével a háta mögött 1922-ben „szakított” édesanyjával: egyik találkozásukkor összevesztek egymással, a már említett pályaválasztás kapcsán, s kijelentette, hogy teljesen elszakadt kispolgári családjától.⁴⁷ A tanoncképzésről nem volt jó véleménnyel, pékvizsgája azonban (legalábbis leírása szerint) kiválóan sikerült.⁴⁸

Segédlevelét 1922-ben (14 évesen) kapta meg, és ekkor be is lépett a szakszervezetbe. A Steiner-pékségben ugyanis voltak szervezett munkások, akik a Munkásotthonba is el-

⁴⁰ „... ez az Otthon lesz az én családom, a fészke, a templomom – és egyben erődöm.” Marosán, 1967. 95.

⁴¹ „Munkás nem leszel! Nem lehetsz a család szégyene! (...) Tanulsz majd, és úr leszel! (...) A te mesterséged asszonymesterség. – mondta anyám. – És nem rendes. Kenyeret, kalácsot minden asszony tud sütni.” Uo. 105.

⁴² „Hazafelé indulóban megveregették a vállama. Egyik-másik megsimogatta a fejem – ebben kifejezésre jutatták a véleményüket, hogy meg fogok felelni. Erre nagyon büszke voltam.” Uo. 83.

⁴³ Interjú ifj. Marosán Györggyel

⁴⁴ Uo. 89–92.

⁴⁵ Uo. 112.

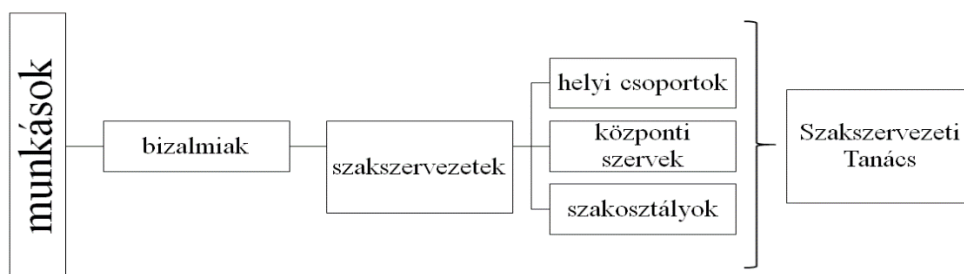
⁴⁶ Marosán, 1967. 99–100.

⁴⁷ Uo. 106.

⁴⁸ Uo. 107., 118.

vitték őt. Így alakult ki benne a művelődés iránti igény, és ekkortól vett részt az énekkar munkájában, mely szokása is élete végéig megmaradt. Ebbéli elkötelezettségét megerősítette az is, hogy énekhangját munkatársai megdicsérték, sőt: kérték, hogy énekeljen nekik.⁴⁹

De hogyan is festett ekkoriban a magyar munkásmozgalom? Sipos Péter A magyar szociáldemokrácia kézikönyvében a következőképpen mutatja be a mozgalom szerkezetét:

5. ábra: A szakszervezeti mozgalom felépítése
(Forrás: Sipos Péter leírása alapján)

A 19. század óta a szakszervezeteknek két típusa különböztethető meg: az egyikben egy bizonyos iparág rokon szakmáiból verbuválódott a tagság, míg a másikban a belépők mind azonos szakmában dolgoztak. A tagdíjat heti járulékként fizették be, ami általában egyórányi munkabért jelentett. Az összeg fele a szakszervezet pénztárába, míg 50%-a (főlegálisan) az ún. szabadszervezethez került. A szabadszervezeti tagság kötelező volt, ezzel együtt a szabadszervezeti tagok az MSZDP tagságát is alkották. A szakszervezetek létszáma tehát a szociáldemokrata párt tagjait gyarapította. A tagok tagkönyvet kaptak, használhatták az egyesületi helyiségeket (pl. könyvtárat), részt vehettek a szakszervezeti rendezvényeken. A belépéssel vállalták, hogy betartják az alapszabályzatot, egyéni érdekeiket a közösség elé nem helyezik, végrehajtják a szakszervezet határozatait, és elfogadják a munkáltatóval kötött egyezményeket. Ezen kívül a szakszervezet a tagjai számára segélyeket folyósított, és munkát is közvetített. Az általában két évente összehívott közgyűlésen választották meg a szakszervezetek központi vezetését, és döntöttek bizonyos indítványokról, segélyekről. A munkások és a szakszervezet között a legfontosabb összekötő kapocs a bizalmi volt. Gyakorlatilag a munkások képviselőjeként működött, tekintélyét csupán „diplomáciai” képességeivel tudta kialakítani és fenntartani. Ebből fakad, hogy általában karizmatikus, tapasztalt munkásokat választottak bizalminak. Gyakori, hogy a „lentől” érkező követelések és a „fentről” érkező ajánlatok két malomköve közt őrlődve kellett kompromisszumra juttatnia a két felet. Általában 10-30 fő választott egy bizalmit. A helyi csoportok, központi szervek és az egyes szakosztályok (pl. Marosán esetében az Élelmezési Munkások Országos Szövetsége kapcsán a Sütők szakosztálya) tevékenységét a központi vezetőtestület, a Szakszervezeti Tanács („Szaktanács”) irányította, melynek legfőbb jelentősége abban állt, hogy itt adtak

⁴⁹ Uo. 113.

engedélyt a sztrájkra. Külön havi közlönyt bocsátott ki (Szakszervezeti Értesítő címmel). Vezető titkára 1927 és 1944 között Peyer Károly volt.⁵⁰

Segédlevelének kézhez vétele után albérletben lakott egy bizonyos Schwartz házaspárral. Elmondása szerint nekik köszönhette, hogy nem kallódott el, miután eljárt a többi pékmunkással a legényegyletbe.⁵¹ Saját eltévelyedését belátva inkább olvasással és a szakszervezeti munkával tölti az idejét. Ebben erősíti őt a Juliskával lezajlott kalandja is.

A szerelmi csalódást követően Marosán egyre jobban beleveti magát a mozgalmi életbe, részt vett az új tagok toborzásában⁵², sőt: 1925-ben a váradi sütőmunkások gyűlésén már beszédet tart.⁵³ Tizenhét évesen vezetőségi tagnak jelölték a bizalmiak. Innentől a pékek kemény éjszakai munkája mellett nappal is aktívan tevékenykedett a mozgalomban: röpiratot terjesztett, plakátot ragasztott, majd (miután távozott a Steiner-féle pékségből) úgy döntött, hogy a mozgalom szolgálatába állítja felszabaduló idejét.

Elutazott Kolozsvárra, ahol ideiglenes munkákból tartotta fenn magát. Dolgozott magyar és román munkások között is, és ekkor végképp kialakul benne az az attitűd, hogy a vallási és a nyelvi különbségek nem fontosak számára, a közösség viszont annál inkább.⁵⁴ Közben meglátogatta a Szakszervezeti Központot is⁵⁵, itt azonban szembesülnie kellett azzal a helyzettel, hogy a munkásmozgalom súlypontja Bukarestbe helyeződött át. A román fővárosban járva lehetősége nyílt nemzetközi szintű kitekintésre is.⁵⁶

A rendszeres olvasásra először barátja, a Munkásotthon könyvtárosa, Bindinger Lajos vette rá. Az iskolai teljesítményéről a négy elemi alatt szűkszavúan annyit írt visszaemlékezésében, hogy közepes tanuló volt. A bukaresti út azonban tovább érlelte benne az önművelés iránti vágyat.⁵⁷ Nagy olvasmányélményeként a következő listát adta meg: a magyar irodalomból elsősorban Jókai, Herczeg, Ady és Bródy művei voltak rá a legnagyobb hatással, míg a világirodalom nagyjai közül már gyermekkorától kedvelte Zola, Gorkij regényeit, s ehhez csatlakozott később Hugo, Tolsztoj és Dosztojevszkij. Az ideológiai művek közül Marx és Engels, valamint Szabó Ervin írásait tanulmányozta elsőként, bár ezzel bőven akadt gondja.⁵⁸

⁵⁰ Sipos, 1988. 94–95.; Sipos, 1999. 215–230. alapján

⁵¹ Marosán, 1967. 144.

⁵² „Az én feladatomból az volt, hogy az inasokat behozzam az Otthonba, ahol aztán a vezetőség néhány tagja foglalkozik velük. A cél: korán a mozgalomhoz, a szakszervezeti éllethez kapcsolni őket.” Uo. 141.

⁵³ „Tizenöt percig beszéltem. – és ez nagy szó volt! A szaktársak nagyon megtapsoltak.” Uo. 145.

⁵⁴ „Zsidó péknél dolgoztam, aki a város leggazdagabb embere volt – együtt dolgoztam olyan zsidó munkással mint amilyen én voltam. Előtte a keresztény péklegény, a zsidó péklegény, a román péklegény s a magyar péklegény már korán példázta, hogy kinek hol a helye s milyen az értéke.” Marosán, 1967. 94.

⁵⁵ Uo. 155.

⁵⁶ „A bukaresti munkásoktól hallottam először magyarul a Szovjetunióról és Leninről. Itt eszméltem rá, hogy többféle munkásnézet uralkodik. [...] Ekkor kezdtem ráeszmélni, hogy egy országban élő, több nemzetiségű munkásosztályt csak a szocializmus – a marxista világnézet – kapcsolhat össze.” Uo. 160–161.

⁵⁷ „Ahol a munkások nem tudnak írni és olvasni, ott a szakmunka és a mozgalmi és politikai munka is sokkal nehezebben mozdul. A műveltebb ember egyetlen szóból is ért, míg az írástudatlannak százszor is előről kell kezdeni a magyarázást, méghozzá nagy türelemmel és emberséggel.” Uo. 159.

⁵⁸ „Inkább a szépirodalom kötött le. (...) A tudományos művekkel nehezebb boldogultam. Az Otthonban sok-sok előadást kellett hallgatnom, mire valamennyire is közel kerültem a tudományos szocializmushoz. (...) A Kommunista Kiáltványnak van olyan része, amelyet kívülről is megtanultam. (...) A legnagyobb részét azonban nem értettem, nem érthettem. Fejlődnöm kellett hozzá.” Uo. 177.

Szellemi fejlődésére azonban a legnagyobb hatást a váradi szakszervezeti mozgalom vezetője, dr. Rozvány Jenő gyakorolhatta. Rozvány, aki jogi tanulmányait Budapesten és Berlinben folytatta, jelentős szerepet vállalt a magyar és a román munkássajtó megteremtésében: az Erdélyi Népszava főszerkesztője, a *Kommunista Kiáltvány* és *A tőke* fordítója volt.⁵⁹ Marosán a munkásegység szükségességét is tőle hallhatta először.⁶⁰ Rozványra mint szellemi vezetőjére emlékezik vissza, aki igyekezett segíteni eligazodását a marxista szövegekben, bár ez kezdetben inkább saját kisebbségi érzését növelte.⁶¹

6. ábra: Rozvány Jenő szobra – ismeretlen művésztől
(Forrás: Fuchs, 1970. 588.)

7. ábra: Marosán György húszéves korában
(Forrás: Sipos, 2004. 50.)

Az 1926-os közgyűlésen rendes vezetőségi taggá választották meg. A bizalmiak ekkor kezdték javasolni a 18 éves péklegénynek, hogy települjön át Magyarországra. Az ottani

⁵⁹ 'Rozvány Jenő' szócikk. In: Romániai magyar irodalmi lexikon. Elektronikus kiadás, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Erdélyi Magyar Múzeum, Kolozsvár, 2002.

⁶⁰ „... a mi közvetlen programunk tiszta és világos: egységbe tömöríteni a munkásságot, nemzetiségi különbség nélkül.” Idézi Rozvány sorait Fuchs Simon. A szociáldemokrata ügyvéd életét áttekintő cikk a nemzetiségi kérdés meghaladását, a földkérdés megoldását és a munkásság egységbe tömörítését hirdető figuraként ábrázolja. Fuchs, 1970. 588–595.

⁶¹ „Kérdéseimre lassan, megfontoltan válaszol, mégsem értem. Túl színvonalas és tudományos a magyarázata – és teli van általam nem ismert, idegen szavakkal. Ráadásul mohón, gyorsan, egyszerre akarom megérteni a dolgokat.” Uo.

szakszervezeti iskolákban rejlő lehetőségekkel kecsegették, s ráadásul elkerülhette a romániai sorkatonaságot is.⁶² A mozgalmi küldetéstudat hozta tehát Marosánt Nagyváradról Magyarországra.

Összegzés

Mint láthattuk, Marosán György meglehetősen zaklatott gyermekkort tudhatott magáénak. Az apafigurát korán nélkülöznie kellett, édesanyja világképével személyisége nem volt kompatibilis. A vallásos neveltetés azonban élethosszig tartó nyomot hagyott gondolkodásmódján, szóhasználatán.

A családias légkört a nagy hagyományokkal rendelkező váradi pékmunkások szakszervezeti mozgalmában találta meg. Tőlük kapta első sikerélményeit, a külvilággal szembeni védelmet (pl. amikor a pék fia meg akarta verni), itt támadt benne igény az önművelésre, de ekkor rakta le műveltségének alapjait is, melyre későbbi ideológiai elképzelései épültek. Ez utóbbiak közül kiemelhetjük, hogy ebben a szellemi közegben hallhatott először (főként Rozvány Jenőtől) a munkásegységről. Egy interjújában Marosán elmondta, hogy számára a munkásegység a mozgalommal egyidős gondolat: véleménye szerint ez volt az az erő, mely az öntudatlan tömegeket közösséggé kovácsolta. Éppen ezért számára a munkásegység gondolata a későbbiekben kizárta a kommunista- és szovjetellenességet.⁶³ Későbbi pályafutásával és politikai magatartásával kapcsolatban ez sokat megmagyaráz.

1984-ben írott *A mozgalom* című munkájában a 76 éves politikus ismét visszatekint pékinasként eltöltött éveire. Úgy látta, hogy mikor 12 évesen a szervezett pékmunkások közé került, azok (a munka jellegéből fakadóan) mindent készségesen megmutattak neki, hogy alapos munkát végezhesen. A pékség főbizalmijával sikerült jó kapcsolatot kialakítania, aki bevonta őt a vasárnapi munkaszünetért folyó küzdelembe. Az inaslétből történő „felszabadulása” után ezt a közösséget az apa nélkül felnőtt fiú már jobban magáénak érezte, mint saját családját. Érezhette is, hiszen 17 évesen már bizalmi és vezetőségi tag volt. Úgy fogalmaz, hogy ekkor lépte át az ösztönösség határát, és eljutott a tudatosság és elkötelezettség világába.⁶⁴ A munkásmozgalom tehát biztosította számára azt az intimitást, pszichés védelmet és szocializációs háttérrel, melyet saját családjának széthullása miatt nélkülözni volt kénytelen. Nem egyedi eset ez, hiszen számtalan olyan példát találhatunk a történelemben (és napjainkban), amikor egy gyökértelen személyiség családpótlék gyanánt egy kisebb közösség tagjai közé menekül.

⁶² „Elhagyjam Romániát, Váradot, elhagyjam Erdélyt? (...) Sokat hallottam Horthy Magyarországról, ahol az élet nem valami jó, és a Tanácsköztársaság után jobban üldözik a szervezett munkásokat, mint Romániában. De végül is döntöttem, hisz a bizalmi nekem még rossz tanácsot soha nem adott, és mindig megmutatta a helyes utat.” Marosán, 1967. 183.; Szabó, 2016.

⁶³ Vig, 1970. 168.

⁶⁴ Marosán, 1984. 18–21.

A vonat egy esti órában érkezett meg Marosán Györggyel a Nyugati pályaudvarra 1926 elején. Fárastó, több napig tartó utazás volt ez több átszállással Nagyvárad, Bihardiószeg és Debrecen csomópontokkal.⁶⁵ A magyar főváros tartogatta számára azt a továbblépési lehetőséget, mely a második világháború után a politikai elit csúcsára repíti.

Felhasznált források és szakirodalom

Források és forráskiadványok

- Az első évek (1945–1948). A Népszabadság interjúsorozata. Szerk.: Víg Vilmosné. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Bárány Balázs interjúja ifj. Marosán Györggyel. (2016. július 14.) Hangfelvétel.
- Marosán György: A mozgalom. MSZMP KB, Budapest, 1984.
- Marosán György: A párt harca a tömegekért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- Marosán György: A tanúk még élnek. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989a.
- Marosán György: Az úton végig kell menni. Magvető Kiadó, Budapest, 1972.
- Marosán György: Ember és kenyér. Táncsics Kiadó, Budapest, 1979.
- Marosán György: Fel kellett állnom. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989b.
- Marosán György: Nincs visszaút. Emlékeim az 1948–1956-os évekből. ELTE ÁJK, Budapest, 1988.
- Marosán György: Tüzes kemence. Magvető Kiadó, Budapest, 1967.
- Pesti utca – 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből. Szerk.: Bindorffer Györgyi – Gyenes Pál. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 1994.

Szakirodalom

- Balogh László: Románia története. AULA Kiadó, Budapest, 2001.
- Domonkos László: A hóhér vigyorog. Számadás és vádirat. Universum Kiadó, Szeged, 1990.
- Erikson, Erik H. (1968): Az emberi életciklus. In: Fejlődéslélektan olvasókönyv. Szerk.: Bernáth László – Solymosi Katalin. Tertia Kiadó, Budapest, 1997. 27–42.
- Fleisz János: Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között 1919–1940. Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 2005.
- Fleisz János: Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában. Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1996.
- Fuchs Simon: Az igazságkereső Rozvány Jenő. Korunk, 1970/4. 588–595.
- Gyáni Gábor: Relatív történetelem. Typotex, Budapest, 2007.
- Handbook of Psychobiography. Ed. Schultz, William Todd. Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Heller Ágnes: Az önéletrajzi emlékezés filozófiája. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2015.
- Jemnitz János: Kiegészítések Marosán György arcképéhez. Múltunk, 1994/4. 161–170.
- Jemnitz János: Marosán György. In: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerk.: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 426–428.
- K. Horváth Zsolt: Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához. Kijárat Kiadó, Budapest, 2015.

⁶⁵ Marosán, 1967. 184.

- Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk”. Tíz év után a sortüzekről. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.
- Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- Nyers Rezső: Ki is volt Marosán György valójában? Múltunk, 1994/3. 176–180.
- Romániai magyar irodalmi lexikon. Elektronikus kiadás, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Erdélyi Magyar Múzeum, Kolozsvár, 2002. (<http://mek.oszk.hu/03600/03628/html> – utolsó megnyitás: 2016. június 12.)
- Sipos Levente: Szakítás. Marosán György és Kádár János. Rubicon, 2004/8-9. 49–55.
- Sipos Péter: A szociáldemokrata szakszervezeti mozgalom. In: A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Főszerk.: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 215–230.
- Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919–1944). Gondolat Kiadó, Budapest, 1988.
- Szabó Róbert (2016): Marosán György. (<https://www.neb.hu/asset/phpDEYHIM.pdf> – utolsó megnyitás: 2016. június 12.)

Mária Terézia és II. József (anya és fia) keleti politikája*

Bevezető

A magyar szakirodalom bővelkedik a Magyar Királyság Habsburg időszakának elemzéseivel és értelmezéseivel. Ahol meglátásunk szerint mégis mutatkozik némi hiányosság, az a keleti politika vonatkozásában lelhető fel. Jelen munkánkban ennek egy szeletét szeretnénk röviden áttekinteni, ezzel megalapozva a későbbi, mélyebb kutatásunkat, ami doktori disszertációnk fontos alfejezete lesz. A disszertáció tervezett címe: *A Habsburg Monarchia „keleti nyitása”, II. József oroszországi utazásai*. II. József oroszországi útjait tudomásunk szerint magyar nyelven még senki nem közölte és dolgozta fel, és mivel az orosz és német szakirodalom ebben (minthogy nálunk érintettebb a témában) jóval előttünk jár, ezért az előttünk álló munka során nagyrészt támaszkodhatunk majd azokra, ugyanakkor a források tekintetében is bízunk benne, hogy tudunk újat felmutatni.

Az oroszországi utazások önmagukban nem értelmezhetők, szükséges hozzá a „keleti nyitás” vizsgálata, amihez viszont meg kell ismernünk és meg kell értenünk II. József és Mária Terézia kapcsolatát mind a személyes életüknek, mind az uralkodói létüknek dimenziójában. Kettejük kapcsolatának a disszertációban egy önálló fejezetet tervezünk szentelni.

---

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

A keleti politika meghatározása

A tanulmány címe kapcsán mindenképpen kiemelendő, hogy a Habsburg Monarchia mindenkori keleti politikája szinte minden esetben kapcsolatban van az északi és déli politikával, de nem mellékes a nyugati politika sem. Ha a 18. századi viszonyokra ezt lefordítjuk, akkor annyit jelent, hogy a Habsburg Monarchiának az Orosz Birodalommal való kapcsolatkeresése, időnként „erőpróbái” nem függetlenek a Porosz Királysággal és az Oszmán Birodalommal való kapcsolatától, de még a Francia Királyság szerepe is jelentős egyes esetekben (nem beszélve Nagy-Britanniáról). Az említett *primer riválisok* (saját szóhasználat – D. P.) vagy ténylegesen háborús viszonyban, vagy szövetségben álltak egymással, semlegességről ritkán, érdektelenségről pedig egyáltalán nem lehetett szó. Ennek az egyik legfőbb oka véleményünk szerint az, hogy az expanzió korszaka ez, amikor a lakosság és a gazdaság növekedése, illetve az újra megerősödő abszolutisztikus hatalom adta lehetőségek ismét marsallbotot adtak az uralkodók kezébe. A távolból tekintve, némi sarkítással azt mondhatjuk, hogy a végső cél a másik elszigetelése volt, bármi áron. Mondhatnánk, hogy ebben nem különbözik egyetlen más korszaktól sem a 18. század, de néhány fontos sajátosságra azért felhívnánk a figyelmet, ami bizonyos mértékig igazolja a korszak külpolitikájának az unikalitását.

Az egyik legjelentősebb különbség a korábbi évszázadokhoz képest, hogy erre a korszakra érte el Európa az erőegyensúly doktrínájának rutinszerű alkalmazását. Így gyakorlatilag bárki, aki kicsit kilógott a sorból, és többet kívánt magának, mint környezete, egyből szembetalálhatta magát egy szinte egységes Európával, nem egy esetben a korábbi szövetségeseivel is.¹ Ez különösen a Habsburg Monarchia számára okozott sok nehézséget, ugyanis központi elhelyezkedéséből fakadóan nem tudott olyan külpolitikai manőverbe fogni, amely ne veszélyeztette volna az erőegyensúly fenntartását, és szemben más nagyhatalmakkal, expanzív törekvéseit nem tudta a gyarmati világban kiélni.

Nem értünk egyet azzal a véleménnyel, miszerint „*a vesztfáliai béke és a francia forradalom közötti másfél száz évben kevés gyökeres változás történt Európa térképén*”.² A 18. század elején Európát két jelentős háború dúlta szinte egy időben: a nagy északi háború (1700–1721) és a spanyol örökösödési háború (1701–1714). Jelentőségük nehezen lenne összemérhető, pedig érdekes adalékul szolgálhatna a történetírás számára, ha megpróbálnánk kvantitatív módszerekkel összevetni a két eseményt. Mi jelen esetben csak röviden, a témánk szempontjából teszünk említést a két háborúról. Úgy tűnhet, hogy a nagy északi háború területi kiterjedését tekintve (Észak- és Kelet-Európa) inkább kapcsolódik tanulmányunkhoz, de mivel a Habsburg-dinasztia keleti politikáját kívánjuk vizsgálni, a spanyol örökösödési háború hatása még jelentősebb, ugyanis annak eredményeképpen Bécs elvesztette külpolitikai irányultságának jelentős részét, és vált ezzel végérvényesen Közép-

¹ Davies, 2000. 548.

² Norman Davies jelentős eseménynek a jelölt időszakban a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti békét és a Rzeczpospolita felosztásait tekinti. Véleményünk szerint azonban nem elhanyagolható európai nézőpontból nézve sem a török kiűzése a Magyar Királyság területéről, a nagy északi háborút követő hatalmi és területi átrendeződések, illetve a kücsük–kajnardzsi béke sem. Uo. 543.

Kelet-Európa dinasztiajává.³ Figyelme ezután már hangsúlyosabban terjedt ki Dél- és Kelet-Európára, lezárva teljesen a gyarmati és részben a nyugati expanzív álmokat.

Délen a gyengülő, de nem hanyatló⁴ Oszmán Birodalommal, míg keleten az erősödő, de még nem világhatalom Orosz Birodalommal⁵ kellett szembe néznie. A két század eleji háború előkészítette Európa keleti felének államait a rivalizálásra: véleményünk szerint a Habsburg-befolyás a spanyol örökösödési háború – számukra kedvezőtlen kimenetele – eredményeképpen arra a szintre süllyedt, mint amire az Orosz Birodalom emelkedett, így tulajdonképpen hatalmi erőegyensúly jött létre a térségben. Eközben a nagy északi háborút elvesztő Svéd Királyság hirtelen megüresedő helyét fokozatosan vette át a Porosz Királyság, míg a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság továbbra is csak belső megosztottságával küzdött. Az Oszmán Birodalom helyzete rendkívül árnyalt, de talán azzal nem járunk távol a valóságtól, ha 18. századi Európa *hatalmi állandójának* (saját szóhasználat – D. P.) tekintjük.⁶

Mária Terézia „külpolitikai öröksége”

A Habsburg Monarchia külpolitikája VI. (III.) Károly (1711–1740) uralkodása alatt, vagy a mi szempontunkból pontosabban kifejezve: a Mária Terézia (1740–1780) uralkodását megelőző időszakban még hagyományosan törökellenes álláspontot foglalt el. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen még élő tanúi voltak a törökellenes felszabadító harcoknak, és az 1716–1718-as és az 1736–1739-es évek újabb osztrák–török háborút hoztak.⁷ VI. Károly számára keleten területszerzési lehetőségként maximum a Balkán, illetve vala-

³ Egy brit történész véleménye szerint: „Egyetlen más dinasztia sem volt ilyen hosszán tartó, és ilyen mély hatással Európa történetére. Övék az újkori történelem legjelentősebb családjának járó cím. Közép-Európa története az ő történetük.” Taylor, 1998. 12.

⁴ Az Oszmán Birodalom történetének kora újkori szakaszát hosszú időn keresztül egyértelműen a hanyatlás korszakaként interpretálták, többek között olyan sorsfordító eseményekkel fémjelezve, mint az 1571-es lepantói ütközet vagy a Magyar Királyság területéről való kiszorulás. A 90-es években azonban – ahogy F. Molnár Mónika írja Barki Tezcan: *The Second Ottoman Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern World* című munkájának recenziójában – a kutatók új szempontokat emeltek be az Oszmán Birodalom kora újkori történetével kapcsolatban: bár lezárult a hódító korszak, a gazdasági, társadalmi és politikai változások sokkal inkább azt mutatják, hogy az oszmán állam integrálódott az európai rendszerben. F. Molnár, 2015. 81–82.

⁵ Oroszország legkorábban 1721-től nevezhető birodalomnak, amikor I. Péter cár (1682/1696–1725) felvette az imperátor titulust, és legkésőbb 1745-től, amikor Anglia és a Habsburg Monarchia után végül Franciaország és Spanyolország is elfogadta a mindenkori orosz uralkodók imperatori címét. Ezzel Európa minden nagyhatalma elfogadta az állam birodalmi státuszát. Ареева, 1999.

⁶ Ha figyelemmel kísérjük az Oszmán Birodalom 18. századi történetét, akkor azt láthatjuk, hogy nem gyengült meg olyan mértékben, mint a Svéd Királyság vagy a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság, de nem is erősödött olyan dinamikusán, mint a Porosz Királyság vagy az Orosz Birodalom. A kelet-európai hatalmi rendszert a Habsburg Monarchia mellett ezek az államok alkották a tárgyalt időszakban.

⁷ Az 1736–1739 közötti háborúban kezdetben úgy tűnt, hogy az osztrákoknak az 1726-os orosz–osztrák szövetségi szerződés kötelezettsége miatt kell részt venniük, de végül önálló félként harcoltak a törökök ellen. A lengyel örökösödési háborúban (1734–1738) várható, illetve bekövetkező kudarcokat szeretnék volna kompenzálni a törökök ellen, ez azonban tragikusan végződött. Zöllner, 2000. 210.

melyik román fejedelemség merülhetett fel, ahol kisebb sikereket ért is el, de azok nem bizonyultak maradandónak.⁸ Ebben az időszakban nem nagyon lehetett másfelé tekinteni: a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaságot belső válságai még nem juttatták el olyan kiszolgáltatott állapotba, ami később a felosztásaihoz vezetett,⁹ illetve a VI. Károly által is támogatott szász dinasztia tagjai¹⁰ ültek ez időben a lengyel trónon. A szász Wettinek uralmát az orosz uralkodókkal közösen garantálták és tartották fent a Habsburgok. Sem VI. Károly, sem Mária Terézia nem avatkozott bele a lengyel belügyekbe, azon belül is a két legkényesebb kérdésbe: a vallási konfliktusba és az államigazgatási válságba.¹¹ Ettől függetlenül a mindenkori Habsburgoknak kellett lennie és volt is lengyel politikája, hiszen szomszédos államról volt szó. Általában ez a kapcsolat legalább baráti, de sok esetben szövetséges volt (pl. harmincéves háború, Bécs 1683-as ostroma). Emellett természetes szövetségeknek is tekinthetjük őket, hiszen a reformáció térnyerését követő évszázadban a lengyelek és a Habsburgok maradtak a térség katolicizmusának legfőbb védelmezői.

VI. Károlyt egyébként éppen hadvezére, Savoyai Eugén¹² bírálta, hogy a Pragmatica Sanctiót nem a kellő eszközökkel (mint erős hadsereg és gazdag kincstár) próbálja meg elfogadtatni és biztosítani, hanem pusztán szerződésekkel. Az utókor olvasata szerint VI. Károly korára gyakorlatilag egyedül maradt a császár szerződéselvű uralkodónak, mindenki más képes volt félretenni ígéreteit és esküit, hogy az önös (általában az állam) érdekét biztosítsa.¹³

Mária Terézia „külpolitikai öröksége” vészjósló volt, ugyanis apja halálát követően kitört az osztrák örökösödési háború (1740–1748), amelynek igaz, csak Szilézia elvesztése lett a keserű eredménye, noha annál sokkal több is kockán forgott. Nem sokkal Mária Terézia hatalomra jutása előtt lépett trónra II. Frigyes porosz király, aki takarékos apjától (szemben Mária Teréziával) teli kincstárat és felszerelt, fegyelmezett és képzett hadsereget örökölt.¹⁴ Az ő uralkodásával kezdték meg évszázados rivalizálásukat az addig egymással inkább semleges, mint ellenségesen viselkedő osztrákok és poroszok.¹⁵ II. Fri-

⁸ Az 1718-as pozsareváci békével elnyert Belgrád és Szerbia északi részét, illetve Havasalföldnek az Olttól nyugatra fekvő területeit az 1739-es belgrádi békével veszítették el. A későbbiekben ennél még jelentősebbnek bizonyult az a tény, hogy innentől kezdve a balkáni népek inkább az Orosz Birodalomra tekintettek mint várva várt felszabadítójukra. Ezt a későbbiekben az orosz propaganda ki is használta. Herre, 2001. 11.; 25–26., Zöllner, 210.

⁹ Igaz, már több ízben felmerült a felosztás lehetősége a 18. század elejétől fogva, de azt 1772-ig sikerült elkerülni (ha nem is feltétlen saját érdeméből) a Nemesi Köztársaságnak. Tefner, 2007. 23.

¹⁰ II. (Erős) Ágost (1697–1704; 1709–1733) a nagy északi háború következtében veszítette el a lengyel trónt 1704-ben, s csak I. Péter jóvoltából térhetett vissza 1709-ben. Visszatéréséhez szüksége volt a német-római császár (akkor még I. József) jóindulatára is, s csak ezután tekintette semmisnek a pápa II. Ágost korábbi esküjét, miszerint sem ő, sem utódai többé nem lépnek fel igénytel a lengyel trónért. Erős Ágostot fia, III. Ágost (1734–1763) követte a lengyel trónon, a Habsburgok számára egyébként sikertelen lengyel örökösödési háború (1733–1738) eredményeként. Gebei, 2011. 58.

¹¹ A lengyel belpolitikai válságról bővebben: Ring, 2001., Davies, 2000. 392–431.

¹² Eugen von Savoyen (1663–1736).

¹³ Herre, 2001. 29–30.

¹⁴ Az állami bevételek mintegy 80%-át költötték békeidőben (!) a hadseregre, ezért terjedt el később az a mondás, hogy „Poroszország nem olyan ország, amelynek hadserege van, hanem inkább olyan hadsereg, amelynek országa van”. Fulbrook, 1997. 81.

¹⁵ Uo. 84–85.

gyes Sziléziáért cserébe elméletileg hajlandó lett volna megerősíteni a Pragmatica Sanctio rendelkezéseit, ezzel támogatni Mária Terézia örökösödését.¹⁶ A tárgyalások eredményét azonban az ifjú porosz király meg sem várta, kétes jogokra hivatkozva¹⁷ 1740. december 16-án a porosz sereg betört Sziléziába.¹⁸ Ezzel kezdődött meg a küzdelem, amiben Mária Terézia ellenségeinek a célja az volt, hogy maguk között felosszák a Habsburg Monarchiát. A háború eseménytörténetét a történelemtudomány már alaposan feldolgozta, ezért bemutatásától eltekintünk. Említése azonban témánk szempontjából rendkívül fontos volt, hiszen az uralkodónő zsigeri poroszellenessége, ami a Sziléziáért vívott sikertelen revansháborúban (hétéves háború, 1756–1763) tovább mélyült, meghatározta későbbi külpolitikai elképzeléseit. Mária Terézia ellenszenvé II. Frigyesrel szemben már-már legendásnak mondható.¹⁹

Az oroszok és az osztrákok a 18. század elejétől kezdődően jó viszonyt ápoltak egymással, külpolitikai elképzeléseik vagy egyeztek, vagy pedig nem akadályozták egymást, 1726-ban szövetséges szerződést is kötöttek.²⁰ Közös pont volt a törökök elleni fellépés szorgalmazása, ami – bár kudarcos végeredménnyel – megvalósult az 1736–1739-es törökellenes háborúban. Mária Teréziának – ha az állami ügyek intézésébe apja nem is vonta be – gyermekkorából az oroszokkal kapcsolatban pozitív emlékei és élményei lehettek. Ezt később tovább erősítette az osztrák örökösödési háborúban támogató szerepük. Az elején az oroszok belső trónviszály és egy svédellenes háború miatt ugyan nem vettek részt, de Erzsébet cárnő (1741–1762) a hatalmának megszilárdítását és egy rövid diplomáciai epizódot követően²¹ belépett a háborúba Bécs szövetségeseiként.²² Éppen ellenkező forgatókönyv valósult meg, amikor meghalt Erzsébet cárnő. Unokaöccse, III. Péter (1762) került az orosz trónra, aki elárulva az osztrák szövetséget, már Erzsébet halálának napján, január 5-én megindította követét a békekötés javaslatával a porosz udvarba.²³ A béketárgyalásokon túlmenően

¹⁶ Zöllner, 2000. 233–234.

¹⁷ Szilézia egyes részére felmenői jogán tartott igényt, holott arról 1686-ban Frigyes Vilmos (1640–1688) választófejedelem lemondott. Zöllner, 2000. 234. Mint később II. Frigyes mondta: „*A fő az, hogy elfoglaljuk a területet, a jogászok utóbb találnak majd rá indokot.*” Heller, 1996. 318. Máshol pedig: „*Harcra kész sereg, tele kincstár, szellemem frissessége, ezek az okok készítették háborúra Mária Terézia ellen.*” Ifj. Barta, 2012. 18.

¹⁸ Egyes vélemények szerint Bécs elfogadta az ajánlatot, és annak hírére meg is küldték Berlinbe, de még a követ érkezése előtt II. Frigyes megtámadta Sziléziát. Máshol azt olvashatjuk, hogy az osztrák hadvezetés lebecsülte a porosz uralkodót, ezért elképzelhetetlennek tartották Szilézia harc nélküli átengedését. Niederhauser, 1998/a. 115–116., ill. Zöllner, 2000. 234.

¹⁹ Pedig korábban még az is felmerült, hogy esetleg az ő felesége legyen. Savoyai Eugén elképzelése szerint az erősödő poroszokkal kellett volna szövetségre lépni a házassági szerződéssel. Gröbning, 1995. 125–126.

²⁰ Heller, 1996. 318.

²¹ Az orosz udvarban óriási lobbitevékenységet folytattak a nagyhatalmak követeik útján, hogy a maguk oldalára állítsák az oroszokat. Ezt az osztrákpártiak nyerték meg, így 1746-ban meghosszabbították az 1726-ban megkötött szövetséges szerződést. A szerződés titkos cikkelyei Poroszország és az Oszmán Birodalom ellen konkrét haditerveket is tartalmaztak. Heller, 1996. 337–339. A szerződés teljes szövege: Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ): Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. – 48 т.: указ. Том XII. 1744 – 1748 гг. - 1830.

²² Niederhauser, 2000. 22–23.

²³ Бантышь-Каменский, 1902. 70.

még katonai támogatást is ígért II. Frigyesnek.²⁴ A fegyverszünet megkötésére²⁵ ugyan még várni kellett három hónapot, de Frigyes már ezzel gyakorlatilag mindent megnyert, ugyanis elegendő volt számára, hogy az orosz hadsereg kilépett a háborúból, és kilátásba helyeződött egy szövetséges szerződés lehetősége.²⁶ III. Péter uralkodása ugyan rendkívül rövid életű volt, de arra éppen elég, hogy megmentse Poroszországot a teljes vereségtől. Az őt félreállító felesége, II. Katalin (1762–1796) bár nem folytatta férje külpolitikáját, de nem is tért vissza az erzsébeti osztrákbarát hagyományokhoz.²⁷ Az ő személyében köszönhetjük Mária Terézia másik olyan uralkodótársát, akihez rendkívüli bizalmatlansággal viszonyult.

Anya és fia kapcsolata

Az uralkodói szerep mellett legalább olyan jelentős az édesanyjai szerep Mária Terézia életében. Amikor meghalt apja, már három szülésen volt túl, igaz, abból csak az egyik lány érte meg a felnőttkort. Tizenkilenc év alatt tizenhat alkalommal szült, ez uralkodásának tizenhat évét érintette. Gyermekei közül nem érte meg mindegyik a felnőttkort, hat gyermekét kellett eltemetnie, egyiküket apjának halálának az évében, másikat férje halála után két évvel. Emellett bár a gyermekeik nevelését nevelőnőkre bízta, Mária Terézia maga is részt vett a nevelésben, életének egyik központi helyét foglalta el.²⁸ A részletekben mélyebben nem elmerülve mindezt csak azért emeltük ki, hogy segítsen egy kicsit jobban behelyezkedni a királynő érzelmdús életébe, hogy több sejtésünk legyen róla, milyen módon kellett tudnia egyeztetni a családi és az állami kötelezettségeit.

II. Józsefnek neveltetése során – mint várva várt fiú trónörökösnek – megkülönböztetett figyelem járt.²⁹ Gyermekkoráról kevés feljegyzés maradt ránk, de annyi biztosnak tűnik, hogy már akkor nehezen kezelhető volt. Makacssága az udvarban megfordulók számára közismert, képességeinek megítélése azonban különböző volt. Egyes követek nem jósoltak nagy jövőt neki, és még fogékonyságát is kétségbe vonták, míg mások kiváló nyelvérzékéről és memóriájáról szóltak.³⁰ Jelen munka terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy részletekbe menően közöljük és értelmezzük azon történelmi véleményeket, amelyek az anya és fia közötti különbségekre világitanak rá. Annyit azonban szükséges-

²⁴ Володин, 2007. 225–226.

²⁵ A fegyverszünet ratifikálása 1762. március 16-án történt meg. A teljes szöveget lásd: Мартенсъ, 1880/a. 364–367. Ezt azonban már nem sokkal követte a békekötés is, amelyet május 5-én írtak alá. A teljes szöveget lásd: Мартенсъ, 1880/a. 367–378.

²⁶ A tervezett szövetség III. Péter trónfosztása miatt nem lépett életbe, pedig az orosz cár június 19-én alá írta. Ez alapján 20 ezer fős kontingenst küldött volna a poroszok megsegítésére, a korábban szövetséges osztrákok ellen. A teljes szöveget lásd: Мартенсъ, 1880/a. 390–408.

²⁷ Heller, 1996. 366–367.

²⁸ Herre, 2001. 196–197.

²⁹ II. Józsefről kiváló képet ad Fejtő Ferenc, aki magyar nyelven eddig a legteljesebb munkát írta a császárról, gyerekkorától haláláig. A munka megfelelő kritika alkalmazása mellett alapvető olvasmány lehet a téma iránt érdeklődők számára. Fejtő, 1997.

³⁰ Ifj. Barta, 2012. 29–30.

nek vélünk megemlíteni, hogy Mária Terézia már korán felfigyelt fia eltérő gondolkozásmódjára és érzelmvilágára.³¹ Ez aggodalommal töltötte el, hiszen a királynő meg volt róla győződve, hogy nemcsak neki kell jó uralkodónak lennie, de népeiről örökseiben is gondoskodnia kell, „*hogy olyan fejedelmeket faragjanak belőlük, akik Isten kegyelméből és nem a nép tetszésére foglalják el helyüket a legmagasabbak között és a hétköznapi halandók felett*”.³² Kicsit előrehaladva az időben, de feltétlenül ennél a résznél megemlítendő, hogy az évek múlásával Mária Terézia hozzáállását az is befolyásolhatta fiával szemben, hogy bár ő volt az elsőszülött fiú és a trónörökös, második házassága után nem volt hajlandó még egyszer megházasodni, ezzel kizárva azt, hogy utódja legyen.³³ Ettől persze nem férhet hozzá kétség, hogy ne szerette volna fiát, a trón várományosát, de mint trónörökös magas elvárásokat támasztott vele szemben.³⁴

Az uralkodói jogok „megoszlása” (1765–1780)

Mielőtt kitérnénk II. József hatalomra jutására, röviden szót kell ejtenünk a közvetlen előzményekről, leginkább a magyar koronázások szempontjából. A később „kalapos királyként” elhíresült uralkodó felmenői és elődjei esetében már gyermekkorukban megtörtént a magyar királlyá való koronázásuk. I. Lipótot még apja életében, 15 évesen, 1654-ben, I. Lipót fiát, I. Józsefet pedig 9 évesen, 1687-ben koronázták meg. Feltételezhetjük, hogy amennyiben I. Lipót túlélte volna fiát, I. Józsefet, akkor a későbbi III. Károly esetében is hasonló módon történt volna a koronázás (természetesen a nemzetközi diplomáciai események akkor is felléphettek volna, ahogy történt a spanyol örökösödési háború második felében), hiszen addig a Habsburgok uralkodása alatt csak egyszer, mégpedig az első Habsburg királlyal (Albertet nem tekintve), I. Ferdinánddal történt meg, hogy nem elődje életében koronázták meg az új királyt.³⁵ Ez a szakítás a hagyománnyal azonban hosszú távúnak bizonyult.

III. Károly nem koronáztatta meg lányát, Mária Teréziát, arra csak a császár halála után, 1741-ben került sor. A fiú trónörökös várása ezt bizonyos mértékben érthetővé teszi, illetve mentségére szolgálhat még, hogy akár állhatott is szándékában lányának életében való megkoronázása, de azt hirtelen halála megghiúsította. Kérdés azonban, hogy Mária Terézia miért nem koronáztatta meg fiát? Megvolt a joga és hatalma is arra, hogy fiát még életében a magyar és cseh trónra ültesse. Miután I. Lipótnak 1687-ben sikerült elfogadtatnia az országgyűléssel a Habsburg-ház örökletes jogát a magyar trónra,³⁶ talán

³¹ Niederhauser, 2000. 86–87.

³² Herre, 2001. 203.

³³ II. József az első feleségét, párizsi Bourbon Izabellát (1741–1763) a források alapján nagyon szerette, szemben a másodikkal, bajor Mária Jozefával (1739–1767). Mindkét felesége a házasság megkötését követő két éven belül meghalt, ahogy 1770-ben egyetlen életben maradt lánya, Mária Terézia Erzsébet (1762–1770) is. Uo. 271–277.

³⁴ Niederhauser, 2000. 103–105.

³⁵ Bartoniek, 1987. 149–153.

³⁶ Uo. 96–106.

nem tette létszükségletté a király életében való koronázást, azonban azt sejthetjük, hogy óvatosságból mégis érdemesnek tarthatták. Ezt támaszthatja alá az a tény is, hogy a bizonytalanabb császári cím megtartása érdekében római királynak még életében³⁷ megválasztatták II. Józsefet. Ezzel szemben meglehet, hogy a biztosnak vélt magyar korona ilyen módon való garantálására nem volt szükség. Véleményünk szerint kevés arra az esély, hogy Lotharingiai Ferenc akarta a császári címét életében örököltetni, Mária Terézia a saját király(nő)i címeit viszont nem, hiszen tudomásunk szerint az állami ügyek intézésében a férj egyáltalán nem vett részt.

Lotharingiai Ferenc 1765-ös halála váratlanul következett be, de valószínűleg a hét-éves háború okozta kimerülésnek köszönhetően, komolyabb incidens nem alakult ki a trónutódlásban, József megválasztott római királyként a német-római császári címet is megörökölte. Ezzel a már türelmetlen uralkodó valamilyen formában hatalomhoz jutott, de talán mégsem úgy, mint azt szeretne volna. A kezdeti gyász pillanatait leszámítva Mária Terézia meg volt róla győződve, hogy továbbra is az ő feladata a kormányzás, hiába ruházta fel társuralkodói ranggal fiát.³⁸ De hogyan oszlott meg a hatalom Mária Terézia és II. József, anya és fia között?

Mint ismeretes, a német-római császári címnek a 18. századra jórészt már inkább csak eszmei, mint tényleges, hatalmi jelentősége volt. Így II. József belpolitikai uralkodói magatartást 1765–1780 között talán csak osztrák főhercegi rangjában fejthetett ki. Nem úgy a külpolitikát tekintve, ahol a császári címnek köszönhetően nagyobb mozgástere volt.

Gyakorlatban Józsefnek az osztrák örökös tartományok relációjában tehát társuralkodóként való megnevezése helytálló, ami viszont kevésbé mondható el a Magyar vagy Cseh Királyságról, ahogyan Mária Terézia sem volt társuralkodója fiának a német-római császári trónon. Mária Terézia császárnéi titulusa férje halálával megszűnt, ugyanis ez a cím II. József feleségét illette meg. Igaz, ő csak két évig viselte, ugyanis a császár második felesége is fiatalon, 1767-ben meghalt. Véleményünk szerint tehát a magyar szakirodalomban legalább meggondolandó a társuralkodó terminus használata, hacsak az nem kifejezetten az örökös tartományok vizsgálatára összpontosít.

Az bizonyos, hogy az uralkodói címeket el kell, hogy válasszuk egymástól. Ennek alapján mondhatjuk azt, hogy elméletben József a császári méltóságot egészében, az osztrák örökös tartományok feletti hatalmat félig bírta, míg a magyar és cseh királyságokban anyja gyakorolta az uralkodói jogokat. Mindez persze csak elmélet, a valóság ennél sokkal árnyaltabb volt, hiszen egymást is befolyásolták, nem beszélve Kaunitz kancellár-ról,³⁹ aki mondhatni kettőjük között igyekezett egyensúlyozni.⁴⁰

³⁷ 1764. március 26-án (vagy 27-én) választották meg, és április 3-án Frankfurtban volt a koronázás. Ifj. Barta, 2012. 34.; ill. Ifj. Barta, 1994. 91.

³⁸ Társuralkodóvá emelése 1765. szeptember 17-én (vagy 23-án) történt. Ifj. Barta, 1994. 90., ill. ifj. Barta, 2012. 36.

³⁹ Wenzel Anton Eusebius von Kaunitz (1711–1794).

⁴⁰ Az egyensúlyozás azonban több ízben inkább József mellé állást jelentett, ugyanis ők ketten „számos kérdésben azonos véleményen voltak, s ez igen gyakran homlokegyenest ellenkezett Mária Teréziáéval”. Niederhauser, 2000. 102.

Paradigmaváltozás a külpolitikában

II. Józsefet anyjával ellentétben nem befolyásolták a külpolitikai kudarcok,⁴¹ így amíg Mária Terézia a kevésbé sikeres vagy inkább sikertelen háborúkat követően inkább a belpolitikára összpontosított, addig fiát különösen foglalkoztatta a külpolitika is. Ez is részben az oka, hogy a külpolitika és a hadügy szinte teljes egészében a császárra és Kaunitz kancellárra „maradt”. Ők pedig új célokat fogalmaztak meg a Habsburg Monarchia számára. Röviden bemutatjuk, hogy a 18. század közepén milyen utakon indulhatott el a fiatal uralkodó és a kancellár.

A 16. század közepétől egészen a 18. század közepéig az európai hatalmon két állam osztozkodott: a Francia Királyság és a Habsburg Monarchia, míg változó aktivitással ugyan és más-más időben, de jelentős szerepet játszott az Oszmán Birodalom, Anglia, Svédország, Oroszország és Poroszország.⁴² A világpolitika színterén ugyanakkor a két nagy ellentábor vezetői a franciák és az angolok voltak, mígnem a 18. század közepére szinte teljesen összerosódtak az európai és a gyarmati konfliktusok. Így történhetett meg az, hogy a franciák hajlandóak lettek az osztrákokkal való békülésre, csak hogy a poroszokkal szövetséges angolok túlzott megerősödésének gátat szabjanak. Véleményünk szerint tehát a 18. századtól kezdődően az európai hegemoniáért ténylegesen küzdő két csoport egyikét Franciaország egyedül alkotta, míg a másikba tartozott minden egyéb állam, Nagy-Britannia háttérből való irányításával. Ezzel nem a többi európai nagyhatalom jelentőségét szeretnénk degradálni, hanem inkább érzékeltetni az európai politikának egyre inkább világpolitikának való alárendelődését, illetve hogy az európai biztonságpolitika a leginkább arra figyelt, hogy a Bourbonok ne kerüljenek túlzott fölénybe. A második csoportból került ki győztesként a 19. században Poroszország, Német Császárságként. Nem volt tehát jelentéktelen ebben az évszázadban az oroszok vagy az osztrákok szerepe sem, de sok esetben csak az angol hintapolitikának számukra kedvező időszakában tudtak jelentős sikereket elérni, és akkor is csak együttes erővel.

Már az osztrák örökösödési háborúban kitűnt, hogy a korábbi szövetségi rendszerek idejétmúlt formációk, ez pedig a hétéves háborúban még világosabb lett. Ennek egyrészt az az oka, hogy megjelentek új szereplők a nemzetközi diplomáciában, másrészt pedig a különböző udvarok külpolitikai irányítóinak (uralkodók, miniszterek és kancellárok) más-más elképzelései voltak a jövőt illetően. Így a már klasszikusnak mondható osztrák–angol és francia–porosz koalíciók, Kaunitz kancellár tevékeny szerepének is köszönhetően angol–porosz és osztrák–francia szövetségi rendszerekké kezdtek átalakulni. A korábbiakhoz képest ez óriási változás, hiszen évszázadok óta a német-római császári címet viselő Habsburgokkal szemben álltak a mindenkori francia királyok. A 18. századot nevezhetjük akár az öt nagyhatalom korszakának is. A felsoroltakon kívül még az

⁴¹ Elég csak arra gondolnunk, hogy elvesztette és nem tudta visszaszerezni Sziléziát, háromszáz év után – ha rövid időre is, de – az ő uralkodása alatt került ki a Habsburg-család kezéből a német-római császári korona, mindeközben pedig olyan államokkal volt körülveve, akikkel kapcsolata bizalmatlan volt. Zöllner, 2000. 233–235.

⁴² Pounds, 2003. 284.

Orosz Birodalom tartozik ide, amelyik állam egyébként talán a leginkább ingadozó mind közül. Ez az ingadozás szintén a külpolitika irányítóinak befolyásától függött.

Az oroszok legfőbb riválisai a 17–18. században a lengyelek, a svédek és a törökök voltak. Mivel a svédek a protestáns tömbbe tartoztak, a törökök pedig maguk is állandó konfliktusban voltak az osztrákokkal, így szinte természetes módon közeledett egymáshoz Bécs és Moszkva, illetve később Szentpétervár. Ez kisebb változásokkal (például a már említett III. Péter rövid uralkodása) így is maradt a 18. század közepéig. A gyökeres változás lehetőségét Nyikita Ivanovics Panyin gróf⁴³ hozta el, aki 1763-ban került az orosz külpolitika élére. Ő egy Európa északi részén húzódó szövetségi rendszert képzelt el, amelynek tagja az Orosz Birodalom mellett Nagy-Britannia, Dánia és Poroszország lett volna.⁴⁴ Ez a déli Habsburg–Bourbon szövetséget volt hivatott ellensúlyozni,⁴⁵ és az északi összhang⁴⁶ nevet kapta.⁴⁷

A terv sosem valósult meg, azonban megfogalmazódása és realizálódása kiváló körképet ad a kor diplomáciai kapcsolatainak helyzetéről. A megghiúsulás oka véleményünk szerint leginkább a lengyelországi események alakulása volt, ugyanis az 1772-es első felosztás olyan szokatlan – még ha csak időleges – összefogásnak volt az eredménye, amely végleg megpecsételte az északi összhang megvalósulását.⁴⁸ A felosztás után rövidesen azonban nemcsak a terv felett, hanem Nyikita Panyin felett is eljárt az idő: a gróf kegyvesztetté vált, az őt követő doktrína is éles váltást hozott: törökellenesség és közeledés az osztrákokhoz.

Józsefben nemcsak nem éltek anyja ellenséges beidegződései, hanem egyenesen kereste a kapcsolatot a poroszokkal és az oroszokkal. Ennek egyik legfőbb oka az elszigetelődéstől való félelem: az orosz–porosz közeledés komoly nehézséget okozhatott volna számára, aminek pedig meg volt az esélye. Igaz, ez a félelem a másik két uralkodó előtt is ott lebegett: ha a három hatalom közül kettő összefog, akkor a harmadiknak nem lesz esélye. Közvetlenül az első felosztás előtti években úgy tűnt, hogy az oroszok és a poroszok állnak közelebb egymáshoz, aminek bizonyítéka az 1764-ben megkötött szövetséges szerződés. A nagyhatalmak érdeklődéssel vegyes aggodalommal figyelték a két hatalom közeledését. A porosz diplomácia sikerének köszönhetően 1769-ben a szerződést további 8 évvel meghosszabbították.⁴⁹ A császár ebben a helyzetben ítéltette meg úgy, hogy nem

⁴³ Никита Иванович Панин (1718–1783).

⁴⁴ A felsorolt országok alkották volna az aktív államok sorát, míg Svédország és a Nemesi Köztársaság, illetve egyéb csatlakozó államok lettek volna a passzív államok, akik háború esetén háterszágként támogatták volna a háborút elsődlegesen viselő aktív államokat. Минаева, 2001. 84.

⁴⁵ Egy alkalommal Nyikita Panyint Párizsban „békeszerető miniszternek” (миролюбивый министр) neveztek. Ahogy a gróf egész külpolitikai vezető szerepe alatt jellemzően a békés megoldásokra törekedett, úgy az ő elképzelése szerint ez sem egy agresszív szövetségi rendszer lett volna. Черкасов, 1995. 43.

⁴⁶ Северный Аккорд. Még fordítják: északi akkord, északi rendszerként is.

⁴⁷ Panyin a tervezetet 1764-ben nyújtotta be II. Katalin cárnőnek, azonban az eredeti ötlet valószínűleg nem tőle származik. A terv átvételében és magáévá tételében valószínűleg döntő szerepet játszott koppenhágai, de még inkább stockholmi követi megbízatása. Минаева, 2001. 72–84.

⁴⁸ Panyin gróf egyébként is egy erős Lengyel–Litván Nemesi Köztársaságot képzelt el, ami fontos szövetséges lehetett volna az Orosz Birodalomnak a nyugati államokkal szemben. Font–Krausz–Niederhauser–Szvák, 1997. 270.

⁴⁹ A porosz diplomácia azon fáradozott, hogy minél előbb meghosszabbítsa az 1764-es lengyel királyválasztás idején 8 évre kötött szövetséget. II. Frigyes az új szerződést már 10 évre kötötte volna meg, ebben

maradhat ki Bécs sem a felosztásból, hisz azzal az elszigetelődés veszélye fenyegethette. Hogy ezzel a korban mennyire tisztában voltak, azt jól mutatja egy felosztás utáni spanyol királyi követutasítás. Ebben III. Károly (1759–1788) már 1772 augusztusában (tehát a szerződés megkötésének hónapjában) tud a hármass megegyezésről, amit elítél. A szentpétervári követét tájékoztatja további információkról a párizsi és a konstantinápolyi követjelentések alapján. Elemzi a kialakult kelet-európai helyzetet, amelyben Bécsnek kiemelt szerepet tulajdonít. Szerinte egyrésztől nagyon gyorsan és könnyen vették rá az osztrákokat a felosztásban való részvételre, különösen amiatt is, hogy bizonyára ők is tisztában vannak vele: ezzel nemcsak magukat juttatják előnyhöz, hanem az annyi kelemetlenséget okozó Porosz Királyságot is. A spanyol király szerint, ha Bécs megfelelő éket tud ütni az oroszok és a poroszok közé, akkor a Nemesi Köztársaság elkerülhet további területi veszteségeket, ellenkező esetben nem jósol kedvező jövőt számára. Végül megemlíti még Konstantinápoly szerepét a tekintetben, hogy az éppen dúló orosz–török háborúval (1768–1774) fontos szerepe van az orosz erők lekötésében és figyelmének megosztásában. A felosztás kiötlőjének egyébként II. Frigyeset tartja, de szerinte felelős II. Katalin és Mária Terézia is.⁵⁰

A felosztás kérdésében anya és fia egészen különböző véleményen álltak. Mária Terézia vívódása a felosztással kapcsolatban jól ismert. Egy alkalommal így nyilatkozik róla: „*most, midőn a jog nem oldalunkon áll, hanem velünk szemben nincs nyugtom*”. Másik alkalommal válaszként, amikor fia, II. József érvelt a felosztás mellett: „*Nem látom elegendőnek azt az okot, hogy egyedül maradunk, és nem húzunk hasznót, mint a másik két hatalom. Sőt még tisztességes ürügyül sem szolgálhat minden jogi alap nélkül csatlakoznunk két álnok bitorlóhoz, egy harmadiknak a teljes megrontására.*” Az európai diplomácia előtti feddhetetlenségét féltve: „*szerencsétlen uralkodásunk kezdete óta legalább arra törekedtünk, hogy mindenben igazán mértékkel, szavahihetően járjunk el, és híven teljesítsük, amire elköteleztük magunkat. Ez szerezte meg nekünk Európa bizalmát, merem mondani, bámulatát, tiszteletét, még ellenségeinktől is.*”⁵¹ Lacy tábornoknak – akit a felosztás egyik fő kigondolójának titulált – így írt: „*A pétervári futár meghozta az aláírt szerencsétlen felosztást. Önnek köszönhetem ezt a nagy előnyt, ha ugyan az, de ami biztos, az az, hogy Ön alkotta meg a tervet és mert olyan sokat követelni és megszerezte az államnak ezeket a javakat, de továbbra is itt hagyott azzal a kérdéssel, helyes volt-e ez vagy sem.*”⁵² A felosztásban való részvétel ellen gyakorlatilag csak a királynő emelt szót, környezete támogatta azt. Lehetett ez a császár erőpróbája, amivel azt bizonyíthatta, hogy egy ilyen jelentős kérdésben anyja akarata ellenére képes volt a saját elképzeléseit megvalósítani? Részben igen, de a támogató környezet, legfőképpen Kaunitz nélkül már kétséges, hogy sikerrel járt volna. Azonban sikerrel járt, és a Nemesi Köztársas-

---

a kérdésben azonban II. Katalin hajthatatlan volt, ragaszkodott a 8 évhez. Összességében a tárgyalás azonban a poroszok számára sikeres volt, 1769. október 23-án megszületett a régi/új megállapodás a Porosz Királyság és az Orosz Birodalom között. Az azonban még később, csak az előző szerződés lejártát követően, tehát 1772. április 11-én lépett érvénybe. Мартенсъ, 1880/b. 48–64.

⁵⁰ Инструкция Карла III. полномочному посланику Испании в России Франсиско Антонио де Ласи, графу де Ласи. Сан-Ильбефонсо, август 1772 г. In: Россия и Испания. Документы и материалы 1667–1917. том I. Москва, 1991. 216–221.

⁵¹ Ifj. Barta, 1988. 212–214.

⁵² Niederhauser, 2000. 140.

sággal olyan tragédia történt, amire addig talán soha nem volt példa. A felosztásra kitérni dolgozatunk témája miatt nem lenne célszerű, inkább térjünk vissza a császárnak a felosztó hatalmakhoz való közeledési kísérleteihez.

II. József nem télenkedett, II. Frigyesel még a felosztást megelőző években, két alkalommal is találkozott. Először 1769-ben (Neisse, ma Nysa) Sziléziában, majd 1770-ben Csehországban (Neustadt, ma Uničov).⁵³ A sziléziai helyszín rossz emlékű lehetett, de úgy véljük, hogy inkább csak Mária Terézia számára. József vélhetően nem tett még le Szilézia visszaszerzéséről,⁵⁴ de ha mégis, akkor még kevésbé lehetett derogáló számára a helyszín. A találkozóról és minden egyéb utazásáról is útinaplót vezetett, ami értékes forrása életének.⁵⁵ Ezeknek a magyar nyelven való feldolgozása és közlése még nagy részben várat magára.

II. József és II. Katalin szintén leveleztek, de találkozásukra csak jóval később, 1780-ban és 1787-ben került sor.⁵⁶ Az első látogatás alkalmával még élt anyja, aki rossz szemmel nézte fiának a cárnőhöz való közeledését is. A két út bemutatására nem kitérve – hiszen ez a későbbi munkánknak lesz a része – csak annyit tartunk szükségesnek elmondani, hogy az első út eredménye egy közös törökellenes fellépésnek a terve, míg a második útnak (ahol a császár II. Katalin dél-oroszországi útjához csatlakozott) már ténylegesen is egy törökellenes háború (1787–1792) lett, aminek a célja a Balkán egymás között való felosztása volt.⁵⁷

A császár vezetésével a Habsburg Monarchia keleti külpolitikája két fő irányt tűzött ki célul: a porosz–orosz kapcsolatokat felügyelet alatt tartani és gondoskodni róla, hogy az ne legyen túl erős, de ne is legyen háborús, hiszen abba – mint szövetségesek – az osztrákok is belesodrónának. Emellett a poroszok elleni hadviselésnek nem voltak sem sikeres, sem jó emlékei. A másik fő cél a Balkánon a Habsburg érdekek érvényesítése, a török kiszorítása úgy, hogy közben az oroszok ne tegyenek szert túlzott hatalomra és befolyásra.

Összegzés

Ahogy láthattuk, Mária Terézia és II. József külpolitikája nem egy rendkívüli esemény hatására vált ketté, hanem már a kezdetektől fogva külön úton jártak. A kialakulásában és megerősödésében azonban óriási szerepe volt környezetüknek és a környezeti hatásoknak. Apja korai és hirtelen halála csak elméletben tette örökösből uralkodóvá a birodal-

⁵³ Neisse: 1769. augusztus 25–28., Neustadt: 1770. szeptember 3–7. Ifj. Barta, 2012. 39–40, 147–148.

⁵⁴ Ezekben az években felmerült a bécsi udvarban az az ötlet, hogy támogathatná II. Frigyes területszerzési aspirációit a Nemesi Köztársasággal szemben, Sziléziáért cserébe. Mint azt tudjuk, ez nem valósult meg, azonban az 1769-es találkozó alkalmával József joggal gondolhatta, hogy II. Frigyesel szemben még hosszú évekig fog uralkodni (a porosz király ekkor már 57, míg a császár csak 28 éves volt), így Szilézia kérdése is napirendre kerülhetett volna a későbbiekben. Marczali, 2000. 259.

⁵⁵ Szántay, 1994. 53.

⁵⁶ Az első útra 1780. április 26-án Bécsből indult, és ugyanoda tért vissza augusztus 19-én. Az útvonal: Kijev, Mahiljov, Szmolenszk, Moszkva, Carszkoje Szelo és Szentpétervár volt. A második út kisebb kitérővel a Krímbe vezetett. Az utazással és az osztrák–orosz szövetség kialakulásával kapcsolatban bővebben: Петрова, 2011. Az első út egy részéről anyjának küldött levelei alapján: Ивонин, 2013.

⁵⁷ Niederhauser, 1998/b. 141–142.

lomban, ugyanis a tényleges hatalom anyja kezében volt, akivel ezen a hatalmon még 15 évig osztoznia kellett. Az osztozkodásban való küzdelemben azonban nagy segítségére volt az egyre befolyásosabb Kaunitz kancellár, aki hármuk közül ugyan a leginkább pártatlan volt, azért mégis inkább II. József elképzelésével tudott jobban azonosulni.

A környezeti hatások között mindenképpen megemlítendő még a porosz király és az orosz cárnő, akiknek külpolitikai játszmáik egyik célpontja a Habsburg Monarchia volt. Mária Teréziával szemben II. József erre nemcsak hogy fogékony volt, de hitt benne, hogy mint császárnak kötelessége a nemzetközi diplomáciában tevékeny szerepet vállalnia és önálló, birodalmi külpolitikát folytatnia. Az 1765–1780 közötti aktív külpolitikai időszak biztosan köszönhető annak, hogy a kormányzás terheit továbbra is elsősorban a királynő viselte, hiába nevezte ki közvetlenül férje halála után fiát társuralkodónak.

Felhasznált források és szakirodalom

Források és forráskiadványok

- Инструкция Карла III. полномочному посланику Испании в России Франсиско Антонио де Ласи, графу де Ласи. Сан-Ильбефонсо, август 1772 г. In: Россия и Испания. Документы и материалы 1667–1917. том I. Москва, 1991.
- Мартенсъ, Ф.Ф.: Собрание Трактатовъ и Конвенцій, заключенныхъ Россією съ иностранными державами. Томъ V. Трактаты съ Германією. 1656–1762. г. СПб., 1880. (<http://www.runivers.ru/lib/book3167/10085> – utolsó megnyitás: 2016. június 20.)
- Мартенсъ, Ф.Ф.: Собрание Трактатовъ и Конвенцій, заключенныхъ Россією съ иностранными державами. Томъ VI. Трактаты съ Германією. 1762–1808. г. СПб., 1880. (<http://www.runivers.ru/lib/book3167/10086> – utolsó megnyitás: 2016. június 20.)
- Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ): Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. - 48 т.: указ. Том XII. 1744 — 1748 гг. - 1830.

Szakirodalom

- Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1987.
- Davies, Norman: Európa története. Budapest, Osiris, 2000.
- F. Molnár Mónika: A Második Oszmán Birodalom. Politikai és társadalmi átalakulás a kora újkorban (recenzió). In: Klió 2015/1. 81–82.
- Fejtő Ferenc: II. József. Atlantisz Kiadó, 1997.
- Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997.
- Fulbrook, Mary: Németország története. Budapest, Maecenas, 1997.
- Gebei Sándor: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztarosza, Teodor Lubomirski kapcsolata. In.: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, Líceum Kiadó, 2011.
- Gröbning, Sigrid-Maria: A Habsburgok szerelmi krónikája. Budapest, Magyar Könyvklub, 1995.
- Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- Herre, Franz: Mária Terézia. Budapest, Magyar Könyvklub, 2001.

- Ifj. Barta János: Mária Terézia. Budapest, Gondolat, 1988.
- Ifj. Barta János: A meg nem értett királynő. Mária Terézia az uralkodó. Bp., Szenci Molnár Társaság, 1994.
- Ifj. Barta János: A kalapos király emlékezete. II. József és Magyarország. Didakt Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
- Marczali Henrik: Mária Terézia és kora. Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig. Budapest, Laude (reprint), 2000.
- Niederhauser Emil: A jószágos királynő. In: Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Pannonica Kiadó, 1998/a.
- Niederhauser Emil: A türelmetlen ész. In: Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Pannonica Kiadó, 1998/b.
- Niederhauser Emil: Mária Terézia. In: Niederhauser Emil – Alekszandr Kamenszkij: Mária Terézia – Nagy Katalin. Fekete fehér. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica Kiadó, 2000.
- Pounds, Norman J.G.: Európa történeti földrajza. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- Ring Éva: „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2001.
- Szántay Antal: Justi és Beck: kormányzati teóriák II. József környezetében. In: Történelmi Szemle 1994/1–2.
- Taylor, A. J. P.: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Az Osztrák Birodalom és a Habsburg Monarchia története. Budapest, Scolar Kiadó, 1998.
- Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. L'Harmattan, 2007.
- Zöllner, Erich: Ausztria története. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Агеева, Ольга Гениевна: Титул «император» и понятие «империя» в России в первой четверти XVIII века. In: Мир истории 5. 1999. (<http://www.history.ru/1999/05/ageyeva.htm> – utolsó megnyitás: 2014. november 1.)
- Бантыш-Каменский, Н. Н.: Обзоръ внешнихъ сношеній Россіи (по 1800 годъ). Часть IV. Пруссія, Франція и Швеція. Москва, 1902.
- Вологдин, А. А.: История государства и права России. Москва, 2007.
- Ивонин, Ю. Е.: От Вены до Санкт-Петербурга через Могилев и Смоленск (путешествие императора Священной Римской империи Иосифа II в Россию в 1780 г. по его письмам Марии Терезии). In: Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2013/10.
- Минаева, Н. В.: Никита Иванович Панин. In: Вопросы Истории. 2001/7.
- Петрова, М. А.: Екатерина II и Иосиф II. Формирование российско–австрийского союза 1780–1790. Москва, Наука. 2011.
- Черкасов, П. П.: Опала графа Н. И. Панина по донесениям французского посольства в Санкт-Петербурге (1775–1783). In: Россия и Франция, XVIII–XX века. Вып. 6. Москва, Наука, 1995.

„Bericht über die aufgehobene Tiháner
Benediktiner Abbtey”¹
*Adalékok a tihanyi bencés apátság 18. századi
történetéhez*

„Úgy vagyon: már Tihanban is eltöröltetett a szerzet, és a kik egyaránt vétkeztiünk, hasonlóképpen vesziünk is el” – írja mélységes elkeseredéssel Vajda Sámuel tihanyi apát barátjának és rendtársának, Hollósi Egyednek Pannonhalmára 1787. január 25-én.² A tihanyi bencés apátság Pannonhalma után elsőként, 1787. január 11-én kapta meg az eltörléséről szóló értesítést, és ezt követően Tihanyban is megkezdődött a kolostor ingó és ingatlan vagyonának összeírása. Az eljárással kapcsolatban keletkezett iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Helytartótanácsi Levéltár aktái között maradtak fenn. Az iratok – bár főként gazdasági célból keletkeztek – bőven tartalmaznak olyan információkat, melyek a bencés szerzetesek 18. századi életébe, művelődési és kulturális szokásaiba engednek betekintést, ezért célszerű ezen a téren is vizsgálat alá vetni azokat.

Mivel a tihanyi bencés apátság felosztatásáról mind a bencés rendtörténet írói, mind a későbbi, a bencés rend történetével foglalkozó tanulmányok szerzői is csak nagyon kevés adatot közölnek, ezért jelen tanulmányomban az említett források segítségével arra is törekszem, hogy bemutassam, milyen módon zajlott a felosztatás a tihanyi apátságban.

---

¹ Jelentés a felosztatott tihanyi bencés apátságról.

² Vajda levelezését Hollósi Egyeddel Lukácsi Márk és részleteit Reichardt Ábá is közzétette: Lukácsi, 1997., Reichardt, 1996. 252–271.

Források a tihanyi bencés apátság történetéhez

A tihanyi bencés apátság történetét elsőként Horváth Bálint dolgozta fel. A mintegy 30 oldalas tanulmány³ 1876-ban jelent meg, egy Zala megye történetéről összeállított kötetben. Az első monográfiát, Jalsovits Alfréd szerzettörténeti tanulmányát⁴ „a balatonfüredfürdői lelkészi állomás (expositura) százéves jubileuma alkalmából”, 1889-ben adták ki. Mindkét mű levéltári iratok feldolgozásával készült, és kronologikus sorrendben ismerteti az apátság történetét. A pannonhalmi főapátság kiadványa, *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* a 20. század elején jelent meg. Ez a máig alapműnek számító tizennégy kötetes monumentális mű lényegében az első és egyetlen, mely a rendtörténet részeként részletesen tárgyalja a tihanyi Szent Ányos-monostor történetét is. „*A magyar kereszténység, királyság és benczés-rend fönnállásának kilencszázados emlékére*” készült kiadvány a tihanyi bencés apátság történetét több szempontból is vizsgálja, és a hozzá kapcsolódó levéltári anyagok feltárását is elvégzi. A kiadvány két kötete szól a tihanyi apátságról, a X. kötet⁵ Erdélyi László, a XI. kötet⁶ Sörös Pongrác munkája. A kötetek végén egy-egy Oklevéltár is található, melyben a tárgyalt kor Tihanyra vonatkozó levéltári anyagai a szerzők által lemásolva és jegyzetekkel ellátva olvashatók, tanulmányozhatók. A rendtörténeti kiadvány megjelenése után Tihannyal vagy a tihanyi apátsággal kapcsolatban megjelent monográfiák, tanulmányok, útikönyvek stb. már kivétel nélkül mind az említett mű X. és XI. kötetére támaszkodnak.

A tihanyi apátság feloszlásának előzményei

1780. november 29-én meghalt Mária Terézia, és utóda II. József lett, aki nem akarta a rendi kiváltságokat és a magyar törvényeket elfogadni, ezért nem koronáztatta meg magát Magyarország királyává. Az „ifjú” uralkodó céljait a lehető leggyorsabban igyekezett megvalósítani, azonban nem vette figyelembe a birodalma területén élő országok különböző népeinek eltérő hagyományait, kultúráját, és nem mérte fel intézkedései várható érzelmi hatását sem. Főként egyházi vonatkozású rendeletei – melyek az egyháznak az állam alá való rendelését kívánták teljessé tenni – ütköztek nagyobb ellenállásba.

Az uralkodó 1781. március 24-ei rendeletével korlátozta a szerzetesrendek kapcsolat-tartását külföldi előjáróikkal, megtiltotta számukra az egyházi könyvek behozatalát, és kolostoraikat is a megyéspüspökök fennhatósága alá helyezte. Március 26-ai rendeletével II. József tovább lazította az egyház és a pápa kapcsolatát, megtiltotta, illetve uralkodói engedélyhez kötötte a pápai bullák, brévék kihirdetését, valamint a janzenisták ellen ki-

³ Horváth, 1876. 338-371.

⁴ Jalsovits, 1889.

⁵ Erdélyi, 1908.

⁶ Sörös, 1911.

adott *Unigenitus* és a pápa hatalmát kinyilvánító *In Coena Domini* bulla felolvasását, vitatását és megőrzését is.⁷

Köztudott, hogy II. József egyházellenes reformjai ellenére nem volt vallásellenes, sőt úgy vélte, hogy a vallásnak fontos szerepe van a társadalom és az állam életében, de az egyháznak és a vallásnak az állam érdekeit kell képviselnie. Szerinte a klérusnak – ennek a majd 10 ezer főből álló, nagy részben tanult és képzett emberekből álló gazdag szervezetnek – az államot kell segíteni és szolgálni, és nem hajthat végre külföldről jövő utasításokat, valamint előjogával nem üldözhet más vallásokat és azok híveit sem. A kolostorok lakóiról is lesújtó véleménnyel volt, szerinte haszontalanul és dologtalanul töltik életüket elavult és babonás eszményeket követve. Céljait ennek megfelelően abban látta, hogy ezt a már kiépített szervezetet állami irányítás alá kell helyezni, külföldi kapcsolataitól el kell zárni, a vallási türelmetlenséget fel kell számolni, és központosított intézményekben új papságot kell kinevelni. A szerzetesekkel kapcsolatban úgy látta, hogy őket is munkára kell bírni, és papi pályára kell átirányítani. Ez egyrészt a paphiány megszüntetését szolgálta, másrészt általuk a falusi plébániák számát is lehetne növelni, sőt tudásuk és képzettségük miatt a népoktatás terén is kiválóan hasznosíthatóak lennének.⁸

A szerzetesekkel kapcsolatos terveiről II. József beszámolt gróf Harrasi Herzan Ferenc⁹ bíborosnak, római császári és királyi követnek, meghatalmazott miniszternek is. „Miután gyűlölöm a babonát és a szaduceusokat,¹⁰ miután kivonják magukat a polgári törvények hatálya alól, tehát meg fogom tőlük népemet szabadítani; e célból szélnek eresztem a barátokat, feloszlatom kolostoraikat s őket magukat a kerületi püspököknek fogom alárendelni” – írja Bécsből, 1781 októberében kelt levelében.¹¹ 1781. november 29-én pedig meghozta azt a határozatát is, mely a birodalom területén tevékenykedő és kontemplatív (szemlélődő, elmélkedő) szerzetesrendek feloszlását írta elő. II. József még az 1781. év végén utasította a Magyar Udvari Kancelláriát, hogy írassa össze a szerzetesrendek vagyonát, majd ez követően, 1782. január 26-án a feloszlató rendeletet Magyarországon is kihirdették.¹² Bajzáth József veszprémi püspök helyettese 1782. március 5-én értesítette Vajda Sámuel, hogy II. József utasítására el kell végezni a szerzetesek vizsgálatát arra vonatkozóan, vajon rendelkeznek-e elegendő tudással a lekipásztori tevékenység ellátására. A tihanyi szerzetesek vizsgálatát előbb a veszprémi megyéspüspök, majd Somogyi Dániel főapát tiltakozása következtében az érsek megbízottja is elvégezte.¹³

A Helytartótanács 1782-ben jelentést kért a tihanyi konvent tagjainak számáról, tevékenységéről és az alapítványokról. Senkit sem lehetett fogadalomra bocsájtani, és 1783-ban kimutatást kértek az apátság vagyoni helyzetéről és jövedelmeiről is. 1785-ben és 1786-ban pedig felszólították a főapátot, hogy nyilatkozzon az örökhatyók lelke

⁷ Kosáry, 1980. 376–377.

⁸ Ifj. Barta, 2012. 75–77.

⁹ 1779. július 12-től Mária Terézia és II. József római ügyvivője, 1799-től a szombathelyi egyházmegye püspöke.

¹⁰ Szaduceusok a farizeusokéval ellentétes párt volt a zsidóságon belül. Tagadták a lélek halhatatlanságát, a feltámadást, nem hittek az angyalokban, és nem fogadták el a Szentírás jelentős részét sem.

¹¹ Supka, 1913. 39.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár C 13, Benigna mandata

¹³ PRT XI. 102-103., PRT V. 96-97.

javára tett jámbor alapítványokról. Az apátok figyelmeztetést kaptak arra vonatkozóan is, hogy az ingó és ingatlan vagyonokat eladni, megterhelni vagy kölcsönözni a továbbiakban tilos.¹⁴

A tihanyi apátság a 18. század végén

A felozlatási iratok között található egy összeírás, melynek keletzése egy nappal korábbi, mint a felozlatás időpontja – 1787. január 10. – és amely pontos leírást ad a 18. század végi tihanyi kolostor és a templom állapotáról, és segítségével bepillantást nyerünk a kolostor belső életébe is. A latin nyelvű iratot Polán Hildebrand pannonthalmi szerzetes fordította le.¹⁵

A monostor épületét közvetlenül a templomhoz építették, és felszereltségét tekintve a szerzetesi szegénységet tükrözte. A felső szinten található boltíves és márványkővel borított kerengőre a kolostor kapujától 18 lépcsőfok vezetett fel. A nyugati szárnyon a kórusajtó mellett, közvetlenül a templom falánál volt a könyvtár. Mellette egy kis szobában a gabonaraktáros lakott, és amellett volt a padlásfeljáró. A következő ajtó az apát lakrészébe vezetett, ahol egy nagyobb szobán kívül három kisebb is szolgálta az apát kényelmét, „egy szekrényre emlékeztető” mellékhelyiséggel. A déli szárnyon, az apát szobái mellett, két szerzetesi cella, majd egy nagyobb szoba – amit korábban általában a sekrestyés és az apát inasa használt – és emellett újabb három szerzetesi szoba helyezkedett el. A déli szárnyon a két egymásba nyíló utolsó szoba a perjelé volt. A keleti szárnyon volt még két szerzetesi cella és a közös helyiségek, majd a földszintre vezető másik lejárattal 22 lépcsőfokkal. Mellette még egy padlásra vezető ajtó, emellett ismét két szerzetesi szoba volt, és végül pedig a dupla ablakos káptalanterem, ahol a szerzetesek a matutinumot, az éjszakai zsolozsmát végezték. A szobák boltívesek, és az apát és a perjel nagyobbik szobája, valamint a káptalanterem kivételével mind egyablakosak voltak, fapadlózattal és egy zöld kályhával. Az alsó szinten voltak a vendégszobák, az alkalmazottak szobái, újabb hat szerzetesi szoba, a konyha, az ebédlő és a mellékhelyiségek. Ezen a szinten, a keleti szárny utolsó szobájában volt a kétaablakos tanulmányi szoba is, ahol 1747 és 1783 között, kisebb-nagyobb megszakításokkal a bölcseletet oktatták. Volt még egy szintén kétaablakos szoba, mely valamikor a konvent asztalosműhelye volt, valamint egy canape-nak nevezett helyiség, lejárattal a nagyobbik pincébe. Erről a szintről volt a lejárattal a kisebbik pincébe is. A földszinten lévő mellékhelyiség az apát „szekrényre emlékeztető” mellékhelyiségéhez kapcsolódott, alatta helyezkedett el. A helyiségeket kő vagy téglapadozat fedte, és a fűtést itt is zöld kályhákkal oldották meg. A földszinti ablakok ráccsal voltak ellátva, és a szobák, valamint a kerengő itt is boltívesek voltak. A kolostor, a templom és tornyok tetejét zindely borította. A kolostor déli oldalánál, a kerítés mellett helyezték el a tűzifát, és itt tartották a „hízó állatokat” is. A

¹⁴ Németh, 1907. 712.

¹⁵ Polán, 2001. 12–17.

kolostorhoz tartozott még egy délre eső kisebb belső udvar, és egy másik, a kolostorhoz kapcsolódó, két kapun is megközelíthető gazdasági udvar. Innen volt egy bejárat a nagyobbik, 23 és 4/6 öl¹⁶ hosszú és 3 öl széles pincébe. A pince bejárata mellett volt egy kosárfonó műhely, és itt történt a szőlő kádban való taposása, préselése, de a prést és az edényeket is itt tárolták. A helyiségben kéményes tűzhely is volt, így szüret idején, hidegebb időkben a munkások befűthettek.¹⁷

Felosztatás a tihanyi apátságban

Az 1782. január 26-án kihirdetett, szerzetesrendekeket felosztató rendelet magát az eljárást is szabályozta. Azonban az Udvari Számvevőség 1785-ben kidolgozott egy újabb, részletesebb instrukciót, mely 1786. március 1-jén nyomtatásban is megjelent, és az utasításhoz egy 17 táblázatból álló segédletet is csatoltak.¹⁸ Tihanyban a felosztatást végző biztosok már ez utóbbi utasítás szerint jártak el, és a jelentést is az instrukció alapján, és pontjainak sorrendjében készítették el.

Perczel János felosztató biztos német nyelven írt jelentése szerint¹⁹ a tihanyi apátságban 1787. január 11-én hirdették ki a felosztatásról szóló parancsot. A rendelet kihirdetésekor az apáton kívül a rendházban hat szerzetes élt: Vajda Sámuel apát, Cervus Ádám perjel, Kováts Flórián alperjel, Czár Kolumbán, Martinecz Vince, Borsó Gellért és Fojtzik Román papok. A felosztatás kihirdetésénél jelen volt még Fuxhoffer Damján aszófői plébános is.

A tihanyi apátság felosztatásában részt vevő első felosztató biztos Perczel János, a második Magyarossy Ferenc veszprémi magyar királyi sőtiszt volt. Kihirdetéskor jelen volt még az apátság ügyvédje és ügyeinek intézője, Bendick Tamás. A kamara részéről később csatlakozott Blasovics András.

Az apátság ügyvédje átadta előbb az első biztosnak, majd a tihanyi apátnak szóló, 1786. december 19-én kelt és 53911. szám alatt elkészített határozatot, melyet az apát méltósággal tudomásul vett és elfogadott, ahogy a szerzetesek is.

Perczel János, a jelentés készítője megjegyzi, hogy mivel újoncokat az apátságban nem találtak, és az apátságban nem szokás felvételük sem, így eltekintettek attól a ponttól, hogy felhívják az apát figyelmét, hogy a jövőben ezután senkit nem vehetnek fel a kolostorba, és senki nem tehet fogadalmat. Emlékeztették viszont az apátot arra, hogy mindenki, aki a kolostorhoz tartozik, szerzetesek és világiak is, néhány tárgyat megtarthatnak, és magukkal vihetik azokat is, melyek egyébként a kolostor templomához vagy a konventhez tartoznak. Azonban amit emlékbe kérnek, meg kell nevezniük, mind az apátnak, mind a felsőbb és alsóbb szerzetespapoknak is. Az apát ekkor közölte a biztosokkal, hogy Bán

¹⁶ 1 öl = 1,9019 méter

¹⁷ Polán, 2001. 12–17.

¹⁸ Velladics, 2000. 33–52.

¹⁹ Bericht über die aufgehobene Tiháner Benediktiner Abbtey. MNL OL, C103, Inventarien

Ozvald pap halála után – aki az apátsághoz tartozó Endrődön, a somogyi vármegyében volt adminisztrátor – ő a világiaknak semmilyen jogcím alatt felhatalmazás vagy engedélyt nem adott, hogy az endrődi plébániát igazgathatják. A templomnak és a sekrestye miséhez használatos tárgyainak és berendezéseinek őrzéséhez is minden alkalommal világi sekrestyést alkalmaztak, hogy egyrészt kettejük között szoros barátság soha ne alakulhasson ki, és másrészt ne tudjanak elkövetni semmilyen gaztettet bármilyen alantas célból vagy jellembeli tulajdonságból. Az uradalom világi dolgokban jelenleg is az apát felügyelete és irányítása alatt áll, két kasznár, két ispán és a rendszeresen fizetett becsületes mesterek vezetésével, ahogyan az egész gazdaság anyagi ügyei is – vallja az apát.

Ezek után a felesleges alkalmazottakat és szolgákat a biztosok felfüggesztették, és az apát átadta a könyvtár és a pénztár kulcsait. Az apátnak ekkor esküt kellett tennie, hogy az apátság többi tulajdonával is ugyanúgy fog eljárni, ahogy a kulcsok átadásával, majd a biztosok lepecsételték és lezárták az ajtókat.

A kasszában lévő pénzt átszámolták, és az ott talált 9990 forintot és 13 és fél krajcárt lefoglalták. Így tettek a misékhez használt ezüsttárgyakkal is, melyeket elismervény ellenében átadtak Magyarossy Ferencnek, aki azokat később Budára szállíttatta.

Az apáttól ezután elkérték az apátság összes javaira vonatkozó kiváltságának igazolását, valamint a gazdasággal kapcsolatos összeírásokat, feljegyzéseket és a tisztviselők számadásait. Az apát ekkor közölte, hogy az apátság összes privilégiumát a már feloszlatott Szent Márton-hegyi főapátságban őrzik, de az apátság javaira vonatkozó néhány irat és összeírás az apátság ügyvédjére van bízva. Viszont az írásos házi feljegyzéseket (melyek 3 könyvből álltak, és amiben különböző papírok voltak) a könyvtárszobában nyomban összeszedte, és a legnagyobb készséggel átnyújtotta. Az apátság számadáskönyveit a biztosok átvették, és ideiglenesen elzárták, és miután a kamara részéről 1787. január 19-én Blasovics András megérkezett – akit az ingóságok átvételéhez és leltározásához szintén biztosnak küldtek –, átadták neki.

Tájékoztatták a szerzeteseket, hogy a kihirdetés napjától számítva még öt hónapig maradhatnak a kolostorban, és a kihirdetés napjától az apát naponta 4 forintot, a prior és az alperjel 1 forintot, míg a többiek 40 krajcárt kapnak naponta. Az ételért, az italért, a ruházatért azonban fizetniük kell, kivéve a tüzelőt, melyet II. József jóindulata folytán ingyen bocsájtottak rendelkezésükre.

Tájékoztatták őket továbbá, hogy a szerzeteseknek a kolostorból való távozásuk után az egyházkerületből püspöki engedély nélkül elmenniük nem szabad.

Miután a biztosok ismét emlékeztették az apátot esküjére és papi becsületére, megkérdezték az apátság kamatra kölcsönadott kintlévőségeiről és esetleges hátralékairól, melyekről ő így már eskü alatt nyilatkozott, hogy ő soha senkinek saját érdekből pénzt nem kölcsönzött, bár néha az adóhiánynál ideiglenesen valamennyi haladékot adott, de mindig önös érdek nélkül, és nem többet, mint 3-4 vagy legfeljebb 6 hónapot, de jelenleg ilyen kinnlevő adósság senkinél nincs. Perczel János biztos a jelentésben is leszögezte, hogy valóban minden korábban így nyújtott fizetési halasztás ki lett egyenlítve.

A vizsgálatot folytatva, hogy vajon van-e apátságot érintő passzív hátralék,²⁰ az apát úgy nyilatkozott, – szintén emlékeztetve esküjére és papi becsületére – hogy az apát-

²⁰ Az apátságnak nyújtott kölcsönök és kamatai.

ságnak tudomása szerint nincs sem aktív,²¹ sem passzív tartozása, esetleg néhány még neki is ismeretlen kivételével, amit ez idáig előtte nem fedtek fel, vagy amiről elmulasztották őt tájékoztatni. Az apát nyilatkozata ellenére a biztosok tovább vizsgálták az igazolásokat.

A biztosok minden ingó és ingatlan vagyont felvettek, köztük a bort is, melyről azt is feljegyezték, hogy még nem volt lefejtve, de már az árverésen eladtak seprűs bort is. A leltározást ezután a csűrben folytatták. Perczel biztos megjegyzi, hogy terményeket már az árverés előtt is adtak el, és egy részük még a földeken van. Felírták a birkákat és az egyéb állatokat, beleszámítva a szaporulatot is, és munkájukat itt is értékbecslők segítették. Az apátság javait árverésre bocsájtották, az árverésből származó bevételből fizették ki az alkalmazottakat, és a maradékot Budára szállították. Az értékes ezüst evőeszközöket – elismervény ellenében – átadták Krisar József magyar királyi sőtisztnek.

Megállapították, hogy a templomnak sem aktív és sem passzív vagyona nincs, így kimutatást nem kellett készíteniük, de a tihanyi templom felszerelését is összeírták.

A könyvtárat a biztosok már az első napon lezárták, és felhívták az apát és a papok figyelmét, hogy a könyvtár katalógusát át kell adni, és a könyvtár őrőjét meg kell nevezni. Amire mindannyian egyöntetűen kijelentették, hogy az itt található könyvtárnak soha szabályos katalógusa nem készült, a könyvtárnak sem volt szüksége saját könyvtárőrre. Így a könyvtárat összeírták, és az útmutató mintájára elkészített szabályos katalógusba felvitték. A könyveket hét faládba csomagolták, melynek első ládájában elhelyezték a könyvekről készített jegyzéket is. A ládákat szintén elismervény ellenében a veszprémi királyi sőtisztnek átadták, és ő azokat Budára szállíttatta.

A papok rendelkezésére álló szolgálkon kívül a birka és a sertés árverése után a már feleslegessé váló szolgálkat és alkalmazottakat elbocsájtották, és az árverésen befolyt vételárból bérüket kifizették.

A Tihanyban megmaradt ingóságok gondozásával Bendick Tamást bízták meg, aki ezért havi 15 forint járandóságot kapott.

A megmaradt bor további gondozásához két mestert bíztak meg, akiket a helyi borfejtők és alkalmazottak felügyeltek. A pinceajtót két lakattal lezárták, majd mindketten megkapták az egyik lakat kulcsát, így egymás nélkül nem tudtak a pincébe bejutni.

Az értékes ezüsttárgyakat elküldték a Helytartótanácsnak, kivéve azt az 1000 forint értékűt, melyeket az apát a tihanyi konvent plébániatemplomként is szolgáló templomának működéséhez szükségesnek tartott. A templom felszereléséből a füredi „savanyúvíz-templom” is kapott felszerelést.

A papok 1787. június 17-ig maradtak a kolostorban, és a feloszlatóbiztosi jelentésben említésre került az is, hogy a papok összeírták mind a saját tulajdonú, mind az ajándékba kért ingóságait. A listákat a feloszlató biztos bizonyítékként a dokumentumokhoz csatolta.

A jelentés szerint a nyugdíjat mindenki megkapta, és távozáskor az átöltözéshez már megemelt ruhapénzt is felvehették. Perczel János azonban arról nem nyilatkozik, hogy mennyi volt ez a ruhapénz, csak annyit jegyez meg, hogy az egyszeri illetményt a veszprémi sóhivatal 100 forintról emelte fel.

²¹ Az apátság kihelyezett pénz- vagy természetbeni kölcsönei és annak kamatai.

Végül a biztos beszámol a Helytartótanácsnak, hogy annak ellenére, hogy a napidíj meg volt határozva, az értékbecslők a fáradságos munkára hivatkozva további 2 forintot követeltek naponta, és az ügyben várja a Helytartótanács utasítását.

A feloszlatastról szóló rendelet kihirdetése után a biztosok az apátság szerzeteseit is összeírták.²² Az irat latin nyelven íródott, és tartalmazza a tihanyi konventhez tartozó szerzetesek névsorát, beosztását és szolgálati helyét. A konventhez a feloszlatast idején összesen 12 szerzetes tartozott. Hét szerzetes élt Tihanyban: Vajda Sámuel apát, Cervus Ádám perjel, Kováts Flórián alperjel, Czár Kolumbán, Martinecz Vince, Borsó Gellért és Fojtzik Román papok. Antal Demeter az endrédi,²³ Fuxhoffer Damján az aszófői²⁴ és Bosnyák Benedek a zamárdi²⁵ parókián volt plébános, valamint Halászy Máté Telekiben²⁶ és Zsoldos Xavért pedig Kapolyban²⁷ helyi káplán.

A hét tihanyi szerzetest egy másik összeírásból²⁸ is ismerjük. Perczel János biztos ugyanis 1787. június 3-án, az apátságból való eltávozásuk előtt két héttel készített egy másik német nyelvű kimutatást is, mely tartalmazza az apátságban még ténylegesen ott tartózkodó szerzetesek adatait. Az irat tartalmazza a rendtagok Tihanyban betöltött tisztségét, szerzetesnevét, születési helyét és országát, a szerzetesek korát, a rendben eltöltött idejét, a beszélt nyelveket, testi állapotukat, illetve betegségeiket. Válasz adtak azokra a kérdésre is, hogy a továbbiakban hol szándékoznak lakni, melyik vármegyében, valamint melyik egyházmegyében találták alkalmasnak őket a lelkészi szolgálatra.

Tihanyi szerzetesek

Vajda (László) Sámuel tihanyi apát (1760–1795) 1718. február 18-án született a Vas vármegyei Jánosházán, gazdag nemesi családban. 1735-ben lépett a rendbe, egy év noviciátus után 1736. november 21-én tette le szerzetesi fogadalmát. Pannonhalmán két évig a bölcseletet hallgatta, majd Sajghó Benedek főapát Nagyszombatba küldte teológiát tanulni, ahol a Pannonhalmi Rendtörténet szerint 1742-ben a hittudományok doktora lett. Ezután rövid ideig bölcseletet tanított Pannonhalmán, majd 1743. augusztus 7-től a teológia tanára lett, és a dogmatikát tanította. Vajda Sámuel 1745 és 1747 között Pannonhalmán részt vett a Sajghó főapát elleni lázadásokban, melyért börtönbüntetést is kapott. Sajghó Benedek azonban megbocsájtott neki, visszahelyezte teológiatanárnak, majd előbb 1757-ben a dömölki apátság kormányzójává és utóbb 1760-ban tihanyi apáttá nevezte ki.²⁹

²² „Nomina et Officia Religiosorum Pertinentium ad Conventum Abbatiae Tihaniensis” MNL OL, C 72-1787 F. 104.

²³ Balatonendred község Somogy megyében, a Balaton déli partján, Tihanytól 14 km-re.

²⁴ Község Veszprém megyében, a Balatonfüredi járásban, Tihanytól 5 km-re.

²⁵ Város Somogy megyében, a Siófoki járásban, a Balaton déli partján, Tihanytól 9 km-re.

²⁶ Község Somogy megyében, a Siófoki járásban, Tihanytól 21 km-re.

²⁷ Község Somogy megyében, a Tabi járásban, Tihanytól 26 km-re.

²⁸ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

²⁹ Lukácsi, 1997. 9-14.; PRT XI. 54-56.

Vajda Sámuel idejére esik az apátság felvirágoztatása, és az apát különös gonddal gyarapította a rábízott tihanyi könyvtárat is. Tanulmányaival kapcsolatban azonban megjegyzem, hogy a fennmaradt nagyszombati anyakönyvekben végzett kutatásaim szerint Vajda Sámuel 1742 júniusában még „csak” a teológia babérkoszorúsa lett. 1743-ban ismét beiratkozott a teológia negyedik évfolyamára, és 1744-ben avatták a teológia doktorává.³⁰ Ennek fényében kijelenthetjük azt is, hogy téves Vajda életrajzírójának, Lukácsi Márknak azon meggyőződése, hogy Vajdát a teológiai doktori cím elnyerése után szentelték pappá 1742. május 24-én.³¹ A 69 éves apát 51 éve élt a rend kötelékében, magyarul és németül beszélt. Testi állapotához a biztosok a magas kort és a betegségek megjegyzést írták fel. Az apát választott lakóhelyül Steinamanger (Szombathely) városát, Eisenburg (Vas) vármegyében jelölte meg, és a Győri és a Veszprémi egyházmegyében találták a lelkeszi szolgálatra alkalmasnak.³²

Cervus Ádám (Adamus Cervus) perjel a Sáros vármegyei Zborón³³ született 1732. május 6-án. Korábban jezsuita pap volt, és csak rendjének feloszlatása után, 1779. november 30-án lépett be a bencés rendbe. Cervus Ádám a Pannonhalmi Rendtörténet szerint a szabad művészetek, a filozófia és a teológia doktora volt. Tihanyban 1782-ben bölcseletet is tanított,³⁴ de az adattárakban nem találtam adatot arra vonatkozóan, hogy melyik egyetemet látogatta. Tanárként viszont oktatott a kassai jezsuita akadémián, 1767/68-ban és 1768/69-ben szónoklattant és biblikus történelmet (*historia sacra*).³⁵ 1783-tól 1785-ig alperjel volt Tihanyban, majd 1786-tól perjel. A bencések visszaállítása után visszatért a rend kötelékébe, és Győrben halt meg 1814. december 9-én.³⁶ A feloszlató biztos valószínűleg félrehallotta születési helyét, és Zboró helyett Zombort jegyezte le, amely 1786-ban Bács-Bodrog vármegye központja volt. A perjel a feloszlás idején 55 éves volt, 8 éve volt a rend tagja, és beszélt szlávul (slawakisch), magyarul és egy keveset németül. Testi bajokban nem szenvedett, és a lelkeszi szolgálathoz szükséges vizsgálatot a Veszprémi egyházmegyében, illetve az irat szerint „korábban többször” is letette.³⁷

Kováts (Kovács) Flórián (Pater Florianus) tihanyi alperjel Lécfalván,³⁸ az erdélyi Háromszék vármegyében született 1730. szeptember 29-én. 1756. november 14-én tett fogadalmat, 1757-ig növendék volt Tihanyban, és 1762. március 28-án Győrött szentelték fel. 1773-tól a feloszlásig Tihanyban volt alperjel, a feloszlás után adminisztrátor, és ott is halt meg 1807. június 27-én.³⁹ Kováts Flórián 56 éves volt, és 31 éve lépett a rendbe. Magyarul, vlachul (walachisch) és keveset németül beszélt, betegsége nem volt.

³⁰ Bognár–Kiss–Varga, 2002. 3168., Kádár–Kiss–Póka, 2011. 2940.

³¹ Lukácsi, 1997. 10.

³² MNL OL C103, Ausweis No. 13.

³³ Szlovákul Zborov, ma község Szlovákiában az Eperjesi kerület Bártfai járásában.

³⁴ PRT V. 576–577.

³⁵ Fischer, 1987. 117–185.

³⁶ PRT XI. 661.

³⁷ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

³⁸ Falu Romániában, Kovászna megyében.

³⁹ PRT V. 743. és PRT XI. 657.

Tihanyban maradt, Zala vármegyében, és a Győri és a Veszprémi egyházmegyében vizsgálták meg alkalmasságát a lelkészi hivatás gyakorlásához.⁴⁰

Csár (Czár) Kolumbán (Columbanus Csár) volt bölcselettanár az akkori Vas vármegyéhez tartozó Németújváron⁴¹ született 1733. április 14-én. 1755. november 16-án tett fogadalmat, 1757. május 8-ig Tihanyban volt növendék. 1760. április 5-én szentelték áldozó pappá, valószínűleg Győrött. A Pannonhalmi Rendtörténet szerint 1760 és 1763 között bölcselettanár volt Tihanyban, 1763 és 1768 között német szónok Modorban, és 1775–1776-ig ismét főiskolai tanár Tihanyban. 1776-tól 1778-ig Bakonybélben perjel, 1778-tól a felosztatásáig ismét Modorban volt szónok.⁴² A Pannonhalmi Rendtörténet szerint 1780-tól ismét Tihanyban volt, és a felosztatás idején is Tihanyban tartózkodott.⁴³ 1802-ben ő is visszatért, és Sopronban halt meg 1805. március 13-án.⁴⁴ Csár Kolumbán pap születési helyének Kitzing van beírva Magyarországon, mely egyértelműen Güssing (Németújvár) félrehallása. A szerzetes 54 éves volt, és 32 évet töltött el a rendben, magyarul és németül beszélt. Betegsége nem volt, Tihany mellé, Aszófőre távozott, és a Győri, az Esztergomi és a Veszprémi egyházmegyében is számot adott alkalmasságáról.⁴⁵

Martinecz Vince (Vincentius Martinecz) pap és német szónok 1737. július 16-án született Nagyváradon. 1758. november 16-án tett fogadalmat, és 1764. május 22-én szentelték fel. 1758. november 21-től 1760. szeptember 12-ig Bakonybélben tanult. 1766. január 28-tól Tihanyban, majd 1768. május 9-től Modorban tartózkodott. 1772-ben visszatért, de 1784. november 24-én ismét eltávozott. 1785. szeptember 23-án újból visszahelyezték Tihanyba, és ott is maradt a felosztatásig. A szerzetes pap a rendtörténet szerint Szűz Mária nagy tisztelője volt. Aszófőn halt meg Fuxhoffer Damján plébániáján 1788. november 1-jén⁴⁶ vagy 1788. október 25-én.⁴⁷ Martinecz Vince pap 50 éves volt, és 30 éve volt a rendben. Németül és magyarul beszélt, betegsége nem volt, és Tihanyba, Zala vármegyébe távozott. A Győri, az Esztergomi és a Veszprémi egyházmegyében vizsgálták alkalmasságát a lelkészkedés gyakorlásához. Az iraton a neve mellett gestorben (meghalt) megjegyzés is szerepel, bár a Pannonhalmi Rendtörténet szerint a szerzetes csak 1788 őszén hunyt el.⁴⁸

Borsó Gellért (Gerardus Borsó) felszentelt pap 1758. július 19-én született Keszthelyen. 1778. novembertől 1779-ig növendék volt Tihanyban.⁴⁹ 1782. szeptember 29-én tett fogadalmat, és 1783. szeptember 7-én szentelték fel Pannonhalmán. A felosztatásig Tihanyban volt, majd a Veszprém vármegyei Öreglakon volt plébános. 1802-ben a rend visszaállításakor visszatért, és 1815–1817-ig tihanyi plébánosként tevékenykedett.⁵⁰

⁴⁰ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

⁴¹ Güssing, város Ausztriában, Burgenland tartományban.

⁴² PRT V. 742–743.

⁴³ PRT XI. 657.

⁴⁴ Schermann Egyed, 1940.

⁴⁵ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

⁴⁶ PRT V. 744.

⁴⁷ PRT XI. 659.

⁴⁸ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

⁴⁹ PRT XI. 660.

⁵⁰ PRT V. 748.

Borsó Gellért pap 28 éves volt, és 9 éve élt a rendben. Magyarul és egy keveset németül is beszélt, és betegsége nem volt. Távozási helyének Veszprémet jelölte meg, és a lelkészi vizsgát is a Veszprémi egyházmegyében tette le.⁵¹

Fojczik Román (Romanus Fojczik) szerzetespap a Győr vármegyei Ságon⁵² született 1758. január 21-én. 1778 és 1779 között Tihanyban volt növendék, 1782. január 23-án tett fogadalmat, és 1782. december 29-én, Pannonhalmán szentelték fel. A Pannonhalmi Rendtörténet szerint a felosztatásig Bakonybélben volt, de Vajda Sámuel 1786. december 12-én és 1787. január 25-én kelt Hollósi Egyednek írt leveléből tudjuk, hogy közvetlenül a felosztatás előtt visszakérült Tihanyba.⁵³ 1788. március 14-től a veszprémi püspök bakonybéli plébánossá nevezte ki, és ott is maradt 1791. szeptember 8-ig. Ezután Zalaapátiba vonult vissza, s egy éven keresztül vendégként élt ott, majd fogadalmat is tett. Zalavári plébánosként halt meg 1808-ban.⁵⁴ Fojczik Román szülőhelye Saághalom, Magyarországon. A szerzetes 30 éves volt, és 9 éve lépett a rendbe. Magyarul és valamennyire németül is beszélt, Kővágóörsre távozott, Zala vármegyébe. A lelkészi szolgálatra a Veszprémi és a Győri egyházmegyében is alkalmasnak találták.⁵⁵

A szerzetesek leltárai⁵⁶

A tihanyi apátság szerzetesei a rendeletben meghatározott feltételek szerint összeírták azokat a tárgyakat, melyeket távozásukkor magukkal akartak vinni. Az összeírások a személyes használati tárgyak mellett könyvjegyzékeket is tartalmaznak.

Fojczik Román cellájában volt egy ágy, egy imazsámoly, egy mosdó, egy ruhásszekrény, egy könyvszekrény, két asztalka – mind finom fából –, valamint két láda, az egyik bőr, a másik csak fából. A könyvek összeírásánál harmincöt tételt sorolt fel, ami valószínűleg 41 művet és körülbelül 57 kötetet jelenthet. A szerzetes olvasmányai közül hét bizonyosan német, az egyetlen magyar nyelvű mű Vajda Sámuel munkája, a többi mind latin. A szerzőik között egyházi írók, világi papok, teológusok, szerzetesek, főként jezsuiták, valamint ferencesek és domonkosok vannak. Az egyházi vonatkozású művek, prédikációk, teológia, egyháztörténet stb. mellett történelem-, jogtörténet-, földrajz-, filozófia-, matematikakönyveket, szentek, nádorok, érsekek életéről szóló írásokat találunk, köztük Vajda Sámuel „*A mi Urunk Jesus Kristusnak élete, melyet a négy evangéliómból egyet tsinálván, rendbe szedett, és sok idvösséges tanúságokkal megbővített ...*” című művét is. Magyar szerzők közül pedig a jezsuita Horváth János, Nagy János teológus, valamint Makó Pál és Hell Miksa matematikusok latin nyelven írt munkáit.

⁵¹ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

⁵² Napjainkban Győrság, község Győr-Moson-Sopron megyében.

⁵³ PRT XI. Oklevéltár 106.

⁵⁴ PRT V. 748.

⁵⁵ MNL OL C103, Ausweis No. 13.

⁵⁶ MNL OL C103, Inventarien, 17. doboz

Borsó Gellért leltárában volt egy íróasztalka, egy másik asztalka, egy polc, egy imazsámoly, mind finom fából. Ezen kívül egy mosdó agyagból és fából, két láda, az egyik bőr, a másik fából, három kopott bőrszék, egy viaszgyertyatartó, egy főzéshez vagy reggeli készítéséhez való lábas, két fólió nagyságú kép és három negyedréteg nagyságú és egy palack 8 pohárral. Gerardus Borsó felszentelt pap 38 könyve között 5 német, 6 magyar, 3 beazonosíthatatlan és 24 latin (köztük 1 szótár) volt. A főként egyházi szerzők között elsősorban jezsuitákat találunk, de vannak közöttük bencés, domonkos, ferences, piarista és ciszterci szerzetesek is. A nagy részben egyházi jellegű művek – prédikációk, teológia, kánonjog, katekizmus, Biblia – mellett megtaláljuk Bonfini Magyarország történetét, Horváth János és Ivancsics János latin nyelven írt *Logika és Metafizika* című munkáit, Szenci Molnár Albert szótárát, valamint magyar nyelven Pázmány Péter, Szabó István, Káldi György, Landovics István, Illyés István és Csete István köteteit.

Kováts Flóriánnál volt fából egy imazsámoly, egy feszület, egy Szűz Mária-szobor, egy szekrény, egy ágy, egy íróasztal, három fekete bőrszék, egy háttámlás szék világos bőrrrel és egy ruhásszekrény zöld függönnyel. Továbbá két egyforma ablakfüggöny, hozzá egy ajtófüggöny, két piros bőrláda, egy kis faláda és egy mosdó keményfából éjjeli edénnyel. Az alperjel felsorolásában tizennyolc könyv volt, harmincöt kötetben. A három magyar és a tizenöt, valószínűleg latin nyelvű művek szerzői főként jezsuiták és világi papok, német nyelvű nincs a jegyzéken. A három magyar nyelvű Vajda apát és Gregorius Rippel (1681–1729) német katolikus pap ceremónia- és szertartáskönyve, valamint egy Biblia. A szerzetes olvasmányai Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárán kívül mind egyházi jellegűek voltak.

Cervus Ádám szobájában volt egy 4 részből álló könyvespolc és három asztalka fából, egy új és hat nagyon kopott bőrszék, egy imazsámoly, egy szekrény, egy ruhásszekrény, egy pohárszék fából, egy mosdó éjjeli edénnyel, egy faágy, egy óra tokkal, egy „semmire sem szolgáló asztalka, sem különleges, sem értékes”, egy lámpa és egy gyertyatartó. A perjelnél volt egy hangszer is, klavikordium, azaz virginál, avagy ahogy ma nevezzük, zongora, és felírt 12 képecskét is nyolcadrét alakban, üveg alatt, kis fekete faládával, valamint kettő díszeset láda nélkül. Ezen kívül voltak még nála cserép- és üvegtálak, illetve -vázák, három porceláncsésze, egy vasedény tea vagy kávé főzéséhez, fa tintatartó, olló, kés, írószerszám, függöny ablakhoz és ajtóhoz és egy szenteltvíztartó edény. A perjel 28 tételben 31 könyvet sorolt fel, a kötetek száma minimum 67 lehetett. A jegyzéken Vajda Sámuel magyar nyelvű művén, Adam Friedrich Kirsch (†1716) latin–német szótárán és Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárán kívül csak latin nyelvű könyvek vannak. A szerzők között szintén több a jezsuita, de találunk három bencés, két domonkos, egy barnabita és egy ferences szerzetest is, valamint a redemptorista rend megalapítójának könyvét is. Az egyházi vonatkozású művek főleg a teológia, az egyházjog, a bibliamagyarázat, az egyháztörténet köréből kerülnek ki, de prédikációs könyv nincs a listán. A jegyzéken feltűnően nagy számban vannak viszont tankönyvek, matematika, fizika, logika és metafizika témakörben. A perjel és bölcselettanár úgy tűnik elsősorban az újabb filozófiai munkák iránt érdeklődött. A könyvek között megtalálhatók a leibnizi tanokat képviselő és a német felvilágosodás egyik megteremtőjének, Christian Wolffnak (1679–1754) és követőinek, Friedrich Christian Baumeister (1709–1785) német filozófusnak és Sigmund von Storchenau (1731–1797) német jezsuita bölcselet professzornak a művei.

Csár Kolumbán leltárában volt egy fiókos könyvszekrény, két asztal, egy térdeplő, egy ruhásszekrény, egy ónmosdó, egy ón szenteltvíztartó, egy ágy, egy ón gyertyatartó, öt kép, függönyök ajtóra és ablakra, egy gyertyatartó, két bőrrel bevont láda, egy Krisztus-szobor, három bőrszék, egy ágy, egy imazsámoly, egy mosdó, egy íróasztalka és egy ruhásszekrény. 35 tételes könyvjegyzékén kb. 54 művet találunk, mintegy 77 kötetben. Könyvei valószínűleg mind latin nyelvűek voltak, kivéve 7 német nyelvűt és Vajda Sámuel magyar nyelvű munkáját. A szerzetes a jezsuita, bencés, domonkos, Ágoston-rendi, piarista és világi egyházi szerzők nagyrészt szintén egyházi természetű művei mellett világi szerzők könyveit is olvasta. A szerzetes olvasmányai között felbukkan egy Franciaországban született angol író latin nyelven írt szépirodalmi műve is, John Barclay (1582–1621) *Argenise*.⁵⁷

Martinecz Vince csupán egy faágyat, négy fekete bőrszékot, egy régi imazsámolyt, egy mosdót, egy kicsi íróasztalt és egy ruhásszekrényt írt fel. Könyvei között 81 művet jegyzett fel, 141 kötetben. Ebből 18 német, 4 magyar és a többi pedig valószínűleg mind latin volt. Könyvei között van két Szentírás, szentírás-magyarázatok, prédikációk, elmélkedések, szentek élete, egyházjog, teológia, katekizmus, retorika stb. A szerzők főként jezsuita, ferences, domonkos, bencés, trinitárius, Ágoston-rendi, barnabita szerzetesek és világi egyházi írók. A lista szinte kizárólag egyházi vonatkozású művekből áll, és a papi hivatás gyakorlásához szükséges könyveket tartalmazza. A könyvek között nagy számban találunk prédikációkat, és legnagyobb számban a teológiai művek és a papi tevékenység gyakorlásához használatos kézikönyvek szerepelnek.

Vajda Sámuel apát leltárában csak berendezési tárgyak szerepelnek, az apát könyveket nem írt össze. Volt nála egy nagy asztal diófából, egy másik kicsi asztal vörös márványból, egy másik asztalka közönséges fából, régi terítővel letakarva, két asztal, az egyik fiókkal, két szekrény, az egyik kétszárnyú ajtóval, 12 bőrszék, valamint négy fekete és még egy nagy szék, szintén bőrből. Ezekon kívül volt még egy asztali óra kicsit siet megjegyzéssel, 12 kés és 12 háromágú villa ezüst markolattal, 12 kicsi ezüstkanál és egy nagy kanál, négy kicsi ezüst gyertyatartó, egy cukortartó hat ezüst kávéskanállal, valamint két ezüst lemezszekrény. Továbbá három bőr utazóláda, egy szekérhez való bőrszák, valamint két ágy. Az apát még nyolc képet is feljegyzett, melyek Krisztust, Szűz Máriát, VI. Piust, Cézárt, Miksa fővezért, Württembergi Elisabeth hercegnőt, Sajghó Benedek főapátot és a Balatont ábrázolták. A Sajghó főapátról készült kép ma Pannonhalmán található.

Összegzés

A fennmaradt feloszlatási iratok arról tanúskodnak, hogy a 18. század végén 12 szerzetes tartozott a tihanyi konventhez, és közülük heten laktak a kolostorban. Az iratok választ adnak arra is, hogy milyen volt az élet a tihanyi kolostorban, milyen volt az épület álla-

⁵⁷ Az *Argenis* egy udvari környezetbe helyezett történelmi lovagregény, mely főleg a jezsuiták körében volt kedvelt.

pota, elrendezése, és hogyan használták azt a szerzetesek. Ismerjük a tihanyi konvent szerzeteseinek nevét, továbbá a szerzetesek által használt tárgyakat, és köztük az általuk olvasott könyveket is. Tudjuk, hogy a szerzetesek mindannyian beszéltek magyarul és németül, a Felvidéken született Cervus Ádám ezen kívül még szlávul (szlovákul), és az Erdélyben született Kováts Flórián pedig vlach (román) nyelven. A szerzetesek testi fogyatékoságai rubrikában csak Vajda Sámuelnél jegyezték fel a magas kort és betegségeket, a többiek mindannyian egészségesek voltak, és így fizikailag alkalmasak a lelkészi hivatásra. A szerzetesek felkészültségét vizsgáló lelkészi alkalmassági vizsgálatot a Veszprémi egyházmegye megbízottja mindenkinél elvégezte, és a vizsgálatok legtöbbször a Győri, illetve Csár Kolumbánnál és Martinecz Vincénél ezen kívül még az Esztergomi egyházmegyében is megtörténtek.

Perczel János felosztató biztos jelentése szerint a felosztás rendben lezajlott. Vajda Sámuel együttműködött a felosztatóbiztosokkal, és ugyanígy cselekedtek a gondjaira bízott szerzetesek is.

Az apátság könyvtáráról készített könyvjegyzék sajnos ma már nincs meg, de az iratokból kiderül, hogy az apátságnak a szerzeteseknél lévő műveken kívül voltak még könyvei, melyeket hét ládába csomagoltak, és azután Budára szállítottak. A biztosok az apátság javait árveréseken eladták, az értékesebb tárgyakat pedig szintén Budára vitték.

Az iratok alapján az is bizonyossá vált, hogy a tihanyi szerzetesek kitöltötték a számukra engedélyezett öt hónapot, és 1787. június 17-ig maradtak a kolostorban. Majd öt vármegyébe szóródtak szét, Somogy, Zala, Pest, Veszprém és Vas vármegyébe. A szerzetesek – Vajda Sámuel kivételével, aki a világba való visszatérés, a nyugdíj mellett döntött – mind a lelkészi hivatást választották.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

MNL OL C13 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Helytartótanácsi Levéltár), Benigna mandata
 MNL OL C72 -1787 F. 104.
 MNL OL C101, Acta Abolitionalia
 MNL OL C103, Inventarien, 17. doboz

Szakirodalom

Bognár Krisztina – Kiss József Mihály – Varga Júlia: A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777. Budapest, 2002. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 25.)
 Erdélyi László: A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága 1055–1701. (A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története 10.) Budapest, 1908.
 Horváth Bálint: A tihanyi apátság alapítása s történeteinkorunkig. In: Adatok Zalamegye történetéhez. Szerk. Bátorfi Lajos. I. Nagy-Kanizsa, 1876. 338–371.
 Ifj. Barta János: A kalapos király emlékezete. Debrecen, 2012.

- Jalsovits Alfréd: A tihanyi apátság története. Szerzettörténeti tanulmány. Pécs, 1889.
- Kádár Zsófia – Kiss Beáta – Póka Ágnes: A Nagyszombati Egyetem Hittudományi Karának hallgatósága 1635–1773. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 26.) Budapest, 2011.
- Karl A. F. Fischer: Die Kaschauer und Tyrnauer Jesuiten-Universitäten im 17. und 18. Jahrhundert. Namenslisten der Professoren. Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete, Band 15, Jahrgang 1987.
- Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1980.
- Lukácsi Márk: Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága. (Pannonhalmi Füzetek 40.) Pannonhalma, 1997.
- Németh Ambrus: A Pannonhalmi Főapátság története. Ötödik korszak. A magyar Szent-Benedek-Rend megerősödése és bukása az állami mindenhatósággal szemben. 1709–1802. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. V.) Budapest, 1907.
- Polán Hildebrand (ford.): Az apátság javainak összeírásából (1787. január 10.). Conscriptio Bonorum Aboliti Monasterii, Abatiaque Sancti Aniani Episcopi et Confessoris de Tihan. Ordinis Sancti Benedicti. In: Tihanyi Kalendárium. Szerk. Korzenszky Richárd. Tihany, 2001. 12–17.
- Reichardt Aba: Levéltárunk forrásközlései 1579–1924. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 8. évf. (1996) 1–2. sz. 252–271.
- Schermann Egyed (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- Sörös Pongrác: A tihanyi apátság története. Második korszak. Tihany mint fiókapátság önállósága 1701-től napjainkig. (A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története. XI.) Budapest, 1911.
- Supka Géza (ford.): II. József válogatott levelei. Budapest, 1913.
- Velladics Márta: Szerzetesrendi abolíció Magyarországon 1782–1790. Levéltári Közlemények, 71. évf. (2000) 1–2. sz. 33–52.

Az 1909–1910. évi elszakadási mozgalom Diósgyőr nagyközségben

Bevezetés

1. ábra: Diósgyőr nagyközség és környéke, 1906.

(Forrás: Magyarország megyetérképei a Hadtörténeti Térképtárban, 1731–1948.

ARCANUM, 2009.)

Diósgyőr nagyközség előjáróságai 1909 nyarán súlyos, a település jövőjét alapjaiban megváltoztatni szándékozó mozgalommal szembesültek. Június 27-én a vasgyár munkásétkezőjében lakossági fórumra került sor, melyen egyrészt a külső területek – Peregcs, Újdiósgyőr, Vasgyártelep, Pocogó, Nyírjes – lakói, másrészt pedig a Vasgyár képviselői vettek részt. A megbeszélés résztvevői kiküldtek egy 20 tagú bizottságot, amelynek az elszakadási kérvény összeállítását és benyújtását adták feladatául.

A nagyközség rövid történetében nem először fordult elő, hogy a vasgyári kolónia az anyaközségtől történő elválásért folytatott küzdelmet. Az első önállósodási kísérletre 1874-ben került sor, ám sem ekkor, sem 1893-ban, sem pedig 1903-ban nem sikerült elérni a kitűzött célt. A szakirodalom ezen elszakadási mozgalmakat kevésbé vizsgálta,

rövid tényszerű adatközléseket lehet csak olvasni.¹ Pedig az 1909–1910-es események könnyen fordulóponttá válhattak volna a nagyközség és Miskolc város történetében is.

Míg az egyik oldalon az egység fenntartása vagy az elszakadás sikere volt a tét, addig a „szomszéd” – Miskolc – is igyekezett saját érdekeit érvényesíteni. A város vezetése a 19. század közepétől nagy hangsúlyt helyezett a település modernizálására, regionális központtá való fejlesztésére. Az előjáróságok igyekeztek mind belső városszabályozási tervek révén, mind külső terjeszkedés által ezen törekvéseket megvalósítani. Már ekkor felmerült Nagy-Miskolc kialakítása, amely a környező települések beolvasztását takarta.² Kezdetben azonban a kis- és nagyközségek ellenálltak a függetlenségük elvesztésével járó folyamatoknak, emiatt az ezen időszakban regnáló miskolci polgármesterek nem is törekedtek direkt módon az egyesítésre. Amikor azonban 1909-ben megbomlani látszott az egység a szomszédos nagyközségben, éberem figyelték az eseményeket, hátha a helyzet úgy hozza, hogy lépéseket lehet tenni Nagy-Miskolc megvalósításáért.

A helyzet bonyolultságát továbbá Borsod vármegye is fokozta. Miskolcra mint vármegyei központra tekintettek az előjáróságok, azonban a századfordulóra ez a viszony megváltozott. 1907 őszén az országgyűlés határozott arról, hogy 1909. január 1-től Miskolc törvényhatósági joggal felruházott várossá alakulhatott át.³ Ezt néhány évtizedes önállósodási küzdelem előzte meg, mely során a vármegye és a település viszonya megromlani látszott. Az országgyűlés határozata elmélyítette a két fél között a konfliktusokat, így a Nagy-Miskolc létrehozása felé való törekvés újabb szereplővel gazdagodott. A vármegyei álláspont egyértelmű volt, akadályozni kellett a kisebb települések egyesítését Miskolccal, hiszen ezáltal újabb vármegyei területek kerültek volna egy idegen törvényhatósághoz. Különös figyelmet fordítottak hát minden olyan eseményre, amely valamely település függetlenségének elvesztésével járhatott.

1909 nyarán, amikor a külső részek elszakadási törekvése valósággá vált, egyik érintett – vagy kezdetben még kívülálló – fél sem lehetett biztos abban, hogy mikor és hogyan zárul le az önállósodási folyamat. Jelen tanulmányban igyekszem részletesen ismertetni az elszakadási mozgalom előzményeit, az érdekeltek céljait, az események menetét, valamint az utóéletét is.

¹ Sem a legújabb várostörténeti és kolóniatörténeti munkák, sem pedig a Nagy-Miskolc kialakításáért folytatott küzdelemről szóló tanulmány nem ismerteti az eseményeket részletesen. Vö. Olajos, 1998. 16–21.; Somorjai, 2003. 145–149.; Somorjai, 2005. 199–208.

² Olyan települések vették körbe ekkor Miskolcot, mint Diósgyőr, amely a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Aczélgyár révén a régió ipari központja volt; vagy Görömbölytapolca, amely híres fürdője miatt vált már ekkor turisztikai központtá.

³ 1907. évi LI. tc. Miskolcz rendezett tanácsu városnak törvényhatósági joggal felruházásáról. (<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6990> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)

Előzmények – a kolónia megalakulása és terjeszkedése

2. ábra: A gyári gyarmat helyszínrajza, 1910.
(Forrás: Olajos, 1998. 36.)

1770-ben Mária Terézia vasgyár létrehozását rendelte el az akkor még fennálló diósgyőri koronauradalom területén.⁴ Bő egy évszázaddal később, a fellendülő vasúti építkezések nagyobb kapacitású és modernebb üzemet igényeltek. Mivel 1858-ban jelentős szénkészletet tártak fel a területen, Lónyay Menyhért pénzügyminiszter 1867-ben megbízást adott az észak-erdélyi Terebesfejérpatakon működő vasgyár igazgatójának, Glanzer Miksának, hogy egy új, korábbi állomáshelyéhez hasonló létesítmény tervezetét dolgozza ki. Az építkezések nem korlátozódtak az ipari komplexum kialakítására, kezdettől fogva szerepelt a tervek között a hivatalnokok, felügyelők és munkások részére lakóépületek felépítése is. A hetvenes években utóbbi társadalmi csoport nem élvezett prioritást, mondván Diósgyőr és Miskolc településeken találnak maguknak lakást, ám rövid idő elteltével munkáslakások százai kerültek felépítésre a gyár közvetlen közelében, hiszen a fokozatos kapacitásbővítés miatt egyre több embert tudott alkalmazni a vállalat.

⁴ A királynő leiratából részletet közöl, valamint további közléseket ismertet: Porkoláb, 2003. 16–17.

A képen jól látszik, hogyan vált egyre nagyobbá és komplexebbé a mesterségesen kialakított és megtervezett telep. Az 1910-es statisztikai adatok alapján 436 lakóház állt itt, emellett rendelkezett a településrész saját római katolikus templommal, fiú- és leányiskolával, kisdédóvóval, egészségügyi szolgálatot ellátó intézménnyel, postával és gyógyszer-tárral is.⁵

A korabeli leírások és tervezetek alapján úgy tűnik, hogy a kolónia akár önálló települést is alkothatt volna, hiszen kulturális, egészségügyi és egyéb szolgáltató intézményekkel is el volt látva. Ennek köszönhető, hogy a gyár vezetése a helyi lakosság egy részével többször is kezdeményezte az elszakadást Diósgyőr anyaközségtől. 1874-ben néhány helyi lakos együttesen fordult a vármegyéhez, hogy a gyári telep önálló községgé alakulhasson. Augusztus 5-én a törvényhatósági bizottság a kérelmet elutasította, mivel az 1871. évi XVIII. törvénycikkben előírt feltételnek nem felelt meg a beadvány, és az ülés időpontjáig nem sikerült a hiányzó dokumentumokat pótolni. 1893-ban és 1903-ban is konkrét lépéseket tettek az illetékesek az elszakadás érdekében, ezen törekvések azonban nem találtak támogatókra, így megmaradt helyi ügyként. A három sikertelen elválási kísérlet feszültté tette az anyaközség és a különválni szándékozó részek képviselőinek, valamint a két terület lakosainak viszonyát.

1909 nyarára ismét megérett a helyzet és a mozgalom arra, hogy az önállósodás érdekében határozottan fellépjenek.

Elszakadási és egyesülési mozgalom a nagyközségben – 1909

Az 1909-ben induló anyaközségi érdekeltségű helyi lap, a Diósgyőr és Vasgyári Hírlap⁶ már a nyár közepétől cikkezett a lakosság körében egyre szélesebb körben terjedő hírről, miszerint az alispán kezdeményezésére a külső részek kérvényezni akarták az elszakadást. Június 6-i cikkében a lap „Szemle” rovata hosszasan írt arról a bizonytalanságról, amely a tájékoztatás hiányából fakadt: *„Bármerre menjünk, mindenütt csak a gyár különválásáról hallunk beszélni, de olyanra, ki ezen ügy valódi állásáról felvilágosítást tudna adni, sehogysem akadunk. Az ujdíósgyőrieket leginkább érdeklí és érinti a dolog; mégis, ha találkozunk ők intéznek hozzánk kérdéseket a válás részleteiről.”*⁷

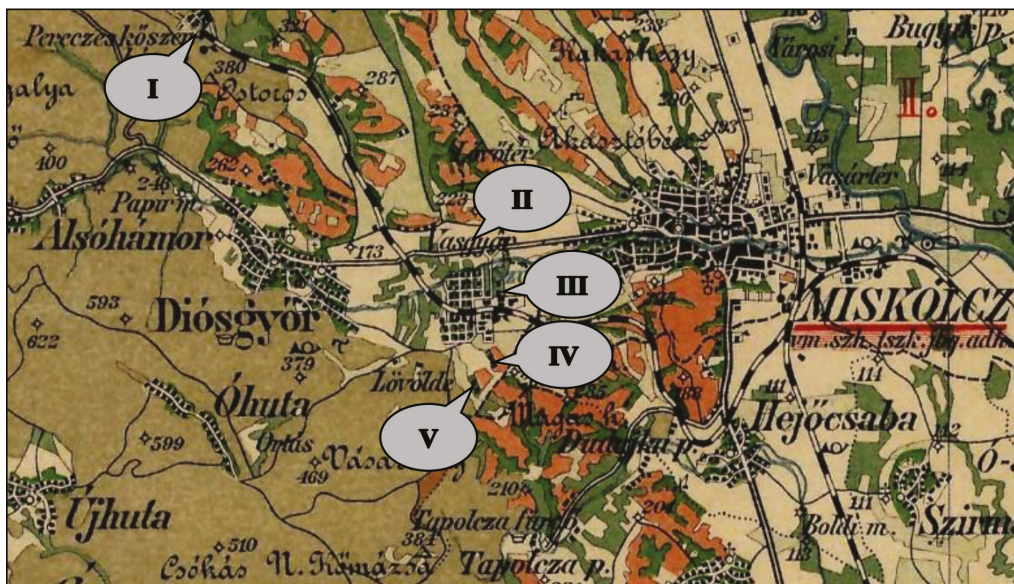
Az első konkrét lépésre 1909. június 27-én került sor, amikor a külső részek (Gyártelep, Újdíósgyőr, Pocogó, Nyírjes, Perces) lakosai az önálló nagyközséggé válás tárgyában értekezletet tartottak a kolónia munkásétkezőjében. Az összejövetel súlyát az adta, hogy Tarnay Gyula alispán kérésére gr. Haller József, a miskolci járás főszolgabírója kezdeményezte a megbeszélést. A gyűlésen Sztróiny Román – gyárfőnökhelyettes – volt

⁵ [sz.n]: A Diósgyőri Magy. Kir. Vas- és Aczélygyár története, 1765–1910. Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolc, 1910.

⁶ A Diósgyőr és Vasgyári Hírlap 1909. január 31-én indult; hetente megjelenő – alcíme szerint – szépirodalmi, közművelődési, társadalmi és közgazdasági lap. Felelős szerkesztője a vizsgált időszakban Kenyeres Károly, anyaközségi képviselő volt. További adatok: ld. Fülöp, 1964. 37.

⁷ „A különválás”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909. június 6. 2.

a szószóló, aki beszédében egyértelművé tette a Vasgyár vezetésének azon szándékát, miszerint a külső részek lakosságának érdekében – a vármegye támogatását élvezve – kérvényt nyújtanak be az elválás és újjáalakítás érdekében. Mivel Haller József sem próbálta a jelenlévőket lebeszélni a szándékaikról, a gyűlés koordináló bizottságot küldött ki, melynek az elszakadás békés lebonyolítását adták feladatául.⁸

3. ábra: Diósgyőr nagyközség részei

Az elszakadást kezdeményező külső területek: I. Perces bányatelep; II. Újdiósgyőr; III. gyártelepi kolónia; IV. Pocogó; V. Nyírjes

(Forrás: Magyarország megyetérképei a Hadtörténeti Térképtárban, 1731–1948. ARCANUM, 2009.)

A testület néhány hónapos munka után összeállította a hivatalos beadványt, melyet 1909 végén a Pénzügyminisztériumhoz – mint a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgár felügyeletét ellátó hivatalhoz – terjesztettek fel.

Az anyaközségi képviselőket a június végi értekezlet válaszüte elé állította. Fel kellett adni azt a korábbi álláspontot, miszerint támogatás hiányában az elszakadási mozgalom nem lehetett sikeres, így nem kellett különösebben azzal foglalkozni. A különválást koordináló bizottság létrehozása, valamint a vármegyét képviselő főszolgabíró támogató magatartása egyértelművé tette az anyaközségi eljárások számára, hogy új fejezete kezdődött a külső részek elválasztási törekvéseinek. Ez a felismerés arra sarkallta az ellenzőket, hogy maguk is megvitassák a lehetséges alternatívákat. Július 9-re értekezletre

⁸ A bizottság tagjai közé néhány prominens személyt is választottak, például Fleischmann Győző gyárigazgatót; Sztróiny Román gyárfőnökhelyettest; vagy éppen Obholczér Béla főmérnököt. A 20-as bizottság névsorát, valamint az értekezlet rövid összefoglalását közli: „A gyártelepi, újdiósgyőri, pocogói, nyírjesi és percesi lakosság értekezlete az önálló nagyközséggé való alakulás tárgyában”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909. július 4. 2.

gyűltekek össze a községi tanácssteremben, ahol hosszas vita során foglalkoztak a kérdéssel. Fontos említést tenni arról, hogy ezen megbeszélésre a szervezők nem hívtak meg senkit a vármegyétől, hiszen álláspontjuk szerint a törvényhatóság azzal, hogy nem akadályozta az elszakadási törekvéseket, elárulta a dicső múlttal rendelkező települést. A jelenlévők számára három lehetséges megoldás kínálkozott: 1. nem akadályozzák meg a külső részek elválását; 2. rendezett tanácsú várossá alakulnak át; 3. külvárosként csatlakoznak Miskolc városához. Az első alternatíva hamar lekerült a napirendről, hiszen az elszakadó részekkel együtt elveszett volna a Vasgyár is, amely a település fejlődésének záloga volt, és kiválásával nem látszott biztosítottnak az anyaközség jövője. A második alternatíva, miszerint a nagyközség egybentartása érdekében kérelmezni kellene a rendezett tanácsú várossá alakulást, ekkor még nem kapott nagy hangsúlyt, ugyanis az ellenzők szerint magasabb költségek nehezettek volna a lakosokra, ilyen árat pedig a többség nem akar fizetni a rebellis településrészek miatt. Több felszólaló is – például Breitfeld Antal ügyvéd; Nemes Károly evangélikus lelkész; Kenyeres Károly főszerkesztő – a Miskolccal való egyesülést támogatta. Az a tény, hogy a gyűlésen jelenlévők ez utóbbi javaslatot választották, mutatja kétségbeesésüket, hiszen hajlandóak voltak akár függetlenségükről is lemondani, csak a külső részek ne hogy elszakadjanak. Ez a gyűlés is kiküldött egy bizottságot – később csak 24-es bizottságként emlegeti a sajtó – azzal a feladattal, hogy dolgozza ki azon feltételeket, amelyek teljesítése esetén Diósgyőr nagyközség (a külső részekkel együtt!) önként csatlakozik Miskolc városához.

1909 nyarán tehát két mozgalom is zászlót bontott a településen: egy régi-új törekvés elérése érdekében a külső részek az elszakadás megvalósításán dolgoztak, míg ennek megakadályozására egy új bizottság kezdett foglalkozni a Miskolchoz csatlakozás lehetőségével. A helyzet ennek megfelelően elmérgesedett a településen. Dobák Judit 2008-ban benyújtott doktori disszertációjában a kolónia történetével foglalkozott. Ebben jónéhány interjút is készített olyanokkal, akik egykoron ezen a területen éltek. A felvett beszélgetések alapján a jelölt arra a következtetésre jutott, hogy a „*kolónia közössége ekkor már önálló identitással bírt, melynek egyik megfogalmazási módja a diósgyőriektől való különbözőségén alapult.*”⁹ Később idéz egyik interjúalanyától, egy 72 éves nyugdíjas esztergályos férfitől, miszerint „*győri paraszt, úgy mondtuk, persze ilyenkor előkerülhetett a bicska is...*”¹⁰ Egyetérték a disszertáció szerzőjével abban, hogy bár mindannyiszor – így 1909-ben is – a gyár vezetése kezdeményezte az elszakadást, a lakosságon belüli megosztottság emiatt egyre elmélyült és kieleződött.

Említést kell tenni egy helyi jellegzetességről is, amely a településen élők egymáshoz fűződő viszonyait segíthet megérteni. Diósgyőr lakossága a 19. század közepéig főként a mezőgazdaságból és a fuvarozásból élt. A vasgyár fejlesztése érdekében azonban a település határában művelhető területeket adták át ipari célokra. Azáltal, hogy a vasgyári vezetés a század végétől kezdve a munkásokat a kolónián igyekezett letelepíteni, megosztotta a nagyközség lakosságát. Az anyaközség területén a korábban földművelésből, állattenyésztésből élők laktak, míg a külső részekben kizárólag a gyári munkások éltek.

⁹ Dobák, 2008. 38.

¹⁰ Uo.

Ez is oka volt annak, miért nem integrálódott a kolónia lakossága a „helyi lakosságba”¹¹. Természetes módon amikor a különválás támogatása vagy ellenzése egyértelmű döntés elé állította a település lakóit, ez az ellentét azonnal hangsúlyossá vált, és új színezetet adott a mozgalomnak. Elkezdődött az egymás hibáztatása a kialakult helyzetért, valamint a másik fél lejáratása minél nagyobb közönség előtt. Az anyaközségi érdekeltségű Diósgyőr és Vasgyári Hírlap hetente közölt olyan cikkeket, amelyekben áruházzal vádolták az elszakadni vágyókat. Számos hasonlatot hoztak annak érdekében, hogy minél szemléletesebben tudják bemutatni azt az erkölcstelenséget, amelyet a külső részek képviselői az anyaközség ellen elkövetni igyekeztek. *„Ez a nagyközség, a hajdankori király-város, mely a királyokat s a külföld követeit látta egykor magában, a megsemmisülés örvényének szélére sodortatott. Tulajdon édes gyermeke taszította oda. Pedig a gyermek saját testéből való. Verejtékkel táplálta. Sokszor egy-egy tagját hagyta levágni e gyermek haladásának, meggazdagodásának érdekében. A gyermek felcseperedett szépen; nem országos, de világhirre vergődött. Elérve kamaszkorát, érezvén erejét, duzzogni kezdett. Az anya csitította, édesgette, kényeztette, mindenben kedvére járt. (...) De a szülői gyámság alól is menekülni akart, hogy szenvedélyeinek korlátlanul élhessen. Minden szó nélkül háttal fordított az édesanyjának. Még a kapufélfától sem vett bucsut. Csak messziről hándálta fel az anyjának nyújtott segítséget. Ott hagyta a szülőt nyomor és kétségbeesés között. Megfosztotta még az önfenntartás reményétől is.”*¹²

Miközben az elszakadni vágyó részek igyekeztek a törvényi előírásoknak megfelelő kérelmet összeállítani, addig az anyaközségiek minden erejükkel arra koncentráltak, hogy sikerüljön Miskolc városával megállapodni a csatlakozás feltételeiről. Július végére a 24-es bizottság összeállította azokat a kritériumokat, melyeket a város vezetése elé kívántak tární. Ki kell emelni Kenyeres Károly képviselő és főszerkesztő tevékenységét, aki többször is nagyhatású beszédet tartott az értekezleteken. A leginkább általa megfogalmazott javaslatok között voltak logikus és racionális kérések: 1. nevének örökös fenntartása mellett mint külváros csatlakozzik; 2. a külváros két külön kerületre osztatik, amely igazgatási, adózási szempontból, illetve egészségügyi és állatorvosi ellátás területén is két egységként kezelendő; 3. a diósgyőri fuvarozó lakosság előnyt élvezzen a külvárosi építkezések során; 4. a törvényhatóságban és bizottságaiban az újonnan csatlakozott részek számarányuk szerint képviseltethessék magukat; 5. a nagyközség tisztviselőiről gondoskodják a város is. Voltak azonban olyan kitételek is, amelyek Miskolc számára jelentős anyagi és egyéb áldozattal jártak: 1. a külváros lakossága 25 évig adóalanyának 30%-át fizeti mint pótdát; 2. a két kerületben közös vágóhidat épít a város, a vágatási díjat 30%-kal alacsonyabb áron kell meghatározni, mint a belvárosban; 3. a művelődési intézményeket köteles a város fenntartani, fejleszteni és bővíteni; 4. a külváros minden területére szükséges Miskolc által és a település terhére az utcai villanyvilágítást bevezetni.

Felmerül a kérdés a város lakossága hogyan fogadta a nagyközség közeledését, valamint azokat a kemény feltételeket, amelyekről mind a diósgyőri, mind pedig a miskolci sajtó tájékoztatta őket. *„Ha Diósgyőr a hatalmas vasgyárral együtt Miskolcz városához csatoltatik, akkor egy erős, virágzó, nagy és gazdag magyar várossal lesz több. – Nem nagy-*

¹¹ Uo. 39.

¹² „Miskolc–Diósgyőr”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1909. július 11. 1.

*községek tesznek egy országot nagygyá, műveltté és gazdaggá, hanem a városok. (...) De egy dolog bizonyos. Ez az egy dolog pedig az, hogy Miskolcz város közönségének teljes erejével, erejének teljes megfeszítésével törekedni kell, hogy Diósgyőr és vele a vasgyár Miskolcz városához csatoltassék. Ennek az eredménynek az eléréséért nincs áldozat, amelyet készséggel és gondolkodás nélkül meg ne kellene hozni. Ha pedig valaki erre azt mondaná, hogy: – Jó, a vasgyár megér minden áldozatot, de minek nekünk Diósgyőr? Mit kezdjünk mi Diósgyőrrel? Hát ezeknek egy tréfás hasonlattal lehet csak felelni, t.i. azzal, hogy Miskolcz tulajdonképpen igazán csak a virágzó leányzót, a vasgyárat gondolja, ámde a leányzó hímes kötényébe belekapaszkodik – az anyós: Diósgyőr is. Egy jó parthie kedvéért pedig sokszor az ember nyakába veszi az ... anyóst is!*¹³

A fenti idézet jól mutatja, hogy a város számára kulcsfontosságú volt a vasgyár megszerzésének lehetősége. Egy híres, folyamatosan fejlődő ipari komplexum, amely az évtizedek alatt kiépült szisztéma szerint működik, jelentős nyereség lehetett volna a városnak. Nemcsak anyagi, hanem erkölcsi szempontból is. Éppen ezért volt hajlandó egy választott delegáció elfogadni a diósgyőri feltételeket.

Október 9-én kezdődött meg a tárgyalás a települések bizottságai között. A Diósgyőr és Vasgyári Hírlap már az október 17-i számában arról írt, hogy az egyesség megszületett a két fél között, jelentős módosításokkal ugyan, de a miskolciak elfogadták a feltételeket. Ezután kellett volna következnie a diósgyőri képviselőtestület és a miskolci törvényhatósági bizottság jóváhagyásának, azonban erre már nem került sor. A levéltári forrásokban semmilyen irat nem utal arra, hogy a települések megállapodást kötöttek volna. Egyedül a már említett anyaközségi hetilap számolt be arról, hogy újabb lépést tett a két fél az egyesülés felé. Ám innentől kezdve sem a sajtóban, sem a hatósági dokumentumokban nincs további adat arra vonatkozólag, hogy a két fél közül valamelyik is igyekezett volna érvényt szerezni a megkötött megállapodásnak. Miskolc részéről a legfőbb oka annak, hogy hagyták elülni a csatlakozási szándékot, egyértelműen a törvényhatósági jogú város rangjának megszerzésében keresendő. Habár az országgyűlési döntés már 1907 őszén megszületett, a rendelet érvénybe lépése 1909. január 1-jén történt meg. A város vezetése igyekezett a köztes időszakban is mindent megtenni annak érdekében, hogy az átállás zökkenőmentes legyen, de nem lehetett mindent időre megvalósítani. A Miskolc története monográfia IV/1. kötetében és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv XII-XIII. számában Somorjai Lehel foglalkozik a Nagy-Miskolc koncepció XX. század eleji történetével. Teljes mértékben egyetértek azon álláspontjával, hogy a város vezetésének érdektelenségére a leginkább elfogadható magyarázat, hogy túlságosan lekötötte a hatóságokat az új jogi helyzetből fakadó közigazgatási átállás, emiatt nem tudtak kellő figyelmet szentelni a nagyközség felől érkező csatlakozási igénynek.¹⁴ Egy régen vágyott lehetőséget szalasztott el a város vezetése.

Az a kérdés, hogy az anyaközségi előjárások miatt hagyták elülni az egyesülési mozgalmat, iratok és források hiányában csak találgatások szintjén válaszolható meg. A 24-es bizottság működése mellett a nagyközség képviselőtestülete folyamatosan ülésezett, és igyekezett a külső részek követeléseire megoldást találni. A levéltári doku-

¹³ „Diósgyőr csatolása”. Miskolczi Napló, 1909. július 14. 1.

¹⁴ Somorjai, 2003. 145-149.; Somorjai, 2005. 199–208.

mentumok között található néhány községi szabályrendelet-tervezet, amelyben már két kerületre osztott Diósgyőrről írnak a szerzők. Úgy tűnik tehát, hogy a Miskolchoz csatlakozásra csak vészmegoldásként tekintettek, igyekeztek a tárgyalások alatt saját maguk is megoldani a kérdést és egyben tartva a nagyközsége fenntartani az önállóságot.

Ami bizonyos, hogy 1909 októberének végére az egyesülési mozgalom megszűnik létezni a településen. Az utolsó ehhez kapcsolódó információ szerint október 17-én a 24-es bizottság elfogadta a miskolci delegációval kötött megállapodást. Ezután azonban már nem kezdeményeztek semmilyen lépést a felek az egyesülés érdekében.

Mérföldkő a nagyközség történetében – 1910

1909 végén a külső részek benyújtották az önálló nagyközséggé alakítást kezdeményező indítványt a Vasgyár felügyelőségéhez, a Pénzügyminisztériumhoz. A Pénzügyminiszter döntéshozatal céljából átküldte a dokumentumokat a Belügyminisztériumhoz, amely 1910 januárjában leiratot intézett Borsod vármegye törvényhatósági bizottságához, melyben a helyzet alapos kivizsgálását és javaslatértélt kérték a képviselőktől.¹⁵ 1910. február 11-én arról határozott a vármegyei gyűlés, hogy először a nagyközségi képviselőtestület véleményezze a kérvényt, majd ezt figyelembe véve vitatja meg azt a bizottság.¹⁶

Ahogy várható volt, a leghamarabbi időpontra tűzte ki az indítvány megtárgyalását a helyi testület. Már márciusban összeállították azon személyek listáját, akik szavazati joggal vehettek részt az ülésen.

Az anyaközségiiek számára ez maradt az egyedüli lehetőség a település egyben tartására, hiszen minden igyekezetük ellenére a vármegye több ízben is visszaküldte az elfogadtatni kívánt új községi szabályrendeletet, amelyben jelentős engedményeket tettek volna a külső részek számára. Bekerült például a két kerületre osztás, valamint a külön igazgatási és ügyintézési modell is a tervezetbe. A vármegye azonban felfüggesztette a döntést a szabályzatról addig, amíg az elszakadási mozgalom ügye nem rendeződött.

Az, hogy az április 9-re összehívott képviselőtestületi ülésen fog eldőlni a település sorsa, tovább fokozta a várakozásokat, és tovább élezte a feszültséget az előjáróságok és a lakosság körében is. A helyi sajtó folyamatosan tájékoztatta az olvasókat az előkészületekről, és figyelemmel követte az eseményeket is. *„Közgyűlésen még ily nagy számban soha meg nem jelentek a közgyűlésnek tagjai, mert most még az is jelen volt, aki 100 kilométer távolságra szeretet volna lenni a tárgyalás helyszínétől”*.¹⁷

Az ülés nem várt forgatókönyv szerint zajlott le. A képviselők névjegyzékének összeállítását után világos volt, hogy az elszakadáspártiak néhány fővel többen lettek, mint az ellenzők. Utóbbiak azonban nyugodtan várták a tanácskozást, meg voltak győződve ar-

¹⁵ A pénzügyminiszteri átirat iktatószáma: 134851/1909.; a belügyminiszteri leirat iktatószáma: 170632/1909. MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.

¹⁶ A törvényhatósági bizottság határozata a nagyközségi képviselőtestület megbízásáról: 11. kgy/1910. MNL BAZML IV. 803. 40. kötet

¹⁷ „A különválás a képviselőtestület előtt”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1910. április 17. 2.

ról, hogy a döntés elhalasztásra fog kerülni, és addig egy részletes vita bonyolítottatik majd le. Hamar rá kellett azonban jönniük, hogy már április 9-én megtörténik a határozathozatal.

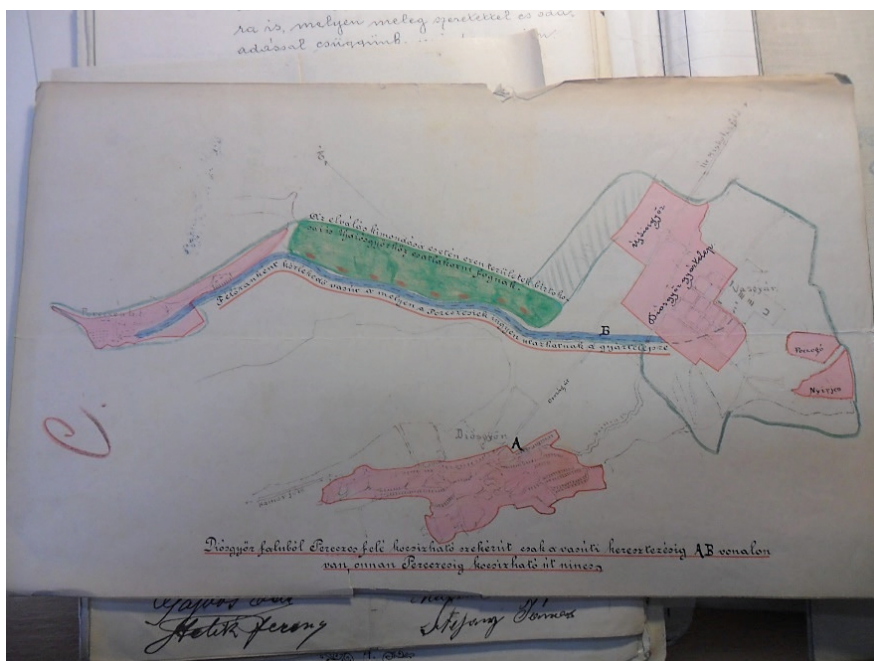
Petrik János főjegyző előadóként ismertette a kérvényt, majd javaslatot tett a napirendről való levételéről azzal indokolva, hogy az új községi szabályrendelet ügyében kellene előbb a döntést megvárni. Ezután néhány anyaközségi indítvány előterjesztése következett: 1. Kiss László római katolikus plébános sérelmezte, hogy nem tudta az indítványt elolvasni, ezért javasolta egy 6 tagú (3 + 3) bizottság kiküldését a községbíró vezetésével, amely részletes vizsgálat után jelentést tehetett volna a döntéshozóknak; 2. Kenyeres Károly egy tárgyalási nap kitűzését kezdeményezte, ahol az érdekeltek minden szegmensét megvitathatták volna a beadvány következményeinek; 3. Breitfeld Antal anyaközségi ügyvéd pedig ismét elővette a rendezett tanácsú városá alakulás lehetőségét. A név szerinti szavazás során azonban mindhárom előterjesztés elutasításra került. Mivel így érdemi vita nélkül kellett volna voksolniuk az arra jogosultaknak, az anyaközségi képviselők óriási felzúdulás közepette elhagyták a termet. Azáltal, hogy a szavazati joggal rendelkezők több mint fele továbbra is jelen volt, a voksolást megtartották, és egyhangúlag az elszakadás mellett határoztak.¹⁸

Természetesen nem maradt visszhang nélkül a testület ülése. Már az ülés napján óvást nyújtottak be az anyaközségi képviselők a vármegyéhez, majd néhány nappal később hivatalos fellebbezést is felküldtek a törvényhatósági bizottsághoz. Ezekben hosszasan sorolták azokat a technikai-tartalmi hibákat és hiányosságokat, amelyek miatt megalapozottnak látták, hogy a testülettől az elutasítást kérik. Hivatkoztak arra, hogy a névjegyzék hibásan lett összeállítva; nem volt lehetősége az anyaközségi képviselőknek a beadványt elolvasni és megvitatni; a testület részletes tárgyalási nap kitűzése nélkül hozott határozatot; csak azok szavazták meg az indítványt, akik kérelmezték az elszakadást, a külső részek képviselőinek kivételével mindenki távolmaradt a voksolástól. Tartalmi szempontból is hosszasan fejtegették azokat az érveket, amelyek a fellebbezés szerkesztői és aláírói szerint alátámasztják azon álláspontjukat, miszerint több, az elszakadási indítványban szereplő vád is valótlan, és az elválás mindkét területre nézve hátrányos következményekkel járna. A levéltári iratok között megtalálható fellebbezés néhány indoka: 1. mivel az üzem jövője nagyban függ külső tényezőktől (pl. bel- és külpolitikai folyamatok), és az új nagyközség lakói a gyári bérekből élnének kizárólag, kockázatosnak tartották erre építeni egy település jövőjét; 2. Perces nem kapcsolódott a többi elszakadni vágyó területhez, vagyis a törvény által feltételként előírt területi összefüggés a bányatelep esetében nem valósult meg; 3. mikor az Újdiósgyőr néven létrehozott területen a nagyközség magántulajdonba adta a földterületeket, feltételként bekerült az adásvételi szerződésbe – melyet a vármegyei hatóságok 1904-ben jóváhagytak –, hogy a telep lakói az anyaközségtől nem válhattak el; 4. nem értettek egyet azzal a panasszal, miszerint egyes területekről több mint 4 kilométert kellett utaznia a lakosságnak, hogy a központban el tudják intézni ügyeiket, hiszen alig három kilométer volt a távolság, és

¹⁸ A nagyközségi képviselőtestület határozata: 48. kgy./1910. MNL BAZML V. 130. 10. kötet

rendszeres villamosforgalom biztosította a rövid – alig húszperces – utat, amellyel olcsón és különösebb fáradság nélkül el lehetett jutni a település egyik végéből a másikba.¹⁹

A vármegye törvényhatósági bizottsága másodszor június 11-én tűzte napirendjére az elszakadási indítványt, hozzátcsolva a nagyközségi képviselőtestület határozatát és az ez ellen emelt fellebbezést is. Döntéshozatalra azonban még ezen az ülésen sem került sor, csupán egy határozatot hoztak, amely két kérdést érintett. Az első értelmében Pereceset kivették az elszakadni kívánó részek közül, ezáltal elfogadva a fellebbezés erre vonatkozó észrevételeit.

4. ábra: A kialakítandó nagyközség területének térképe
(Forrás: MNL BAZML IV. 809.b. 8996/1912.)

A különválási kérvényhez mellékelt térképen jól látszik, hogy kizárólag egy – sötét vonallal jelölt – vasúti sín pár kötötte össze a bányatelepet a másik négy részzel. Az önálló-sodási kérvény megfogalmazói arra hivatkoztak, hogy ezáltal a területek szomszédosnak tekintendők, és később személyforgalom lebonyolítására is alkalmassá tennék az eredetileg kizárólag teherszállítási célokat ellátó vasúti szakaszt. Továbbá hangsúlyozták, hogy a térképen a két településrész közötti földterületek – a legsötétebb színnel jelölve – tulajdonosai az elválást követően önként az új nagyközséghez fognak csatlakozni, így létrejött volna az összefüggő terület. Ezt a törvényhatósági bizottság elutasította, és határozott arról, hogy a későbbiekben Pereces nélkül tárgyalják tovább az elszakadási indítványt.

¹⁹ MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.

A másik döntés értelmében a szavazást elhalasztották, és kérték az alispánt és a járási főszolgabírókat, hogy tegyenek jelentést arra vonatkozólag, miszerint az anyaközség jövője biztosított-e abban az esetben, ha jóváhagyásra kerül a külső részek elválása.²⁰

1910 nyarán sem született tehát döntés a kérdésben, és ez alapvetően meghatározta a mindennapi életet a településen. Több esetben is el kellett halasztani a képviselőtestületi ülést, hiszen a külső részek képviselői nem kívántak az eredmény végéig semmilyen ügyben határozni. A lakosok körében is megmaradt a megosztottság és bizonytalanság, nem lehetett tudni mikor és hogyan dönt majd a vármegye a kérdésben.

Egyébként sem volt egyértelmű a törvényhatóság álláspontja a kérdésben. Az a szóbeszéd járta a településen, hogy maga az alispán kezdeményezte az elszakadási mozgalom aktivizálódását 1909 nyarán. Ennek a felvetésnek volt is alapja, hiszen Tarnay Gyula írt egy átiratot a járási főszolgabíróhoz, miszerint az 1903–1904-ben hozott elszakadást nem engedélyező határozat indoklása érvényét veszítette, így érdemesnek találta az aktuális állapotot felmérni.²¹ Ez a felvetés adhatott lendületet újra a gyár vezetésének a különválás kezdeményezésére. Az 1909. június 27-én tartott gyártelepi értekezleten gróf Haller József járási főszolgabíró részt vett, és beszédében kijelentette, hogy a tárgyaló delegáció tevékenységét támogatni fogja. Mikor az anyaközségek kiküldték a 24-es bizottságot, hogy kezdjenek tárgyalást Miskolc városával a lehetséges egyesülésről, Haller összehívta az elválást ellenző előljáróságokat, és megróttá őket, mondván nem idegen törvényhatósághoz kellene fordulni, ezáltal elárulni a vármegyét, hanem a megoldást keresni, javaslatokat tenni neki és a többi megyei előljárásnak arra vonatkozólag, hogyan tudnák kielégíteni a külső részek általa jogosnak tartott indokait.

Később azonban – vélhetően a Diósgyőr és Miskolc között kialakulóban lévő megyeegyezés hatására – mind Haller, mind az alispán változtatott hozzáállásán. 1909 végétől már direkt módon egyik fél mellett sem foglaltak állást, igyekeztek a végső döntést minél tovább halasztani, remélve, hogy a két rész meg tud egymással egyezni. Úgy gondolom, hogy az álláspontjukat a felbukkanó egyesülési mozgalom változtatta meg. Vélhetően nem számítottak arra a vármegyei előljáróságok, hogy az anyaközségi képviselők az elszakadás megakadályozása érdekében Miskolc városától kérnek segítséget. Az a tény, hogy egy éven belül két jelentős központját is elveszítheti a vármegye – Miskolc mellett a Vasgyár révén gazdasági szempontból kulcsfontosság területté emelkedett Diósgyőrt –, meghátrálásra készítette a főszolgabírókat és az alispánt is. Habár a községi szabályrendelet tervezeteit rendre elutasították, mégsem támogatták tovább direkt módon, hogy a külső részek önálló településsé szerveződjenek.

A törvényhatósági bizottság 1910. szeptember 14-i ülésére minden irat, jelentés rendelkezésre állt. Tarnay alispán vezetésével próbaköltségvetést alkottak az anyaközségi képviselők, amelyek azt mutatták, hogy szoros költségvetési kontroll esetén Diósgyőr jövője biztosítottnak látszott.²² Ennek megfelelően a testület ismét napirendre tűzhetette az elszakadási kérelmet. Szeptember 14-én Vadnay Tibor vármegyei főjegyző előterjesz-

²⁰ A vármegyei törvényhatósági bizottság határozata Perces bányatelep elválásának elutasítása és az anyaközség jövőjére vonatkozó alispáni jelentés bekéréséről: 417. kg./1910. MNL BAZML IV. 803. 40. kötet

²¹ Az alispáni átirat iktatószáma: 5819/1909. MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.

²² Az alispáni jelentés iktatószáma: 9499/1910. MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.

tette a hivatalos beadványt, valamint az ellene érkezett fellebbezést. Az alispáni jelentés után felolvasásra került az állandó választmány javaslata, miszerint a bizottság mindenféle véleményezés nélkül pártolólág terjessze fel az indítványt a Belügyminisztériumhoz. Kenyeres Károly és Kiss László képviselte az ülésen az anyaközségi érdekeket, de érdemi vitát nem tudtak a kérdésről kezdeményezni. Így Kenyeres és 10 bizottsági tag név szerinti szavazást kért, hangoztatva, hogy így nyilvános lesz azon képviselők neve, akik a nagyközség jövőbeni fejlődése ellen szavaztak. Kezdeményezésüket az elnöklő főispán elfogadta, és elrendelte a szavazást. Kenyeresék lépése sikeresnek bizonyult, hiszen 45-28 arányban a kérelmet elutasítók kerültek többségbe. A bizottság ennek megfelelően nem pártolólág terjesztette fel a Belügyminisztériumhoz az eredeti indítványt.²³

Az anyaközségiek – bár hangoztatták, hogy a kérdésben a végső szót a belügyminiszter mondja majd ki – sikerként értékelték a vármegyei döntést. A helyi sajtó amellet, hogy említést tett a sikeres fellebbezésről és képviselőik eredményes fellépéséről, mégis a helyzet mielőbbi megoldását sürgette. „Munkára fel!” címmel vezércikket szenteltek a döntést követő lapszámban annak, hogy felhívják az előjáróságok figyelmét a meggyezés szükségességére. *„A törvényhatósági bizottsági tagok is belátják, hogy a mostani helyzet tarthatatlan, a megnyilatkozott vélemény megjelölte azt az utat, melyen haladva a telepek lakosságának sérelmei orvosolandók; azonban ez az út nem a különválás, hanem a rendezett tanácsu várossá való átalakulása.”*²⁴

A vármegyei döntés után megkezdődött a rendezett tanácsú várossá alakulás kezdeményezésének előkészítése. Szeptember 27-én értekezletet tartottak a nagyközségben, amelyen egy bizottságot a beadvány megszerkesztésével bíztak meg. Azonban ez az újonnan indult mozgalom sem volt eredményes, idővel lekerült a napirendről az átalakulás.

1912-ben a belügyminiszter hivatalosan is elutasította az elszakadók kérelmét, valamint a vármegyei határozat ellen benyújtott gyártelepi fellebbezést is.²⁵ Habár az indoklásban megfogalmazásra került, hogy bizonyos feltételek teljesülése esetén ez a döntés felülírható, a külső részek képviselői később már nem kezdeményezték az elválást. 1912-ben egy új községi szabályrendelet lépett érvénybe, amely két közigazgatási kerületre osztotta a nagyközséget, és további engedményeket tett a külterületen élők számára. Ugyanabban az évben községi képviselőválasztást tartottak, az új szabályozás révén többségbe kerültek a külső részek képviselői a testületben. A szakirodalom szerint ekkor történt meg a hatalom formális megszerzése a településen, így többé már nem volt szükség az elszakadás kezdeményezésére.

Véget ért tehát egy korszak a nagyközség történetében. Az 1880-as évektől egyre erősödő elválási szándék 1912-re lecsengett, átvette helyét a település átalakítása és ipari várossá történő fejlesztése. A rendezett tanácsú várossá alakulás az 1912-es választást követően végleg lekerült a napirendről, bár 1938-ban kérvényezték a városi rangra emelést, a második világháború végéig nem változott a település jogállása. Az 1945. július 4-én kelt

²³ A vármegyei törvényhatósági bizottság határozata az önállósodási kérvény nem pártolólág történő felterjesztéséről: 660. kgy/1910. MNL BAZML IV. 803. 40 kötet.

²⁴ „Munkára fel!”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1910. szeptember 18. 1.

²⁵ A belügyminiszteri határozat az elválás tárgyában: 113554/1912. MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.

rendelettel az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte Diósgyőr és Hejőcsaba Miskolchoz csatolását, ezáltal megszüntetve önállóságukat.²⁶

Összegzés

Jelen tanulmányban igyekeztem Diósgyőr nagyközség történetének egyik olyan állomását részletesen ismertetni, amelyet a szakirodalom eddig kevésbé vizsgált. A település történetében azonban mérföldkönek tekinthetők az 1909–1910-es évek mozgalmi. A 19. század végén létrehozott és a Vasgyár által folyamatosan fejlesztett és bővített kolónia a századforduló idején már önálló település képét mutatta. Ennek megfelelően többször is igyekeztek az elszakadást megvalósítani és új szakaszt nyitni a telep történetében. Egészen 1909-ig ezek a törekvések nem nyertek támogatást, leginkább a gyár vezetésének sikertelen kezdeményezéseiként lehet a korábbi indítványokra tekinteni. 1909 nyarán azonban úgy tűnt, hogy a vármegye a különválni akarók oldalára állt, és ezt kihasználva indítványt nyújtottak be a pénzügyminiszterhez, melyben önálló nagyközséggé alakításukat kérték.

Az anyaközség lakói és képviselői korábban nem tanúsítottak kellő érdeklődést az ügy iránt, hiszen magasabb szinten eredménytelenek voltak a külső részek kísérletei. 1909 júniusára azonban megváltozott a helyzet, az alispán és a járási főszolgabíró is az elszakadást segítette. A különválás megakadályozásának érdekében kidolgozták azokat a feltételeket, amelyek teljesítése esetén önként csatlakozott volna a nagyközség egésze Miskolc városához. A tárgyalás és megegyezés sikeresnek tűnt, mégsem valósult meg az egyesülés. Véleményem szerint ennek két oka volt: 1. Miskolc városa az adott év januárjában nyerte el a törvényhatósági joggal felruházott városi rangot, emiatt számos belső átalakítást kellett végrehajtania. Hiába vágyott a 19. század közepétől minden polgármester arra, hogy a környező településeket beolvassza, a diósgyőri közeledés rendezetlen állapotban érte a várost, így nem tudtak kellő figyelmet szentelni az ügynek. 2. Diósgyőr nagyközség – véleményem szerint – a vármegyét akarta lépéskényszerbe hozni, hiszen azt a látszatot keltette, hogy ha együtt nem maradhat meg a település a vármegyei törvényhatóságnál, akkor hajlandóak függetlenségüket feladva egy másik törvényhatósághoz csatlakozni. Amennyiben ez volt a cél, sikerült meghátrálásra készíteni a vármegyét, hiszen 1909 végétől megfigyelhető, hogy sem az alispán, sem a főszolgabíró nem támogatta tovább direkt módon a külső részeket.

1909–1910 fordulópont volt a nagyközség életében. Annak ellenére is, hogy az elszakadási kérvényt végül elutasította a Belügyminisztérium. Közvetlen hatásként mindenképpen szólni kell arról, hogy Diósgyőr két részének merev álláspontja enyhülni kezdett, immáron az anyaközségiek is hajlandóak voltak a település közigazgatását decentralizálni

²⁶ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 4.330. ME. számú rendelete a magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről. (<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28Miskolc%29&s=SORT&m=255&a=rec> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)

és a külső részek főbb igényeit megoldani. Bár egy évig feszült légkörben teltek a település mindennapjai, a szeptemberi vármegyei állásfoglalás után megkezdődhetett a nagyközség modernizálása és a régóta fennálló ellentétek elsimítása. Ugyan a rendezett tanácsú várossá alakulást sem ekkor, sem 1938-ban nem sikerült kivívni, a település mégis jelentős mértékben fejlődött. Egyetértek Kenyeres Károly azon megállapításával, miszerint „a különválasztási ügy vezetői voltak azok, akik e lakosságot nehéz és mély álmából felrázták s a tettek mezejére vezették, ők voltak azok, kik a maradiságnak legutolsó köntöséből is kivetkőztették s arra az utra kényszerítették, melyen haladva a különválni akaróknak mérésznek látszó álmai megvalósulnak, hogy Diósgyőr egy hatalmas iparu várossá leend”.²⁷

Az 1909–1910-es elszakadási törekvések legfontosabb eredménye az, hogy felszínre hozták a település problémáit és a különböző ellentéteket, ezáltal lehetőséget teremtve a helyzet mielőbbi megoldására.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

1907. évi LI. tc. Miskolcz rendezett tanácsú városnak törvényhatósági joggal felruházásáról. (<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=6990> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)
- Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 4.330. ME. számú rendelete a magyar közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről. (<http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28Miskolc%29&s=SORT&m=255&a=rec> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, I. évfolyam 19. szám. 1909. június 6.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, I. évfolyam 23. szám. 1909. július 4.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, I. évfolyam 24. szám. 1909. július 11.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, II. évfolyam 16. szám. 1910. április 17.
- Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, II. évfolyam 36. szám. 1910. szeptember 18.
- Miskolczi Napló, IX. évfolyam 157. szám. 1909. július 14.
- MNL BAZML IV. 803. 40. kötet, A törvényhatósági bizottság határozata a nagyközségi képviselőtestület megbízásáról: 11. kgy/1910.
- MNL BAZML IV. 803. 40. kötet, A vármegyei törvényhatósági bizottság határozata Perces bányatelep elváltásának elutasítása, és az anyaközség jövőjére vonatkozó alispáni jelentés bekéréséről: 417. kgy./1910.
- MNL BAZML IV. 803. 40. kötet, A vármegyei törvényhatósági bizottság határozata az önállósodási kérvény nem pártolólág történő felterjesztéséről: 660. kgy/1910.
- MNL BAZML IV. 809. b. 113554/1912. számú belügyminiszteri határozat
- MNL BAZML IV. 809. b. 134851/1909. számú pénzügyminiszteri átirat
- MNL BAZML IV. 809. b. 170632/1909. számú belügyminiszteri leirat
- MNL BAZML IV. 809. b. 5819/1909. számú alispáni átirat
- MNL BAZML IV. 809. b. 8996/1912.
- MNL BAZML IV. 809. b. 9499/1910. számú alispáni jelentés
- MNL BAZML V. 130. 10. kötet
- MNL BAZML V. 130. A nagyközségi képviselőtestület határozata a különválasztási kérelemről: 48. kgy./1910.

²⁷ „Munkára fel!”. Diósgyőr és Vasgyári Hírlap, 1910. szeptember 18. 1.

Szakirodalom

- [sz.n]: A Diósgyőri Magy. Kir. Vas- és Aczélgyár története, 1765–1910. Szelényi és Társa Könyvnyomdája, Miskolc, 1910.
- A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája, 1842–1963. Összeállította: Fülöp Attila. II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 1964.
- Dobák Judit: Életmód a Diósgyőr-vasgyári kolóniában. Néprajzi-antropológiai tanulmány. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, 2008.
- Olajos Csaba: A Diósgyőr-vasgyári kolónia. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 4. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 1998.
- Porkoláb László: Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez, 1770–1919. Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 12. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Országos Műszaki Múzeum Központi Kohászati Múzeum, Miskolc, 2003.
- Somorjai Lehel: „Nagy-Miskolc” koncepció a XX. század elején. In: Levéltári Évkönyv, XII-XIII. Szerk.: Dobrossy István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 2005. 199–207.
- Somorjai Lehel: A „Nagy-Miskolc” koncepció születése. In: Miskolc története, IV/1. 1848-tól 1918-ig. Főszerk.: Dobrossy István. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2003. 145–149.

A romániai magyarság önszerveződési törekvései Trianon után

Az impériumváltás időszaka

Az 1918. november 13-án megkötött belgrádi katonai konvencióban¹ foglaltaknak megfelelően a román királyi hadsereg 1918 novemberében benyomult a Szamos felső folyásától keletre, valamint a Maros vonalától délre eső erdélyi² területekre. A balkáni francia katonai haderő parancsnokainak engedélyével a hadsereg a demarkációs vonalak elérése után is folytatta az előrenyomulását. Céljuk az 1916-os bukaresti békében³ Romániának ígért területek megszállása volt.

Ezt megelőzően az Aradon székelő Román Nemzeti Tanács november 9-i jegyzékében azt kérte, hogy a magyar kormány a huszonhat románok lakta keleti vármegyét helyezze a majdan Nagyszebenben megalakuló erdélyi román nemzeti kormány fennhatósága alá. Miután Jászi Oszkár magyar nemzetiségügyi miniszter Erdély kantonizálására tett javaslatát is elutasították, a tanács nyilatkozatot tett közzé az erdélyi románok Magyarországtól való elszakadási szándékáról.⁴ Ezt az erdélyi románok december 1-re összehívott Gyulafehérvári Nagygyűlése is megerősítette: kimondták a magyarországi románok lakta területek feltétel nélküli egyesülését a Román Királysággal. A nagygyűlés határozatában „az együttlakó népeknek” nyelvi és vallási egyenjogúságot, valamint önigazgatást és önálló bíróságot ígért.⁵

¹ A belgrádi katonai egyezmény. In: Romsics–Nagy, 2000. 67–68.

² Erdély fogalmát a tág értelemben vett romániai történelmi régióknak megfelelően használom. A történelmi Erdély mellett beleérttem Máramaros, a Körös-vidék és a Bánság Romániához csatolt részeit is.

³ Az antanthatalmak és Románia együttműködési szerződése Románia hadba lépéséről. In: Romsics–Nagy, 2000. 36–37.

⁴ Szász, 1988. 1713.

⁵ A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata a románok lakta magyarországi területek és Románia egyesüléséről. In: Romsics–Nagy, 2000. 70–71.

I. Ferdinánd román király december 24-i dekrétumai iktatták törvénybe Erdély, Bán-ság és a Partium Romániához való csatolását, ugyanakkor szabályozták a Nagyszebenben székelő Kormányzótanács, valamint a bukaresti kormány viszonyát. Eszerint a királyi kormány hatáskörébe a külügy, a hadügy, a vasút-, posta-, távirat-, telegráf- és vámügyek, a bankjegyforgalom, a kölcsönügyek és az állambiztonsági ügyek vezetése tartozott. A Kormányzótanács feladata a Román Királyságon belüli Erdélyre vonatkozóan az agrár-reform, valamint külön választójogi törvény kidolgozása lett.⁶

A budapesti kormányzat, valamint az erdélyi magyar politikusok kerülték a nyílt konfrontációt a román hadsereggel, de a román politikusokkal is. Arra számítottak, hogy a román hadsereg, valamint az erdélyi románok lépései ideiglenesek, és a háború utáni békeszerződésnél lesz alkalom megváltoztatni a kialakult helyzetet.

Mindazonáltal az erdélyi románok gyulafehérvári gyűlésére válaszul december 22-én, Kolozsváron a magyarok is nagygyűlést tartottak, ahol több tízezer magyar fejezte ki óhaját arra vonatkozóan, hogy Erdély továbbra is maradjon Magyarország része. A román hadsereg negyvenezer katonájával szemben azonban csak egy ötezer fő alatti, szervezés alatt álló magyar haderő állt, a későbbi Székely Hadosztály magja.

Az antant haderők parancsnokai engedélyezték a román hadsereg további előrenyomulását. Így december 24-én a királyi hadsereg bevonulhatott Kolozsvárra, majd január közepére elérték a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá–Vaskoh vonalát.⁷

A román hadsereg előrenyomulását és a magyar állam tétlenségét látva az erdélyi szászok 1919. január 8-án Medgyesen nagygyűlést tartottak, ahol kimondták csatlakozásukat a gyulafehérvári nagygyűlés határozataihoz.

A román katonai erők és a Nagyszebenben székelő erdélyi román Kormányzótanács hozzákezdtek a magyar közigazgatás korlátozásához, majd fokozatos lecseréléséhez. Apáthy Istvánt, akit a Károlyi-kormány december 7-én nevezett ki Kelet-Magyarország főkormánybiztosává, letartóztatták, majd a nagyszebeni katonai bíróság öt év börtönbüntetésre ítélte. Azzal vádolták, hogy románellenes demonstrációkat szervezett.⁸ A főkormánybiztos helyét a Károlyi-kormány megbízásából Grandpierre Emil bíró, Kolozsvár és Kolozs megye főispánja vette át. Őt január 28-án a román prefektus erőszakkal eltávolította hivatalából, és román városvezetőket nevezett ki, ezzel felszámolva a helyi magyar közigazgatást.⁹

Az impériumváltás kezdeti lépéseit a magyar lakosság nyugtalansággal szemlélte, és helyenként ellenállást is tanúsított. Ilyen tiltakozási mozgalmak elsősorban a magyar állam tisztségviselői és a többségében magyar erdélyi munkásság, valamint a vasutasok részéről jelentkeztek, akik nem voltak hajlandóak letenni a román királyra a hűségesküt. Erre jogalapjuk is volt, hiszen ekkor még nem írtak alá olyan békeszerződést, amely az országrészeket *de jure* Romániának juttatta volna. Elvértve az is előfordult, hogy a megszállott települések lakossága megkísérelt ellenállni a megszálló hadseregnek.¹⁰

⁶ Raffay, 1987. 161.

⁷ Romsics, 2005. 83.

⁸ Mikó Imre, 1941. 13–16.

⁹ Raffay, 1987. 193.

¹⁰ Ilyen esetre és annak megtorlására lásd: Bárdi, 2013. 70–71.

1919. január közepére a Zsil-völgyének a bányászása, a hűségesküt megtagadó vasutasok, a közalkalmazottak, valamint a városi, többségében szociáldemokrata munkásság is általános sztrájkba kezdett. A szociáldemokraták által vezetett Zsil-völgyi bányászok megtagadták a munkát, és fegyverrel szálltak szembe a román hadsereggel. Többen egy munkásköztársaságot szerettek volna létrehozni. A Kormányzótanács tárgyalásokba kezdett a több tízezres sztrájkoló tömeg képviselőivel.

A munkásság vezetői 14 pontban foglalták össze követeléseiket: kérték a fogva tartott Apáthy szabadon bocsátását, a polgárság és a munkások jogainak a tiszteletben tartását, a román hadsereg érkezésével bevezetett botbüntetés eltörlését. Azt is el szerették volna érni, hogy ne követeljék a magyar tisztviselőktől elbocsájtás terhe alatt a hűségeskü letételét, és hogy a román csapatokat vonják vissza a demarkációs vonalra. A Kormányzótanács megígérte a sztrájkolók követeléseinek a teljesítését, végül azonban katonai erővel törték meg az ellenállást. Zsil-völgyét elfoglalta a román hadsereg, az országrészben ostromállapotot vezettek be, és továbbra is alkalmazták a botbüntetést.¹¹

A szórványos ellenállással egyidejűleg felmerültek az első tervek a Románián belüli Erdély, illetve a Székelyföld leendő és magyar szempontból kívánatos jogi státusáról.

Az *Emlékirat a Székely köztársaságról* című dokumentumot a polgári radikális Udvarhely vármegyei alispán, Paál Árpád vezetésével Benedek Antal, Haáz Rezső, Kolumbán Lajos, Puskás Lajos, Jodál Gábor és Mezey Ödön dolgozta ki 1918. december 21-re, Székelyudvarhelyen.¹² A nemzetek önrendelkezésére vonatkozó wilsoni elveket alapul vevő, de csak a székelyekre szorítókozó dokumentumra Paál feleskette az Udvarhely vármegyei magyar köztisztviselőket. Az tervezte, hogy az így született *Emlékiratot* a világháború utáni rendezéskor a székelyek akarataként mutatja be a nagyhatalmaknak.

A hatóságok nem nézték jó szemmel a szervezkedést. Paált – a magyar közalkalmazotti szolgálati ágak Udvarhely vármegyei vezetőivel együtt – az udvarhelyi reáliskolába zárták, majd házi őrizetbe helyezték. Paál házi őrizetben készítette el húszoldalas tervezetét, amely a független Székely Köztársaságot nagyhatalmi garanciákkal rendelkező, semleges, valamint Magyarországhoz és Romániához egyaránt gazdasági szerződésekkel kapcsolódó államként képzelte el.¹³ 1919. január 15-én bedesztkázott különvonattal vitték a közalkalmazotti szolgálati ágak vezetőivel együtt Segesvárra, ahonnan később Nagyenyedre szállították.¹⁴

Gyárfás Elemér 1919 márciusában kereste meg Iuliu Maniut, a Kormányzótanács elnökét azzal a céllal, hogy meggyőzze egy erdélyi köztársaság létrehozásának a szükségeségéről. Az ugyancsak wilsoni elvekre hivatkozó tervezet¹⁵ azonban az erdélyi román vezetők nem támogatták. Az erdélyi magyar politikusok számára bizonyossá vált, hogy az erdélyi románság képviselői nem gondolkodnak egy egész Erdélyre kiterjedő köztársaság létrehozatalában.¹⁶

¹¹ Raffay, 1987. 251.

¹² Paál, 2008. 49.

¹³ A dokumentumot közli: Paál, 2003. 120–133. Vö. Bárdi, 2013. 63.

¹⁴ Paál, 2008. 56–60. A Székely Köztársaság leírásáért és az arra való felesketés történetéért lásd: Bárdi, 2013. 41–46., 58–65., illetve K. Lengyel, 2007. 85–105.

¹⁵ Gyárfás, 1998. 123–130.

¹⁶ Bárdi, 2013. 60.

Paál Árpádot rövid dévai fogság után 1919 áprilisában fogták perbe. Azt követően, hogy Déván felmentették, 1919. április 20-án Székelyudvarhelyre utazott. Itt a Grandpierre Emil és Költő Gábor bíró körül szerveződő *Szellemi Front* névvel meginduló, Kolozsvár központú mozgalomba kapcsolódott be. A *Szellemi Front* célja a hűségesküt megtagadó magyar köztisztviselők irányítása volt, valamint az, hogy őket cenzúrázatlan információkkal lássák el.¹⁷ A mozgalomban résztvevők passzív ellenállást kíséreltek meg: csak ideiglenesen ismerték el a román hadsereg megszállását, és nem voltak hajlandók betagozódni a romániai politikai rendszerbe. Úgy gondolták, ha felesküsznek I. Ferdinánd román királyra, akkor ártnak a háború utáni méltányos és igazságos rendezés ügyének.

Paál Székelyföld és a kolozsvári központ közti kapcsolat fenntartását kapta feladatul. Emellett propagandatevékenységet folytatott a román hatóságok ellen, és a Szegedről, valamint Budapestről érkező magyar pénzküldemények elosztásával is foglalkozott. Ezeket az esküt megtagadó tisztviselők között osztották szét, akiket a román hatóságok fizetésük megvonásával próbáltak megtörni.¹⁸

Az udvarhelyi román prefektus Paál Árpád számára a május 1. és július 31. közötti időszakra kényszerlakhelyet jelölt ki Kolozsváron, azt remélve, hogy ezzel leszereli az Udvarhelyen körülötte szerveződő ellenállást. Kolozsváron Paál folytatta a *Szellemi Front* körében kifejtett munkáját, és arra törekedett, hogy megszervezze a magyar tisztviselőket a román hatóságok nyomásgyakorlásával szemben.

Közben az ország belseje felé tovább nyomuló román hadsereget a Kratochvil Károly, az erdélyi hadkerület parancsnoka által vezetett Székely Hadosztálynak sikerült rövid időre feltartóztatnia. A rosszul felszerelt, alacsony létszámú hadosztály egyik része április 25-én Kratochvil vezetésével letette a fegyvert, a másik része pedig a kommunisták hatalomátvétele után tovább harcolt a Károlyi-kormányt követő Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében.

Az antant támogatását élvező románok előrenyomulását azonban a Károlyi-kormány pacifista politikáját elvető Vörös Hadseregnek sem sikerült megállítani: a román hadsereg megszállta a történeti Erdélyt, majd a Tiszántúlt, és augusztus 4-re, a Kun Béla-kormány bukása után Budapestet is.

A hadi események és a román előrenyomulás közepette tovább folytatódtak a tapogatózások az egyre kilátástalanabbnak tűnő helyzet magyar szempontból is elfogadható rendezése érdekében. Rugonfalvy Kiss István debreceni egyetemi tanár memorandumot juttatott el az erdélyi román vezetőkhez. A terv szerint a térség stabilitását a „szláv tömeggel” szemben a románok és a magyarok szövetsége biztosította volna. Ebben a memorandumban Erdély kérdését ugyan konkrétan nem érintette a szerző, viszont célzott arra, hogy a magyarok a megegyezésért cserében méltányos kisebbségpolitikát várnak el a román államtól. A tervezetet elsősorban az erdélyi román vezetők – mint Iuliu Maniu vagy Teodor Mihali – támogatták, azonban nem Erdély és Románia egyesítése elnapolásának gondolatával, hanem inkább abban bízva, hogy ezáltal sikerülhet Erdélyt és a Tiszántúlt is elfoglalni.¹⁹

¹⁷ Uo. 324.

¹⁸ Uo. 79.

¹⁹ Romsics, 1987. 49–64.

A Tanácsköztársaság kikiáltása után, 1919 nyarán Bécsbe menekült Bethlen István, és az ő vezetésével megalakult Antibolsevista Comité is felkarolta ezt a gondolatot. A cél egy szlávellenes, olaszbarát román–magyar együttműködés megteremtése volt, amelyik végső soron egy román–magyar államszövetséget eredményezett volna. Bethlen Csáky Imre későbbi magyar külügyminisztert küldte Bukarestbe a román álláspont kipuhatólására. Ion I. C. Brătianu nemzeti-liberális román miniszterelnök Ioan Erdélyi ügyvédet, a budapesti Román Nemzeti Tanács vezetőjét, az erdélyi Román Nemzeti Párt politikusát, valamint a román Kormányzótanács budapesti meghatalmazott miniszterét²⁰ bízta meg a Bécsben tartózkodó magyar politikusokkal való tárgyalással. Erdélyi ellenjavaslatot fogalmazott meg. Ez a magyaroktól a német- és szlávbarát magyar külpolitika felmondását, Erdély és a Bánság nyugati felének a románok részére való átengedését kérte, valamint azt is, hogy Magyarország mondjon le további, a Vix-jegyzékben megjelölt területekről. Románia ezekért cserébe „felszabadította” volna Magyarországot a Tanácsköztársaság uralma alól, és arra is ígéretet tett, hogy segítséget nyújt a magyar gazdaság talpra állításához.

Bethlenék elsősorban azt tartották szem előtt, hogy az erdélyi magyarok ne kerüljenek kisebbségi sorba. Brătianuék ezzel szemben az Erdélyben és a Bánságban teremtett katonai helyzet előzetes elismertetését, valamint a Clemenceau-jegyzéknél a románok számára előnyösebb határ megállapítását szerették volna elérni.

A többször újrakezdett tárgyalások véglegesen 1919 végére feneklettek meg. Ennek többek között az volt az oka, hogy az angolok ellenezték a körvonalazódó román–magyar–olasz szövetség gondolatát, de az is meghatározó volt, hogy a feleknek Erdély sorsáról nem sikerült megegyezniük. A román tárgyalópartnerek számára ugyanis csak a magyar többségű vármegyék autonómiája és a Renner-féle kulturális autonómia volt elfogadható, míg a román–erdélyi perszónáluniót vagy Erdély korlátozott autonómiáját határozottan elvetették.²¹

A Magyarországon kialakult kaotikus helyzet rendezése érdekében az antant Sir George Russel Clerk angol diplomatát küldte 1919 októberében Budapestre, hogy segítse elő egy tárgyalóképes magyar kormány megalakítását. A román csapatok november közepén kezdték meg a főváros kiürítését, miközben a Tiszántúlt még mindig megszállás alatt tartották. Az antant parancsára visszavonuló román hadsereg helyét a Horthy Miklós egykori osztrák–magyar altengernagy által vezetett Nemzeti Hadsereg vette át.²²

Bethlen István a Békeelőkészítő Iroda B. osztályának vezetőjeként, de úgy is, mint az új magyar kormány erdélyi ügyekkel foglalkozó „titkos minisztere” 1919 decemberére, Jancsó Benedek történésszel együttműködve jegyzéket készített az erdélyi kérdésről. Bethlen a jegyzékben Erdélynek a svájci minta szerinti nyelvi-etnikai autonóm területekre, kantonokra osztását javasolta. Ezekből egy magyar, egy sváb és egy szász többségű lett volna, valamint tervbe vette egy vegyes lakosságú harmadik kialakítását is. Ugyanakkor Erdély egységének megőrzését szerette volna elérni, valamint azt, hogy a térség lakossága

²⁰ Stoica, 1932. 138.

²¹ Romsics, 1987. 49–64.

²² Romsics, 2005. 142–144.

népszavazással dönthessen hovatarozásáról, de akár arról is, hogy inkább a független Erdély állami keretei közt folytatná mindennapjait.²³

Az erdélyi magyar vezetők, látva a katonai szempontból egyenlőtlen viszonyokat, gondoltak ugyan az aktív szervezett ellenállásra, de végül céltalannak látták annak elkezdését. 1920-ra már a passzív ellenállás fenntartása is reménytelennek tűnt. A közalkalmazottak közül egyre többen hagyták el az országot, miután az eskü megtagadása miatt kiszorultak az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban betöltött állásaikból.²⁴

Bernády György szabadelvű politikus, Marosvásárhely volt polgármestere, majd főispánja 1920 májusában tért haza Budapestről. 1920. május 15-i *Nyíltlevele*, majd azután az *Emlékirat* című röpirata révén az erdélyi magyarságot helyzete elfogadására, valamint erőinek megszervezésére szólította fel, és már ekkor a román politikai rendszerbe való integrálódást javasolta. Bernády magyar történelmi osztályokat és a középrétegeket megszólítani hivatott Magyar Nemzeti Pártot akart alapítani, amelyik „nemzeti, liberális és demokratikus” elvekre épül.²⁵ A romániai magyarok számára példaként a román és a szász önszerveződést hozta fel.²⁶ Felhívásai ekkor még nem találtak támogatásra. A békeszerződés 1920. június 4-ei aláírása és november 15-ei ratifikálása után azonban megváltozott a helyzet. Bethlen István gróf javaslatára 1920 végén lezárták a trianoni magyar határokat, ezzel is csökkentve azoknak a menekülteknek az áradatát, akik nem akarták a Magyarországgal szomszédos új nemzetállamokban folytatni életüket. Ugyanakkor a repatriálási hullám során 1924-ig – legtöbbször a határlezárás előtt – mintegy 200 000 menekült hagyta el Romániát, és költözött Magyarországra.

1921-re már a romániai magyar történelmi egyházak vezetői is letették az esküt.²⁷ A román hatalom berendezkedése, amely a szászok támogatásával, valamint az erdélyi románság nagy részének eufórikus nemzetegyesítő lelkesedésével zajlott, sikeresnek és véglegesnek tűnt.

Beilleszkedés a román politikai rendszerbe

A trianoni békeszerződés értelmében a Magyar Királyság egykori területéből 103 093 négyzetkilométer került Romániához. Ezen a területen 5 257 467 fő élt.²⁸

Az 1910-es népszámlálás 1 658 045 magyar anyanyelvű személyt számolt össze a később Romániához csatolt területeken. Ez a népességszám – főképpen a masszív repatriálási hullám következtében – 1930-ra 1 480 712 magyar nemzetiségű személyre csökkent.²⁹ A magyarok egyharmada Székelyföldön, negyedrésze az erdélyi városokban és

²³ Romsics, 1987. 49–64.

²⁴ Bárdi, 2013. 82.

²⁵ Pomogáts, 2010. 48–67.

²⁶ Bernády, 1920. 41–43.

²⁷ Bárdi, 2008. 34.

²⁸ Romsics, 2010. 145.

²⁹ Kocsis–Kocsisné, 1991. 12.

környékükön, valamint további egynegyede a nyugati határ mentén koncentráldott.³⁰ A Trianon után kényszerközösséggé váló erdélyi magyarsághoz hozzászámolódtak az ezt megelőzőleg is Románia területén élő magyar csoportok. Ilyenek voltak például a moldvai csángók és a bukaresti magyarok.

Bár a magyarok Erdély területén csupán a népesség 30%-át tették ki, a kulturális életben és a gazdaságban betöltött szerepük jelentősebb volt a tartomány népességének felét kitevő románokénál.

Kulturális szempontból is jelentős különbségek mutatkoztak az Erdély lakosságát adó etnikumok között. 1910-ben Erdélyben írni-olvasni az össznépesség 42,8%-a tudott. A románok körében ez az arány 27,9% volt, míg a magyaroknál 59,9%, és ennél is jobban álltak a németek, ugyanis 75,9%-uk tudott írni-olvasni.

A foglalkozási ágazatok szempontjából az erdélyi románság többsége mezőgazdálkodással foglalkozott. A németek és a magyarok hozzájuk viszonyítva nagyobb arányban találtak munkát a gazdaság modern ágazataiban. 1910-ben az erdélyi őstermelők 7%-a volt német és 26,7%-a magyar, míg a románok aránya 64,9%-ot tett ki. Ugyanakkor magyar anyanyelvű volt a bányászok, iparosok, valamint hitellel és kereskedésekkel foglalkozók 54,6%-a, míg 14,4%-uk volt német, és 27,1%-uk román.³¹

Bár 1930-ra ezek az arányok módosultak, a magyarok megtartották a népességen belüli számukhoz viszonyított felülreprezentáltságukat. Ekkor az erdélyiek 26,7%-át kitevő magyarok az iparban 40%-os, a hitel és kereskedelem területén is ezt megközelítő arányban voltak jelen. Magyaroknak vallotta ugyanakkor magát az erdélyi bányászok 33%-a és a közlekedési dolgozók 30%-a is.

Erdély lakossága 1930-ban egy túlnyomórészt rurális társadalom képét mutatta: a népesség 83%-a élt vidéken. A tartomány vidéki jellegét erősítette, hogy a városokban lakó 958 998 fő (17,3%) mintegy harmada a városi piacokra termelve mezőgazdasággal foglalkozott. A falvak jellemző módon az önellátásra rendezkedtek be: csak a legszükségesebbnek ítélt ipari cikkeket vásárolták meg.³²

A városi lakosság nemzetiségi összetétele 1910 és 1930 között ugyancsak a magyarok rovására változott. Míg 1910-ben 59%-uk volt magyar anyanyelvű, 1930-ra már 45%-ra csökkent a magukat magyaroknak vallók aránya.³³ Ennek a repatriálási hullám mellett az is oka volt, hogy a román állami politika támogatta a románok megtelepedését az erdélyi városokban. A cél ezzel egy új román polgári középrétegnek a kialakítása, illetve megerősítése volt. Ezt a jelenséget megfigyelhetjük több erdélyi város esetében.

Míg az 1910 és 1930 közötti időszakban több város – ilyen például Brassó, Kolozsvár vagy Temesvár – magyar lakossága nőtt néhány ezer fővel, a népességarány-változás összességében az eredeti népességszámukat nagy arányban növelő románoknak kedvezett.

1910-ben Brassó lakosságának 43%-a volt magyar, 26,4%-a német és 28,7%-a román anyanyelvű, ami 1930-ra 42,2%-ra változott a magyarok, 22,4%-ra a németek és 32,7%-ra a románok esetében.

³⁰ Szász, 1988. 1742.

³¹ A magyar békedelegáció elemzése az erdélyi kérdéstről. In: Ádám–Cholnoky, 2000. 158–162.

³² Szász, 1988. 1738.

³³ Bárdi, 2013. 227–230.

Kolozsváron 1910-ben 82%-os arányban éltek magyar, 2,7%-ban német és 14,2%-ban román anyanyelvűek. 1930-ra ez az arány 53,3%-ra változott a magyarok, 2,6%-ra németek és 35,6%-ra a románok esetében.

Nagyváradon 1910-ben a magyar anyanyelvűek 91,3%-os, a németek 2,1%-os és a románok 5,5%-os arányban voltak jelen. 1930-ra itt is módosultak az arányok: 67,8%-ra csökkent a magyarok, s 1,3%-ra németek, valamint 24,5%-ra nőtt a románok esetében.³⁴

Az időszakban az erdélyi városi lakosság arányainak a módosulására az is hatással volt, hogy azoknak a zsidóknak a körében, akik magukat magyaroknak vallották, megindult egy disszimilációs folyamat, amelyet a román állam is támogatott.³⁵

Az egyházak az erdélyi magyar önszerveződés meghatározó intézményei közé tartoztak. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a Magyarországtól Romániához csatolt területek népességéből 995 287 személy volt római katolikus. Ugyanakkor 649 918-an követték a református vallást, 263 016-an az evangélikust, és 68 759 volt az unitáriusok száma.³⁶

A Trianon előtti Erdélyben meghatározó oktatási szerepet betöltő magyar egyházak az impériumváltást követően is a magyar anyanyelvű oktatás jelentős szereplői maradtak. A román hatóságok a magyar anyanyelvű oktatást az egyházak által fenntartott intézmények számára engedélyezték ugyan, azonban a magyar nyelvű állami iskolák többségét – mintegy kétharmadát – román tannyelvűvé alakították. Az egyházak ezt követően a helyi igényeknek megfelelően igyekeztek biztosítani az magyar tannyelvű oktatást, s az 1918-ban még csak 428 felekezeti iskolából álló hálózat mellé további 270 magyar tannyelvű oktatási intézményt hoztak létre.³⁷

A felekezeti – és ez által a magyar tannyelvű – oktatás korlátozása a romániai oktatáspolitiká egyik állandó jellemzője volt. A legtöbb kifogásolt intézkedést az 1925-ös magánoktatási és a baccalareatusi (érettségi) törvény fogalmazta meg. Az 1925-ös törvény a felekezeti iskolákat magániskolákká minősítette át, és öt tantárgy román nyelvű oktatását tette kötelezővé. Az 1925-ös baccalareatusi törvény az érettségien vizsgáztató tanárok bizottságát román tanárokból állította össze, így a diákoknak az állam nyelvén kellett érettségizniük azokból a tárgyakból is, amit a képzésük alatt magyar nyelven tanultak. A rendelkezések miatt a magyar diákok körében óriásira duzzadt a bukottak aránya: 1925-ben például a magyar diákok 75%-ának nem sikerült teljesítenie az átmenő minősítést.³⁸

A továbbra is magyar tannyelvűként vagy magyar tagozattal működő iskolákra az 1924-es állami elemi oktatásról szóló törvény vonatkozott korlátozóan. Ez úgynevezett kultúrzonákat hozott létre a kisebbségek lakta vidékeken, amelyeket a román tanítók számára különleges juttatások biztosítása révén igyekeztek vonzóvá tenni.

Az erdélyi magyar politikusok többsége az impériumváltás előtt két nagy politikai pártba tagozódott: az 1910-ben alakult, Tisza István vezetésével működő nemzeti liberális Nemzeti Munkapártba és az ezzel szembehelyezkedő, az Osztrák–Magyar Monar-

³⁴ Kocsis–Kocsisné, 1991. 49.

³⁵ Gidó Attila: Zsidók Erdélyben. Adatbank.ro, Szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez. (<http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=30> – utolsó megnyitás: 2017. február 09.)

³⁶ Lőkkös, 2000. 319.

³⁷ Bárdi, 2013. 92.

³⁸ Bárdi, 2013. 221–222.

chián belüli nagyobb magyar önállóságot követelő Függetlenségi és 48-as Pártba. A két meghatározó nemzeti alapon szerveződő párt mellett világnézeti pártokat is ismerünk a Trianon előtti Erdélyben. Ilyen volt a szervezett munkásosztály nagy részét integráló, 1890-ben alapított Magyarországi Szociáldemokrata Párt vagy a katolikus Néppárt. Az erdélyi magyar politikai összefogás szükségességének gondolati gyökereit az 1913-ban alakult Erdélyi Szövetségben találjuk, ez azonban az erdélyi pártok feletti érdekközösségeként, és nem külön pártként kívánt működni. Az Erdélyi Szövetség ugyan 1917-ben újjáalakult, ám érdemi tevékenységet nem fejtett ki.

Az impériumváltást követő időszakban, a politikai passzivitás körülményei közepette indult el a tisztviselői ellenállásból kinövő erdélyi magyar politikai szervezkedés, amelyik a Magyar Nemzeti Szövetség kolozsvári megalakítását eredményezte. A Magyar Nemzeti Szövetséget az Apáthy utáni főkormánybiztos, majd a *Szellemi Front* egyik vezetője, a svájci származású Grandpierre Emil vezette. Körülötte csoportosultak azok, akik a passzivitást szerették volna fenntartani. A Magyar Nemzeti Szövetséget Grandpierre mások mellett Ugron István egykori diplomatával és nagykövettel, valamint Haller Gusztávval, Kolozsvár impériumváltás előtti magyar polgármesterével közösen 1921. január 9-én azzal a céllal hozták létre, hogy a Népszövetség előtt képviselhesék az erdélyi magyarokat.³⁹ A Magyar Nemzeti Szövetséget megalkotók az időközben állandósult helyzetet még mindig ideiglenesnek fogták fel.

Ezzel párhuzamosan indult el a szervezkedés Kalotaszegen, Kós Károly építész mérnök, Paál Árpád és Zágoni István újságíró vezetésével. Az első világháború előtti időkben polgári radikális nézeteket valló Kós, Paál és Zágoni a passzív ellenállás feladása mellett foglaltak állást, szembehelyezkedve ezáltal a Kolozsváron szervezkedőkkel, akik folytatni szerették volna a román állammal szembeni passzív ellenállást.

A politikai integráció melletti végleges döntés szimbolikus momentumává Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István közös kiáltványának, a *Kiáltó* szónak a közzététele avatódott 1921. január 23-án.

„Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek.

De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.

Kétmillió magyarra, mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat, melynek egy részét saját szabad elhatározásból ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi egyfelől akaratumk és erőnk, másfelől Románia józan belátása” – olvasható a dokumentumban.⁴⁰

Kós és társai kiáltványában nemcsak annak találjuk lenyomatát, hogy az erdélyi magyarság elitjének egyik része elmozdult a kivárá állásponttól, és a Románián belüli politikai integráció mellett tette le a voksát, hanem annak is, hogy a román nemzetállam iránti lojalitásért cserébe a nemzeti autonómia megadását várták el.

³⁹ Mikó, 1941. 19.

⁴⁰ Kós–Paál–Zágoni, 1921. 4–5.

A *Kiáltó* szó harmadik, Zágoni István által jegyzett részében Zágoni a passzív ellenállást kudarcosnak ítélte, és a románok háború előtti példájára hivatkozva a magyarok egységessé szervezését javasolta a többi erdélyi nemzethez, de főként a szászokhoz hasonlóan. A cél: nemzeti kataszter felállítása, nemzeti autonóm területek létrehozása a tömbben élő vidékeken, a kisebbségi nyelvhasználat garantálása, a nemzeti vagyon fejlesztése, az oktatás és a kultúra szabadsága, az autonóm egységek által fenntartott belső rend fenntartása, a munka szabadsága, az egyházak autonómiája és a szabadságjogok biztosítása.⁴¹

Kósék alapgondolatai – a passzivitás feladása, az erdélyi magyar önszervezés beindítása szász mintára, a békés egymás mellett élés – sokban emlékeztettek Bernády 1920. májusi *Nyíltlevelére*, azonban ahhoz viszonyítva új elemként jelent meg az erdélyi szászok, a románok és a magyarok összefogásának szorgalmazása. Az így artikulálódó transzilvanizmus a szász, a román és a magyar népnek az Erdély területén való egymásroutaltságát hangoztatta. Emellett a transzilvanisták úgy gondolták, hogy mindhárom nép osztozik az erdélyi szellemben, és emiatt egységes fellépésüket, egymás kölcsönös támogatását remélték az új centrummal, Bukaresttel szemben. A transzilvanizmussal tulajdonképpen megfogalmazódott az erdélyi magyar nemzeti mozgalom első, a pozícióörzésen túlmutató politikai programja.

Kós 1921. június 5-én, miután körbejárta Kalotaszeg vidékét, Bánffyhunyadon több ezer magyar részvételével megalakította az Erdélyi Néppártot. Ennek elnöke Albrecht Lajos bánffyhunyadi ügyvéd, titkára pedig Kós Károly lett. Kós a néppártot az erdélyi magyarság politikai pártjának képzelte el, amelyik a politikai élet aktív résztvevője, szemben az integrációt ekkor még elutasító Magyar Nemzeti Szövetséggel. A Magyar Nemzeti Szövetség vezetői azonban elérték, hogy Kósék csatlakozzanak a Magyar Szövetséghez mint pártok feletti érdekvédelmi szervhez.

Az így kibővült Magyar Szövetség élére Jósika Sámuel bárót, a római katolikus egyház vagyonát igazgató Státus elnökét, egykori szabadelvű politikust és a főrendiház volt elnökét választották, Kós a szervezet titkári címét kapta meg. A szövetség célja az volt, hogy a magyar kisebbséget közjogi személyiségként képviselje, valamint hogy vesse meg a nemzeti autonómia alapjait. A szövetséget azonban a román hatóságok 1921. október 30-án betiltották.⁴² A Magyar Szövetség a román hatóságok értékelése szerint messze túllépte azokat a kereteket, amelyeket megengedhetőnek tartottak egy kisebbségi politikai szervezet számára: a hatóságok romániai magyar pártok megalakítását szorgalmazták. A szövetség ezzel szemben autonóm igazgatási szervként viselkedett: adót vetett ki a lakosságra, bíróságokat létesített, utasításokat adott ki az ország törvényeinek figyelembevétele nélkül, és egy kormányserű, szakosztályokra osztott szervvel is rendelkezett. Emellett a szövetség tagjainak olyan bizonyítványokat állítottak ki, amelyek csak Magyarországon voltak érvényesek, és ez szintén felvetette a román hatalom elismerésének kérdését.⁴³

Kós 1921 novemberében indította el az Erdélyi Néppárt *Vasárnap* című lapját. 1922. január 15-én, miután Paál és Zágoni segítségével Kolozsváron is kialakították a hálózatukat, az Erdélyi Néppárt nevét Magyar Néppártra változtatták. A Magyar Néppárt élére

⁴¹ Kós–Paál–Zágoni, 1921. 6–35.

⁴² Mikó, 1941. 23–24.

⁴³ Bárdi, 2013. 110.

Kecskeméthy Lajos református lelkész és teológiai professzor, egykori függetlenségi párti politikus került.⁴⁴

A Magyar Nemzeti Szövetség alapítói a néppárt jelentette kihívásra is válaszul 1922. február 12-én megalakították a Magyar Nemzeti Pártot. Ennek először Ferencz József unitárius püspököt választották elnökéül, akit Grandpierre Emil követett a párt élén.

A kormány engedélyezte a korábban betiltott szövetségnek a részvételt az 1922-es választásokon. A román hatóságok ténylegesen ennek ellenére a magyar jelöltek ellehetlenítésére törekedtek. Így a magyarok jelöltjeit abszurd kifogásokkal utasították el, és a választási visszaélések olyan mértékűek voltak, hogy csak az ország pénzügyi oligarchiáját képviselő és rendkívül befolyásos nemzeti liberálisokkal (Partidul Național Liberal, innen: PNL) szoros kapcsolatokat ápoló Bernády György, Marosvásárhely volt polgármestere jutott be a képviselőházba. A szenátorválasztáson két további jelölt vált a Szenátus tagjává, valamint a később kiírt pótválasztásokon további két képviselő jutott mandátumhoz a 356 fős képviselőházban.⁴⁵ A magyarok így elenyésző erőt képviseltek a törvényhozásban, miközben az ország tizennyolcmillió lakosságának a 7,9%-át tették ki, mintegy egy és fél millió főt.⁴⁶

A választásokon való részvétel után újra betiltották a Magyar Szövetséget. A román vezetők nyilvánvalóvá tették, hogy nem fogadják el „állam az államban” típusú nemzeti szervezatként. Erre válaszul az erdélyi politikusok új párt létrehozása mellett döntöttek: 1922. december 28-án a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt fúziójából létrejött az Országos Magyar Párt (OMP). Az új párt elnökének szintén Jósika Sámuel választották meg.⁴⁷

Az egyesült pártban egyértelműen a korábbi Nemzeti Párt tagjainak volt nagyobb befolyása Kós Károly néppártjával szemben. Ezt az biztosította, hogy az OMP vezetőségében többségében olyan befolyásos magyar politikusok foglalták el a kulcspozíciókat, akik a dualizmus kori nagypolitikában is kiemelkedő szerepet vállaltak. Ilyenek voltak például báró Jósika Samu, a főrendiház volt elnöke, Ugron István egykori diplomata és nagykövet, Bernády György, Marosvásárhely volt polgármestere és főispánja, Jakabffy Elemér volt munkapárti képviselő, gróf Bethlen György volt képviselő vagy Gyárfás Elemér, Kis-Küküllő vármegye egykori főispánja.

A párt megalakulása után gyakran elhangzó, Bukarest felé kinyilvánított lojalitásnyilatkozatokat a román politikusok fenntartásokkal kezelték, hiszen közismert volt, hogy Budapest támogatja az OMP-t, és az is, hogy a fontosabb döntésekkor az OMP politikusai kikérik Budapest véleményét. Az OMP működése során nyilvánvalóvá vált a transzilvanizmus veresége mint integrációs stratégia. Erdélyben sem a románok, sem a szászok politikai szervezetei nem voltak partnerei egy ilyen, Bukaresttel szembeni együttműködésnek, s ez megpecsételte a kezdeményezés sorsát.

---

⁴⁴ Kós, 1971. 1501–1512.

⁴⁵ Mikó, 1941. 27.

⁴⁶ György, 2006. 24.

⁴⁷ Mikó, 1941. 39.

Ugyanakkor az OMP politikusainak szövetségeseiket kellett keresniük a sikeres érdekérvényesítés lehetővé tételéhez, valamint azért, hogy a bukaresti politikai életben elfogadják a pártot.

Három romániai politikai erő merült fel lehetőségként: egyrészt Iuliu Maniu Román Nemzeti Pártja, amelyik Erdélyben rendelkezett erős pozíciókkal. Másrészt a prominens regáti⁴⁸ pártok: Alexandru Averescu Néppártja és a Ion I. C. Brătianu vezette Nemzeti Liberális Párt.

Az erdélyi szavazóbázissal rendelkező Román Nemzeti Párt 1926-ban egyesült a havasalföldi bázisú parasztpárttal, megalkotva a Román Nemzeti Parasztpártot (Partidul Național Țărănesc, innen: PNT). A Ion Mihalache által vezetett parasztpárt ezt megelőzően olvasztotta magába a besszarábiai parasztpárt egy részét, valamint a többi történelmi régió parasztpárti csoportosulásainak többségét.⁴⁹ A PNT-vel való együttműködést többek között az OMP alelnöke, Sándor József, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) egyik alapítója, kezdetben szabadelvű, majd Bánffy Dezső miniszterelnök mögé sorakozó képviselő és Kós Károly támogatták. A Nemzeti Parasztpárt politikusai arra törekedtek, hogy megszerezhessék a történelmileg kialakult, az erdélyi magyaroknak és szászoknak kedvező erdélyi gazdasági pozíciókat. Azt szerették volna elérni, hogy ennek segítségével kitermelődhessen az az erős erdélyi román középréteg, amelyik képes lesz vezetni az országrészt. A Román Nemzeti Párt kezdetben – mint a párt által dominált 1918. december 1-i gyulaféhevári nagygyűlés zárónyilatkozataiból is kitűnik – nem zárkózott el a regionális államszervezés gondolatától.⁵⁰ Sőt, akkor még autonómiát is ígértek az etnikai kisebbségeknek. A Nemzeti Liberális Párt és Alexandru Averescu Néppártja arra kényszerítették a pártot, hogy változtassa meg az álláspontját ebben a kérdésben. Azal vádolták őket, hogy a regionalizáció gondolatával veszélyeztetik az ország egységét.⁵¹

A Nagy-Románia első tíz évét (1918–1928) nagymértékben meghatározó nemzeti liberálisokkal való együttműködést többek között Bernády György támogatta. A liberálisokkal való együttműködésnek azonban nehéz volt más érvet találni, mint a pragmatikus érdekérvényesítés lehetőségét. A nemzeti-liberálisok ugyanis egy központosított francia mintájú román nemzetállam építését szorgalmazták. Ebben nem volt helye sem a magyar, sem a szász autonómiáknak, sőt a regáti politikusok – kevés kivétellel – az erdélyi románok különállását sem nézték jó szemmel. A cél a nagyon is különböző történelmi múltú, valamint eltérő etnikai arányokkal rendelkező tartományok egybeforrasztása volt.

Az Alexandru Averescu tábornok Néppártja vezette kormány 1920 áprilisában hozta létre az erdélyi román Kormányzótanács hatásköreit csorbító Hivatalok Egységesítésének és Tehermentesítésének Központi Bizottságát, amelynek az újonnan csatlakozott tartományok központjaiban, a besszarábiai Kisinyovban, a bukovinai Csernovicben és az erdélyi Kolozsváron állított fel regionális aleggységeket.

Az ország adminisztrációjának megszervezéséről folyó vita az 1923-as alkotmány megszövegezésével dőlt el. Ez Romániát egységes és oszthatatlan nemzetállamnak dek-

⁴⁸ Regát: Ókirályság, a régi Román Királyság (Havasalföld, Moldva és Dobruzsza) területe.

⁴⁹ Scurtu, 2003. 144–145.

⁵⁰ K. Lengyel, 2007. 238.

⁵¹ K. Lengyel, 2007. 21–22.

larálta, megyékre és azon belül községekre osztotta, és csak az egyéni szabadságjogokat ismerte el, a közösségeket nem. Az ország alkotmány szerint adminisztratív felosztása értelemszerűen kizárta a regionális autonómiákat mint közigazgatási formát. Az 1920-ban létrehozott Hivatalok Egységesítésének és Tehermentesítésének Központi Bizottságát 1924-re számolták fel véglegesen, befejezettnek gondolván az egységesítést.

Az alkotmány felekezeti szempontból is előnyben részesítette a többségi társadalmat. Az 1923-as alkotmány 22. cikkelye az ortodox és a görögkatolikus vallásokat „román vallásoknak” nevezte, és közülük az ortodox felekezetet a román állam „domináns” vallásának minősítette, mint azt a vallást, amelyiknek a legtöbb követője van Romániában. Ugyanakkor a 22. cikkely negyedik bekezdésében a főként Erdélyben erős görögkatolikus vallásnak a többi hivatalosan elfogadott romániai felekezettel szembeni „elsőbbbségét” mondta ki.⁵²

Az 1907-es moldvai parasztfelkelést leverésében részt vevő, majd az első világháború idején is sikeres katonai vezetőnek bizonyuló Alexandru Averescu tábornok vezette Néppárt a liberálisok legfőbb kihívójaként lépett fel. A Néppárt Erdélyben alig rendelkezett pártszervezetekkel és támogatókkal. A néppártiak ezért Constantin Bucşan Averescu-párti ügyvédet bízták meg pártszervezési feladatokkal. Bucşan többek között Székelyföldet is meglátogatta, ahol felvette a kapcsolatot az OMP politikusaival, akiknek az OMP elnöke, Ugron István engedélyezte, hogy tárgyaljanak Averescu alakulatával.

Az OMP politikusai háromszor tárgyaltak a Néppárt képviselőivel: 1923 áprilisában, júniusában és októberében. A Néppártot Constantin Bucşan képviselte, akihez az októberi találkozáson a Román Nemzeti Pártból a Néppártba átálló Octavian Goga költő is társult. Az OMP részéről Ferenczy Géza ügyvéd, az unitárius egyház főgondnoka, Gyárfás Elemér ügyvéd, Kis-Küküllő volt főispánja és a Katolikus Státus igazgatótanácsának tagja, Szele Béla brassói ügyvéd, Pál Gábor csíki ügyvéd és Török Andor ügyvéd, Kézdivásárhely egykori polgármestere vettek részt a tárgyalásokon.

Végül az egyezményt Bukarestben, 1923. október 23-án kötötték meg. A később csucsai paktumnak nevezett egyezés nyolc fejezetből állt, és magába foglalta a legfontosabb magyar kéréseket: a választói névjegyzékek kiegészítését, a magyar egyházak autonómiájának biztosítását, a kisebbségi iskolák nyilvánossági jogának elismerését, a magyar társadalmi és jótékonyági egyesületek vagyonának a visszaadását, az anyanyelv közigazgatásban való használata jogának az elismerését és a magyar közalkalmazottak helyzetének a rendezését. A kérések teljesítésére a Néppárt abban az esetben vállalkozott, ha kormányra kerül. Az OMP vállalta a Néppárt támogatását a választásokon. A parlamenti együttműködésért cserében azonban a Néppárt azt is feltételül szabta, hogy az OMP olvadjon be a Néppártba. Erre elvileg azért volt szükség, mert a regáti választási törvény szerint a választásokon nem indulhatott nemzeti alapon szerveződő párt.

⁵² „Biserica creştină ortodoxă și cea greco-catolică sunt biserici românești. Biserica ortodoxă română fiind religia marelui majorității a Românilor este biserica dominantă în Statul român; iar cea greco-catolică are întâietatea față de celelalte culte.” „Az ortodox-keresztény és a görögkatolikus egyházak román egyházak. Mivelhogy a román ortodox egyház a románok többségének vallása, a román állam domináns egyháza, a görögkatolikus egyház pedig elsőbbbséget élvez a többi felekezethez viszonyítva.” Románia 1923-as alkotmánya, 22. cikkely. *Constituția României din 1923.*

Az egyezményt október 31-én ratifikálták, az egyezségről tudók köre azonban titokban tartotta a paktum létét.

Az egyezményről az OMP politikusai közül nem tudott mindenki, ami további polemikákra adott okot. A paktumról kezdettől fogva tájékoztatott, a bukaresti politikusi körökkel szoros gazdasági kapcsolatokat ápoló Bernády György támogatta az egyezséget, ugyanakkor arra törekedett, hogy a nyilvánosság elől elrejtse a paktum létrejöttében való közreműködését. Sándor József, amint tudomást szerzett a paktum létéről, támadta azt, kifogásolva, hogy a Néppárt programja több pontban is ütközik az OMP programjával.⁵³

A felmerült problémák ellenére az OMP-nek így első ízben sikerült romániai belpolitikai elszigeteltségéből kitörve, megegyezései alapon bukaresti partnert találni politikájához.

1926 és 1927 között Krenner Miklós újságíró⁵⁴ reformmozgalmat indított az OMP-n belül. Krenner arra törekedett, hogy az OMP-t demokratikusabb, széles társadalmi alapokra helyezte, alulról felépített szervezetté alakítsa. Mintegy félszáz erdélyi magyar közéleti személyiségnek és politikusnak írt a párttal kapcsolatos kifogásairól. Kezdeményezéséhez azonban nem sikerült megnyernie sem Bernády Györgyöt, sem Jakabffy Elemér lugosi ügyvédet.

Kós Károly ezzel szemben csatlakozott a reformmozgalomhoz, amit az egykori Néppártja több tagja is támogatott. Krenner több találkozót szervezett, és a párt 1926-os gyergyószentmiklósi nagygyűlésén is igyekezett híveket toborozni a reform gondolatának, azonban végső soron nem sikerült változtatnia az erőviszonyokon, amelyek az OMP-n belüli, a kialakult *status quo*-ban érdekelt politikusoknak kedveztek. Krenner Bernádyhoz hasonlóan a liberálisokban látta az OMP politikai partnereit. Emiatt Krenner Kósék csoportjától is elszigetelődött, ugyanis ők továbbra is a nemzeti parasztpárttal szettek volna együttműködni.⁵⁵

Az 1922-es utáni harmadik, az 1927-es parlamenti választások is újat hoztak a párt partnerkeresési stratégiáiban: az OMP a Kisebbségi Blokkban, a szászokkal közösen indult. Azonban ez a választási szövetség sem teljesítette be az OMP politikusainak reményeit. Az 1926-os választásokhoz viszonyítva kevesebb mandátumhoz jutottak: akkor az OMP 14 képviselőt és 12 szenátort küldhetett a kétkamarás parlamentbe, míg 1927-ben csak 9 képviselőt és 1 szenátort. A szászokkal való együttműködést az is ellehetetlenítette, hogy a szászok az éppen hatalmon lévő pártok támogatásának gyakorlatát szerették volna folytatni, az OMP-ben meg az önálló politizálás stratégiája vált uralkodó nézetté.

A választást 1927-ben is megnyerő liberálisok már nem voltak képesek a szokott módon kormányozni az országot. A Nemzeti Parasztpárt ugyanis minden erejét arra fordította, hogy megdöntse a liberális kormányt, és átvegye a hatalmat.⁵⁶

A nemzeti parasztpártiakkal való együttműködés reményében 1927-ben Kecskeméthy István és Kós Károly megpróbálta feléleszteni az OMP létrejötte előtti Magyar Néppártot, sikertelenül. Bernády György ugyanebben az évben lépett ki az OMP-ből.⁵⁷ Bernády az

⁵³ György, 2006. 24–28.

⁵⁴ Írói álneve: Spectator. A kolozsvári Ellenzék befolyásos újságírója.

⁵⁵ György, 2004. 85–98.

⁵⁶ Hitchins, 1994. 369.

⁵⁷ Fodor, 2013. 74–75. Bernády azonban már 1933-ban vissza is lépett az OMP-be az 1930-ban létrehozott

„akciószabadságával” indokolta kilépését, miután az OMP Elnöki Tanácsa felelősségre vonta amiatt, hogy a politikus és köre az 1927-es választásokon a Kisebbségi Blokk létrehozása ellenére a liberálisoknak kampányolt.

A nemzeti parasztpártiak országos nagygyűlésekkel tartották nyomás alatt a Ion I. C. Brătianu halálával fontos politikusát veszítő liberális kormányt. Ezzel széles népi támogatottságukat szerették volna bizonyítani. Az 1928. május 6-i mintegy százezres⁵⁸ gyulafehérvári nagygyűlés, valamint az ezzel párhuzamosan külföldön folytatott nemzeti parasztpárti kampány következtében a liberálisok elveszítették – I. Ferdinánd 1927-es halála után – a kiskorú I. Mihály nevében uralkodó Régenstanács bizalmát. A Régenstanács a Nemzeti Parasztpárt vezetőjét, Iuliu Maniut bízta meg a kormány vezetésével és a választások kiírásával. A választásokon az Országos Magyar Párt függetlenként indult, és történetének legjobb eredményét érte el: 172 699 szavazatot kapott. Az OMP ezzel az ország második legnagyobb politikai ereje lett a kétharmados többséget elérő Nemzeti Parasztpárt után.⁵⁹

Az erdélyi magyar politikusok fontosnak ítélték a magyar egység gondolatát. Ennek köszönhető többek között, hogy Krenner az OMP-n belül szerette volna megvalósítani a reformját, és az is, hogy az újjáalakult Kós-féle Magyar Néppárt nem indult az 1928-as parlamenti választásokon.

Az OMP politikusai a különböző újonnan induló alakulatokat, amelyek az Országos Magyar Párt ellen szerveződtek, igyekeztek ellehetetleníteni. Tény azonban, hogy ezeknek a próbálkozásoknak a többsége nem helyi érdekekből kinövő magyar kezdeményezés volt, hanem az úgynevezett *renegátok* akciói. Ilyen volt például Kiss Géza, aki a Debreceni Egyetem rektoraként utazott az impériumváltáskor I. Ferdinánd üdvözlésére, és azután Kolozsváron próbálta elérni, hogy az egyetemi tanárok letegyék az esküt a királyra, vagy a Nemzeti Parasztpárt magyar embere, Réti Imre, aki volt katolikus lelkészként Magyar Parasztpártot, Kisgazdapártot, majd Magyar Gazdasági Szövetséget alakított Székelyudvarhelyen az OMP támogatottságának megtörése érdekében.⁶⁰

Az erdélyi magyar belső nyilvánosság kialakulását intenzív sajtóélet segítette elő, amelyben az OMP politikusai és a kritikusai is fontos szerepet töltek be. Az 1918 és 1924 között Paál Árpád szellemi irányítása alatt működő, Kolozsváron megjelenő *Keleti Újság* irányultsága polgári radikális volt, az ugyancsak kolozsvári *Ellenzék* ezzel szemben konzervatívabb szellemiséget képviselt. 1927-ben az OMP megvásárolta a *Keleti Újságot*, amely ezt követően a párt hivatalos lapjaként működött. Az *Ellenzék* ugyanakkor Bánffy Miklóshoz⁶¹ került, akinek az OMP-hez viszonyítva liberálisabb, a román kormányza-

---

Polgári Demokratikus Blokkjával együtt.

⁵⁸ A gyűlésen a Magyar Néppárt részéről Kecskeméthy István és Kós Károly is részt vett. Emellett magyar munkásokról is tudunk, akik a nagygyűlést támogató szociáldemokraták, illetve a Nemzeti Parasztpárt agitációja nyomán fejezték ki elégedetlenségüket. Ld. Scurtu, 1994. 94.

⁵⁹ Mikó, 1941. 87.

⁶⁰ Bárdi, 2013. 423.

⁶¹ Gróf Bánffy Miklós 1918 előtt szabadelvű, pártonkívüli, majd Alkotmánypárti képviselő volt. 1906 és 1909 között Kolozsvár és Kolozs vármegye főispánja. A világháború alatt katona, több külföldi diplomáciai megbízatást kap a Tisza-kormánytól. Bethlen István kormányában 1921 és 1922 között külügyminiszteri tisztséget töltött be. 1926-ban költözik Erdélybe, és azzal a kikötéssel ad neki I. Ferdinánd állampolgárságot, hogy tíz évig nem politizál.

ti körök felé is nyitó irányvonalát képviselte.⁶² A korszakban ugyancsak meghatározó volt az erdélyi magyar újságok közül legnagyobb példányszámban eladott, az OMP-vel szemben gyakran kritikus *Brassói Lapok*. Ez kezdetben konzervatív volt, majd 1924-től polgári radikális, később hangsúlyosan baloldali vá vált.⁶³

Az OMP mellett „internacionalista alapon álló” politikai szervezetek is működtek az országrészben. Ilyen volt a szociáldemokrata párt, valamint 1921-től a kommunista mozgalom.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-es alapítása után sorra hívta életre a nagyobb erdélyi városokban, valamint az iparvárosokban a titkárságait. Így Erdélyben 1908-ra Aninán, Aradon (itt román titkárság is működött), Kolozsváron, Lugoson, Nagyváradon, Szatmárnémetiben, Temesváron működött állandó területi szociáldemokrata párttitkárság.⁶⁴

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt román tagozata azután csatlakozott az 1893-ban alapított Romániai Szociáldemokrata Munkás Párthoz (RSZDMP), hogy Josif Jumanca és Ioan Fluieraş szociáldemokrata politikusok vezetésével részt vett a gyulafehérvári nagygyűlésen és az akkor létrehozott Kormányzótanács munkájában. Az impériumváltás után az erdélyi magyar szociáldemokraták is az RSZDMP tagjaivá váltak.

1920-ra alakították meg az Erdélyi és Bánsági Szakszervezeti Tanácsot, amelynek Kolozsváron volt a székhelye, és mintegy 80 000 szervezett munkást tudott a sorai között. A Tanács titkára Ioan Fluieraş lett, a vezetőségében ugyanakkor szép számmal találunk magyarokat is, mint például a magyarheményi születésű Bartalis Sándort, a nagyváradi Rozvány Jenőt vagy a kolozsvári Jordáky Lajost. Mellettük Csernovicben és Bukarestben működött hasonló Szakszervezeti Tanács. Az 1920 áprilisában összeült romániai Szocialista Pártok nagytanácsa elvetette a Harmadik Internacionáléhoz való csatlakozásra vonatkozó javaslatot, és a Második Internacionálé keretében folytatták a tevékenységüket.⁶⁵

A szociáldemokraták következetesen kiálltak a kisebbségi jogok mellett. Az 1921-es általános sztrájktól kezdve az erdélyi bányászok, vasutasok és más köztisztviselők sztrájkjainak többsége mögött ők álltak. Kolozsváron, Nagyváradon, Temesváron és Marosvásárhelyen voltak a legerősebb szervezeteik. Magyar nyelvű újságaikat a cenzúra kijátszása céljából változó címek alatt jelentették meg. Így 1919 januárja és 1920 decembere között *Erdélyi Munkás*, ezután *Küzdelem*, 1921 második felétől *Népakarat*, majd 1922 után újra *Erdélyi Munkás* címmel jelent meg. Később *Romániai Népszava* lett az újságuk címe, aztán 1929-től *Munkás Újság* címen jelent meg, egészen 1934-ig, amikor felvette az *Előre* nevet.⁶⁶

A magyar szociáldemokrata munkások egészen 1927-ig autonóm módon voltak a föderatív alapon működő, önálló kongresszusokat tartó és tartományi vezetőségek által irányított RSZDP tagjai. Az RSZDP egyik legkiemelkedőbb politikusa – Bartalis Sándor

⁶² Balogh, 1981.

⁶³ Bárdi, 2013. 444.

⁶⁴ Részletek a pártvezetőség jelentéséből a Szociáldemokrata Párt 1907. március 15-től 1908. március 15-ig kifejtett tevékenységéről. In: Erényi–Vincze–Mucsi–Kende, 1966. 76.

⁶⁵ Lakatos, 2005. 56–60.

⁶⁶ Balogh, 1981.

mellett – ebben az időszakban Lakatos István kolozsvári nyomdász volt. Lakatos Kolozsváron lépett be a szervezetbe, majd Bukarestben 1927-től az *Adeverul* nyomdászaként lett az RSZDP magyar tagozatának titkára, majd elnöke. 1928-ban az RSZDP is szövetkezett a demokratikusabb államvezetést ígérő nemzeti parasztpártiakkal, s így kilenc mandátumhoz jutottak. A nemzeti parasztpártiak kormányzása azonban nem hozta el a kívánt változásokat, ezért az RSZDP továbbra is gyakran kritizálta a kormányt, főleg szociális és kisebbségi kérdésekben.⁶⁷

A Kommunisták Romániai Pártja, a Komintern Szekciója (innen: KRP) 1921-ben alakult meg, azután, hogy május 8-i kongresszusával kimondta az elszakadását az RSZDP-től. A kongresszuson 540 küldött vett részt, akik elvileg 45 086 párttagot képviseltek. Itt mondták ki azt is, hogy a Harmadik Internacionálé részlegeként a Komintern céljait tekintik magukénak. Tehát a Romániának juttatott Erdély, Bukovina és Besszarábia ügyében is a Komintern álláspontját fogadták el: az önrendelkezés jogát egészen az elszakadásig. Mindez felkeltette az államvédelmi szervek érdeklődését, amely szovjet ügynököket látott bennük. Ezért 1921-ben a Gheorghe Cristescu főtitkár irányította párt vezetőit – többek között a nagyváradi Breiner Bélát és a nagyszalontai születésű Rozvány Jenőt –, valamint Max Goldsteint, a román Szenátus épületénél 1920-ban történt bombamerénylet szervezőjét és tettestársait egy összevont perben börtönbüntetésre ítélték. Ennek folyományaként – és a besszarábiai Tatar-Bunar-i, szovjet ügynökök által 1924 szeptemberében kirobbantott lázadás bosszújaként – 1924-ben a román állam betiltotta a kommunista párt működését. Elkobozták a párt archívumát, bezárták az épületeit, és az időközben kétezres létszámra csökkent tagság illegálitásban kényszerült folytatni a tevékenységét.

Ennek megfelelően a párt harmadik kongresszusát már Bécsben tartották, ahol a sáromberkei Köblös Eleket választották meg első titkárnak. Ezután 1928-ban Harkovba hívták össze a pártkongresszust, ahol az ukrán származású Vitalij Holoscenkó lett a pártfőtitkár, majd az ötödiket Moszkva mellett, Gorikovába szervezték meg, 1931-ben. Eközben a párttagság egy része – például Ana és Marcel Ana Pauker, Köblös Elek vagy a Szilágy megyei Szamosudvarhelyen született Goldberger Miklós (Nicolae) – megjárta Moszkvát, ahol a Komintern ideológiai képzésben részesítette őket. Azok, akik Romániában folytatták a tevékenységüket – többek között Gheorghe Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraș, Gheorghe Maurer vagy a dési Szenkovics Sándor (Alexandru Sencovici) –, folytatták a földalatti szervezőmunkájukat. 1925-ben létrehozták a Paraszt-Munkás Blokkot⁶⁸ (innen: PMB), amelyik a párt fedőszerveként vett részt a romániai választásokon. A PMB megalakításában és vezetésében többek között a nagyszalontai születésű, de Nagyváradon tevékenykedő Rozvány Jenőnek volt kiemelkedő szerepe. A marosvásárhelyi Turnowsky Sándor, a Galilei Kör egykori alelnöke 1928-ban indult a párt listáján, sikertelenül. A kommunista párt fedőszervének 1931-ben végül sikerült bejutni a parlamentbe öt képviselővel. Ezek közül Rozvány Jenő és a bukaresti Imre Aladár voltak magyarok. A PMB képviselői mandátumait megsemmisítették a választást követően.

⁶⁷ Bárdi, 2013. 514–516.

⁶⁸ Blocul Muncitoresc-Țărănesc. Magyar forrásokban gyakran: Városi és Falusi Dolgozók Blokkja.

Rozvány kezdetben szociáldemokrata volt, azonban mint a RSZDMP Moszkvába, az Internacionáléhoz való csatlakozás előtti tárgyalásra 1920-ban küldött delegáció tagja, részt vett a KRP 1921-es megalakításában, majd egy évre börtönbe zárták. I. Ferdinánd 1922-es amnesztiája segítségével szabadult, majd hazatért Erdélybe.

A kommunista mozgalomnak Erdélyben és Besszarábiában voltak főképp támogatói, s a PMB szavazóinak kétharmada is Erdélyből került ki. A kommunista mozgalom magyar származású tagjai közül többen a párt főtítkári tisztségéig vitték: így Köblös Elek 1924 és 1928 között, majd a Brassó megyei tatrangi Fóris István (Ștefan Foriș) 1940 és 1944 között. De fontos szerepet töltöttek be a KRP szervezeti életében a Háromszék megyei lemhenyi Luka László (Vasile Luca) és a nagyszalontai Mogyorós Sándor (Alexandru Moghioroș) is.

Mindezek ellenére a kommunista mozgalomnak nem sikerült széles tömegmozgalmá válnia: ténylegesen egyfajta politikai szektaként működött. Arra vonatkozólag, hogy hányan lehettek azok, akik párttagság nélkül szimpatizáltak a kommunistákkal, csak becsléseink lehetnek. A KRP 1926-ban 1661, 1928-ban 500, 1931-ben 600, 1933-ban pedig 1635 pártkönyvvel rendelkező tagot számlált. 1931-ben ebből magyar 440, román 375, zsidó 300, bolgár 140, orosz 100, moldován (besszarábiai) 70, ukrán 70, egyéb 170.⁶⁹ A pártkönyvvel rendelkezők körében többségben voltak a kisebbségek, és azok közül is a legnagyobb csoportot a magyarok alkották.

Abban, hogy a kommunistákat a romániai kisebbségek nagyobb mértékben támogatták, az erdélyi és bánági munkásmozgalmi hagyományok mellett az is szerepet játszott, hogy a párt kisebbségpolitikai álláspontja vonzó lehetett a nemzetiségi elnyomástól szenvedők számára. A kisebbségi kérdésben ugyanis a KRP a Komintern 1924-es, ötödik kongresszusában kidolgozott álláspontot tette magáévá. Ez elítélte az első világháborút lezáró békerendszert, és az utódállamok kommunista pártjait a kisebbségek „nemzeti forradalmi mozgalmainak” támogatására szólította. Nemcsak az önrendelkezésre való jogot mondta ki, hanem azt is, hogy ezeknek a népeknek joguk van a teljes politikai elszakadást választani. A lengyel, román, csehszlovák, jugoszláv és görög kommunista pártokat emellett azzal bízta meg, hogy hozzanak létre kommunista sejteket a kisebbségek nemzeti mozgalmain belül. A kongresszus határozata kitért Erdély kérdésére is, amelynek Dobrudzsához hasonlóan a Romániától való elszakadását és függetlenségét javasolta.⁷⁰ A Komintern álláspontja Erdély kérdésében, valamint a kisebbségekkel kapcsolatban egészen 1935-ig változatlan maradt.

A párthierarchiában legmagasabb tisztséget betöltő főtítkár a fedőszerveket és a törvényen kívüli mozgalmat is irányította. Az illegális kommunista párt sejtszerűen épült fel, és tartományi bizottságok irányították a munkáját. A sejtek konspiratív gyűléseket tartottak, röplapokat sokszorosítottak, és maradéktalanul végrehajtották a pártközpont által kiadott feladatokat. A pártnak nő- és ifjúsági mozgalma, területi szervei és különböző feladatokkal – mint például a propaganda vagy szervezeti kérdések – foglalkozó szakosztályai voltak.⁷¹

⁶⁹ Novák, 2006. 62–77.

⁷⁰ Francois Fejtő, 1988. 91–97.

⁷¹ Erre például lásd a Csík megyei kommunista sejtek és szervezetek Kominternig visszavezetett, alá-

A romániai magyar kommunista mozgalomban jelentős szerepet játszottak azok a Tanácsköztársaság idején politikai vagy katonai szerepet vállaló emigránsok, akik a rendszer bukása után a szomszédos államokban kerestek menedéket. A többségében képzett marxista, kiterjedt nemzetközi kapcsolathálóval rendelkező emigránsok nemcsak lapalapításokkal és személyes befolyásukkal hatottak közegükre, hanem legtöbbször aktív szerepet vállaltak a mozgalomban is. A Romániában tevékenykedő kommunista emigráció tagjai közé tartozott többek között Antal Márk, Jász Dezső, Dienes László és Gaál Gábor.

A kommunisták nagy hangsúlyt fektettek a sajtóban kifejtett propagandára. A romániai sajtócenzúra kikerüléséért – a szociáldemokratákhoz hasonlóan – gyakran változtatták a kommunista újságok megnevezését. Ugyanakkor igyekeztek a munkásokhoz, parasztokhoz, értelmiségiekhez, valamint az ifúsághoz is szólni.

A nagykarolyi születésű, a magyar Vörös Hadseregben is szolgáló, a bécsi kommunista emigráció 1921-ben Erdélybe költöző tagja, Jász Dezső szerkesztette a Brassóban 1921-től kiadott *Világosságot*, majd az 1921–1923 között Marosvásárhelyen megjelentetett *Előré*t. Jász a földalatti mozgalomban a bécsi kommunista központtal való kapcsolataért is felelt. A lapok munkájában Rozvány Jenő és Fóris István (Ștefan Foriș) is részt vett. Miután az *Előré*t is betiltották, Jász a *Munkás* című, Bukarestben nyomott lapot szerkesztette 1923 és 1924 között. A *Munkás*nál dolgozott az ekkor Marosvásárhelyen élő, gyergyóbékási születésű Kahána Mózes, itt szerkesztett a sáromberkei Köblös Elek és a Bihar megyei Körösgyéresen született Encsel Mór is mint lapszerkesztő. Miután a hatóságok a *Munkást* is betiltották, és Jász román állampolgárságát megvonták, illetve kiutasították az országból, a bukaresti Imre Aladár vette át a lap szerkesztését, amelyik ezután *Munkásélet* címmel jelent meg. 1927-től 1931-es betiltásáig Encsel Mór vezette a lap szerkesztését.⁷² A korszakban gyakran csak egyetlen számot megért lapok mellett a Bukarestben 1924 decembere és 1927 decembere között kiadott *Ifjú Leninista*, a KRP ifjúsági szervezetének a lapja jelent meg rendszeresen. 1929 és 1933 között adták ki a *Kommunisták Romániai Pártja Erdélyi Tartományi Értesítőjét*, valamint a bányászati megfelelőjét, különböző címek alatt.⁷³

A párt propagandatevékenysége nem merült ki a változó címek alatt megjelenő lapok megjelentetésében: legtöbbször röpiratokat szerkesztettek, amelyeket a munkások, de néha a földművesek között is terjesztettek.

A kommunista, ugyancsak a Tanácsköztársaság emigrációjához tartozó Dienes László alapította Kolozsváron a *Korunk* című folyóiratot. Az 1926-tól megjelenő lapnak Dienes volt a főszerkesztője, majd 1929-től a folyóirat társszerkesztője a szintén a Tanácsköztársaság emigrációjához tartozó Gaál Gábor lett, aki 1931-ben vette át teljes mértékben a

---

rendeltségi viszony szerint ábrázolt vázlatát. Román Nemzeti Levéltár Központi Levéltára, Bukarest (Arhivele Naționale Române, Arhivele Centrale București; innen: ANR ANIC), Col. 96: Az igazságszolgáltatási, titkosszolgálati és csendőrségi szervek által a munkásmozgalmi aktivisták ellen összeállított peranyagok gyűjteménye (Colecția Procese întocmite de organele Justiției, Siguranței și a Jandarmeriei pentru comuniști, militanți ai mișcărilor muncitorești și ai organizațiilor de masă revoluționare), 1606-as dosszié (innen: D.), f. 9. A dokumentum dossziébeli számozása nem egyértelmű, az utolsó kivehető, két oldallal korábbi számozás a 7-es.

⁷² Balogh, 1981.

⁷³ Balogh, 1991. 334–339.

Korunk irányítását. Dienes 1928-ban – válaszul arra, hogy a vasgárdista diákok megverték – először Berlinbe, majd 1931-ben Moszkvába költözött.

Gaál vezetésével a *Korunk* a doktriner és dogmatikus kommunista álláspont felé közeledett, annak ellenére, hogy Dienes 1926 februárjában, beköszöntőjében a *Korunkat* egy olyan folyóiratnak képzelte el, amelyik „nem fog egységes világszemléletet képviselni”.⁷⁴

A párt választási fedőszerveként működő Munkás-Paraszt Blokk mellett egy sor olyan szervezet létezett, amelyek propagandával, illetve a földalatti mozgalomban végzett munka miatt lebukott párttagok védelmével foglalkozott. A második típusú feladatot, a lebukott párttagok bíróság előtti védelmét, valamint az ilyen esetekben a külföldi közvélemény támogatását a Vörös Segély nevű szervezet igyekezett ellátni. A munkások védelmében már 1924-től működött a Munkássegély, valamint a Vörös Segély, amelyeket a KRP-hez hasonlóan Moszkvából irányítottak, az 1922-ben alapított Nemzetközi Vörös Segély, illetve a Nemzetközi Munkássegély helyi szervezeteként. A húszas években a Vörös Segélynek Bukarestben működött a központi szerve, de Erdélyben és a Bánságban is voltak helyi szekciói. A KRP 1924-es betiltása egyben a Vörös Segély törvényen kívül helyezését is jelentette. A szervezetet ugyancsak a KRP Központi Bizottságából irányították az ezzel megbízottak.

Az internacionalista alapon szervezett munkások a nagyobb ipari központokban – mint például a Zsil-völgyi bányászvárosokban, Brassóban, Kolozsváron vagy Nagyváradon – gyári munkástanácsokat működtettek, és önszervező szervezeteket tartottak fent. A Komintern instrukcióinak megfelelően az erre a feladatra kizemelt kommunisták kettős pártkönyvvel rendelkeztek: a szociáldemokrata szervezetekben fejtették ki a tevékenységüket, miközben a kommunista vezetéstől kapták az utasításaikat.

A főleg szociáldemokraták által uralt munkástanácsok vezetői a húszas évek végére egyre inkább szembekerültek a hatalommal amiatt, hogy a kialakult gyakorlat szerint az esetlegesen bért vagy az elbocsátottak újraalkalmazását követelők vezetőit letartóztatták. Az erre válaszul beinduló tüntetéseket és gyakran egész ágazatokat megbénító sztrájkokat az adott körzetre vonatkozó ostromállapot elrendelése követte. Gyakori volt a halálos áldozatokkal járó, a munkások és a karhatalmi erők összecsapásával járó összetűzés.⁷⁵ Ilyen volt például a lupényi szénbányászok 1929. évi sztrájkja, amit a bércsökkenések és az elbocsátások miatt hirdettek meg. A sztrájkot katonai erővel verték le, ami legalább harminc halálos áldozattal járt.⁷⁶

⁷⁴ Dienes, 2016. 10.

⁷⁵ Durandin, 1998. 264.

⁷⁶ Szász, 1988. 1736.

A Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ) megalakításának előzményei

Az 1930-as évek elején Románia két világháború közötti történetének legsúlyosabb gazdasági és szociális válságával került szembe. A világgazdasági válság derékba törte az 1928 után kormányzó Nemzeti Parasztpárt népszerűségét. A pártnak a nyugati tőke bevonására épülő gazdaságpolitikája is kudarcot vallott. A sűrűn váltakozó kormányok csökkentették a közalkalmazottak fizetéseit, miközben elszabadult az infláció. 1930-tól Románia királya I. Ferdinándnak a trónról korábban lemondott fia, II. Károly lett, aki arra törekedett, hogy a két legfontosabb politikai erőt, a Nemzeti Parasztpártot és a Nemzeti Liberális Pártot háttérbe szorítsa.

Ez a politikai és gazdasági környezet a szélsőséges mozgalmak megerősödésének kedvezett. A szélsőjobboldali Vasgárda, valamint a Kommunisták Romániai Pártjának aktivitása érezhető módon megerősödött. Mégis a Vasgárda volt az, amelyik nagyobb támogatottságra tudott szert tenni. A mozgalom tagjai antiszemita és kisebbségellenesek voltak. A Vasgárda nem riadt vissza a politikai gyilkosságoktól sem: 1933-ban meggyilkolták Ion Gheorghe Duca miniszterelnököt, és emiatt a hatóságok betiltották a pártot.

A Kommunisták Romániai Pártja (KRP) Moszkva mellett tartott V. Kongresszusán – amelyen a Komintern részéről Kun Béla is részt vett –, 1931-ben határozták el, hogy Erdélyben létre fognak hozni az OMP-n belül egy baloldali ellenzéki tömörülést, valamint azt is, hogy a Nemzeti Parasztpárttal szemben létesítsenek egy baloldali szervezetet. Ugyanitt döntöttek el, hogy a kisebbségi sérelmeket okozó hatósági intézkedések ellen az eddigieknél is határozottabban fognak kiállni, valamint azt, hogy Besszarábiában és Bukovinában a teljes elszakadás lesz a kommunisták által hangoztatott jelszó.⁷⁷ A KRP KB-tól az OMP belső ellenzéke megszervezésének feladatát egy kolozsvári ügyvéd, Kohn Hillel kapta.

Kohn Hillel 1891. június 26-án született Kolozsváron, zsidó kispolgári családban. Annak ellenére, hogy az ezredfordulóra a család nehéz anyagi helyzetbe került, befejezte a középiskolai tanulmányait, majd mások korrepetálásával finanszírozva tanulmányait elvégezte a jogi egyetemet is. 1912-ben doktorált. 1918-ban ott találjuk az Erdély-szerte szerveződő nemzeti mozgalmak aktivistái között: az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség titkára. Kohn egyre határozottabb baloldali beállítottságának azonban nem felelt meg a cionizmus, így lemondott tisztségéről, és a baloldali zsidó főiskolás szervezet, az *Ezra*, valamint a *Hitachduth* szervezetek vezetésében folytatta tevékenységét. Publicisztikai munkáját – amelyet már 1918 előtt elkezdett a rövid életű *Erdélyi Zsidó Lapokkal* – a kolozsvári *Új Kelet* alapító tagjaként folytatta.⁷⁸ Miután végigkövette a kommunista Szenkovics Sándor, Kertész Rezső ügyvéd és mások elleni bírói eljárást Kolozsváron, a marxizmus tanulmányozásába fogott, valamint egyre nagyobb érdeklődéssel követte a Szovjetunióról szóló sikerpropagandát. Emellett elmélyült a szovjet irodalomban is. Kohn életében saját visszaemlékezése szerint ez az 1928-as kommunista per jelentette a törést.

⁷⁷ Lipcsey, 1987. 79–89.

⁷⁸ Gidó, 2012. 127–164.

Kohn ezután egyre kevesebb kapcsolatot tartott fent a zsidó szervezetekkel, és 1930-tól kezdve bekapcsolódott a földalatti kommunista párt munkájába. Ezt megelőzőleg is voltak kapcsolatai a baloldali mozgalmakkal: 1930-ig ő vezette a Munkássegély jogi osztályát. A Munkássegélynél felvilágosító jellegű szemináriumokat tartott, majd 1931-ben a Munkás-Paraszt Blokk választási manifesztumát szerkesztette a párt megbízásából. Eközben bekapcsolódott a földalatti mozgalmakba is. Miután a Vörös Segély illegális szárnyában bizottsági taggá választották, megszaporodtak a pártmegbízásai. Így például 1931-ben Kohn az, aki a párt nevében Bécsben tárgyalt a kommunista *Neuer Deutscher Verlag* újsággal arról, hogy Kolozsváron, magyar nyelven adják ki az újság cikkeit. Annak ellenére, hogy a tárgyalás nem járt sikerrel, Kohn párton belüli pályája továbbra is felfelé ívelt.

Ugyancsak 1931-ben kapta megbízását arra vonatkozóan, hogy minél több értelmiségit nyerjen meg a párt számára. Decembertől vette fel a kapcsolatot Petru Groza Hunyad megyei ügyvéddel. Kohn Groza számára a párt megbízásából kommunista ideológiai képzéseket tartott, aki egyre közelebb került a párthoz. Emellett az 1932 májusában összesen négy számot megért kommunista beállítottságú politikai hetilapot, a *Világosságot*⁷⁹ szerkesztette Adalbert Wagner álnév alatt,⁸⁰ amiért letartóztatták. Annak ellenére, hogy a letartóztatása nem járt komolyabb következményekkel, ezt követően Kohn a román elhárítás célkeresztjébe került.

Az 1932. augusztus 28–31. közötti Nemzetközi Háborúellenes Kongresszuson Kohn a KRP küldöttségében vesz részt. Visszaújtán az ideiglenesen Berlinben tartózkodó Goldberger Miklóstól (Nicolae) és Nicholscha Vandától kapta a már említett feladatát: szervezzen az OMP-n belül ellenzéklet. Emellett még azzal bízták meg, hogy hozzon létre egy az OMP-vel szemben álló, a magyar parasztoknak szóló újságot, valamint hogy szervezzen egy háborúellenes mozgalmat saját sajtóorgánnummal.⁸¹

Kohn megkereste Demeter János kolozsvári ügyvédet, hogy indítson egy olyan kommunista újságot, amelyik a parasztoknak szól, és a kisebbségvédelmet is szolgálja.

Demeter János 1908. július 6-án született a Szolnok-Doboka megyei Kerlésen (ma Beszterce-Naszód megye). Sokgyermekes falusi jegyző fiaként nehéz anyagi körülmények között végezte el Kolozsváron a jogot. Kezdetben a konzervatív Sulyok István OMP-s politikus környezetében dolgozott. Demeter testvérével, Bélával együtt ekkor került kapcsolatba a falukutató szociológiával, ami a harmincas évek elejére meglehetősen népszerűségnek örvendett az erdélyi magyar fiatal értelmiségiek körében is.

Demeter már annak a generációnak volt tagja, amelyik Nagy-Romániában szocializálódott, és így például jobban ismerte az állam nyelvét. Ez a generáció elégedetlen volt az Országos Magyar Pártban tevékenykedő idősebb és régi vágású politikusok teljesítményével. 1930-ban ő az egyik alapítója az *Erdélyi Fiatalok* folyóiratnak, amelyik az új generáció hangjaként szeretett volna működni. Ekkor lett a Bánffy Miklóshoz közel álló *Ellenzéknek* is belső munkatársa.

⁷⁹ Ekkorra Kohnnak sikerül elérnie, hogy Petru Groza 15 000 lejrel támogassa a *Világosság* megjelenését. Emellett Groza arra is vállalkozik, hogy a kommunista perekben ügyvédként védje a kommunista mozgalom lebukott tagjait. Kohn Hillel: Autobiografie, ANR ANIC, Col. 96, D. 6533, f. 112.

⁸⁰ Dávid Gyula, 2010. 1163.

⁸¹ Kohn Hillel: Autobiografie. ANR ANIC, Fond Nr. 96., D. 6533, f. 109–113.

A teológiai tanulmányokat folytató, majd vallástanárként a kolozsvári református kolégiumban elhelyezkedő sepsiszentgyörgyi László Dezső, valamint a fogorvos, író Jancsó Béla által irányított *Erdélyi Fialatok* az ideológiamentességet tűzte zászlajára. A folyóirat az Országos Magyar Párttal és annak az új generáció integrálására vonatkozó igyekezteivel is szembehelyezkedett. A lapalapításkor éppen ez volt szempont: Jancsó többek között azért érezte fontosnak a lap elindítását, hogy nehogy az OMP ellenőrizhesse a romániai magyar fiatalok gondolkodását. Az *Erdélyi Fialatok* szerkesztői között találjuk a már említett Demeter Jánoson, Demeter Bélán, László Dezsőn és Jancsó Bélán kívül többek között Mikó Imre jogászt, Bányai László Franciaországot megjárta franciatanárt, újságíró és Péterffy Jenő jogászt.

A lap mindezek mellett a harmincas évek faluszociológiai, az egyszerű nép felé fordulást hirdető irányzatát követte, és emiatt falusi szemináriumokat, gyakorlati munkákat tartott.⁸² Az előbbieken vázolt szembenállás az OMP-s politikusokkal nem bizonyult végérvényesnek, és annak ellenére, hogy ez az új generáció már lényegesen másként értelmezte a kisebbségi létet,⁸³ a régi generációval való szembenállás leginkább abból az érzésből táplálkozott, hogy úgy érezték, valamilyen új vonalra lett volna szükség az OMP sérelmi politikájához viszonyítva. Az *Erdélyi Fialatok* a tényleges társadalomszervezésben, a széles népi rétegekhez való eljutásban látta a kiutat.⁸⁴ Ezzel egy új irány jelent meg az erdélyi értelmiségi közösségépítési kísérletek között. A néphez való fordulást, valamint az ideológiamentességet hangoztató nemzedéki folyóiratot szerkesztők szellemisége sok tekintetben a felvidéki Sarlóhoz vagy a magyarországi Bartha Miklós Társasághoz hasonlított, amelyekkel kapcsolatban álltak, és amelyekről eszmei szempontból merítettek.

Az Országos Magyar Párt arra törekedett, hogy ezt az aktív, felkészült fiatalságot bevonja a munkájába. Éppen ezért az OMP politikusai az *Erdélyi Fialatok* szerkesztőit többször is megkeresték azzal a céllal, hogy vagy a párt munkájának a segítségét kérik, vagy hogy különböző tisztségek felajánlásával megnyerjék őket. Végül sikerült többüket is bevonni az OMP munkájába: Péterffy Jenő az OMP színeiben indult képviselői helyért, Mikó pedig a párt bukaresti irodájában kezdett dolgozni.⁸⁵

Az *Erdélyi Fialatok* ideológiamentességét feladó másik fontos csoport azoké volt, akik a kommunizmus ideológiájához közeledtek. Ide tartozott Demeter János és Bányai László is.

Demetert 1932-ben bocsájtották el a kolozsvári *Ellenzéktől* amiatt, hogy az Erdélyből származó kommunista Karikás Frigyes magyarországi statáriális bíróság elé utalása elleni tiltakozásképpen manifesztumot írt.

A munka nélkül maradt Demeter a kolozsvári Monostor utcán található Zayzonkertben kapta meg a Kohntól a radikális parasztlap megalapítására vonatkozó feladatát. A találkozón Kohn mellett Szirmai István kommunista párttag, Jancsó Elemér irodalomtörténész és Tamási Áron író is részt vett.⁸⁶ Szirmai István Zilahon, 1906-ban született

⁸² Horváth, 2007. 83.

⁸³ Fontos itt megemlíteni Makkai Sándor református püspök Magunk revízióját, mint a kisebbségi társadalom önkritikus útjának a kijelölését. Az Erdélyi Fialatokra hatással voltak a csehszlovákiai és magyarországi ifúsági falukutatósi programok és a román Dimitrie Gusti falukutató mozgalma is.

⁸⁴ Egry, 2015. 235.

⁸⁵ Horváth, 2007. 89.

⁸⁶ Balogh, 1976. 363–364.

értelmiségi családban. Párizsban, majd Kolozsváron tanult. 1929-ben lett párttag, majd 1930–31-től kezdve vett részt a kolozsvári kommunista mozgalomban.⁸⁷

Az *Falvak Népe* címmel és a kommunista párt finanszírozásával 5000 körüli példányszámban kiadott hetilap szerkesztőjeként és kiadójaként Demeter Jánost tüntették fel. A lap alcíme: *Földművesek és falusi szegények hetilapja*. Egy szám 2 lejbe került, míg egy évi előfizetésért 100 lejt kértek el. Ez az ár elérhetőnek számított az időszakban, ugyanis nagyjából egy darab tojás árának felelt meg.⁸⁸ A lap szerkesztősége és kiadóhivatala a kolozsvári Nicolae Iorga/Jókai utca 5. szám alá volt bejegyezve.

„Az elbocsátott munkatárs most a Falvak Népevel új magyar hetilapot indít a falvak népének, hogy az elhagyott, háttérbe szorított, elnyomott magyar földmives népet szerény erejével gyámolítsa és segítse a felszabadulás útján.

A program és a jelszó: elnyomott kisebbségi és dolgozó nemzet vagyunk, de a magyarság nagykereskedői: a grófok, bárók, bankárok, gyárosok és azoknak jó pénzért kiszolgáló papok akadályoznak a szabadság és a kenyér kivívásának küzdelmében. Félre velük!” – írta Demeter a *Falvak Népe* első számában, az 1932. szeptember 30-án megjelent, *Akasztófát vagy gyümölcsfát?* című vezércikkében.⁸⁹

Az újság a nemzeti sérelmeket hangsúlyozva, az egyszerű nép nyelvén beszélve igyekezett a kommunista eszméknek – osztálytársadalom, kizsákmányolás, a klérus szellemi dominanciája elleni harc – megnyerni a lap célközönségét, a parasztságot. A *Falvak Népe* ugyanakkor legfőbb ellenfelének a „magyar úri és klerikális reakció” politikai pártját, az Országos Magyar Pártot tekintette.

1932 novemberében Kohn Hillel és Demeter egy kommunista egyetemista csoport létrehozásával is próbálkozott, *Falvak Barátai Egyesület* néven. Az egyesület alapszabályzatát az alakuló ülésen, november 9-én fogadták el Kolozsváron. Az alapszabályzatot húsz egyetemista írta alá. A húsz aláíró közül név szerint Demeter Jánost, a *Falvak Népe* főszerkesztőjét, valamint Bács Albertet, Domjanschitz Albertet, Erdélyi Albertet, György Andort, Mayer Lászlót, Miklós Györgyöt, Princz Jánost, Putnoki Ernőt, Vincze Jánost és Vischer Istvánt, a kolozsvári Báthory–Apor Szeminárium egyetemistáit ismerjük.

Az egyesület politikai céljai megfeleltek azoknak a céloknak, amelyeket Kohn a párttól kapott.

„Az egyesület célja a romániai kisebbségi magyar lakosoknak a megszervezése, tekintet nélkül a korra, nemre, vallásra, lakhelyre és foglalkozásra, hogy így egyesületbe tömörülve, társadalmi és kulturális feladatokat oldjanak meg. Abból a felfogásból indulva ki, hogy a Magyar Párt, valamint a jelenleg fennálló más magyar politikai és gazdasági alakulatok és pártok, politikai, vallási és kulturális szervezetek, egyesületek és intézmények nem állanak hivatásuk magaslatán, nem állanak a széles magyar néptömegek érdekeinek szolgálatában, hanem ellenkezőleg egy redukált népréteg, általában az erdélyi magyarok arisztokratáinak az érdekeit szolgálják, szükségesnek tartjuk egy olyan szervezet megalakítását, amely:

⁸⁷ Szirmai István: *Önéletrajz*. PIL, Szirmai István hagyatéka, 779/9. f. 1.

⁸⁸ Piaci árak Kolozsváron. *Falvak Népe*, 1933. január 13., ANR ANIC, Fond Nr. 27 (Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ. Magyar Népi Szövetség – MADOSZ innen: Fond Nr. 27.), Rola Nr. 375 (375-ös számú tekercs, innen: R. Nr. 377), f. 86.

⁸⁹ Demeter János: *Akasztófát vagy gyümölcsfát?* *Falvak Népe*, Kolozsvár, 1932. szeptember 30. ANR ANIC, Fond Nr. 27, Dosar Nr. 202 (202-es számú dosszié, innen: D.), f. 1.

a. A széleskisebbségi magyar népréteg szolgálatában a segítségünkre jöjjön az össze keletkező problémáinknál, akár gazdasági, társadalmi, vagy kulturális jellegűek is legyenek ezek.

b. Hogy a Magyar Párt és más eddig alakult politikai pártok és szervezetek által elhanyagolt népkultúrát fejlessze

c. Hogy kiegyenlítse a Magyar Párt által inaugurált és téves politikát, amely elárulja a kisebbségi néprétegek érdekeit, hogy megakadályozza azt a téves politikai és gazdasági törekvéseiben, hogy felvilágosítja és elvonja ettől a legtöbb esetben hamis nemzetiségű és demagog frázisoktól és igen gyakran terrorálással magához vont néprétegeket

d. Hogy tiltakozzon és küzdjön a magyarországi kormányoknak az erdélyi Magyar Párt által Erdélyben gyakorolt befolyása ellen. Ezt a befolyást a lecsatolt Magyar nép károsnak tekinti annál is inkább, mert a Magyarországon állandóan uralmon lévő kormányok uralma az ottani néprétegek érdekeivel is ellentétben van és azokat is elnyomja, mert csak így lehet építeni őszinte intenciókból fakadó akarattal testvéri kapcsolatot azzal a román néppel, amely szükségesnek és óhajtottnak tekinti az együttműködést. Ki kell írtani a nemzeti sovinizmus vad sarjait, hogy a romániai népek együttműködését megteremthessük és a meglévő kultúrájukat megőrizhessük” – állt a *Falvak Barátai Egyesület* Alapszabályában.⁹⁰

Az egyesület megalakulásáról a tizennegyedik aláíró, Vischer István adott hírt a kolozsvári Báthory–Apor Szeminárium vezetőségének. A szeminárium vezetősége kommunista szervezkedésnek minősítette az egyesület megalapítását. A hallgatók többsége ezután visszavonta az aláírását, arra hivatkozva, hogy Demeter félrevezette őket a szervezet valós céljait illetően. Demeter kénytelen volt visszavonni a szervezet hivatalos elismerésére vonatkozó törvényszéki eljárást is. A botrány hatására Mayer László, Bács Albert, Vincze János és Erdélyi Albert egyetemi hallgatókat kizárták a Báthory–Apor Szemináriumból. Mayert ráadásul le is tartóztatták amiatt, hogy a Kolozsvár közeli Bács községben kommunista propaganda-előadásokat tartott, ami törvénybe ütköző cselekedetnek számított.⁹¹ Demeter sem tudta elkerülni a büntetőjogi felelősségre vonást: ellene izgatás címen indult eljárás. Másfajta felelősségre vonást kellett Miklós Györgynek elszedni, akiről a szeminárium vezetőségének kihallgatásai során kiderült, hogy a Sziguránca⁹² besúgója, és ezért a diáktársai elverték.⁹³

A Román Kommunista Párt Erdélyi Területi Bizottsága a harmincas évektől kezdve fektetett különös hangsúlyt azoknak a szemináriumoknak a megszervezésére, amelyek révén a „haladó értelmiségiek” ideológiai képzését szerették volna megvalósítani. Az 1898-ban, Hodgyán született, a Tanácsköztársaság idején vöröskatona, majd 1928 után a kolozsvári munkásmozgalomban tevékenykedő Józsa Béla vezette szemináriumi bizottság többek között Antal Márkot kérte fel ilyen szemináriumok tartására. Antal a Magyar Ta-

⁹⁰ Magyar egyetemi hallgatók szervezkedése Kolozsvárott. Dávid Mihály, a bukaresti követség kolozsvári útlevel-kirendeltsége vezetőjének 1933. január 31-i jelentése Magyar Antal bukaresti nagykövetnek. MNL OL, K63, 369, 37/b, f. 559-560.

⁹¹ A már említett, a kommunista jellegű szervezkedéseket törvényen kívül helyező 1924-es Márzescu-féle rendtörvény miatt számított tiltott tevékenységnek.

⁹² Szigurancă: a két világháború közötti Románia elhárítása. Az időszakban a belbiztonági kérdésekkel a Serviciul Poliției de Siguranță (A Rendőrség Biztonsági Szolgálat) foglalkozott, míg a külső elhárítás a Serviciul Secret de Informații (Titkos Hírszerző Szolgálat) hatáskörébe tartozott.

⁹³ MNL OL, K63, 369, 37/b, f. 556.

nácsköztársaság oktatási népbiztoshelyettesi funkcióját töltötte be, és Gaálhoz hasonlóan a legképzettebb erdélyi magyar marxisták között tartották számon. Az elismert matematikus kolozsvári lakásán vezetett szemináriumokon többek között az 1904-ben született nagysármási Csögör Lajos orvos és Demeter János vett részt rendszeresen. Ugyanakkor megfordult ott a Farkaslakán 1897-ben született Tamási Áron író, az 1911-ben született kolozsvári Csögör Erzsébet, Csögör Lajos felesége, az 1905-ben Marosújváron született Jancsó Elemér irodalomtörténész, az 1911-ben született bánffyhungyadi Mikó Imre jogász, az 1905-ben Körösbányán született Baumgarten (Bányai) László és az 1909-ben Csíksomlyón született unokatestvére, Mayer (Magyarosi) László, valamint az 1910-ben, Lippán született és közgazdasági tanulmányokat folytató Vincze János.⁹⁴

Kohn Hillel Vincze Jánossal és Demeter Jánossal közösen dolgozta ki az Országos Magyarpárti Ellenzék (OMPE) programját és felhívását.⁹⁵ Ezzel Kohn az KRP-től kapott megbízatásának megfelelően az OMP-n belüli, baloldali szervezkedésnek szerette volna lefektetni az alapjait. Az 1933. június 13-án alakuló OMPE programjában a fasizmus, a nemzetiségeket hátrányos helyzetbe hozó foglalkoztatáspolitikai és a szabadságjogok korlátozása ellen foglalt állást. Ugyanakkor a magyar közigazgatás és jogszolgáltatás megteremtését, az agrárreform-sérelmek korrigálását, a magyar nyelvű állami iskolák, tanítóképzők és a kolozsvári egyetem magyar szekciójának létrehozását, valamint a magyar intézményrendszer támogatását tűzte ki céljává.

Az OMPE tehát a *Falvak Barátai Egyesület* Alapszabályával nagymértékben megegyező elveket képviselt. A politikai alakulat saját időszaki kiadványt jelentetett meg: az *Ellenzéki Közlönyt*. Az OMPE annak ellenére sem volt képes elérni a várt sikert – egy erős ellenzéki, baloldali csoportosulás létrejöttét –, hogy az OMPE megalakításában az OMP-vel személyes ellentét miatt szakító Desbordes Ernő ügyvéd, a Magyar Párt egykori Szamos megyei vezetője is részt vett. Desbordes azt követelte, hogy az OMP hívjon össze pártkongresszust, ahol belülről, szabadon és nyilvánosan kritizálhatják a párt működését, valamint hogy hagyjon fel a *Keleti Újság* hasábjain kifejtett „lejárato sajtókampánnyal”. Desbordes azt is kérte, hogy OMP fogadja el azt, hogy a csoportosulásuk az OMP-n belül szeretné kifejezni tevékenységét, tehát „belső ellenzéki szerepet” szán magának.⁹⁶

Azonban az OMPE sem bizonyult tartós kezdeményezésnek. Az *Ellenzéki Közlöny* három számot ért meg, sőt a kiadványt terjesztő Vincze János és Csűrös István kolozsvári egyetemi hallgatók ellen a hatóságok eljárást indítottak. A korszakban jellemző módon a román hatóságok a szervezkedés mögött magyar irredenta célokat sejtettek.⁹⁷ Az OMPE az 1933-as évi parlamenti választásokon is részt szeretett volna venni, de végül a választási rendszer visszasságai és a hatóságok visszaélései miatt ez sem sikerült.

A nemzeti parasztpárti Alexandru Vaida-Voievod kormánya 1933. február 3-án hirdetett szükségállapotot Bukarestben, Jászvásáron, Temesváron, Ploieștiben és a szom-

⁹⁴ Fuchs, 1970. 412–418.

⁹⁵ Kohn Hillel: Autobiografie. ANR ANIC, Col. 96, D. 6533, f. 112.

⁹⁶ Desbordes Ernő: Magyarpárti Egységbontás? *Ellenzéki Közlöny*, Kolozsvár, 1933. május 23. ANR ANIC, Fond Nr. 27, R375, 187–192.

⁹⁷ Legalábbis ez derül ki a szászfenesi helyi hatóságok jelentéséből, amelyben revizionizmussal vádolják az általuk kiadott *Ellenzéki Közlönyt*. Vincze János és Csűrös István peranyaga. ANR ANIC, Col. 96, D. 6385, f. 1–4.

szédos olajvidékeken azután, hogy januárban a bukaresti Grivica vasúti gyár munkásai sztrájkba kezdtek.⁹⁸ A kormányzat – annak ellenére, hogy megegyezett a Grivica munkásainak a képviselőivel – letartóztatta a megmozdulásokat szervezőket, majd egy az egész országra kiterjedő letartóztatási hullám véghezviteléhez kezdett hozzá. A bukaresti gyár szakszervezete ezért országos szintű, általános sztrájkot⁹⁹ szeretett volna előkészíteni. A szakszervezet küldöttei Kolozsváron is megjelentek.

A kolozsvári vasúti művek munkásai a kapcsolatfelvétel után, 1933. február 14-én kezdtek el sztrájkolni, tiltakozásképpen a kormányzat munkásellenes fellépése miatt, és azután, hogy a hatóságok bezárták a Vasúti Munkások Szervezetének a kolozsvári helységeit. Az általános elégedetlenségnek az is oka volt, hogy a hatóságok betiltottak egy sor, szintén a kommunistákhoz köthető szervezetet: a Háborúellenes Ligát, a Vörös Segélyt és a Munkás-Paraszt Blokkot.¹⁰⁰ A munkások „túszul ejtették” az üzem vezetőit, és bezárkóztak a kolozsvári vasúti művek telephelyeire, erre válaszul körbezárta őket a katonaság. Másnap a kolozsvári Dermata bőrgyár, a Transylvania bútorgyár, a Junas és a Raport vasöntöde munkásai is csatlakoztak a sztrájkhoz a körbezártak szirénajelzéseire válaszolva. A vasúti művekbe zárt munkások kiszabadítására indult munkások megütköztek a kivezényelt rendvédelmi erőkkel. Az utcai harc nyomán egy munkást haslövéllel szállítottak kórházba, míg maga a rendőrség kerületi főkapitánya is öntudatlan állapotban, súlyos belső sérülésekkel maradt az úton.¹⁰¹

A sztrájkot végül letörték, és háromszáznál is több munkást tartóztattak le. Ugyanakkor Kohn Hillelt is őrizetbe vették, azonban őt ötnapos előzetes letartóztatása után kénytelenek voltak elengedni, ugyanis semmilyen bizonyítékot nem találtak arra a vádra, hogy ő állt volna a szervezkedés mögött.¹⁰²

Kohn Hillelt 1933-ban még egyszer előzetes letartóztatásba helyezték: az év augusztusában Temesváron Bonczidai Anna kommunista futár lebukása révén egy újabb kommunista szervezkedést számoltak fel. A pártközpont által Temesvárra küldött Encsel Mór által működtetett, kiterjedt hálózat a Zsil-völgyi meg a petrozsényi bányászokat szerette volna megszervezni. Mind Bonczidai Annát, mind a régi kommunistaként ismert kedvesét, a temesvári Gaál Kálmánt, valamint a szervezkedés vezetőjét, Encsel Mórt letartóztatták. A kihallgatásuk során mindhárman elismerték bűnösségüket. Encsel kihallgatása azonban tragédiába fulladt: a kommunista vezető meghalt a börtönben. A hatóságok állítása szerint Encsel felakasztotta magát a börtöncellájában, azonban a munkásmozgalmi körökben és Temesváron az terjedt el, hogy a rendőrök verték holtra, s akasztották fel később a holttestét. Végül a temesvári rendőrparancsnok kénytelen volt bemutatni a holttestet, hogy eloszlassa a kételyeket. A közmeggyőződés azonban továbbra is az maradt,

⁹⁸ Durandin, 1998. 264.

⁹⁹ Ezekben az akciókban tűnt fel Gheorghe Gheorgiu Dej és Nicolae Ceaușescu, akik később mindketten a Román Munkáspárt, majd Román Kommunista Párt főtitkárai lettek.

¹⁰⁰ Durandin, 1998. 264.

¹⁰¹ Kommunista tüntetések és munkássztrájkok Erdélyben. Dávid Mihály, a bukaresti követség kolozsvári útlevel-kirendeltsége vezetőjének 1933. február 18-i jelentése Magyar Antal bukaresti nagykövetnek. MNL OL, K63, 369, 37/b, f. 550.

¹⁰² Kohn Hillel: Autobiografie. ANR ANIC, Col. 96, D. 6533, f. 112..

hogy Encsel fogva tartói voltak a felelősek a haláláért. Köztudott volt ugyanis, hogy a hatóságok vallatási módszerei közé tartoztak a fizikai bántalmazások is.

A Bonczidai lakásán talált iratok alapján az egész Bánságra, valamint Erdélyre is kiterjedő letartóztatási hullám indult el. Kohn Hillelt is így tartóztatták le, azonban Kohn ekkor sem volt hajlandó elismerni a pártkapcsolatait, és a hatóságok, bizonyítékok hiányában újra szabadlábra helyezték.¹⁰³

1933 őszére Baumgarten (Bányai) Lászlót is perbe fogták. Baumgarten Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök kegyeltjeként tanult a gyulafehérvári papnevelőben, majd az erdélyi katolikus vagyont igazgató Státus ösztöndíjával folytatott tanulmányokat Grenoble-ban, majd később Párizsban. A magyar fiatalok franciaországi képzésének ötlete a felekezeti iskolákat irányító egyházaktól származott, amelyek így szerették volna elérni, hogy ne a román állam nevezzen ki franciatanárokat a felekezeti iskolákba. Bányai franciaországi tanulmányútjáról meggyőződéses kommunistaként tért haza. A huszonhat éves fiatal ember a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnázium franciatanáraként kapott katedrát.

Bányait iskolája 1933. szeptember 28-án Brassóba küldte az ott érettségiző diákok felügyeletére. Szeptember 30-án este Bányai a brassói vasútállomásra egy kommunista propagandaanyagokat tartalmazó borítékkal ment, ahol – valószínűleg már korábban követték a titkosszolgálat emberei – igazoltatták, megmotozták, és előzetes letartóztatásba helyezték. A nála talált kommunista újságok és párthatározatok mellett Bányai birtokában volt egy olyan vázlat is, amelyiken a Csík megyei kommunista csoportosulásokat ábrázolta.¹⁰⁴

Bányai azzal védekezett, hogy nem tudott a boríték tartalmáról, és csak a Magyar Párt ellen megfogalmazott dokumentumok Csíkszeredába szállításának feladatát vállalta el egy ismeretlentől. Az ellene indított perből kiderül az is, hogy Bányai már csíkszeredai tanári működése közben kommunista eszméket terjesztett a diákjai között, miközben folyamatosan fenntartotta kommunista kapcsolatait, többek között unokatestvérével, Mayer Lászlóval. Így például Merly István tizenkilenc éves, a csíkszeredai római katolikus főgimnáziumtól eltanácsolt diák is a hatása alá került. A tanulmányait az udvarhelyi római katolikus főgimnáziumban folytató Merly felvette a kapcsolatot az ottani kommunista sejtekkel, és a baráti köreiben is megpróbálta terjeszteni a kommunista eszméket. Végül Bányai és Merly levelezése, de a Bányainál talált dokumentumok sem bizonyultak elégnek ahhoz, hogy elítéljék a két perbe fogottat. Bányait felmentették, de kommunista kapcsolatai miatt elbocsátották állásából.¹⁰⁵ Bányai ezt követően belépett a Kommunisták Romániai Pártjába.

Az *Ellenzéki Közlöny* az OMPE nevű kezdeményezéssel együtt halt el. Ezután a fiatal baloldaliak köre Séra Zoltán kolozsvári jogászhallgató főszerkesztésével adta ki Kolozsváron a *Népakarat* című újságot, amelyik hasonló szellemiséget képviselt. Ez már

¹⁰³ Kommunista letartóztatások Erdélyben. Dávid Mihály, a bukaresti követség kolozsvári útlevel-kirendeltsége vezetőjének 1933. augusztus 8-i jelentése Magyary Antal bukaresti nagykövetnek. MNL OL, K63, 369, 37/b, f. 575.

¹⁰⁴ A vázlaton hierarchiai szempontból találjuk levezetve a kommunista szervezeteket, a Komintern szintjétől a csíkszenttamási, gyimesi, gyergyószentmiklósi, csíkszeredai stb. sejtekig, valamint brigádokig. Baumgarten Lászlótól elkobzott dokumentumok. ANR ANIC, Col. 96, D. 1606, f. 9. A dokumentum dossziébeli számozása nem egyértelmű, az utolsó kivehető, két oldallal korábbi számozás a 7-es.

¹⁰⁵ Bányai László peranyaga. ANR ANIC, Col. 96, D. 6663, f. 1–49.

hosszabb életűnek bizonyult, ugyanis tizenöt számot ért meg, és 1933 szeptemberétől működött egészen 1934 januárjáig. A román belügyminisztérium 1934-ben függesztette fel a *Népakarat* működési engedélyét, amire válaszul az újság szerkesztősége Marosvásárhelyre költözött. Itt – kihasználva azt is, hogy a városban nem volt ostromállapot – adták ki a három számot megért *Székelyföldi Népakaratot*, amit szintén felfüggesztettek. Ezután jelentették meg a *Székelyföldi Néplapot*. A különböző címek alatt, négyezer körüli példányszámban megjelenő újságokat szerkesztő fiatalok és olvasóik egy része Marosvásárhelyen, 1934 augusztusában alakították meg a Romániai Magyar Dolgozók Országos Szövetségét (MADOSZ).¹⁰⁶

Felhasznált források és szakirodalom

Források és forráskiadványok

- Ádám Magda – Cholnoky Győző: *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*, Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2000.
- Arhivele Naționale Române, Arhivele Centrale București (ANR ANIC) Nr. 96. Az igazságszolgáltatási, titkosszolgálati és csendőrségi szervek által a munkásmozgalmi aktivisták ellen összeállított peranyagok gyűjteménye (Colecția Procese întocmite de organele Justiției, Siguranței și a Jandarmeriei pentru comuniști, militanți ai mișcărilor muncitorești și ai organizațiilor de masă revoluționare) D. 1606., D. 6533., D. 6385., D. 1606., D. 6663., D. 1197.
- Arhivele Naționale Române, Arhivele Centrale București (ANR ANIC) Nr. 27. Uniunea Populară Maghiară, M.A.D.O.SZ. (Magyar Népi Szövetség – MADOSZ) R. 375., D. 202.
- Balogh Edgár (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés I. (A–F)*, Bukarest, Kriterion, 1981.
- Balogh Edgár: *Demeter János tanúsága*. *Korunk*, 1976/5, 363–364.
- Bernády György: *Nyiltlevél, KOSMOS Grafikai Műintézet, Marosvásárhely, 1920*.
- Dávid Gyula (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon: Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés V. (T–ZS)*, Bukarest–Kolozsvár: Kriterion, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2010.
- Dienes László: *Beköszöntő*. *Korunk*, 2016/2, 10.
- Erényi Tibor – S. Vincze Edit – Mucsi Ferenc – Kende János (szerk.): *A Magyar Munkásmozgalom Válogatott Dokumentumai, negyedik kötet: A szocialista munkásmozgalom az első világháborút közvetlenül megelőző években és a háború idején 1907–1908. Első rész, Kossuth Kiadó, Budapest, 1966*.
- Fuchs Simon: *Lenin művei Erdélyben a két világháború között*. *Korunk*, 1970/3, 412–418.
- Gyárfás Elemér: *Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei*. Közli: *Magyar Kisebbség*, 1998/1, 123–130. (<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=8&cikk=m980115.htm>. – utolsó megnyitás: 2016. június 12.)
- id. Tar Károly: *Nem így akartuk, Erdélyi Kiskönyvtár 25*, NIS Kiadó, Kolozsvár, 2012.
- Kós Károly – Paál Árpád – Zágony István: *Kiáltó szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* Lapkiadó, Kolozsvár, 1921.
- Kós Károly: *Kalotaszegi vállalkozás*. *Korunk*, 1971/10, 1501–1512.
- Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral, Appendix Kiadó, Marosvásárhely, 2005*.
- MNL OL K63. 369. cs. 37/b.

¹⁰⁶ Mayer László peranyaga. ANR ANIC, Col. 96, D. 1197, f. 104.

- Paál Árpád: A kisebbségi lét tanulói Erdélyben I., Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 2008.
- Paál Árpád: Emlékirat a független, semleges Székely Államról. Magyar Kisebbség, 2003/2-3, 120–133. (http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/2003_2-3_13.pdf – utolsó megnyitás: 2016. június 13.)
- Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) Szirmai István hagyatéka. 779/9.
- Románia 1923-as Alkotmánya. Constituția României din 1923. (http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.hp_act_text?idt=1517 – utolsó megnyitás: 2016. május 9.)
- Romsics Ignác-Nagy István (szerk.): Magyar történeti szöveggyűjtemény I., Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- Stoica, Sever: Iuliu Maniu, Institut de Arte Grafice-Tipografia Mayer, Kolozsvár, 1932.

Szakirodalom

- Bárdi Nándor: A Romániához került erdélyi, bánági és kelet-magyarországi magyarok (1918–1920). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.
- Bárdi Nándor: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2013.
- Durandin, Catherine: A román nép története, Maecenas Kiadó, Budapest, 1998.
- Egry Gábor: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehországban 1918–1940. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- Fodor János: Bernády György tevékenysége az Országos Magyar Pártban. Korunk, 2013/2, 74–75.
- Fejtő, Francois: The Soviet Union and the Hungarian Question. In Stephen Borsody (szerk.): The Hungarians: a divided nation, Yale Center for International Studies, 1988, 91–97.
- Gidó Attila: Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): Egyén és közösség. Tanulmányok. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012, 127–164.
- György Béla: A romániai Országos Magyar Párt története (PhD-disszertáció), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2006.
- György Béla: Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke (1926–1927). Regio, 2004/4, 85–98.
- Hitchins, Keith: Rumania 1866–1947, Clarendon Kiadó, Oxford, 1994.
- Horváth Sz. Ferenc: Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940), Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2007.
- K. Lengyel Zsolt: A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2007.
- Kocsis Károly-Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Lipsey Ildikó: A román kommunista párt a nemzetiségi kérdésről (1921–1945). Tiszatáj, 1987/9, 79–89.
- Lókkós János: Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon, Püski Kiadó, Budapest, 2000.
- Mikó Imre: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig, Stúdium Kiadó, Budapest, 1941.
- Novák Zoltán: Magyarok a Román Kommunista Pártban 1944–1948. Pro Minoritate, 2006 – Tél, 62–77.
- Scurtu, Ioan (szerk.): Enciclopedia partidelor politice din România. 1859-2003, Meronia Kiadó, Bukarest, 2003.
- Scurtu, Ioan: Istoria Partidului Național-Țărănesc, Editura Enciclopedică, Bukarest, 1994.
- Szász Zoltán (szerk.): Erdély története 1830-tól napjainkig, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Pomogáts Béla: Psalmus hungaricus. Trianon és az erdélyi magyarság. Székelyföld, 2010/2, 48–67.
- Raffay Ernő: Erdély 1918–1919-ben, Magvető Kiadó, Budapest, 1987.
- Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In: Magyarságkutatás Évkönyve, Magyarságkutató Csoport, Budapest, 1987, 49–64.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században, Osiris, Budapest, 2010.

Az 1956-os forradalom mint válság és az új egyházpolitika korlátozott modernitása

Az 1956-os forradalom és szabadságharc a sztálinizmus válságának egyik intő példaként változásokat generált Magyarországon.¹ Ameddig az állampárt szemszögéből az események vitathatatlanul krízist idéztek elő, addig az egyházak számára a rövid történelmi pillanat enyhülést hozott. A forradalom vívmányait a kádárizmus szinte egyből elsöpörte, de a papság ameddig csak tehetett, tartósította az olvadás gyümölcseit. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) a hatalommegszilárdítás periódusában észlelte, hogy a korábbi, sztálinista eszköztár erőteljes módosításokra szorul. Ez a tendencia és módszerváltás egyértelműen érzékelhető az egyházpolitika színterén is. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy országos és lokális (Heves megyei) példákon és emberi sorsokon keresztül szemléltessük a válság és a módosulás legjellemzőbb megjelenéseit. Nagy hangsúlyt fektetünk a katolikus egyház és a forradalom kapcsolatára, illetve a korai kádárizmushoz fűződő viszonyára. Az új típusú egyházpolitika struktúráján keresztül pedig igyekszünk rámutatni a legfontosabb változásokra és az egyházkorlátozás vidéki megjelenésére, a katolikus egyház kényszerpályákkal terhelt túlélési stratégiájára.

---

¹ A sztálinizmus önfelszámolása azonban már jóval hamarabb megkezdődött. Kalmár Melinda az átalakulás első jelét a Komintern VII. kongresszusán deklarált, szövetségekkel kiegészítő népfrontpolitika meghirdetésének pillanatában látta. Újabb értelmezési hullám vette kezdetét 1956-ban a Szovjet Kommunista Párt (SZKP) XX. kongresszusán. A viták nyomán ekkor megindult a kommunizmus aktív interpretációs korszaka. Az értelmezések körét tágította az az óriási változás is, amely a haditechnika fejlesztésével a kelet–nyugati viszonyt átalakította. A békés egymás mellett élés végül egy fellazuló ideológiai doktrínákkal működő koegzisztenciát hívott életre. Kalmár Melinda, 1998. 15–17.

A katolikus egyház viszonya az 1956-os „válsághoz”

Az 1956-os forradalom a Magyar Katolikus Egyház életébe is hozott némi enyhülést. A pillanatnyi szabadság teret engedett és új impulzust adott a hitélet és a karitászmunka megélénkülésének és megerősödésének.² Azt is hozzá kell tennünk a történetekhez, hogy a forradalom előkészítésében és megszervezésében a katolikus egyháznak semmilyen szerepe sem volt – ezért 1956 az egyháztörténetben nem is számít korszakhatárnak. A gomba módra szaporodó nemzeti és egyéb bizottságokban csak elvétve akadt papi személy. Az egyháztól mint intézménytől távoli és idegen a forradalmak vitorláit fújni vagy fúvatni.³ A katolikus egyház természetesen üdvözölte a változásokat, amíg a hatalom számára 1956 végétől bizonytalanságot és fejtörést okozott a korábbi rend helyreállításának mikéntje. Az egyházak még a forradalom leverése utáni években is élvezhették a hirtelen kiszélesedett mozgásteret adta lehetőségeket. Az MSZMP-nek és az egyházpolitika végrehajtó szerveinek szembesülnie kellett azzal a helyzettel, hogy a papság amennyire csak tudta, igyekezett kihasználni az új viszonyok adta lehetőségeket a társadalom mozgósítására. A vallásos élet durva elnyomatásából következő elkeseredés és az októberi, novemberi történések adta új remények, illetve a forradalom leverése után jelentkező bizonytalanságok életre hívták és felbuzdították a korábban passzív vallásos közösségeket.

Brezanóczy Pál⁴ káptalani helynök úgy ítélte meg, hogy az erőszak elkerülésére óhatatlanul szükséges delegálni egyházi személyt az Egri Városi Tanács Forradalmi Bizottságba.⁵ A helynök egy nagy tiszteletben álló, tapasztalt és a politikai életben is jártas papot, dr. Kiss Istvánt,⁶ az Egri Érseki Papnevelő⁷ vicedirektorát bízta meg ezzel a feladattal.⁸ Kiss már 1945 előtt a közéletben aktív papok sorát bővítette. A szociális problémákkal kapcsolatban mindig is érzékeny ember lévén élénken érdeklődött a nincstelen, társadalom margójára szorult rétegek problémái iránt. 1932-ben szerzett doktori címet teológiából a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, innen a Diósgyőr-Vasgyári plébániára, majd 1934–36-ra Mezőkövesdre került mint hittantanár. Így testközelből ismerhette egyfelől a gyári munkásság, másfelől a törpebirtokosok, summások szociális gondjait. Kiss István 1933-tól kezdte hallatni a hangját a publicisztici-

² Lásd bővebben: Kálmán Peregrin OFM, 2007. 215–217.

³ Balogh, 2006. 37.

⁴ Dr. Brezanóczy Pál (1912–1962) 1952-ben kerül Egerbe, ahol ordinárius és a szatmári egyházmegye magyarországi részeinek érseki helynöke volt. 1956-ban káptalani helynöki rangra emelkedett, 1959-től apostoli kormányzó, 1964-től egri püspök, majd 1969-től egri érsek. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa. Eger, 1975. 158.

⁵ Az Egri Városi Tanács Forradalmi Bizottsága 1956. október 29-én alakult ismeretlen taglétszámmal. Bővebben: Cseh, 2006. 425.

⁶ Dr. Kiss Istvánt (1906–1981) 1930. június 33. szentelték pappá. Az Egri Főegyházmegye schematizmusa 1963. 51. Kápolnai, 2011. 213–219.

⁷ Az egri szeminárium az egri, szatmári nagy részben a váci, kassai és roznányi csonkamegyékből származó kispapok tanultak. Lásd bővebben a korabeli papi utánpótlás helyzetéről: Katolikus Szemle, XII. (1960: 2. száma) 145–147.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-21-d 1. doboz 0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején.

ka színterén, először a katolikus szellemiségű Korunk Szava, majd a főként Bangha Béla jezsuita páter nevéhez kötődő Magyar Kultúra és egyéb más sajtótermékek hasábjain szerepelt. Művei kurrens szociális kérdésekben foglaltak állást. Lelkiismeretes szervezője volt a mezőkövesdi állástalan diplomások szellemi munkaközösségének, a csoportosulás kidolgozott egy „Mezőkövesd problémáinak megoldása” címet viselő memorandumot. Az írás többek között a summások földhöz való juttatását és a törpebirtokosok földterületének kiegészítését szorgalmazta. Kiss és társai a reformot a nagyközség Coburg hitbizományi nagybirtok 2000 hold földjéből óhajtotta „finanszírozni”. A memorandumot Borsod-Gömör és Kishont megye főispánjának és magának Coburg földbirtokos apósának, József főhercegnek is megküldték. A főherceg lázítónak találta Kiss István és köre koncepcióját, így kezdeményezte csendőrségi megfigyelésüket, amelynek végül nem lettek súlyosabb következményei. 1936-ban kinevezték az Egri Érseki Hittudományi Főiskola rendes tanárának, majd 1943-tól az intézet vicerektora lett. Kiss energikus társadalmi munkásságát bizonyítja, hogy oktatói teendői mellett a Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Testületének (KALOT) egyházmegyei igazgatói tisztségét és a Gömbös-kormány által életre hívott „megyei szociális tanácsadó” státusával járó fardtságos munkát is magára vállalta. 1945 után belépett a Független Kisgazdapártba (FKGP), és listáról az 1945. november 4-ei nemzetgyűlési választások alkalmával bejutott a parlamentbe. 1946 márciusában szinte az elsők között kellett elhagynia a pártot a Rákosi-féle „számitaktika” következtében.⁹ Nagy Ferenc¹⁰ miniszterelnöknek köszönhetően az 1947. augusztusi választásig megtarthatta mandátumát. Nagy ugyanis átengedte helyét képviselőtársa számára az országos lajstromban, így Kiss egy időre a párton kívüliek táborát bővíthette.¹¹

Kiss István tehát mint országosan ismert papi személyiség és kiváló hitszónok érthető módon alkalmasnak mutatkozott a forradalom idején a felfűtött kedélyek csillapítására. Szerepvállalása azonban a forradalom bukása után az állambiztonsági szervek figyelmét is felkeltette. A vicerektor 1956 októberében és novemberében tett lépéseiről az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH)¹² megyei és központi iratain kívül főként az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött, Kiss Istvánról nyitott dossziéból értesülhetünk.¹³ A Lénárt József¹⁴ rendőr őrnagy által 1958. május 13-án elkészített környezetta-

⁹ Kiss István életéről lásd még: Szecskó, 1999.

¹⁰ Nagy Ferenc (1903–1979) 1930-ban részt vett a Független Kisgazdapárt alapításában, amelynek főtítkára volt 1945-ig. 1945-ben előbb újjáépítési miniszter lett, majd az FKGP elnökévé választotta. 1946. február 4. – 1947. május 31. között miniszterelnök volt. Rákosi Mátyásék 1947. június 1-jén Nagy Ferencet svájci távolléte alkalmával lemondásra kényszerítették, a történetek után emigrációba kényszerült. Lásd bővebben: Vida, 1999. 334–336.

¹¹ Szecskó, 1999. 62.

¹² Az ÁEH 1951–1989-ig állt fenn, s jogutód nélkül szűnt meg. A hivatalt is érintették az 1956 végén történő állami szervek körében végbemenő átszervezések, összevonások. Az 1956. évi 33. számú törvényerejű rendelet megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt, feladatkörét a Művelődésügyi Minisztérium vette át. Az ÁEH így betagozódott a kultuszminisztériumba, hivatalos elnevezése pedig Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatal lett. A hivatalt végül 1959-ben újjászervezték, s visszakapta önállóságát, erre az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelet értelmében került sor. Lásd bővebben: Köbel, 2006. 60–91., Köpeczi Bócz, 2005. 14–18.

¹³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István.

¹⁴ Lénárt József (1931–?) munkás-paraszt család sarja. 1951-ben az Soproni Erdőmérnöki Egyetemről két

nulmány összefoglalta a szóban forgó hónapok történéseit. Kiss István a forradalom idején ugyan egy tényleges politikai szerepet magára vállaló intézmény tagjaként funkcionált, de ott „*azonban nem tevékenykedett*”.¹⁵ Nagyobb visszhangja volt a katolikus szokások szerinti halottak napján, november 2-án celebrált beszédének. A gyászmise a forradalom addigi áldozatainak állított emléket, illetve az elesettek lelki megnyugvását szolgálta. Kiss 1956. november 2-án, reggel 9 órától nagyszámú közönség előtt megtartott szózata inkább főszékesegyházi hitszónoki és nem tanácsi státusával összefüggő szolgálatnak tekinthető. A beszéd szövege a következőképpen hangzott: „*Iszonyú ravatal előtt állunk. Tizenötezer halott ravatalánál. Nem is ravatal ez még, hiszen a Széna-téren, az Üllői út sarkán, házromok alatt temetetlenül fekszenek. Oltott mésszel öntötték le őket, ez a szemfedőjük. Dehogyan ez a szemfedőjük. Szemtanúk látták, hogy itt-ott háromszínű nemzeti lobogóval takarták le őket, ez a szemfedőjük. Takarjon el téged magyar zászló te fiatal ápolónő, aki az Astoria téren pergőtűzben sebesültért mentél ki, s ott maradtál holtan. Magyar zászló igyad fel tiszta vérét annak a fiúnak, akit az Üllői utol a halál. Magyar zászló kivívott címer kettős kereszttel, takard el őket mind, akik temetetlenül ott fekszenek. Valaki kérdezte: Üdvözl-e a katona, vagy a harcos, aki úgy halt meg, hogy nincs keresztvetésnyi ideje sem a halál előtt. Vigasztalásotokra felelem, hogy a katolikus hittétel, hogyha valaki halála előtt szeretetből vállal áldozatot, s megbánja bűneit, lelke szentgyónás nélkül is megtisztul. Ez a szeretet legyen Isten iránt, legyen hazá iránt, legyen eszem iránt megtisztul. Íme ez a felelet: Aki tehát nem gyűlöletről harcolt, hanem azért, hogy a hazá boldoguljon, elnyerte üdvöztségét. Látod most már nem is olyan iszonyú ez a ravatal. Fáj a pusztulás, fáj a fiatal életek megroppanása, rémséges lehetett az egymás ellen fordult hazafiak harcainak egyes jelenete, de a halottak sorsáért való aggodalom megenyhült. Tanulság: legyen nagyobb becsülete a nemzeti érzésnek. Okuljunk a félreértések sorozataiból, s menjünk végig a tanulság útján úgy, hogy az életben maradtak lelkei összebékéljenek, s a közös jó folytatásában, a romok felépítésében, hazánk szeretetében egybeforrjanak.*”¹⁶ A veretes sorok közzétételére, amely körülbelül 5 percig tartott, Brezanóczy Pál káptalani helynök adott engedélyt. Az eseményről pedig a város lakossága előzetes értesítést kapott a Líceum hangosbemondóján.¹⁷ A belügy munkatársai utólagos értékeléseikben természetesen tüzetes elemzés alá vonták az elhangzottakat, s Borai Emil¹⁸ egyházügyi főelőadóval egyetértésben „*uszító beszédként*” aposztrofálták azt.¹⁹ Borai egy 1957. áprilisi

---

hónap után szeretett volna átmenni a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karára, ekkor a sikeres felvételi procedúra ígéretével elvégezte a tiszti képzést. A Magyar Néphadsereg égisze alól 1952. október 5-én nyomban átkerült az ÁVH-hoz. Tanulmányai befejeztével a Műszaki Egyetem Hadmérnöki Karán tevékenykedett mint elhárító tiszt. Az 1956-os forradalom során fegyverrel védte a Honvédelmi Minisztériumot, és később fegyveres karhatalmistaként verte vissza a forradalmárokat Budapesten. 1957 februárjában nyert beosztást a BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára, a számára ekkor teljesen új feladatkört jelentő egyházi elhárítás vonalára, 1978-ig különböző rendfokozatokban itt tevékenykedett. ÁBTL 2.8.1. 0779 Lénárt József.

¹⁵ ÁBTL 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István 236.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Borai Emil Székesfehérváron született 1924-ben. 1952. október 1. és 1969 között dolgozott az ÁEH kötelékében. MNL OL XIX-A- 21-b 558. doboz Megszűnt személyi nyilvántartások A–F. Az egyházügyi főelőadók karrierútjáról lásd bővebben: Soós Viktor Attila, 2014.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Egyházak és szekták tevékenységéről. 2.

beszámolójában információkkal szolgált az ÁEH számára Kiss közéleti tevékenységének egy másik szegmenséről. Az egyházügyi megbízott, a pap Keresztény Ifjúsági Szövetség megszervezésére tett kísérletét tárta fel.²⁰ Érdekes módon az állambiztonsági kutatásaink eddigi eredményei szerint az egyházügyi főelőadóval ellentétben Lénárt József őrnagy és az ügynökhálózat figyelmét sem keltette fel a keresztény mozgalom. Ez a represszió folyamatát tekintve meglepő lehet. Mikó Zsuzsanna rámutatott, hogy a kádárizmus egyházakat érintő megtorlógépezetének három fő iránya közül az egyik a keresztény pártszerveződések és mozgalmak reprezentánsai ellen irányult.²¹ A források tanúsága szerint ebben az esetben mégis nagyobb hangsúlyt kapott egyrészt a lokális politikai szerepvállalás (még ha ez nem is volt olyan jelentős), illetve a nyilvános, aktualitásoktól sem mentes szózat.²²

A katolikus egyház belső életét valamelyest befolyásolta a felkelés napjaiban szabadult Mindszenty József²³ hercegprímás színrelépése. A prímás október 31-én újra a kezébe vette az egyház irányítását. Mindszentynek az idő rövidege és a politikai szereplés előtérbe kerülése miatt jelentékenyebb lépések megtételére nem futotta.²⁴ A főpap szabadulása után – ahogy saját emlékirataiban is kihangsúlyozta – a békepapok leváltását látta legsürgetőbb feladatának. Ennek gördülékenyebb lefolytatására november 2-án megbeszélésre hívott egy szűkebb püspökkari kört, név szerint Grósz József²⁵ kalocsai érseket, Shvoy Lajos²⁶ székesfehérvári és Pétery József²⁷ váci püspököket. A tanácskozások után Mindszenty felszólította az egyházmegyék ordináriusait, hogy azonnal hívják vissza a joghatóságuk alá tartozó békepapokat.²⁸ November 4-e után az amerikai követségre menekülve a hercegprímás az egyházi ügyek kapcsán elsősorban még mindig a papi békemozgalom szétzúzására törekedett.²⁹ A püspökök több egyházmegyében követték Mindszenty József példáját, s így több prominens békepapnak távoznia kellett magas egyházmegyei stálmából.³⁰ A Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala 1958. szeptember 11-én készített kimutatást az egyházmegyék helyzetéről. Az Egri Főegyházmegyében az „ellenforradalom” Mindszenty intenciói ellenére sem okozott látható „személyi problémákat”. A dokumentum az egri egyházmegyében 71 kulcspozíciót regisztrált, melyek közül 17-et úgynevezett „haladó személyekkel” sikerült feltölteni.³¹ Az állam az „ellenforradalom” után egy helyet sem veszített el közülük, sőt egy másik később keletkezett, hasonló témájú dokumentum szerint 1959-re 46 főre duzzadt a „megbízható”, „haladó szellemű” papok

²⁰ MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején.

²¹ Mikó, 2007. 143–161.

²² ÁBTL3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István 427.

²³ Mindszenty József (1892–1975) 1915-ben szentelték pappá, szombathelyi egyházmegyei pap, veszprémi püspök, esztergomi érsek, bíboros.

²⁴ Pál, 1955. 115.

²⁵ Grósz József (1887–1961) 1911-ben szentelték pappá, 1945-ben rövid ideig, 1948–1951, valamint 1956–1961 között a püspöki kar elnöke volt. 1951. május 18-án letartóztatták, a koncepció per végén 15 év fegyházbüntetésre ítélték. Grósz Józsefről lásd bővebben: Kálmán Peregrin OFM, 2014. 6.

²⁶ Shvoy Lajos (1879–1968) 1901-ben szentelték pappá, 1927-től székesfehérvári megyéspüspök.

²⁷ Pétery József (1890–1967) 1912-ben szentelték pappá, 1942–1967 között a Váci Egyházmegye püspöke.

²⁸ Mindszenty, 2015. 457.

²⁹ Pál, 1955. 115.

³⁰ Uo. 117.

³¹ MNL OL XIX-A-21-a 11. doboz H-31-4/1958. Kulcspozíciók betöltése haladó felfogású papokkal.

létszáma a fontosabb egyházi pozíciókban.³² A hivatal szempontjából ez egy megnyugtatóbb arány lehetett, feltételezhetjük ezt azért, mert az Esztergomi Egyházmegyében 65 kulcspozícióból a forradalom előtt 35-öt töltöttek fel „megbízható” papokkal. Az 1956-os események itt markánsabb változásokat okoztak, hiszen a 35 helyből összesen 15-ben történt változás.³³ Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy Mindszenty úgy ítélte meg, hogy „Budapesten volt a legmegromlottabb a helyzet”, ő maga tiltotta ki az egyházmegyéből az „idegenből jött” békepapokat.³⁴ A hercegprímás erős elhatározásából kitűnhet, hogy az Esztergomi Egyházmegyében folytak le a legjelentősebb mérvű diszpozíciók. Kirívóan magas veszteségeket szenvedett a hatalom a Kalocsai Egyházmegyében is, ahol a felkelés előtt 11 kulcspozícióban érvényesült állami akarat, s 1956 novembere után összesen hat esetben ment végbe személycsere. Az ÁEH összegzése szerint hasonló, bár arányaiban alacsonyabb fordulat állt be a Váci Egyházmegyében, itt 28 kulcshelyből 6 cserélt gazdát.³⁵ Összességében tehát azt lehet mondani, hogy az Egri Egyházmegyét leszámítva a római katolikus egyház összes közigazgatási egységében ugyan eltérő eloszlásban, de végement valamilyen személyi módosulás.³⁶

Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy miért pont az amúgy meghatározó mennyiségű stallummal rendelkező, nagy kiterjedésű Egri Egyházmegyében nem történt módosulás a személyi összetétel területén. Meglátásunk szerint dr. Brezanóczy Pál személye és politikája magyarázattal szolgálhat a „mozdulatlanságra”. Brezanóczy a jelek szerint folytatta elődje, Czapik Gyula³⁷ hajlékony, tárgyalásos módszereket preferáló politikáját. Ez a forradalom napjaiban is meglátszott. Borai Emil a következőképpen jellemezte a káptalani helynök stratégiáját: a „boly szélén maradt”, „nem elegyedett reakcióba”.³⁸ Mindszenty intenciói közvetlenül nem valósultak meg, sőt a főelőadó külön kiemelte, hogy Brezanóczy nyíltan állást foglalt a hercegprímás politikai elképzeléseivel szemben.³⁹ Borai Emil és Lénárt József azonban ügyeltek arra, hogy Brezanóczy ne tűnjön fel túlzottan jó színben sem a hivatal, sem a BM előtt. Az egyházfelügyelet vidéki szerveinek jelentéseiben többször is találkozhatunk egy jellemzően békepapok nevét tartalmazó lista létezését bizonygató sorokkal.⁴⁰ Borai és Lénárt értesülései szerint a lajstromba vett papokat a helynök eredetileg el akarta távolítani magasabb egyházi pozíciójukból, „ez azonban nem következett be az ellenforradalom leverése miatt”.⁴¹ Amennyiben tényleg létezett a lista, s nem csak az ÁEH-, illetve a BM-megbízottak pletykákra alapozott kreációja, akkor ez Brezanóczy Pál türelmes és taktikus mentalitásának újabb bizonyítéka lehetne. A káptalani helynök feltételezhetően kivárta az események végkifejletét, és semmit nem akart elhamarkodni. Brezanóczy tehát a forradalom alatt és annak leverése után

³² MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz H-31-4/1959. Egyházi kulcspozíciók helyzete.

³³ Uo.

³⁴ Mindszenty, 2015. 457.

³⁵ MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz H-31-4/1959. Egyházi kulcspozíciók helyzete.

³⁶ Uo.

³⁷ Czapik Gyula (1887–1956) 1910-ben szentelték pappá, 1943-tól egri érsek.

³⁸ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.

³⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57. Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.

⁴⁰ MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz. 0018-8/1957. Eseményjelentés 1957. május 27-én, feljegyzés Brezanóczy Párról. MNL HMLXXXV-22/12. csoport./6. doboz/57. Egyházak és szekták tevékenységéről. 1.

⁴¹ MNL HMLXXXV-22/12. csoport./6. doboz/57. Egyházak és szekták tevékenységéről. 1.

sem bővítette a Mindszenty József nevéhez fűződő irányzatot. Az érseki helytartó annak a Hamvas Endre⁴² csanádi püspök és Pap Kálmán⁴³ győri püspök által fémjelzett vezető papi csoportnak volt a tagja, amely az állammal történő megegyezést pártolta.⁴⁴ Emellett hozzátartozik a történetekhez, hogy Brezanóczy Pál 1956 decemberétől már igen jelentős együttműködést mutatott az újjáalakuló politikai rendőrséggel, ekkor ígéretet tett, hogy „segíteni fog az egyházi provokációk elkerülése érdekében”.⁴⁵

Az 1956-os forradalom eredményeit egyházi szempontból vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a röpké szabadság legpozitívabb és leghosszabban tartó hatása a hitélet berkein belül érhető tetten. A forradalmat követő több mint egyéves időszak a Magyar Katolikus Egyház számára – mint arra már utaltunk – egy szabadabb periódusként jellemezhető. Az egyházpolitikai zavarok és belső egyházi ébredés⁴⁶ kétségkívül itt is éreztette hatását. A hitélet felpeszülését tetten érhetjük egyrészt a vallásos szertartásokon résztvevők számának hirtelen megugrásában, másrészt a hittanoktatásra járó fiatalok népesebb létszámában. Az 1956. október, november és december hónapja a rítusok látogatottságának tekintetében emelkedést hozott. A húsvéti feltámadási körmeneteken 1957-ben és 1958-ban Heves megye szerte kb. 48 750 ember jelent meg. Borai Emil feljegyzései alapján ez a szám 1959-re még jobban felduzzadt, a beérkezett járási és városi adatok 59 700 főt regisztráltak.⁴⁷ A helyi szervek a számok visszaszorítására már 1957-ben ellenakcióba kezdtek, úgynevezett „elvonó rendezvényeket” szerveztek, például zenei programokat időzítettek párhuzamosan a körmenetek időpontjával.⁴⁸

A hittanbeíratások terén a vallásos szertartásokhoz hasonló tendencia érvényesült. A járási és városi szintű jelentésekből Borai kimutatásokat készített az ÁEH részére. Egy 1959-es dokumentum tanúsága szerint 1957-ben összesen 37 772, 1958-ban 36 357, 1959-ben pedig 38 278 főt írtak be általános iskolai hittanoktatásra. A középiskolákban a számok a következőképpen alakultak: 1957-ben 2588 diák jelentkezett, 1958-ról nincs adat, végül 1959-ben 3089 középiskolás fiataalt írtattak be hittanórára.⁴⁹ Érdekes összevetnünk a saját megyei adatainkat a Kálmán Peregrin által közreadott országos perspektívájú, a hitélet megélénküléséről szóló írásának konklúziójával. Kálmán nem az ÁEH forrásait használta fogódzónak, hanem az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető iratokból nyerte a hitoktatásra vonatkozó kvantitatív mutatókat. Arra a következtetésre jutott, hogy a hittanórákon részt vevő diákok száma az egyházat ért támadásokkal egy időben folyamatos csökkenést mutat 1957 és 1959 között.⁵⁰ Ezzel szemben Heves megyében 1959-re mind a vallásos szertartásokon, mind pedig a hittanórákon való részvétel mutatószámai emelkedésről árulkodnak. A visszaesés azonban kis idő múlva az ország más részeihez hasonlóan itt is beállt. Az 1958–1959-es tanévben a tanulók 45%-a,

⁴² Hamvas Endre (1890–1970) 1913-ban szentelték pappá, 1944. március 3-tól csanádi megyéspüspök.

⁴³ Papp Kálmán (1886–1966) 1908-ban szentelték pappá, 1946. május 3-án nevezték ki győri püspöknek.

⁴⁴ Pál, 1955. 122.

⁴⁵ Tabajdi–Ungváry, 2006. 472.

⁴⁶ Kálmán Peregrin idézett munkájában országos perspektívába helyezte a viszonylagos szabadság okozta hitéleti pezsgést. Lásd bővebben: Kálmán, 2007. 215–217.

⁴⁷ MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz H-26-7/g/1959. Húsvéti körmenetek 2.

⁴⁸ MNL OL XIX-A-21-d 0020-7/1957. Jelentés a húsvéti körmenetek lefolyásáról Heves megyében.

⁴⁹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 1959/1960. évi hittanbeíratások. 2.

⁵⁰ Kálmán, 2007. 216.

az 1959–1960-as tanévben 34%-a jelentkezett hitoktatásra. Az egyházügyi előadó és a megyei Agit. Prop. Osztály 1960–1961-ben 27,9%-os részvételi igényt regisztrált, majd ez az arány 1964-re elérte a 10,5%-os mutatót.⁵¹

A papság a hitélet 1956-ot követő erősödését, ameddig csak lehetett, országszerte próbálta konzerválni. A katolikus egyház a hitoktatás eredményességét különböző rendezvényekkel színesítve fokozta, a szakrális funkciók mellett hangsúlyt helyeztek a kulturális eszközök felhasználására.⁵² Ez Heves megyében sem történt másképpen. A katolikus papság sportszervező tevékenységbe kezdett, plébánosok és káplánok közreműködésével ministráns fiatalokból focicsapatokat verbuváltak. A csapatok Egerben, Gyöngyösön és Hatvanban szerveződtek, és a legkiemelkedőbb eredményt elért gárdát az egyház vándorzászlóval jutalmazta.⁵³ A katolikus egyház szabadidő-szervező tevékenysége mellett a volt szerzetesek és apácák illegális hitbuzgalmi tevékenysége is megélénkült. Ez rendszerint gyengítette a központi ateista irányelvek szárba szökkenését. Lénárt József az 1951-ben feloszlott szerzetesrendek tevékenységének aktivizálódását diagnosztizálta. A Lénárt által készített beszámoló az állambiztonság frazeológiájához és módszereihez idomulva nagymértékben szűrt és torzított leírása a történeteknek. A dokumentum arra kétségtelenül alkalmasnak mutatkozik, hogy erős kritikával ugyan és összevetve Kálmán országos kutatásaival betekintést adjon a hit helyi túlélési stratégiájába. Heves megyében a volt angolkisasszonyok⁵⁴ rendi apácák idegen nyelvű oktatást tartottak. A nővéreknek lehetőségük adódott arra, hogy a látogatások alkalmával elbeszélgessenek a családokkal a hitéletet érintő kérdésekről. Az angolkisasszonyok mellett az egri ciszterci szerzetesek is foglalkoztak fiatalokkal, ám ők jellemzően csoportos hitoktatást folytattak.⁵⁵ Az állambiztonság emberei a hittanra történő beiratkozás magasabb arányát a papság 1958 nyarán végbement agitációjának tudták be. Dr. Hegyi Fábián⁵⁶ volt jezsuita szerzetes pedig Bekölce községben az egyházadó beszédekor igyekezett újra megtölteni a templomokat hívekkel. A helyi hatalom érzekelte, hogy az általuk „reakciós” papi rétegnek nevezett csoportok a nyílt ellenállás helyett a hitbuzgalmi tevékenység által próbálták felvenni a versenyt az állam „antiklerikális” és ateista törekvéseivel.⁵⁷

Az MSZMP-nek 1956 novembere után szembesülnie kellett azzal, hogy a pártfunkcionáriusok, tanárok és családjaik egy része lojalitást mutatott a katolikus egyházzal.⁵⁸

⁵¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6.doboz/57. Tájékoztató az 1964–65-ös év hittanbeiratásának tapasztalatairól. 1.

⁵² Kálmán, 2007. 216.

⁵³ MNL OL XIX-A-21-d 2. doboz 007-24/1958 Heves megye 2.

⁵⁴ Név szerint: dr. Bárány Irén, Wolszky Gizella, Wéber Etelka, Szécsmezei Erzsébet, Petrovics Ibolya és Balázs Magdolna. Balázs Magdolnát 1958-ban illegális hitoktatásért internálták. MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Egyházak és szekták tevékenységéről. 3., ÁBTL 3.1.2. O-11763/2 Egri Fekete Hollók.

⁵⁵ Az egri ciszterci szerzetesek és az angolkisasszonyok nevelőmunkájáról, az ellenük folytatott állambiztonsági nyomozásról és a bírósági ítéletekről lásd bővebben: Wirthné, 2012. 227–239.

⁵⁶ Dr. Hegyi Fábián 1904. február 21-én született Gomboson (Bács megye), 1934. július 26-án szentelték pappá Innsbruckban. 1948-ig állt a jezsuita rend szolgálatában, 1948-tól teológiai tanár Egerben, 1950-től segédlelkész Szarvaskón, majd 1951-től plébános Hejőkürtön. A forradalom után, 1957-ben került Bekölcére. Az Egri Főegyházmegeye schematismusa 1963. 48.

⁵⁷ MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Egyházak és szekták tevékenységéről. 3. Kálmán hasonló tendenciákról ír tanulmányában. Lásd bővebben: Kálmán, 2007. 217.

⁵⁸ Erre a tendenciára mutatott rá országos kontextusban Kálmán Peregrin. Bővebben: Uo. 217.

Az egyházügyi főelőadó 1958-ban igen borúlátóan összegezte az 1957-ben kötetett házasságokról készült számvetéseket. A következőképpen fogalmazott az ÁEH felé címzett hivatalos helyzetjelentésében: „*Elég csak végignézni az 1957-ben házasultak és keresztertek anyakönyvi kivonatát, amelyben valósággal nyüzsgönek pl. a fiatal pedagógusok, egyetemi adjunktusok, sőt sok helyen BM. dolgozók stb.*”⁵⁹

Az MSZMP viszonyulása a válsághoz és az új egyházpolitika korlátozott modernitása

Mielőtt elmélyednénk a kádárizmus új típusú egyházpolitikájába, úgy gondoljuk, lényeges lehet tisztázni, hogy az MSZMP a kényszerpályákkal terhelt időszakban milyen választ adott a válságra a kádári hatalommegszilárdításnak vagy korai kádárizmusnak nevezett időszakban. A következőkben tett alapvetések ugyanis nézetünk szerint szervesen hozzátartoznak a kibontakozó egyházkorlátozás jobb megértéséhez. A korszakhoz kötődő legújabb eredményeket először a legfrissebb szakirodalom tekintetében szeretnénk ismertetni, s csak aztán fogunk rátérni a központi témánk további elemzésére.

A magyarországi szovjet típusú rendszert ért válság után egy biztos volt: az újonnan hatalomra került elitnek – amennyiben azok hosszú távra terveztek – a korábbi tarthatatlan politikai módszerekkel szakítani kellett. A Magyar Szocialista Munkáspártot két tényező is motiválhatta a részleges kurzusváltásban. Egyrészt az anakronisztikus mechanizmusok konzerválása óhatatlanul provokálta volna a társadalmat, de a hruscsovi politika is egyértelmű változásokra ösztönözte a pártot. Ennek értelmében az MSZMP a legjellemzőbb rendszerelemeket megtartó, ugyanakkor mégsem jelentéktelen belső átalakításokra szánta el magát. A kádárista irányítás az első években szovjet mintára szánta a rendszert anélkül, hogy minőségbeli tulajdonságain változtatott volna.⁶⁰ A forradalmat követő időszakot a konszolidáció és a megtorlás váltakozó, sokszor egyszerre érvényesülő trendjei jellemezték. A történeti irodalom ebből kiindulva hol konszolidációnak, hol restaurációnak nevezi az alperiódust. Kalmár Melinda szerint ez az intervallum „valójában legfőképpen a szovjet »main straim« program szánáló trendjébe illeszkedett, igaz, a lázadás következményeivel megterhelve”. Kalmár úgy véli, hogy a konszolidáció azért nem lehet pontos definíció, mert elfedi a működés egészének kifulladását, illetve a magyar viszonyokra alkalmazva nem érzékelteti eléggé a hatalom megszilárdításáért folytatott, olykor a legdrasztikusabb módszerektől sem elzárkózó törekvést. A restauráció viszont nem veszi figyelembe, hogy a kommunista elit „sohasem hátrálhatott az időben”, nem állíthatta vissza a sztálinista diktatúrát. Summa summarum Kalmár interpretációjának magja a következő: Kádárék programja valójában „a szovjet típusú rendszer evolúciós átalakítása, újratereemtése egy működőképes formában, vagyis

⁵⁹ MNL OL XIX-A-21-d 2. doboz 007-25/1958 Borai Emil 1958. március 8-ai összefoglaló jelentése.

⁶⁰ Kalmár, 2004. 109.

szanalása”.⁶¹ A kádárizmus alapvonásait Kalmár Melinda mellett s hozzá hasonló módon Rainer M. János közelmúltban közreadott monográfiája ismertette.⁶² Rainer a Kádár-rendszert a Sztálin utáni szocializmus sajátos útjaként definiálja, amely egyfajta „magyar modell”. A rendszer azonban alapvetően *nem különbözött* sem az 1956 előttitől, sem a szomszédos országokétól. Az intézmények (párt, állam, hadsereg, politikai rendőrség stb.) szerepe, felépítése, jogosítványai ugyanolyanok voltak, a rendszer alapja a kommunista egypárt osztatlan hatalma maradt. A kommunista ideológia befolyása továbbra is uralkodó, az állam mindvégig birtokolta a termeléshez szükséges eszközök túlnyomó többségét, a megtermelt javakat pedig az állam bürokratikus intézményei osztották el. Rainer – mintegy új elemként – a változatlan intézményi renden belüli *megváltozott fontossági sorrendekre* hívja fel a figyelmet. A vezetés jelentősen racionalizálta a korábban elavult utópisztikus céloktól fűtött politikai berögződéseket, az ideologikus célok helyébe a *modernizáció* lépett. A kádárizmus azonban nemcsak egy közepesen sikeres *elmozdulás* a sztálinizmustól, hanem egyfajta világerzékelés, amely a *társadalmi közérzetből* keletkezik. Végül a kádárizmus *interakció* is volt. A társadalmi létezés informalitáson, elhallgatáson és színlelésen alapuló kölcsönös szerveződése.⁶³

Az egyházellenőrzés szerveit súlyosan érintették az 1956-os események. A válság jelei, hasonlatosan a politikai rendszer építményéhez a végrehajtó szféra berkein belül is hamarabb megmutatkoztak. Az említett bizonytalanság érzékelhető például az állami egyházpolitika végrehajtó csúcsszerve, az Állami Egyházügyi Hivatal mentalitásában. A hivatal képtelennek bizonyult egységes stratégia kialakítására a Belügyminisztériummal, a szerv munkatársai vagy nem tudták betölteni vidéki megbízatásaikat, vagy pedig korrumpálódtak.⁶⁴ Heves megye egyházügyi főelőadója a forradalom napjaiban érthetően félt a rá váró esetleges bosszútól. A félelem érdekes szituációt idézett elő: Borai Emil és családja a zavaros időszakot az Egri Érseki Papnevelő falai között vészelték át. A vendéglátójuk pedig nem más volt, mint dr. Kiss István vicerector.⁶⁵ A teológiai tanár humanusan figyelmen kívül hagyta Borai korábbi egyházellenes ténykedését, e nemes gesztust azonban nem követte hála. Borai ÁEH-nak küldött feljegyzésében említést tett az esetről, bár ő jócskán elferdítette a számára oly kellemetlen valóságot.⁶⁶ Tény, hogy Kiss Istvánt 1956-os szerepléséért rövid időre börtönbe zárták, ahonnan ordináriusa, Brezanóczy Pál közbenjárásával szabadulhatott.⁶⁷ A miniszteri biztos előadásában saját személyes közreműködését domborította ki a szabadon bocsátás kapcsán, s hozzátette, hogy Kiss a történetek után felkereste őt, „és megköszönte, hogy a forradalom utáni börtönbüntetéséből kiszabadult”.⁶⁸ A vicerector a köszönetnyilvánítás mellé felemlgette, hogy októberben viszont ő „akarta” bújtatni Borait a szemináriumban.⁶⁹ Ezzel a főelőadó letagadta a se-

⁶¹ Uo. 118.

⁶² Lásd bővebben: Rainer, 2012.

⁶³ Uo. 138–148.

⁶⁴ Kálmán, 2007. 210–212.

⁶⁵ Az esetről Kiss két életrajzírója is megemlékezett. Lásd: Kápolnai, 2011. 216. Szecskó, 1999. 77.

⁶⁶ MNL OL XIX-A-31-d 1. doboz 0018-8/1957. Brezanóczy Pálról feljegyzés 1957. május 27. 2.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István 191.

⁶⁸ MNL OL XIX-A-31-d 1. doboz 0018-8/1957. Brezanóczy Pálról feljegyzés 1957. május 27. 2.

⁶⁹ Uo.

gítségnyújtás tényét, de bosszúból mindent megtett azért, hogy dr. Kiss Istvánt végleg ellehetetlenítse. Az ÁEH és még inkább a belügyi szervek által lefolytatott akció több évig tartott, és folyamatos zaklatásoknak tette ki a teológiai tanárt. Jelen tanulmány kereteit jócskán meghaladná a teljes körű állambiztonsági konspiráció és az ÁEH folyamatos közreműködésének bemutatása.⁷⁰ Az állam a forradalom leverése után lépéseket tett arra vonatkozóan, hogy elszigetelje az „egyházi reakció” szószólóit. A vicedirektor ugyan a börtönt elkerülte, de kikényszerített diszpozícióval Szajlára „száműzötték” plébánosnak 1960. január 30-án.⁷¹ A pap kálváriája azonban itt még nem ért véget, a hatalom addig nem nyugodott, ameddig Kist egyházi szolgálatban tudta. 1960. január 18-án rendőri felügyelet alá helyezték illegális sajtótermék terjesztéséért.⁷² 1960. április 9-én végérvényesen el kellett hagyni a szeminárium épületét, és 1960. szeptember 1-jén Brezanóczy Pál káptalani helynök kénytelen volt nyugállományba helyezni. A volt vicedirektor lakhelye ezek után a székesfehérvári Idős Papok Otthona lett.⁷³

A Kádár-rendszer korai szakaszában az egyházpolitika eleinte nem kapott helyet a súlypontos kérdések körében. Az 1949 és 1956 között kiépített szisztémákhoz képest csupán formális engedmények születtek, például a lejáratott ÁEH megszüntetése. A látszatintézkedést mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Művelődésügyi Minisztérium keretében, szinte csonkítatlan hatáskörrel és alig módosult állománnyal újonnan felállították a hivatalt.⁷⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt felismerve a gyors személyi változások okozta zavart, első egyházakat érintő, 1957. március 5-ei Intéző Bizottsági határozatában fokozott figyelmet kapott az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás megvalósítása. Az említett cél motiválta az Elnöki Tanács 1957. március 24-én közzétett 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendeletének megszületését, amely példátlan módon avatkozott bele az egyházak életébe. Lényegében a kisebb vidéki plébánosi és kápláni állások kivételével minden egyházi pozíciót állami hozzájárulás függvényévé tettek.⁷⁵ A március 5-ei határozat értelmében a következő teendő a forradalom által hatalomra segített „reakciós papság” félreállítása volt. A félreállításnak különböző fokozatai voltak, az ÁEH és a BM munkatársai pragmatikusan, az adott eset realizálása után válogattak az eszköztárból. A félreállítás fokozatai: elszigetelés, lemondatás, leváltás, internálás, börtönbüntetés és a „véletlen baleset” voltak.⁷⁶ Heves megyében a megtorlás időszakában jellemzően leváltások és át-helyezések domináltak, és viszonylag kisszámú katolikus papot ért börtönbüntetés a forradalomban tanúsított magatartásáért. Az állambiztonság több esetben kezdeményezett

⁷⁰ A két szerv közti szoros együttműködés nem elszigetelt jelenség. A Kiss István ellen fogatosított intézkedések jól beleilleszthetők az országos képbe. Az ÁEH és a BM a Kádár-korszakban igyekeztek ellátni egymást az általuk hasznosnak vélt információkkal, illetve a politikai rendőrség az elhárítás során képesnek bizonyult felhasználni az ÁEH politikai megbízottait is. Soós, 2010. 227–229.

⁷¹ Szecksó, 1999. 80.

⁷² A „Ketten egy felé” című szovjet- és szocialistaállamrend-ellenes tartalmú kiadványról van szó. ÁBTL 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István 345.

⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István 351.

⁷⁴ Balogh, 1997.

⁷⁵ Köbel, 2005. 128.

⁷⁶ Balogh, 1997.

nyomozást,⁷⁷ ám elenyésző azoknak az eljárásoknak a száma, amelyek szabadságvesztés kiszabásával végződtek.⁷⁸

A „rend” helyreállítására hamar felbukkantak a megyékben és egyházmegyékben az egyházügyi megbízottak. A forradalmat követő egyházpolitikai direktívák hatékony végrehajtására az ÁEH a megyei és fővárosi tanács végrehajtó bizottsága mellé újra kirendelte az egyházügyi főelőadókat. Az illetékes munkája a Rákosi-korszakhoz hasonlóan és persze illeszkedve az aktuális egyházpolitika arculatához, az állami irányelvek minél gördülékenyebb megvalósulásának biztosításában nyilvánult meg. A vidéki – püspökségi – megbízott személye 1957 után általában egybeesett a területileg illetékes megyei (tanácsi) egyházügyi munkatársával.⁷⁹ Az ÁEH vezetésének véleménye szerint Borai Emil az 1956. októberi és novemberi zavaros időszakban is „szilárd magatartást tanúsított”.⁸⁰ A dokumentumok arra engednek következtetni, hogy Borai a krízis elültétét követően új hivatás után akart nézni. A káder egy külügyminisztériumi állást szemelt ki magának, s törekvéseit „eddig munkája elismerésül” aktuális munkahelye támogatta. Ám érthető módon az ÁEH vonakodott megválni jól bevált és rutinos alkalmazottjától, így Borai Emil megtartotta egyházügyi főelőadói tisztségét, miniszteri biztosi minőségben.⁸¹ A hivatal „ragaszkodása” nem meglepő: a korai kádárizmusban az ÁEH súlyos káderhiánnyal küszködött, ezért a megfelelő helyi ismeretekkel rendelkező régi emberek némi megnyugvást jelenthettek a hatalom számára. A miniszteri biztos munkájának megkezdésekor az egyik első dolga az volt, hogy Heves megye területén változtatásokat hajtson végre a katolikus egyház személyi állományában. A megbízhatatlan, úgymond „antidemokratikus” papokat nyugdíjba küldték, vagy jelentéktelenebb településekre száműzték. Az eltávolított lelképászorok helyére pedig a papi békemozgalom addigra már kipróbált személyeit hozták pozícióba.⁸² A Borai által csak „tisztogató dispozicióknak” nevezett folyamat 1960-ra zárult le, s ekkora a kulcshelyek nagyobb részében lojális papok ültek.⁸³

A hatalom új birtokosai elődeikhez hasonlóan számoltak a megbízható „haladó gondolkodású” egyházi személyek által képviselt békemozgalommal. Az 1956-os események idején a mozgalom súlyosan kompromittálódott, így a politikai vezetés 1957-ben jobbnak látta megvalósítani annak reformját. Az előterjesztés nyomán igen korai sikerek diag-

⁷⁷ Jó példa erre Scóber Tibor maklártályai plébános esete, aki 1956. október 29-én választott tagja lett a helyi munkástanácsnak, ám azon belül nem töltött be komoly szerepet, inkább a település békéjének megőrzésén fáradozott. A BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1957. augusztus 6-án rendelte el az előzetes letartóztatását és a házkutatást a népi demokratikus államrend megőntésére irányuló szervezkedésben való részvétel gyanújával. ÁBTL 3.1.9. V-142032 Scóber Tibor.

⁷⁸ Kevésbé ismert Klembala Ernő sorsa, aki az állandó zaklatások miatt 1946-tól álnéven bujkált az ország különböző pontjain a rendőrség elől. A forradalom idején Egerben tartózkodott, ahol a hittanoktatást propagáló plakátokkal hívta fel magára az állambiztonság figyelmét. A BM Heves Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1957. február 26-án indított ellene nyomozást, és március 4-én rendelték el előzetes letartóztatását. Az Egri Megyei Bíróság 1957. május 16-án 7 hónap börtönbüntetésre ítélte közokirat-hamisítás büntetéseért. ÁBTL 3.1.9. V-144216 Klembala Ernő.

⁷⁹ Lukács, 2013. 165–166.

⁸⁰ MNL OL XIX-A-21-a 7. doboz 245/3./1957. Információátadás Borai Emilről.

⁸¹ Uo.

⁸² MNL HML XXXV-22/12. csoport/6. doboz/57 Egyházpolitikai összefoglaló. Eger, 1962. szeptember 27.1.

⁸³ Uo.

nosztizálhatók: május 24-én megalakult az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága (OBKB), ezen felül az Opus Pacis (OP), amely egyfajta ellensúlyként a katolikus püspöki kar égisze alatt működött. Az állami egyházpolitika az országos kiterjedésű OP-t nyilvánvaló okokból hamar ellehetetlenítette, és idejekorán egy Szabolcs-Szatmár megyei zárványszervezetté üresítette.⁸⁴ A békepapság pozícióba hozása egyrésztől kontinuitást mutat az 1956 előtti időszakkal, másrésztől összefüggésben van a „reakciós” papság kulcshelyekről történő kiszorításával. Heves megyében az egyházügyi főelőadó joggal építhetett a múltban oly jól működő békepapi mozgalom kipróbált tagságára. Elsősorban a volt választmányi tagokat⁸⁵ próbálta újra mozgósítani.⁸⁶ Az MSZMP 1957-ben a következőket nyilatkozta a válság idején is lojalitást mutató egyházi személyekről a nyilvánosság felé: „az ellenforradalom alatt a reakció részéről, több esetben életveszélynek voltak kitéve”.⁸⁷ A Heves megyei mozgalom egyik prominens alakját, Rozsáli Menyhértet⁸⁸ több társával együtt lojalitásáért cserébe állami kitüntetésben⁸⁹ részesítették, reprezentálva ezzel az állam és az egyház jó viszonyát.⁹⁰ Borai Emil a Rozsálihoz hasonló papokat minél befolyásosabb egyházi pozíciókba helyeztette. Ezzel 1960-re el is érte, hogy a megye összes kerületi esperesi stallumában „haladó erők” kapjanak helyet.⁹¹ S amint egy térségben megszilárdult a békemunka, úgy a személycserék is újra aktuálissá váltak, és az ismert békepapok más megyékben folytathatták tevékenységüket.⁹²

Látható, hogy a korai, egyházakat érintő irányelvek egyáltalán nem voltak mentesek a sztálinizmus súlyos hagyatékától. Az egyházak életébe történő mély beavatkozásnak köszönhetően ekkor vitathatatlanul a restaurációs igény kerekedett felül. Ez a tendencia változásnak indult 1958-ra. Az ekkor deklarált célok meghatározóak, hiszen az egész Kádárkorszakban aktuálisak maradtak. A nyilvános diskurzusban előtérbe került a klerikális reakció visszaszorítása mellett az egyházakkal történő megegyezés és a vallásos világnézet elleni küzdelem attitűdje. A Politikai Bizottság (PB) 1958. június 10-ei direktívájának határozott prognózisa volt az állam és az egyházak együttélésére vonatkozóan. Az egyházak a szocializmus időszakában még hosszú ideig létezni fognak, ezért az együttműködés „szükséges” és „lehetséges” az állam és az egyházak között – állapította meg a dokumentum. Az egyházi reakció viszont politikai ellenség, tevékenysége az állami és társadalmi

⁸⁴ Az Opus Pacis megalapításáról és a békepapi mozgalom megszilárdításáról lásd bővebben: Kálmán, 2014. 226–229., Pál, 1955.

⁸⁵ A megyei választmányok a lojális, politika iránt érdeklődést tanúsító papságot tömörítették, azok számára üléseik (választmányi ülések) megnyilatkozási, továbbképzési, felkészülési fórumot készítettek. Lásd bővebben: Pál, 1955. 51–52.

⁸⁶ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Összefoglaló jelentés 1958. január 16. 1.

⁸⁷ MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0057/1957. 0057-1/1957. Javaslat haladó papok kitüntetésére.

⁸⁸ Rozsáli Menyhért a forradalmat megelőzően verpeléti plébános volt, majd 1958-ban patai főesperesi rangra emelkedett. Rozsáli 1959-ben mint jászberényi plébános apostoli kormányzói helynök lett. Az Egri Főegyházmegegyezés schematismusa 1963. 62. MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz E-14-3/1959. Rozsáli Menyhért kinevezése apostoli kormányzói helynökké, az egri Hittudományi Főisk. rektori tiszte alól Rakolczai Gábor felmentése, Dr. Maksa József rektori és Dr. Bokori József rektorhelyettesi kinevezése.

⁸⁹ A Magyar Népköztársaság Zászlórendjének V. fokozata

⁹⁰ MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0057/1957. 0057-1/1957. Javaslat haladó papok kitüntetésére.

⁹¹ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23. 2.

⁹² MNL OL XIX-A-21-a 14. doboz 001-1-21-1962 Borai Emil 1962. április 14-i jelentése a Heves megyei békemozgalomról.

rend megdöntésére irányul, így az ellene folytatott – adminisztratív módszerektől sem mentes – harc a „szocialista hatalom megvédéséért folytatott harc”.⁹³ A PB 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni fellépés módszerét tisztázta, s egyfajta „türelmes és körültekintő” eszmei offenzívát hirdetett a vallással szemben. Másrésztől lefektette a vallásos világnézethez fűződő viszony normáit, a párttagok és a belügyminisztériumi dolgozók a forradalom okozta bizonytalanságok miatt ebben a vonatkozásban különös figyelmet kaptak.⁹⁴ A vitákat, mint mindig, maga Kádár János irányította, s a polémia végén markáns szózatot intézett a bizottsághoz, mely egyben kötelező érvényű álláspont volt.⁹⁵ Kádár úgy vélte, a vallásos világnézet nem fog kimúlni pár éven belül, így az egyházakkal tárgyalni kell, s nem árt törekedni arra, hogy az együttműködés folyamatos legyen.⁹⁶ A kontraszelektált felsőpapság azonban nem bizonyult alkuképesnek. A püspöki kar alkupozícióját tovább gyengítette, hogy a hatalom szembeállította a felsőpapságot az alsópapsággal, így előbbi nem tudott támaszként tekinteni az utóbbira.⁹⁷

Néhány ordinárius azért ügyesen tudta kamatoztatni az új lehetőségeket egyháza javára. Brezanóczy Pál apostoli kormányzó⁹⁸ 1959. december 18-án üzenetet intézett a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához a halálozás miatt megüresedett kanonoki stallumok ügyében.⁹⁹ A levélben szereplő személyi változásokat korábban tárgyalások előzték meg, még hozzá Budapesten Olt Károlyval,¹⁰⁰ az ÁEH elnökével. Olt feljegyzése arról árulkodik, hogy Brezanóczy kapcsolatai hálóját¹⁰¹ és az új típusú egyházpolitika kereteit kihasználva gyakran egyből „fent” kezdett egyezkedni.¹⁰² Az apostoli adminisztrátor ezekből az egyeztetésekből rendszeresen kihagyta az ellenőrzésére odarendelt Borait, amit ő egy Budapestre címzett jelentésében szóvá is tett.¹⁰³ Borai Emil a régi iskola kádereként nem volt hozzászokva az ilyesfajta új keletű finomított eljáráshoz. Korábbi megbecsültsége nagy önbizalmat kölcsönözött számára, így a hivatal munkamódszerének burkolt kritikájától sem riadt vissza.¹⁰⁴ Azt, hogy a Heves megyei egyházügyi főelőadja nem tudott és talán nem is akart beintegrálódni a kádárizmus teremtette új egyházpoli-

⁹³ Köbel, 2005. 132.

⁹⁴ Balogh–Gergely, 2005. 1003.

⁹⁵ Kalmár, 1998. 20.

⁹⁶ Uo. 256.

⁹⁷ Bertalan, 2007. 17.

⁹⁸ Brezanóczy Pál az apostoli kormányzó tisztségét 1959. augusztus 4-én vehette fel, és az államesküt 1959. szeptember 10-én tette le Kiss Károly, az Elnöki Tanács elnöke előtt. MNL OL XIX-a-21-a 15. doboz E-14-2/a/1959. Brezanóczy Pál helynök kinevezése az egri főegyházmegye apostoli kormányzójává, MNL OL XIX-A-21-a 17. doboz M-5-9/a,b,c,d,e/1959 Vezető egyházi személyek eskütétele az Elnöki Tanácsnál.

⁹⁹ MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz E-14-6/1959. Az egri Főszékeskáptalanban megüresedett kanonoki stallumok betöltéséhez kinevezések felterjesztése a Vatikánhoz.

¹⁰⁰ Olt Károly (1904–1985) 1959. június 2 és 1961. október 20 között volt az ÁEH elnöke. Soós, 2014. 286.

¹⁰¹ Adriányi Gábor az egyik munkájában Brezanóczy Pál Miklós Imrével kialakult jó viszonyára utalt. Miklós Imre a tárgyalat korszakban az ÁEH elnökhelyettese volt, s befolyásos funkcionárius lévén elképzelhető, hogy segítette a tárgyalások menetét. Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája. 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp. 2004. 72.

¹⁰² MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz E-14-4/1959. Emlékeztető feljegyzés dr. Brezanóczynak 1959. okt. 5-én az ÁEH elnökénél tett látogatásakor folytatott tárgyalásról.

¹⁰³ MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23. 2.

¹⁰⁴ Az ÁEH számára sok gondot okozott, hogy bizonyos vidéki megbízottak gyakorta kritikai hangot ütöt-

tikai környezetbe, több dokumentum is alátámasztja. Madai András¹⁰⁵ főosztályvezető-helyettes 1962-ben beszédes jellemzést készített, amelyben Borai Emil munkamódszerét elemezte. A pozitívumok mellett már ekkor helyet kaptak Borai „jelleméből fakadó” hiányosságai és hibái. A főosztályvezető-helyettes értékelése szerint beosztottja több esetben valótlanságokat állított, vagy valós eseményeket tagadott le, vélt esetek alapján marasztalt el embereket, „vonatkozik civil és papi személyekre egyaránt”. Borai intrikus és egyre erőteljesebben öntörvényűvé váló magatartását bizonyítják a következő idézett sorok: „*Negatívumként jelentkezik még munkájában az is, hogy az országos egyházpolitika figyelmenkívül (sic!) hagyásával vélt megyei érdekeket helyez előtérbe*”.¹⁰⁶ A főelőadó beszámolója nem csak az ÁEH-nak szúrtak szemet. Dr. Csendes Károly,¹⁰⁷ a legfőbb ügyész helyettese 1962. április 27-én kelt Prantner Józsefnek¹⁰⁸ írott levelében felháborodásának adott hangot, amiért az elnök alkalmazottjától egy nyomozati anyagban „minősíthetetlen módon megírt” véleményadásra lelt. Csendes egyben kérte az ÁEH vezetőjét, hogy foglalkozzanak az ügygel, bizonyíték gyanánt pedig csatolta a szóban forgó, egyébként az egyik lelkészről írott, valóban vulgáris kijelentéseket és feltételezhetően óriási túlzásokat tartalmazó írást.¹⁰⁹ Borai Emil végül 1969-ben 45 évesen elhagyta hivatal kötelékét, valószínűsíthetően képtelennek bizonyult szakítani archaikus berögződéseivel.¹¹⁰ Az, hogy a renitens magatartása ellenére ennyi időt tölthetett el magas megyei pozícióban, véleményünk szerint felsőfokú végzettségére, a belügyi szervekkel¹¹¹ ápolta jó kapcsolatára vezethető vissza.¹¹² Borai minden anakronizmusa ellenére egy dologban fel tudott zárkózni a saját korának trendjéhez. 1967-re elvégezte a marxista-leninista esti egyetem politikai gazdaságtani levelező tagozatán folytatott tanulmányait, és ekkor már évek óta ugyanitt oktatói státust töltött be a Filozófia Tanszéken.¹¹³ Az itt szerzett tudásanyag jól jöhetett egy egyházi vonalon dolgozó egyénnek a „világnézeti nevelés” terén, tehát valamilyen

---

tek meg az Állami Egyházügyi Hivatallal szemben. A hatvanas évek közepén meg is indult a megyei vezetőkkel egyeztetve a gyengébb vidéki egyházügyi főelőadók lecserélése. Köbel, 2005. 89.

¹⁰⁵ Madai András 1958. július 1. – 1980. december 31. között dolgozott az Állami Egyházügyi Hivatalban. Csoportvezető, főosztályvezető-helyettes a Protestáns Főosztályon 1967. augusztus 1-től, főosztályvezető 1972. június 1-től a Protestáns és más felekezetek Főosztályon, főosztályvezető-helyettes 1973. május 1-től a Protestáns és más felekezetek Főosztályon, megbízott főosztályvezető. 1981. január 1-től korhatár előtti nyugdíjazására került sor. Bővebben: Soós, 2014. 277.

¹⁰⁶ MNL OL XIX-A-21-d 21. doboz 0038/1-13 Borai elvtárs munkamódszerének jellemzése 1.

¹⁰⁷ Dr. Csendes Károly 1960–1979 között volt a legfőbb ügyész helyettese. Zinner, 1991. 20.

¹⁰⁸ Prantner József (1911–1974) 1961. november 1. és 1971. május 11. között volt az ÁEH elnöke. Soós, 2014. 293–294.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-A-21-a 25. doboz E-14-3/1962 Borai Emil főelőadónak Obeda Endre plébánosról írt jellemzése.

¹¹⁰ Borai Emil távozása véleményünk szerint beleilleszhető egy országos mechanizmusba. Az ÁEH-t sok kritika érte a vidéki munkatársak részéről, s ráadásul sokan közülük alkalmatlannak bizonyultak munkájuk ellátására. Köbel, 2005. 89. Hasonló esetről írt Fazekas Csaba, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei főelőadó Lobkovicz László sorsával kapcsolatban. Lásd bővebben: Fazekas, 2000.

¹¹¹ A Belügyminisztérium és Borai Emil kapcsolatának árnyaltabb bemutatása további kutatásokat igényel.

¹¹² MNL OL XIX-A-21-d 21. doboz 0038/1-13 Borai elvtárs munkamódszerének jellemzése 1.

¹¹³ MNL HML XXXV-22-3 15. doboz 265. őrzései egység A Heves megyei Végrehajtó Bizottság 1967. április 25. 2.

szempontból Borai Emil is elindult a kezdetleges és korlátozott professzionalizmus útján.¹¹⁴

Összegzés

Az 1956-os forradalom a Magyar Katolikus Egyház számára némi enyhülést és új lehetőségeket jelentett. Ameddig a „párt” a rend helyreállításán, a megtorlások lefolytatásán és a konszolidáción fáradozott, addig a papság mindent megtett azért, hogy amit csak lehet, megőrizzen a felkelés vívmányaiból. Az egyházak érthető okokból nem a politikai szinten aktivizálták erőiket, hanem a diktatúra fellazulásával újra megélenkülő hitélet adta lehetőségeket igyekezett kihasználni. A misék és a különböző rítusok nagyobb figyelmet kaptak a társadalom részéről, és ez a jelenség a forradalmat követő pár éves intervallumban valamelyest konzerválódott. Rengeteg példa utal arra, hogy a párttagság tagjai, pedagógusok, de még a BM dolgozók és funkcionáriusok is bővítették a vallásos alkalmak közönségét. Mindszenty József hercegprímás és a konzervatív főpásztorokból álló szárny intézkedései változásokat idéztek elő a békemozgalom és az egyházi kulcspozíciók színterén. Az említett módosulások kisebb-nagyobb arányban felfedezhetőek Heves megye életében, éppen úgy, mint a kádárizmus változó arculatú egyházpolitikájának érvényesülése. Az MSZMP-nek a válság után az egyházellenőrzés terén igazodnia kellett az új helyzethez. S bár 1957-ben a sztálinizmus öröksége dominált a koncepciókban, addig 1958-ra a régi módszerek tarthatatlansága és az új lehetőségek felismerése egy modernizált, finomított stratégiát hívott életre. A párt a meggyengült egyházi vezetést egyre inkább partnerként kezelte, a „harcot” pedig két fronton képzelte el. Ám a végrehajtó szervek állománya sokszor mentalitásánál fogva alkalmatlannak bizonyult az időszerű módszerekkel történő munkára. Az MSZMP nemzedékéről összességében elmondható, hogy kontinuitást mutat az előző korszakkal, hiszen a régi ellenfeleivel szeretett és tudott tárgyalni. A politikai elit a rendszer működtetését modernizálta, de csak annyira, amennyire feltétlenül szükségesnek látta.¹¹⁵ Végezetül, ha össze akarjuk vetni a Rákosi-korszak és a kádárizmus egyházpolitikájának legfőbb sajátosságát, érdemes lehet Gyarmati György és Balogh Margit gondolatait idéznünk. Gyarmati arra jutott, hogy Rákosi Mátyás jócskán elszámolta magát, amikor az egyházakat a politikai pártok egyikeként kezelte. Azt már nehezebb eldönteni – írta ugyanó –, hogy az akkori első titkár vajon szimplán nem volt tisztában az „ellenség” mély társadalmi beágyazottságával, vagy pont erre hivatkozva vélte úgy, hogy a legagresszívabb hatalmi eszközökkel kell harcba vonulni ellene.¹¹⁶ A fennmaradt források tanúsága szerint Kádár János és az akkori politikai elit a hatalomra kerülésük után hamar vagy már talán abban a pillanatban realizálta a korábbi kizáróla-

¹¹⁴ Kalmár Melinda az MSZMP nemzedékével kapcsolatban hasonló észrevételeket tett. Bővebben: Kalmár, 1998. 276–277.

¹¹⁵ Kalmár, 1998. 276–277.

¹¹⁶ Gyarmati, 2010. 27.

gosan brutális módszerek hasznavehetetlenségét. Az MSZMP a nemzetközi elismertség, a labilis belpolitika oldása és a gazdasági tervek megvalósítása érdekében a nyílt megsemmisítés helyett a „nemzeti egységre” törekvő népfelmozgósítást választotta.¹¹⁷

Felhasznált források és szakirodalom

Források

- ÁBTL 2.8.1. 0779 Lénárt József
 ÁBTL 3.1.9. V-144216 Klembala Ernő
 ÁBTL 3.1.9. V-142032 Scóber Tibor
 ÁBTL 3.1.5. O-8944 Dr. Kiss István
 ÁBTL 3.1.2. O-11763/2 Egri Fekete Hollók
 MNL HML XXXV-22-3 15. doboz 265. őrzési egység A Heves megyei Végrehajtó Bizottság 1967. április 25.
 MNL HML XXXV-22/12. csoport/1. doboz/20 Egyházak és szekták tevékenységéről
 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 1959/1960. évi hittanbeíratások
 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57. Egyházi összefoglaló jelentés Eger, 1959. március 23.
 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Egyházpolitikai összefoglaló Eger, 1962. szeptember 27.
 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57.Összefoglaló jelentés, Eger, 1958. január 16.
 MNL HML XXXV-22/12. csoport./6. doboz/57 Tájékoztató az 1964-65-ös év hittanbeíratásának tapasztalatairól
 MNL OL XIX-A-21-a 7. doboz 245/3./1957. Információátadás Borai Emilről
 MNL OL XIX-A-21-a 11. doboz H-31-4/1958. Kulcspozíciók betöltése haladó felfogású papokkal
 MNL OL XIX-A-21-a 14. doboz 001-1-21-1962 Borai Emil 1962. április 14-i jelentése a Heves megyei béke-mozgalomról
 MNL OL XIX-a-21-a 15. doboz E-14-2/a/1959.Brezanóczy Pál helynök kinevezése az egri főegyházmegye apostoli kormányzójává
 MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz E-14-4/1959. Emlékeztető feljegyzés dr. Brezanóczynak 1959. okt. 5-én az ÁEH elnökénél tett látogatásakor folytatott tárgyalásról
 MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz E-14-6/1959. Az egri Főszékeskáptalanban megüresedett kanonoki stallumok betöltéséhez kinevezések felterjesztése a Vatikánhoz
 MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz H-31-4/1959. Egyházi kulcspozíciók helyzete
 MNL OL XIX-A-21-a 15. doboz H-26-7/g/1959. Húsvéti körmenetek
 MNL OL XIX-A-21-a 17. doboz M-5-9/a,b,c,d,e/1959 Vezető egyházi személyek eskütétele az Elnöki Tanácsnál
 MNL OL XIX-A-21-a 25. doboz E-14-3/1962 Borai Emil főelőadónak Obeda Endre plébánosról írt jellemzése
 MNL OL XIX-A- 21-b 558. doboz Megszűnt személyi nyilvántartások A-F.
 MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0018-2/1957. Az egyházak magatartása az ellenforradalom idején
 MNL OL XIX-A-31-d 1. doboz 0018-8/1957. Brezanóczy Pálról feljegyzés1957. május 27.
 MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0018-8/1957. Eseményjelentés 1957. május 27-én
 MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0020-7/1957. Jelentés a húsvéti körmenetek lefolyásáról Heves megyében
 MNL OL XIX-A-21-d 1. doboz 0057/1957. 0057-1/1957. Javaslat haladó papok kitüntetésére
 MNL OL XIX-A-21-d 2. doboz 007-24/1958 Heves megye
 MNL OL XIX-A-21-d 2. doboz 007-25/1958 Borai Emil 1958. március 8-ai összefoglaló jelentése

¹¹⁷ Balogh, 1997.

Szakirodalom

- Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Budapest, 2004.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet, 2005.
- Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. *Eszmélet folyóirat* 34. (1997)
- Bánkuti Gábor, Gyarmati György (szerk.): *Cspadában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989.* Budapest, L'Harmattan, 2010.
- Cúthné Gyóni Eszter, Szilágyi Adrienn, Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Mából a tegnapról. Képek a 19. és 20. századi történelemből.* Szerk., Budapest, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 2012.
- Cseh Zita: *Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai.* Eger, Heves Megyei Levéltár, 2006.
- Fazekas Csaba: Egy vidéki „janicsár” különleges rekordja 1961-ből. *Egyháztörténeti vázlatok.* 2000. 1. évf. 2. szám
- Kálmán Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében.* Doktori disszertációs kézirat. Budapest, 2014.
- Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A korai kádárizmus ideológiája.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1998.
- Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer 1945–1990.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014.
- Kápolnai Iván: *Emlékezés Dr. Kiss István teológia tanárra. (1906–1981) Magyar egyháztörténeti vázlatok. Essays in church history in Hungary. 1–2.* (2011)
- Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj”. A pártállam és az egyházak.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005.
- Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Haszonélvezők és kárvallottak.* Budapest, Akadémia Kiadó, 2004.
- Lukács Miklós: *Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezeti változásai 1951–1989 között.* *Vallástudományi Szemle* 11. (2013)
- Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, Helikon Kiadó, 2015.
- Pál József: *Békepapok.* Budapest, Egyházforum Kiadó, 1995.
- Rác Árpád: *Nagy Képes Milleniumi Arcképcsarnok.* Budapest, Rubicon – Aquilia Könyvek, 1999.
- Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Rosdy Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban.* Budapest, Új Ember Kiadó, 2006.
- Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Budapest, Szent István Kiadó, Luther Kiadó 2010.
- Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak pályaképe.* Doktori disszertációs kézirat. Budapest, 2014.
- Szabó Csaba (szerk.): *Magyar Katolikus Egyház 1956.* Budapest, Új Ember Kiadó, 2007.
- Szecskó Károly: *Kiss István élete és munkássága: egy élet Krisztus Urunk szolgálatában.* Eger, Egri Érseki Hittudományi Főiskola, 1999.
- Tabajdi Gábor, Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1989.* Budapest, Corvina Kiadó, 1956-os Intézet 2008.
- Zinner Tibor: *Igazságszolgáltatók a pártállam őrlőkövei között I. rész. Bírák lapja. I. (1991: 2. sz.)*

Genthon István

Adalékok egy arcképhez

Bevezetés

A magyarországi műemlékvédelemben és művészettörténetben Genthon István kivételes személyiség volt. A művészeti élelátásáról, kivételes kvalitásérzékéről, soha nem apadó tudásszomjáról s rendkívül széles körű ismereteiről híres Genthon pályafutása során a művészettörténeti hivatás rengeteg ágazatával foglalatzkodott, mindenhol jelentős eredményeket hagyva maga után. Egy személyben volt újságíró, muzeológus, művészettörténész, műemlékvédő, műgyűjtő, katedrával rendelkező és anélküli tanár. Magánéleti traumái, majd pályája során felmerülő nehézségei miatt sem lanyhult elhivatottsága, s élete végéig fáradhatatlanul végezte sokrétű munkásságát.

Jelen tanulmányban egyik legfőbb célom, hogy e lassan feledésbe merülő művészettörténész és műemlékvédő nevét felelevenítsem, hogy pályája során elért eredményeit felidézsem, és megismertessem azokkal, akik számára az ő neve nem cseng ismerősen. Másrészt írásom ízelítőt ad majdan, doktori disszertációmban elkészülő életrajzába, melyet máig csak néhány ember kísérelt meg elkészíteni. Bár a hozzá kapcsolódó források száma igen nagy, s többségében elérhetők, kutathatók, mégis elenyésző a Genthont érintő írások száma, s mint említettem, teljes életmű róla még sosem készült. Véleményem szerint ennek oka részben a források, dokumentumok nagy száma, valamint azok fellelhetőségének eltérő helyszínei, melyek jelentősen megnehezítik a kutató munkáját. Emellett az is tény, hogy Genthon vajmi kevés hagyatékot, személyes írást hagyott maga után. Személyiségéről, lényéről csak az őt ismerők tudnak – tudhattak volna – mélyrehatóbb írásokat közölni, s közülük is főleg azon kevesek, akiket közel engedett magához. Visszaemlékező, személyesebb hangvételű írásokból kiderül, hogy magánéletében lezajlott tragédiái következtében zárkózottá vált, s fájdalomt ígyekezett a lehető legtudatosabban elrejtetni a külvilág elől. Az őt még személyesen ismerő Bernáth Mária így emlékezett meg róla: *„Még azoknak a művészeknek az irányában is éberem figyelt érzelmeire, akiket kiválasztott a maga számára. Nehéz volt közel kerülni hozzá, mert lényegében egy burok vette körül, amelyen semmi személyes nem*

hatolhatott át. Ez a visszafogottság nyilvánvalóan egyfajta önvédelem volt.¹ Ugyanakkor tanítványaival, egyetemi hallgatókkal, gyakornokokkal egyaránt kollégaként viselkedett, s azt is elismerte, ha ők tanították valami újra. Szeretett tanítványa, Kovács Éva szerint ez volt személyiségének egyik legfőbb vonása, hogy „*fáradhatatlanul s vég nélkül tanult*”.² Művei tanulmányozása segít életművének, pályájának megismerésében, hisz „*tollának pompás röpte, szárnyaló szépirói stílusa nem elfedője, hanem kifejezője volt gondolati mélységének*.”³ Mindezeket figyelembe véve is szomorú annak ténye, hogy neve és eredményei egyre inkább feledésbe merülnek. „Pályatársai, ifjabb kollégái közül Bernáth Mária, Kovács Éva, Mojzer Miklós, Radocsay Dénes követették konzekvensen tudósi munkásságát, folytatták tovább és dolgozták föl, fejeztek be számos általa elkezdett gyűjtést, és állítottak méltó emléket neki írásaikban. Mindezek azokban nem pótolják, pótolhatják azt a közömbösséget és mulasztást, amivel szakmája tartozik még neki, mert munkássága valójában az utóbbi harmincnégy évben teljességgel érdemtelenül felejtődött el.”⁴

A Genthon nevéhez kötődő források ma különféle gyűjteményekben lelhetőek fel. A Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (korábbi Örökségvédelmi Hivatal) levéltárában és könyvtárában rendkívül nagy mennyiségű adat lelhető fel, valamint fotótárakban is találhatóak Genthonhoz kapcsolódó források. Ezen kívül az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben is számos forrás fellelhető Genthonhoz kötődően, igaz, egy részét azok teszik ki, amelyek a többi gyűjteményben is megtalálhatóak, mint az ő általa megírt vagy szerkesztett kötetek, illetve olyanok, melyekben közreműködött. A Magyar Nemzeti Levéltárban kéziratok, levelezések, valamint feljegyzések találhatóak tőle, többek közt olyanok, amelyeket műemléki felmérések során készítettek. A Szépművészeti Múzeum könyvtárában is őriznek Genthont érintő forrásokat, szintén kéziratokat, felméréseket, illetve művészettörténeti témájú vagy művészekről szóló írásokat. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetében találhatóak a külföldön töltött évei során készített feljegyzések, illetve külföldi magyar emlékekről végzett kutatásainak anyagai. Genthon a múgyűjtés szenvedélyének is hódolt, s 20. századi magyar képzőművészeti alkotásokat gyűjtött, valamint rajz- és éremkollekciót halmozott fel, melyek halála után a Magyar Nemzeti Galériába kerültek, így ezek is bizonyos szempontból forrásnak tudhatók be.⁵ Az általam jelen tanulmányhoz felhasznált forrásokat leginkább a cikkek, tanulmányok, megemlékezések, illetve bizonyos könyvek teszik ki. Tekintettel a hatalmas mennyiségű dokumentumra, feldolgozhatóság szempontjából célszerűbb volt ezek használata.

Genthon halálát követően temérdek megemlékező írás született. Mindemellett leginkább az olyan tanulmányok, könyvek érintik Genthon István nevét, amelyek műemlékvédelemben véghezvitt eredményeiről, művészettörténeti témájú írásairól szólnak. Ezek száma viszont elég nagy. Kissé ambivalens annak ténye, hogy a róla író szerzők maguk is nehezményezik monográfiájának hiányát, elfeledésének problémásságát, de e hiány pótlá-

¹ Bernáth, 2004. 5. Bernáth Mária művészettörténész, Bernáth Aurél festőművész lánya. A művész nagy tisztelője és csodálója volt Genthon, számos írást közölt róla.

² Kovács, 1970. 252.

³ Zolnay, 1969. 48.

⁴ Kerny, 2004. 38.

⁵ Takács, 2012. 182.

sának csak kevesen rugaszkodtak neki. Jelenlegi ismereteim alapján úgy tudom, eddig csak Kerny Terézia, a 2004-ben elhunyt művészettörténész volt, aki elkezdte Genthon életművét összeállítani, ám halála miatt ő sem fejezhette be. Kerny egyébként több írást is megjelentett róla pályája során. Nem bocsátkozom most abba, hogy felsoroljam a Genthonról cikkeket közlő kutatók, szakírók nevét, mivel e tanulmány keretei nem teszik lehetővé.

Amit tudni lehet az életéről

Genthon István életének bizonyos szakaszait, részleteit a mai napig homály fedi. Mivel a források megannyi különböző gyűjteményben lelhetőek fel, így nincs könnyű dolga a kutatónak életével kapcsolatosan sem. Jelen fejezetben a kutatásom jelenlegi fázisában összegyűjtött információk alapján életének eddig feltárt tényeit közlöm; előre megjegyzem, erősen hiányosan. Kijelenthető, hogy gyerekkoráról, illetve fiatalkoráról lehet tudni a legkevesebbet. Egyetemi éveinek megkezdéséig élete feljegyzésekben, forrásokban rendkívül szegényes.

Genthon István 1903. augusztus 18-án született Budapesten, pontosabban Budán. Ezt azért tartom fontosnak kihangsúlyozni, mert erős kötődést érzett Buda felé, még úgysis, hogy valójában életének csak első néhány évét töltötte ott. Mindazonáltal azt vallotta, budainak lenni világnézetet jelent. Két testvére volt, akik közül öccse már gyermekkorában elhunyt egy autóbaleset következtében, mely a házuk előtt zajlott le. Emiatt költözött át a család a pesti oldalra, Józsefvárosba, a Stáhly utca 1. szám alá.⁶ Másik testvérét Máriának hívták; róla egyelőre nincsenek adataim. Szüleiről azt tudni, hogy édesapja ágán francia emigráns nemesi, édesanyja ágán pedig német polgári családba született.⁷ Innen ered nevének francia mivolta is, melyet emiatt kell „zsantonnak” ejteni.

1921-ben érettségizett, ám arra, hogy melyik középiskolában, eddigi kutatásaim még nem adtak választ. Már a középiskola vége felé, 1920-ban elkezdett az írással foglalkozni; eddigi kutatások azt mutatják, hogy első megjelent publicisztikái 1922-ből valók, ezek közül az egyik egy költői antológia sajtó alá rendezése volt.⁸ Az érettségit követően 1924-ig a konzervatív Új Nemzedék nevű folyóirat munkatársaként dolgozott.⁹ Ezzel párhuzamosan rövid műkritikákat, pár soros ajánlókat közölt A Társaság és a Magyar Írás hasábjain 1925-ig. Ez utóbbinál publikált írásai azért is érdekesek, mert rendszerint olyan művészekről kellett írnia, akiket nem kedvelt, ám még ezeket az elemzéseket, kritikákat is a lehető legnagyobb alaposággal készítette el.¹⁰ 1930-tól a Nyugat ellenpontja-

⁶ Kerny, 2004. 41. Az épület ma is áll, ám sem emléktábla, sem más jelzés nem olvasható róla, mely Genthont említene.

⁷ Kovács, 1970. 250.

⁸ Ennek címe: Sólyom István: A Világ. Egyszer láttalak. Levél (K. Gabynak). Öcsémnek. Góliát a sors előtt (Szomjas Györgynek). Kiáltás. Megyünk. Költői anthologia. 1922. Sajtó alá rendezte: Genthon István. Budapest, Kaufmann-nyomda.

⁹ Kerny, 2003. 35.

¹⁰ Gosztonyi, 2004. 32.

ként létrejött Napkelet művészeti kritikusaként kezdett dolgozni, s már ezen évek alatt megfogalmazta a táblaképek magyar művészettörténetben betöltött jelentőségét,¹¹ mely később egyik legismertebb művének alaptézise lesz. Bár újságírói pályája a későbbiekben mellékvágányra szorult, Genthon saját bevallása szerint ennek segítségével tanult meg röviden, tömören, mégis precízen fogalmazni.¹² 1924-ben mentorát, későbbi támogatóját, Gerevich Tibort kinevezték az akkori Budapesti Egyetem Keresztény Régészeti és Művészettörténeti Tanszék professzorának, akinek ösztönzésére Genthon is itt kezdte meg egyetemi tanulmányait. Már korán kitűnt kortársai közül bámulatos kvalitásérzékével, a művészeti jelenségek, művészeti problémák iránti érzékenységével, éleslátásával s kivételes művészeti megfigyelőképességével. Az egyetem alatt két évet Bécsben, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként töltött el 1926–1927-ben, ahol a neves Julius von Schlosser tanítványa volt.¹³ Ez idő alatt végezte kutatását a Mohács előtti Magyarország művészetéről, melyből megszületett *A Magyar művészet Ausztriában a Mohácsi vészig* című disszertációja, mellyel 1927-ben szerezte meg doktori fokozatát. Pályája ez idő tájt már igencsak felfelé ívelt, 1928–1929-ben a Római Magyar Történeti Intézet ösztöndíjasa volt. Ezt követően 1929-től a Nemzeti Múzeumban kezdett el dolgozni a Varjú Elemér által vezetett Történeti Osztályon. Kilenc évet töltött el ott, ami alatt végigjárta a közalkalmazotti ranglétra legtöbb fokát, s rendkívül meghatározó élményekkel, tapasztalatokkal gazdagodott. 1933-ban Gerevichcsel részt vett a stockholmi nemzetközi régészeti kongresszuson, ahol előadást tartott a világban szétszóródott magyar vonatkozású műtárgyakról. Bár ennek szövege sehol nem maradt fenn, azt lehet tudni, hogy a következő évben megkezdett gyűjtő- és topográfiai munkáját megalapozta. A Nemzeti Múzeumban töltött idők alatt legfőképp a középkori magyar művészeti emlékekkel kezdett el foglalkozni, az 1930-as évektől pedig már egyre nagyobb érdeklődést mutatott a modern művészeti irányzatok iránt, egyre jobban szimpatizált az avantgarde-dal, illetve a magyar Gresham-körrel. Később Genthon elkötelezett teoretikusa lett e körnek, és több emblemikus tagjáról is írt kisebb-nagyobb monográfiát, cikkeket. Bernáth Aurélt kifejezetten csodálta, nem volt másik olyan művész, akiről annyi cikket közölt volna, s külön műbe foglalta bele munkáit.¹⁴ De írt többek közt Korb Erzsébetről, Szőnyi Istvánról, Egry Józsefről is.

1934-ben kezdődött el életének egyik legmeghatározóbb s egyben legismertebb időszaka, mikor a Műemlékek Országos Bizottságának előadó-jává nevezték ki, az akkor már igazgatóként tevékenykedő Gerevich Tibor előterjesztésére. Egy évvel később, 1935-ben habilitált, s egyetemi magántanári képesítést szerzett, emellett pedig az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolán tartott előadásokat a középkori, illetve a reneszánsz művészetéről, majd Szőnyi Ottó halálával az Iparművészeti Iskola megüresedett tanári állására is Genthont nevezték ki 1937 szeptemberében.¹⁵

1941-ben a Szent István Akadémia tagjának választották, ám székfoglalóját már nem tudta megtartani, mivel 1940-től 1943-ig életének, munkásságának újabb meghatározó

¹¹ Uo. 36.

¹² Kovács, 1970. 250.

¹³ Julius von Schlosser 19. század végi, 20. század eleji osztrák művészettörténész, fontos tagja a Bécsi Művészettörténeti Iskolának.

¹⁴ Kerny, 2003. 35.

¹⁵ Éri, 2008. 26.

időszakát élte át a Római Magyar Intézet – Accademia d’Ungheria in Roma – igazgatójaként. Ezt a „kiküldetést” a II. világháború derékba törte, s 1943 júliusában feleségével és fiával együtt visszatért Magyarországra. Rómában művészettörténeti előadásokat tartott az egyetemen a magyarországi Anjoukról, valamint kiállításokat szervezett a kinti ösztöndíjasok munkáiból, továbbá hozzávetőlegesen 1100 adatlapon lajstromozta az olaszországi magyar vonatkozású művészeti emlékeket a középkortól egészen a 20. századig.¹⁶

Magánéletéről is keveset tudunk. Bár több tragédia is érte őket, s ezt követően – mint már többször említettem – Genthon magába fordult, az az előtti időkből sem tudni túl sok személyes írásról. Az biztosan állítható, hogy volt felesége, de kutatásaim során egyelőre se nevét, se foglalkozását, se származását nem sikerült felderítenem. Azon feljegyzések, melyek megemlítik őt, mindenhol csak „Genthon Istvánnéként” jelölik meg. Az is tudható, hogy római tartózkodása alatt született meg Genthon egyetlen gyermeke 1942 márciusában. Sajnos fia gyermekparalízis miatt fiatalon elhunyt, s a betegséget később felesége is elkapta, aki emiatt lebénult, s egész hátralévő életére kerekesszékre kényszerült. Felesége halálának időpontjáról még nem sikerült tudomást szerezni, de azt biztosan állíthatom, hogy jóval tovább élt, mint 1969-ben elhunyt férje.¹⁷

1945. május 30-án a MTA 104. nagygyűlésén a II. osztály B (társadalomtudományi) szakosztályába levelező tagnak választották. A B alosztályban 22 szavazatot kapott 2 ellenében, az összes ülésben pedig 26 szavazatot kapott 1 ellenében. Ajánlói közt olyan személyek voltak, mint Gerevich Tibor, Szekfű Gyula, Hajnal István, székfoglalója pedig a Magyar élet kezdetei Rómában címmel hangzott el.¹⁸

1944 júniusában gróf Zichy Istvánt, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját menesztették pozíciójából, s az igazgatótanács Genthon Istvánt jelölte ki helyére az igazgatói székbe. Azonban tehetsége miatt úgy vélték, a Szépművészeti Múzeum élére sokkal jobban illik. Pozícióját csak 1945-ben, a háborút követően foglalhatta el. 1948-ig tartó igazgatói pályafutása alatt rendkívül sok eredményt ért el, s újra fellendítette a háború sújtotta múzeumot. Életének talán ez volt egyik legmeghatározóbb időszaka, ha azt nézzük, hogy itt ért el tudományos pályájának csúcspontjára.

Genthon alapvetően sosem foglalkozott különösebben a politikával, s intézményi lojalitásán túl sosem próbált a hatalmon lévő kormányzat kedvére tenni. Ezt jól mutatja az is, hogy igazgatóként a háború alatt megkárosodott épületben a sérült művek újbóli kiállítását külső nyomás ellenére sem engedélyezte, csak azok restaurálását követően. E döntése miatt politikai ellenszeggüléssel vádolták meg, s 1949-ben visszafokozták igazgatói posztjából azzal az indoklással, hogy politikailag megbízhatatlan, és képtelen arra, hogy ilyen időkből a „művészet jelenségeit összefüggéseiben tárgyalja.”¹⁹ Ugyanezen okból elvették akadémiai tisztségét is, s tanácskozó taggá minősítették vissza, melyet csak 1989-ben, posztumusz állítottak vissza.²⁰ Így először 1952-ig a Régi Magyar Gyűjtemény, majd az újonnan megalakuló Modern Külföldi Képtár osztályvezetője lett. E posztot haláláig

¹⁶ Kerny, 2003. 36.

¹⁷ Bernáth, 2004. 5.

¹⁸ Kerny, 2004. 41.

¹⁹ P. Szűcs, 2008. 86.

²⁰ Az MTA 1949-es átszervezésekor végrehajtott tagrevízió során 1949. okt. 31-én minősítették vissza tanácskozó taggá. Kerny, 2004. 42.

töltötte be. Mindez egyáltalán nem szegte kedvét a kutatások, lajstromozások, műemléki felmérések, topográfiák és egyéb tevékenységek folytatásában. Az 1950-es években a Fülep Lajos vezette Művészettörténeti Főbizottság tagja lett, s számos művészettörténeti összefoglalást, korpuszt, lexikont, műemléki topográfiát írt meg. Továbbá tanított a Fülep által vezetett Művészettörténeti Tanszéken, s jelentős topográfiai tevékenységet folytatott, melyre a tanulmány során még külön ki fogok térni. Munkássága eredményeként 1952-ben a művészettörténeti tudományok kandidátusának, majd 1965-ben a művészet-történeti tudományok doktorának nevezték ki.²¹

Genthon István 1969. május 30-án, tragikus hirtelenséggel hunyt el Egerben, egy Archeológiai Vándorgyűlés egyik éjszakáján.²² A budapesti Farkasréti Temetőben helyezték örök nyugalomra, amelynek síremlékét Borsos Miklós szobrász készítette el 1971-ben.²³

Munkásságának főbb időszakai

Genthon életpályáját különböző szakaszokra lehet felosztani. Jelen fejezetben nem térek ki a fiatalkorának néhány évét kitevő újságírói munkásságára, mert az bár sok szempontból lényeges, e tanulmány kereteibe úgy vélem, nem fér bele. Az első időszakot a Nemzeti Múzeumban eltöltött 9 éve teszi ki, ahol a Varjú Elemér által vezetett Régiségtár Történeti Osztályának öreként dolgozott 1928 és 1934 között. Itt, ahogy már korábban is említettem, a ranglétra legtöbb fokát bejárta, s életére, további munkásságára igen nagy hatással volt. Ennek érzékeltetésére hadd idézzek Római Naplójából, ahol így emlékezett meg az ott eltöltött évekről: „*Valaha a Nemzeti Múzeum fiatal tisztviselőjeként dúskáltam a legvalódibb műtárgyakban. Kezemben kulcsokat csörgetve szálltam be a házi liftbe, s néhány perc múlva hivatali asztalomon páváskodott egy-egy tagolt kehely, zománcos násfa vagy öregségtől aranyló elefántcsont-dombormű. Forgattam, tapogattam őket gyönyörködve, megosztva a szem békés örömét a tapintás ritkább kéjével, kiméláztam az ablakon, hol lármás gyermekhad hancúrozott a százados múzeumkertben, s a múlt és jövő ez idillikus határán, szorongva és bizonytalanul boldog voltam.*”²⁴

A következő jelentős szakasz a Műemlékek Országos Bizottságának előadójaként eltöltött időszak volt. Mint már korábban említettem, a bizottságba való 1934-es felvételét az akkor már igazgatóként tevékenykedő Gerevich Tibor szorgalmazta, „*kit Genthon élete végéig tanítványi szeretettel tisztelt*”²⁵ és aki már az egyetem alatt észrevette kirívó tehetségét. Genthon későbbi munkái, mint A régi magyar festőművészet, illetve a Budapest múltja és művészete is arra sarkallták Gerevichet, hogy a megújított hivatalba őt

²¹ Markója–Bardoly, 2000. 501–502.

²² Zolnay, 1969. 48.

²³ Borsos Miklós jó barátja volt Genthonnak, így özvegye számára evidens volt, hogy őt kéri meg síremléke, majd egy évvel később az emlékérem elkészítésére.

²⁴ Genthon, 1973. 57.

²⁵ Kovács, 1970. 250.

helyezze előadói pozícióba. (Az említett művekről a későbbiekben még szólni fogok.) Ez a poszt tulajdonképp az intézmény vezetését jelentette, a tiszteletbeli állást betöltő elnök mellett.²⁶ Gerevich, mikor 1934-ben a bizottság élére került, szakhivatallá alakította át a korábbi, elavult szervezetet, s ide helyezte el Genthont is. A hivatal innentől az Iparművészeti Múzeum épületében működött tovább. A bizottság ezáltal egy sokkal ütőképesebb, modernebb és működőképes szervezetté alakult, ami nagyrészt új vezetőjének és dolgozóinak volt köszönhető. Bár Gerevichet többször érte az a kritika, hogy módszerei nem elég kifinomultak, s túlzottan elfogultak a Klebelsberg Kunó általi kultúrfőlény elve iránt, a vezetése alatt elért eredmények magukért beszélnek.²⁷ Gerevich koncepciója szerint a hivatalnak nemcsak törvényileg, formailag kellett átalakulnia a hatékony működéshez, hanem tudományosan is, ezért igyekezett minél több elismert, tehetséges szakemberrel megtölteni. Genthon mellett Gerevich odahelyezte Szentiványi Gyula restaurátort mint bizottsági titkárt, valamint Lux Kálmán építészt mint javadalmi bizottsági építészt is. Később más tanítványai is ott kezdték meg pályájukat, mint Dercsényi Dezső, Tombor Ilona vagy Pálinkás László.

Genthon már hivatalba lépésekor megkezdte nagyívű topográfiai munkásságát, s a MOB 1935. január 26-i ülése szerint az év elején fogtak neki a felméréseknek, a korábban már megkezdett előmunkálatok folytatásaként. Első lépésként az addig meglévő irodalom repertóriumát készítették el, majd a helyszíni felvételezések megkezdéséről számoltak be.²⁸ Genthon hivatali idő alatt végzett topográfiai munkásságának háttérében az akkori siralmas műemléki helyzet állt. Trianont megelőzően a kutatások, felmérések a felvidéki és romániai területekre koncentráltak, melynek oka e területek középkori művészeti emlékekben való gazdagsága. 1920 után így csak elenyésző számú műemlék maradt hazánk területén belül. A bizottság elsődleges feladatává tehát a megmaradt országterület feltárása, műemléki szempontú felmérése, lajstromozása vált. Ezen alapos, precíz és hosszadalmas tevékenységnek köszönhetően születnek meg műemléki topográfiai, illetve azokat számba vevő munkái, melyeket a későbbiekben még részletesen ismertetek. Továbbá Genthon hivatali tevékenysége során részt vett többek közt az esztergomi ásatásokban is, amely során napvilágra került III. Béla palotája és várkapolnája, valamint a visegrádi királyi palota, a székesfehérvári bazilika, illetve az esztergomi vár helyreállításában is.

Az ez utáni fontos lépés munkásságában egyértelműen római kiküldetése volt. 1940-től töltötte be a Római Magyar Intézet igazgatói posztját az akkor még csak 37 éves Genthon István. Várady Imre egyetemi magántanár 1927-es Rómába érkezésekor kezdte el a magyar nyelv oktatását olasz egyetemistáknak. Ugyanebben az évben Klebelsberg kezdeményezésére a kormány megvásárolta a Falconieri-palotát, hogy ott a Római Magyar Akadémia alakuljon meg a fraknoi, 1895-ben alapított intézet jogutódjaként.²⁹ Ennek lett igazgatója 1928-ban Gerevich Tibor, s megbízta Váradyt, hogy az ott kialakított Collegium Hungaricum igazgatója legyen, és magyar tanszéket szervezzen. Az 1935-ben megszületett magyar–olasz kulturális egyezmény értelmében a Római Magyar Akadémia

²⁶ Bognár, 2004. 51.

²⁷ Zsembery Ákos: A Műemlékek Országos Bizottsága „újjászervezésének” 70. évfordulójára. (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/23/23zsembe.html#_ftn3 – utolsó megnyitás: 2016. október 22.)

²⁸ Bognár, 2004. 52.

²⁹ Ujváry, 2006. 4.

tanárai, igazgatói oktatták a magyar irodalomtörténetet, kultúrtörténeti és történettudományi kurzusokat tartottak.³⁰ Genthon kiküldetését 1943-ban a II. világháború derékba törte, s az utolsó három évében az intézet működése szünetelni kényszerült. Később újraindult, ám 1948-ban a római magyar kulturális élet megszűnt, s újraalapítása csak 20 évvel később történt meg. Genthon külföldi tartózkodása alatt előadói tisztsége továbbra is fennmaradt, bár megpróbálták a Vallási és Közoktatási Minisztérium kegyeltjével, Nagy Zoltánnal betölteni helyét. Gerevich ezt elutasította, s kiállt tanítványa, munkatársa mellett. Tiltakozását levélben Szinyei Merse Jenő miniszter felé fejezte ki, mondván, Genthon „*mint a római egyetem magyar professzora és a Római Magyar Intézet igazgatója működik, a MOB előadója címet viseli ma is és ma is eddigi státusában foglal helyet*”.³¹ A tiltakozás eredménnyel járt, a miniszter 1943. március 22-én személyesen aláírt átiratában Nagy Zoltánt már csak a MOB-nál mutatkozó „*munkaerőhiány enyhítésére, Méltóságod több ízben kifejtett kérésének megfelelőleg*”³² helyezte vissza. Általános eljárás volt az, hogy a külföldi kiküldetésben, tudományos kihelyezésben lévő munkatársak helyét nem töltötték be mással, pozíciójuk hazatérésük után is megmaradt. Ennek hátránya, hogy időnként szakemberhiány alakult ki, hiszen sokszor egyszerre többen is külföldön tartózkodtak. 1945-ig tartott előadói munkássága, ám műemléki tevékenységét ezután sem fejezte be. Első topográfiai munkája az Esztergom Műemlékei című írás volt, mely 1948-ban jelent meg. Majd méltán híres kistopográfiája készült el 1951-ben, majd ennek bővítéseként a Magyarországi művészet emlékeinek első kötete 1959-ben, majd második kötete 1961-ben. Ezeket részletesebben ismertetni fogom.

Munkásságának negyedik legmeghatározóbb időszaka a Szépművészeti Múzeum igazgatójaként eltöltött évek, melyet már korábban megemlítettem. Ez a csúcra való felemelkedés és onnan való hirtelen történő bukás időszakának nevezhető. 1944 júniusában gróf Zichy Istvánt, a Magyar Nemzeti Múzeum – akkori hivatalos nevén Magyar Történeti Múzeum – igazgatóját felfüggesztették posztjából, s októberben el is hagyta az intézményt. Ezután az igazgatótanács egyedüli jelöltként terjesztette fel Genthon Istvánt az igazgatói székbe, ám univerzális műveltsége, rendkívüli szaktudása miatt még előkelőbb terveik voltak számára, hiszen „*páratlan képessége volt (...) utánozhatatlan készsége minden idők alkotásainak megértésére. Közte és az alkotás között nem volt közeg (...) ilyenformán Genthon dilettante volt, akinek személyes öröm forrása a műtárgy (...)*”.³³ Így az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum igazgatójának nevezték ki, s e posztot 1945-ben, a háború befejeztével foglalhatta el, az intézményt borzalmas háborús károk által sújtott állapotban átvéve.³⁴ Kivételes művészeti érzékének, kapcsolatainak és tetterekészségének köszönhetően a múzeum hamar kinyithatta kapuit az érdeklődők előtt, s Genthon olyan alkotásokkal bővítette annak gyűjteményét, mint Kokoschka: Veronika kendője vagy Monet: Étreta-i bárkák című festményei.³⁵ Visszaemlékezések szerint

³⁰ Sárközy, 2003. 54.

³¹ Éri, 2008. 26.

³² Éri, 2008. 26.

³³ Kovács, 1970. 250.

³⁴ A Nemzeti Múzeum igazgatói pozíciójába így Genthon helyett Fettich Nándor, korábbi osztályvezető került.

³⁵ Kerny, 2003. 36.

rendkívül alapos, megfontolt, a jó tanácsokat mindig meghallgató és megfogadó vezető volt, aki elismerte, ha más nagyobb szakértelemmel rendelkezett bizonyos témák tekintetében. Barátként tekintett kollégáira, akikkel a munkahelyen kívül is szívesen folytatott eszmecserét, s dolgozóiból közösséget kovácsolt. Mindig hangot adott véleményének, elismerte, ha egy művész vagy művészeti korszak felé mély utálatot vagy épp rajongással felérő imádatot érzett. Nem ismert műfaji határokat, mindegyik felé alapos, beható ismeretei és kritikái voltak. Lelkesen, elhivatottan vizsgált minden a múzeumba érkező tárgyat, sosem vette félvállról a rábízott tisztséget.³⁶ Főigazgatóként 1946-ban részese volt a korábban elhurcolt, majd Münchenből visszaérkezett műtárgyak átvételének; fontos szerepe volt abban, hogy 1947-ben újraindulhatott a Szépművészeti Múzeum Közleményei című folyóirat, majd a Bulletin des Musée Hongrois des Beaux-Arts nevű új, idegen nyelvű periodika, valamint az intézmény tudományos tevékenysége is fellendült.³⁷ Igazgatói pályafutásának kezdetén választotta be a Magyar Tudományos Akadémia is levelező tagjának. Ezután indult hanyatlása, melynek körülményeiből már korábban beszámoltam. Miután megfosztották igazgatói székétől, akadémiai tisztségétől egyaránt, számára a munka egyáltalán nem állt meg, s olyannyira hiányzott az intézményből, hogy inkább létrehoztak egy újabb osztályt, csak hogy Genthon továbbra is velük maradjon. Katedra nélküli tanár volt, aki iskolai és hivatali megbuktatását követően nem hagyta el diákjait, hanem továbbra is útmutatásokkal, tanácsokkal és szabadelvű beszélgetésekkel segítette őket pályájukon. *„Biztatásai, korrekciói, segítései, írásai így olyan népes tanítványi tábort neveltek, mintha évtizedeken át zavartalanul prelegálhatott volna egyetemeink valamely katedráján.”*³⁸

Néhány kiemelkedő művének elemzése

Genthon Istvánt tárgyalva nem mehetünk el jelentős művei mellett, melyek tükrözik azt, amitől a művészettörténetben és a műemlékvédelemben is oly kiemelkedő volt. Természetesen most csak néhány, valamilyen szempontból meghatározó művét veszem górcső alá, terjedelmi okok miatt.

Írásait különböző tárgykörökbe lehet csoportosítani. Ezek a művészettörténeti írások, a műemléki munkák, topográfiaiak, illetve külön, egyedüli témát képviselő írás a Római Napló. Eddigi tudomásom szerint első publikált írásai 1922-ben jelentek meg. Ilyen volt többek közt Pérely Imre: Magyar fejek című könyvéről írt könyvismertetése,³⁹ illetve a Cézanne és Claudel művészetéről írt tanulmánya.⁴⁰ Ha művészettörténeti, képzőművészeti témájú írásait nézzük, már igen korán, 1927-ben megjelent egy lényeges mű Magyar művészek Ausztriában a Mohácsi vészig címmel, mely Genthon doktori disszertációja

³⁶ Szilágyi, 2004. 15.

³⁷ Kerny, 2004. 39.

³⁸ Zolnay, 1969. 48.

³⁹ Genthon, 1922/a. 733.

⁴⁰ Genthon, 1922/b. 48–49.

volt. Ennek háttérkutatását nagyrészt a Collegium Hungaricumban töltött bécsi évei alatt folytatta. Azért választotta a Mohácsi vész idejét kutatása végpontjaként, mert akkoriban Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetében, valamint művészettörténetében is szakadás történt. Mohácst megelőzően számos magyar művész ápolt szoros kapcsolatot Ausztriával, vagy épp vándorolt oda, egészen a román kori művészet idejétől kezdve. Ezen művészek neveit – nagyjából 65 személyről van szó – Genthon összegyűjtötte, és időrend szerint felsorolta, jellemezte művében. Többségük olyan művész, akik korábban teljesen ismeretlenek voltak az emberek számára. A könyv célját Genthon fogalmazta meg a legérzékenyebben, mégpedig, hogy „*a magyar művészet eljövendő rendszeres felkutatásához egy szerény téglával hozzájáruljon*”.⁴¹

Ezt követően, 1932-ben készült el egyik kiemelkedő könyve, A régi magyar festőművészet. A könyvben a magyar festőművészet három fő típusából – falkép, képtábla, codexminiatúr – egyre koncentrált, mégpedig a képtáblákra vagy táblaképekre, melyek a 14. század második felétől a 16. század közepéig készültek. Eszerint leginkább gótikus vagy korai reneszánsz stílusúak, s többségük szárnyasoltárokon maradt fenn. (Az attól független álló képtábla Magyarországon egyébként is nagyon ritka volt, Genthon maga 10 ilyen ismert és említett meg művében.) Azért is jelentős ez a mű, mert felhívta a figyelmet egy olyan művészeti emlék-típusra, amely száma még akkor is 2000 körüli volt. Ezzel megmutatta, hogy a történelemben oly sokszor tragikusan sújtott magyarság művészete még így is gazdag. Ezeknek kitűnő példái a nagy számban fennmaradt képtáblák, amelyekről hajlamosak sokan megfeledkezni. Továbbá fontos, hogy Genthon e könyvében rácsafolt arra az akkor már rég élő tévhitre, hogy ezen emlékek német vagy osztrák talajból sarjadtak volna, mivel bizonyítottan magyar művészek keze által, magyar földön készültek el.⁴² Mindazonáltal a könyv esztétörténeti jelentőségével is kiemelkedett, amit Szekfű Gyula dualizmuskritikája és mestere, Gerevich „különutas” művészeti felfogása táplált.⁴³ Tulajdonképpen ezzel vállalt szerepet a „mi a magyar” vitákban. A problémát nem magában az autonóm magyarság szellemiségében látta, hanem a mihez képest autonóm kérdésre való feleletben. Művében kifejtette, hogy a magyarság az ő szemében nem etnikai, nem is tisztán kulturális természetű közeg. Az, hogy mi is a magyar, leginkább a magyarság történetiségében, a történetiségként definiált topográfiai megközelítésben értelmezhető.⁴⁴ A mű bevezetőjében maga Genthon ismerteti egyik fontos tézisé, miszerint „*nemzeti kultúránk régi emlékeiből igen kevés maradt az utókorra. Az évszázados, valóban változatos pusztítás miatt művészetünk története olyan, mint a fényesen díszített kódex, mely rossz sorsa jutott*”. Majd később így folytatja: „*Az emlékek java a Felvidékkel és Erdéllyel együtt idegenbe szakadt, kikutatására nem nyílik a régi mód és alkalom, sorsa immár nincs magyar kézben. Legújabbban külföldi kutatók vetettek rá szemet, s ha ölbetett kézzel várunk,*

⁴¹ Marosi, 2004. 20.

⁴² Ismeretlen szerző: Genthon István: A régi magyar festőművészet. Napkelet, 1932. 135–137.

⁴³ Genthonnál az ún. művészetgeográfiai szempont az Anjouk idejéből való, az 1380–1390 köztire datált bái képek kapcsán merült fel a magyar művészet sajátos útjának igazolása: „A bái képek, amelyek korábbiak a legrégebbi nürnbergi képeknél, sienaiabbak a cseh piktúránál s a máriacelli Madonnával együtt bizonyítják, hogy régi festőművészetünk megindulásához a hatóerőt nem a német, hanem az olasz piktúra adta.” Ez valamennyire Gerevich hatása is.

⁴⁴ P. Szűcs, 2008. 84.

hovatovább származásuk magyar volta is feledésbe merül.”⁴⁵ Országgrészenkénti csoportosításából kirajzolódik, hogy a legnagyobb számú középkori képtábla mint emlék a felvidéki és romániai területen volt megtalálható, mintegy 95%-ban. (Szemléltetésként: Alföld – 20, Dunántúl – 15, Felvidék – 1388).⁴⁶ A képek mind vallásos témájúak, s szinte kivétel nélkül egyházi környezetben maradtak fenn, s eredetileg is oda készültek. Azért azt meg kell jegyezni, hogy ez nem jelenti azt, hogy Magyarországon egyáltalán ne készültek volna profán tárgyú képtáblák is. A szerző valószínűsíti, hogy a törökök kora előtt Magyarország éppúgy gazdag volt ilyen jellegű emlékekben. A törökök – bár a mai szemmel műemlékeknek tekinthető épületeket nem rombolták le – a vallásos témájú, figurális ábrázolásokat tartalmazó emlékeket igen, így a szárnyasoltárokat is. Ebben a munkában – elhatárolódva a magyarságot parttalanító, szublimáló szemléletektől – e művében vált nála központi szerepűvé (illetve később egész munkásságában) a toposz, a hely megragadása.⁴⁷

Genthon munkáinak e csoporton belül tudhatjuk olyan írásait is, melyeket különböző művészekről írt meg. E személyek többsége a Gresham-kör valamely tagja, amelyhez maga Genthon is erősen kötődött. Az 1930-as évek elejétől kezdett egyre inkább szimpatizálni a modern művészeti irányzatokkal, az avantgarde-dal, valamint a Gresham-körrel.⁴⁸ Genthon elkötelezett teoretikusa lett e körnek, és több emblemikus tagjáról is írt kisebb-nagyobb monográfiát, cikket. Bernáth Aurélt kifejezetten csodálta, nem volt másik olyan művész, akiről annyi cikket közölt volna, mint róla, de írt többek közt Korb Erzsébetről, Szőnyi Istvánról, Egy Józsefről. Ez azért is fontos, mert szintén 1932-ben jelent meg Bernáth Aurél munkásságából készített ouvre-katalógusa. Az ő művészetét Genthon rendkívül nagyra értékelte, s az egyik legmagasabb minőségűnek ítélte meg; úgy vélte, alkotásai mögött számtalan gondolat és mondanivaló bújkol meg. Az általa összeállított jegyzékben Bernáth művei szerepelnek, melyek mellé nem készített jellemzést vagy elemzést, a művész iránt érzett tisztelete jeléül. Egy rövidebb bevezetőben mutatja be művészeti stílusának változásait és fejlődését, amelynek egy-egy szimbolikus alkotását megemlíti, s ezeket azért röviden jellemzi is. Genthon szerint „Bernáth képei elképzelhetlenek a mögöttük nyüzsgő gondolatok és az általuk felidézett életérzés nélkül, s ez a sajátosság, mely mindennél különb erővel jellemzi azokat. (...) Bernáth Aurél, ki művészetével az asszociatív tartalmak és képzetek uszályát húzza maga után, transzcendentális művész a szó legjobb értelmében... ouvreje eleven ellentéte a múlt század csak tárgyas érdeklődésű szemléletének, abba az óriási revíziós mozgalomba kapcsolódik, mely napjainkban indul meg. (...) ez a művészet sokkal több annál, semhogy botorkáló szavak utolérnék.”⁴⁹

Ezt követte 1935-ben a szintén jelentős, ám igen nagy port kavart mű, Az új magyar festőművészet 1800-tól napjainkig című könyv. A mű Szekfű három nemzedéke nyomán, illetve annak koncepcióját átvéve értelmezi a modern kori magyar festészet fejlődésének

⁴⁵ Genthon, 1932. 5.

⁴⁶ Uo. 12.

⁴⁷ P. Szűcs, 2008. 85.

⁴⁸ A Gresham-kör kezdetekben csak művészekből álló csoport volt, akikhez később művészettörténészek, műkritikusok és műgyűjtők is csatlakoztak. Közülük sokan a KÚT-nak (Képzőművészek Új Társasága, a Nyolcak utódja) is tagjai voltak, ám kiváltak, s külön úton folytatták. A tagok egyébként magukat „harmincasoknak” nevezték.

⁴⁹ Genthon, 1932. 23–24.

problémáit és annak belső mozgatórugóit. A források szerint ez a könyv eredetileg egy a jövőben megjelenő, a magyarországi művészet történetét teljes mértékben átfogó monográfia utolsó fejezete lett volna, mely sosem készült el. Sőt, a már említett régi magyar festőművészetet is ez alá rendelte volna. Nyelvezete egyszerre egyszerű, láttató; sok helyütt szokatlan, plasztikus képekkel magyarázott észszerűségekkal.⁵⁰ De valós erénye a szemléletmódja, mivel a művészetet és a művészeket magukat nemcsak esztétikai szempontból, hanem a szellemi mozgalmak és a kultúrtörténet szemléletmódja szerint is igyekezett elemezni. Nemcsak a jó és rossz művészeket sorolta fel, hanem például a politikától megfertőzött, hivatalos intézmények által kitüntetett alkotókat, vagy az akadémikus művészet alakjait. Nem is csak sorra vette, hanem bírálta is egyes esetekben. Egy igen jó példa erre: „Madarász igen fejlett képei... aránylag igen korai dátumot viselnek, koraiságuk alatt azt értve, hogy körülbelül 25-30 évre csökkentik le a nemzetközi és magyar fejlődés közti távolságot.” Vagy: „Megértette és mégis Düsseldorfba ment tanulni (Munkácsy Courbet-t), helyi jelentőségű divat mellé állott. E pillanatban... elvesztette a csatát.”⁵¹ Ebben hozott ítéletei közül több időtálló maradt, ám voltak, melyek nem voltak teljességgel jogosak, és a mai megítélés szerint nem helyénvalók, hiszen például Csontváryt kontárként emlegette. A bárók hanyatlásától kezdve kíséri figyelemmel a XIX. század művészeti áramlatainak, a klasszicizmusnak, a biedermeiernek, a romantikának, a historizmusnak, majd a realiztikus és impresszionista törekvéseknek történetét, születését, fejlődését s kimúlását. Behatóan ismerteti a vezető mesterek műveit és élettörténetét. Nagy figyelemmel van a fejlődés mögött álló társadalmi, kulturális és gazdasági tényezőkre. Mintegy az új magyar festészet szellemtörténetét adja, s nyomon követi a magyar művészet kialakulását egészen a klasszicizmusig.⁵²

1944-ben adta ki a Benvenuto Cellini mester élete, amiképpen ő maga megírta Firenzeben című könyvét. Önéletrajzán Benvenuto Cellini 1558-tól 1566-ig dolgozott, s saját életútját 1562-ig követte nyomon. Könyve először 1728-ban jelent meg olaszul, majd 1771-ben angolul. Hamar népszerű lett, köznapi, őszinte hangvételének köszönhetően. A könyv túlzásai dacára hiteles dokumentum, ezért Cellini egyéniségét sokkal jobban ismerjük, mint bármely kortársát. A teljes szöveg magyarul 1957-ben jelent meg Füsi József fordításában. Ennek egyik bevezető tanulmányát írta meg Genthon, amelyben a manierizmus egy kiváló ötvösét, szobrászát és az ő alkotásait ismerteti.⁵³

Műveinek második csoportja a műemléki írásai. Városi, illetve megyei szinten készített topográfiákat, így többek közt Gyuláról, Szabolcs megyéről, Esztergomról, Budapestről és számos más országrészről állított össze jegyzékeket. Ezek közül az első fontos, az 1932-ben megjelent Budapest múltja és művészete című karcsú, ám annál fontosabb könyve. Ebből a munkából tűnt ki először személyiségének, képességeinek egy jelentős vonulata: a műemléki gyűjtőmunka. „Úgy végzett területen műemléki gyűjtőmunkát, hogy a fölvett adatok szintézissé rendeződtek, úgy térképezett föl művészetföldrajzi fehér

⁵⁰ P. Szűcs, 2008. 95.

⁵¹ P. Szűcs, 2008. 96.

⁵² Ismeretlen szerző: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Erdélyi Múzeum. 6., 1935. 94.

⁵³ <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=12504&pIdx=2&print=1> – utolsó megnyitás: 2016. október 28.

*foltokat, hogy nem merült el a részletekbe.*⁵⁴ Gerevich Tibor – aki akkor már a MOB igazgatója volt – jogosan látta meg benne azt a csodálatos képességet, kivételes szemléletmódot, hozzáállást, minőségérzetet, aminek hatására a bizottságba helyezte. A MOB-ban töltött időszaka alatt és még azután is végezte egyedülálló topográfiai munkásságát.

Az Esztergom műemlékei című írása 1948-ban látott napvilágot, s a már fentebb említett városi műemléki topográfiák egyik ékes példája. Ennek előzményeként meg kell említeni a Magyar Művészet Emlékei című sorozatot, melyet Gerevich Tibor indított el 1938-ban. Ennek első kötetét maga az igazgató írta a román kori emlékekről, a másodikat Horváth Henrik Budapest művészeti emlékeiről, a harmadikat pedig Rados Jenő a kastélyokról. A Magyar Művészet Emlékei sorozat pedig a Magyarország Műemléki Topográfia sorozat előzménye volt, amelynek első kötete az 1948-ban, teljesen Genthon kutatómunkáján alapuló, Esztergom gyűjteményeit feltáró írás.

Mint arról már többször szó volt, 1948-ban Genthont megfosztották igazgatói pozíciójától. Ám tevékenysége folytatásában ez nem akadályozta meg. 1949–1951 között művészettörténeti írást nem közölt, viszont annál nagyobb jelentősége volt 1951-ben megjelent, a Magyarország műemlékeinek első, egy kötetes változatának, amit kistopográfiának is szoktak nevezni. Az ehhez szükséges felméréseket Genthon már 1950-ben elkezdte, kiegészítve a Gerevich által 1934-től már összegyűjtött anyaggal. 1935. január 26-án Gerevich már a Műemlékek Országos Bizottsága elnökeként a bizottság plenáris ülésén összegyűlteket arról tájékoztatta, hogy *„a jelen évben fogtunk a műemléki topográfia elkészítéséhez. Elő munkálatok már folytak, de szükséges, hogy nem hosszú időn belül létesüljön egy olyan topográfia, amely a kezében legyen minden műemléki szakembernek (...).”*⁵⁵ A bevezetőben a szerző arról is beszámolt, hogy az 1934-ben megkezdett munkához 5500 könyv és folyóirat-kötet adatait szedte egybe, és több mint ezer községben végzett helyszíni tanulmányokat. Ezzel megalapozta az 1949. évi 13-as törvényrendelet alapján megindult műemlékké nyilvánításokat. Az, hogy a könyv egyáltalán megjelenhetett, Fülep Lajosnak volt köszönhető.⁵⁶ Zádor Annának Fülep Lajosról szóló visszaemlékezéséből megtudhatjuk, hogy Fülep Lajos e művet fontosnak és szükségesnek könyvelte el, és felháborította az a tény, hogy nem akarják megjelentetni. Bírálták a könyvet, mert ideológiai állásfoglalást nem tartalmazott, s csak pusztán adatgyűjtést felvonultató, klerikális írás volt.⁵⁷ Ahogy Dercsényi írta erről: *„Külön cikket érdemelne e könyv története, nem a megírása, hanem megjelenése (melyet még kész állapotban is fenyegetett a zúzdába küldés veszélye), jelentősége és visszhangja, ami eleinte kritizáló volt, majd szinte az egész országot Genthon munkatársává tette. (...) Többször leírtam már: a magyar műemlékvédelem akkor nyerte meg első nagy csatáját, amikor Genthon könyve megjelent.”*⁵⁸ Bár nagy eredmény volt ez a mű, Genthon maga is érezte, hogy írása számos ponton hiányos. Így 1954 és 1958 között kiterjedt levelezést folytatott az ország valamennyi településével, aminek célja topográfiai adatgyűjtés volt a Magyarország műemlékei című kézírathoz. A megkérdezettek főképp plébánosok, lelkészek, illetve tanárok voltak, s vá-

⁵⁴ P. Szűcs, 2008. 86.

⁵⁵ Entz, 2011. 75.

⁵⁶ Entz, 2010. 30.

⁵⁷ Entz, 2011. 79.

⁵⁸ Dercsényi, 1970. 259.

laszaik nagyon széles spektrumon mozogtak, terjedelem, használhatóság szempontjából is. A levelek közül igen sok ismertet 1850 után épült műemléket, mivel Genthon ezzel az évvel zárta le topográfiai felvételeit.⁵⁹ Kibővítette leírásokkal, képekkel, újfajta koncepcióval látta el, s 1959-re elkészítette ennek átdolgozott változatát. A könyvet ezekkel a szavakkal mutatja be: „*Változott címmel, a felismerhetetlenségig megváltozott szöveggel a Magyarország művészeti emlékei követi szerényebb elődjét.*”⁶⁰ A korábbi könyv megyei felosztásától elszakadva itt már az országot három fő részre osztva lajstromozta, az emlékeket ábécésorrendben bemutatva. A mű bevezetőjében megjegyzi, hogy ilyen országos méretű jegyzék korábban csak 1906-ban, Gerecze Péter: Magyarország műemlékei című írása által született, ami akkorra már igen elavult volt. A műben arra törekszik, hogy Dehio műemléki elvei nyomán a bibliográfiát, az irodalmat mellőzze, viszont Gereczével szemben az egyes emlékekhez rövid leírást, jellemzést mellékel, s itt már nemcsak a már műemlékké nyilvánított emlékeket veszi sorra, hanem a még annak nem nyilvánított, de a törvény értelmében műemlék jellegűnek determinált épületeket is. Továbbá 450 képpel gazdagította, illusztrálta az emlékeket. A második kötet 1961-ben jelent meg ugyanezzel a koncepcióval, a Duna–Tisza közti, Felsővidéki és Tiszántúli területekre koncentrálva. A harmadik kötet ugyanígy 1961-ben került kiadásra, ám ez már nem Genthon munkája, hanem Zakariás G. Sándoré, s csak Budapest emlékeit veszi sorra.

Fontos megemlíteni Genthon be nem fejezett művét, a Magyarország Művészeti Emlékei című könyvet. Azzal a céllal készült volna el, hogy Magyarország válogatott, kiemelkedő emlékeit mutassa be, fotókkal illusztrálva. Koncepciója szerint először láthatóak a válogatott fotók, majd utána, minimális leírással a képek magyarázatai, az épületek leírásai. Ezt sajnos Genthon már nem fejezhette be, de jó barátja, munkatársa, Dercsényi Dezső megtette helyette, s 1974-ben posztumusz kiadták. Bár többnyire nem Genthon keze munkája volt, mégis az ő neve alatt jelentették meg, amellyel a kiadó és Dercsényi is tisztelegni szeretett volna e nagyszerű művészettörténész előtt.

Harmadik típusnak egyetlen mű nevezhető, a Római Napló, mely alapvetően – nevé-től eltérően – nem napló, sokkal inkább művészettörténeti esszégyűjtemény. Kevés személyes jellegű írás is olvasható benne, hisz szól egy bejegyzés fia születéséről, illetve egy visszaemlékezés a múzeumi munka szépségeiről. Római tartózkodása alatt, 1940–1943 között vezette Genthon a naplóját, mialatt a magyar művészettörténetről és műemlékekről tartott előadásokat, illetve folytatta műemlékgyűjtői munkásságát, immáron a külföldi magyar emlékekről. A könyv rendkívül magas minőségű írás, melyben megjelenik a többiek által írt minden megcsodáló, a legeldugottabb épületben is művészettörténeti értéket észrevételező személyisége. 1940. október 30-ról való az első, 1943. július 23-ról az utolsó írás, ám 1-1 bejegyzés közt sokszor hónapok is elteltek. Ez a munka kéziratban maradt fenn, s csak halála után, 1973-ban posztumusz jelentették meg Végh János szerkesztésében.

⁵⁹ Kerny, 1990. 277.

⁶⁰ Genthon, 1959. 3.

Összefoglalás

„Genthon Istvánról bizony elfelejtkeztünk – mondta nekem rezignáltan Sinkó Katalin 2003 júliusában, amikor a Magyar Nemzeti Galéria adattárában éppen az ő hagyatékát kutattam (...)”⁶¹ Kerny Terézia emlékezett így vissza egyik írásában Genthon Istvánról, nyomtatékosá téve azon tényt, hogy e nagy művészettörténész neve méltatlanul felejtődött el. Az utóbbi időkből az őt megemlítő vagy róla valamilyen látószögből születő tanulmányok száma kevés, s eddigi kutatásaim szerint azok is leginkább csak a Műemlékek Országos Bizottságában töltött idejéhez, topográfiai munkáihoz vagy esetleg a Római Magyar Intézetben töltött időszakához kapcsolódnak. Súlyos és sajnálatos tény az, hogy temérdek művészettörténeti, műemléki írását legtöbbször egyáltalán nem vagy csak nagyon felületesen ismerik, holott olyan szakértővel állunk szemben, aki rendkívül művelt, tehetséges és egyedüli látásmódú személy volt. Elemzései, művészettörténezekekről írt összefoglalásai, kritikái, a művészettörténet bizonyos korszakait új látószögből bemutató munkái, topográfiai, az ideológia és hatalom igényeivel cseppet sem törődő írásai mind egyedülállóak. Fiatalkorától halála napjáig folyamatosan tanult, elhivatottan kutatott és csodálattal fordult a művészeti világ minden egyes apró megjelenése felé. Mára már alig maradt valaki, aki személyesen ismerhette Genthon Istvánt, s sajnos a vele szorosabb kapcsolatban lévő pályatársai nem hagytak maguk mögött hátra hiteles vagy lírai portrét, mellyel a ma élő kutató megismerhetné személyének mélyebb vonásait. Egyszer valaki azt mondta nekem, hogy Genthon-életrajzot írni tudományos öngyilkosság. Én inkább azt mondanám, kihívás, egyben kötelesség, hogy felélesszem egy ily nagyszerű, kivételes művészettörténész lényét.

Felhasznált források és szakirodalom

Szakirodalom

- Benvenuto Cellini <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=12504&pIdx=2&print=1> – utolsó megnyitás: 2016. október 21.
- Bernáth Mária: Szubjektív emlékképek Genthon Istvánról. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 5–13.
- Bognár Gábor: Genthon István és a műemléki topográfia. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 51–59.
- Dercsényi Dezső: Genthon István műemlékvédelmi munkássága. *Művészettörténeti Értesítő*. (1970)
- Entz Géza Antal: Műemléki Inventarizáció Magyarországon. *Műemlékvédelem*. 55. (2011) 65–85.
- Entz Géza: Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia. *Örökség*. XIV. (2010)
- Éri István: A Gerevich-gárda IV. Örökség. XII. (2008) 26.
- Éri István: A MOB fiatal gárdájának munkásságáról – III. *Örökség*. XII. (2008) 24.
- Éri István: Volt egyszer a Gerevich-gárda. *Örökség*. XII. (2008) 36–37.
- Genthon István: Bernáth Aurél. *Bisztrai Farkas Ferenc Kiadása*, Bp. 1932.

⁶¹ Kerny, 2004. 38.

- Genthon István: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Bp. 1935.
- Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1927.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl. Bp. 1959.; 2. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp. 1961.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei II. Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Felsővidék. Bp. 1961.
- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp. 1959.
- Genthon István: Művészet. Cézanne és Claudel. Magyar Helikon.III. (1922) 48–49.
- Genthon István: Pérely Imre: Magyar fejek. A Társaság. IX. (1922) 733.
- Genthon István: Régi magyar festőművészet. Pestvidéki Nyomda, Vác. 1932.
- Genthon István: Római napló. Corvina Kiadó, Bp. 1973.
- Gerő László: Genthon István (1903–1969). Műemlékvédelem. XIII. (1969) 179.
- Gosztonyi Ferenc: „A modernség is relatív.” Genthon István írásai a modern művészetről az 1920-as és 1930-as években. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 29–45.
- Ismeretlen szerző: Genthon István: A régi magyar festőművészet. Napkelet. 2.(1932) 135–137.
- Ismeretlen szerző: Genthon István: Az új magyar festészet története 1800-tól napjainkig. Erdélyi Múzeum. 6. (1935) 94.
- Kerny Terézia: A „genthoniádakon túl.” Új Művészet. XIV. (2003) 35–37.
- Kerny Terézia: Genthon István topográfiai levelezése. *Ars Hungarica*. XVIII. (1990) 277–292.
- Kerny Terézia: Gondolatok Genthon István születésének centenáriumán. Műemlékvédelem.XLVIII. (2004) 38–42.
- Kovács Éva: Genthon István (1903-1969). Művészettörténeti Értesítő. XIX. (1970) 250–252.
- Markója Csilla – Bardoly István: „Emberk és nem frakkok”: A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai: Tudománytörténeti esszégyűjtemény. Meridián Kiadó, Bp. 2000.
- Marosi Ernő: Genthon István és a régi magyar festőművészet. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 19–29.
- P. Szűcs Julianna: Kicsomagolás. Példák a világba vetett művészet eseteire. Jászöveg Műhely Kiadó, Bp. 2008.
- Sárközy Péter: Magyar tanszék a római egyetemen. Európai utas. 14. (2003) 53–58.
- Szilágyi János György: Genthon István, a főigazgató. *Ars Hungarica*. 32. (2004) 13–19.
- Takács Gábor: Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig. Bp. 2012.
- Timár Árpád: Bodonyi József művészettörténet-kritikája. *Ars Hungarica*. XXII. (1994) 180–185.
- Ujváry Gábor: A magyar kulturális külpolitika a 20. században. Debreceni Disputa. 4. (2006) 4–11.
- Zolnay László: Búcsú Genthontól. In: Művészet, 1969. július, X. évf., 7. sz., 48.
- Zolnay László: Búcsú Genthontól. Művészet. X. (1969) 48.
- Zsembery Ákos: A Műemlékek Országos Bizottsága „újjászervezésének” 70. évfordulójára. (http://arch.et.bme.hu/arch_old/korabbi_folyam/23/23zsembe.html#_ftn3 – utolsó megnyitás: 2016. október 21.)

A magyar katolikus egyház ifjúságnevelési és hitoktatási lehetőségei 1957 és 1978 között az ÁEH titkosan kezelt iratainak tükrében

Kérdések a Kádár-korszak egyháztörténetéhez

A Kádár-korszak egyháztörténetét vizsgálva kérdések hosszú láncolatába botlunk. Volt-e vallásszabadság Magyarországon ebben a korszakban? Mit értettek vallásszabadság alatt hatalom vezetői és mit a vallásos világnézetű tömegek? Létezett-e egyházpolitikai szempontból „magyar modell”? Valóban a Kádár-rendszer elismerését jelentette-e az 1964-es részleges megállapodás? Vagy inkább a Vatikán tekintette kísérleti terepnek Magyarországot annak felmérésére, hogy képes-e, s ha igen, hogyan tud működni az egyház a kommunizmusban? Mi volt az alkalmazkodás ára és társadalmi előnye? S végső soron szabadon élhettek-e az egyházak a Kádár-korszak Magyarországon, vagy egyszerűen a rendszer politikai és erkölcsi előmozdítójává lettek? Avagy ellenkezőleg, a rendszer ellenzéke voltak?

Én most azokra a kérdésre keresem a választ – felhasználva hozzá az Állami Egyházügyi Hivatal¹ korszakra vonatkozó, titkosan ügykezelt iratait –, hogy mit tett, milyen eredményeket ért el a fiatalok nevelésében a katolikus egyház 1958 és 1978 között. Vizsgálom azt is, hogy az államhatalom milyen módon reagált az egyház akcióira. Áttekintésem 1978-ig terjed – részben terjedelmi okok miatt, részben pedig mert a katolikus egyházban ekkorra alakultak ki azok az ifjúságneveléssel, hitoktatással kapcsolatos markáns tendenciák, amelyek a rendszerváltásig lényegileg már nem is változtak. A problémakört

---

¹ Az Állami Egyházügyi Hivatal felállítását az 1951. évi I. törvény rendelte el. A haladéktalanul felállított Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) feladata a hazánkban kiépülő kommunista pártállami rendszer egyházpolitikai programjának széles körű és tervszerű végrehajtása volt.

– az alábbiakban vázoltakon kívül – nyilván számos más aspektusból is érdemes lesz vizsgálni, kivált szociológiai vagy társadalomföldrajzi szempontból annak kimutatására, hogy milyen hasonlóságok és eltérések igazolhatók időben és térben.

A korai Kádár-korszak egyházpolitikai vázлата

Ebben a munkámban nem áll módomban részletezni az 1957 utáni egyházpolitika jellemzőit, ezért csak néhány kulcsszóval eleveníteném fel az erre vonatkozó ismereteket.

1. az 1956 előtti status quo helyreállítása, az egyházak ismételt ellenőrzés alá vonása 1958-ig;
2. népfrontos, az egyházak felé is békülékeny egyházpolitika 1958 után;
3. a békepapi mozgalom feltámasztása a püspökök által ellenőrzött/irányított Opus Pacis képében;
4. a politikai inga ki- vagy visszalengései a Rákosi-érát idéző módszerek felé, ilyenek tekinthető az 1961-es, 1965-ös letartóztatási hullám;
5. részleges megállapodás a magyar állam és az Apostoli Szentszék között 1964-ben.

1958-ban két, egyházpolitikai szempontból döntő jelentőségű párthatározat született, amelyek hosszú időre meghatározták a hitoktatás és az ifjúságnevelés kereteit. Elsőként az MSZMP KB Politikai Bizottságának június 10-ei határozatát említjük, amely kifejezetten a hitoktatással és az ifjúság nevelésével foglalkozott: *„Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó minisztertanácsi határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsődlozolás, bérmálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.”*² Az MSZMP KB Politikai Bizottságának 1958. július 22-ei határozata pedig szentesítette az új típusú szövetségi politikát: *„... a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk”*³

² Az MSZMP PB 1958. június 10-ei határozata az állam és az egyházak közötti viszonyról. Közli Balogh-Gergely, 2005. 999. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

³ Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól. Budapest, 1958. július 22. Uo. 1009.

A „hallgató egyház” erőfeszítése az ifjúságnevelés lehetőségeinek bővítésére. A „reakció” akciói és a hatalom reakciói

Az egyházüldözéssel, az egyháziak elleni büntetőeljárásokkal meglehetősen sokan foglalkoztak és foglalkoznak. Az alábbiakban azt próbálom mozaikszerűen felvillantani: milyen ellenakciók indultak el a katolikus egyházon belül, vagy ha úgy tetszik, volt-e és milyen mértékű katolikus offenzíva? Hiszen az nyilvánvaló, hogy a katolikus egyházhoz tartozók közül sokan vallási vagy más okból, de nem fogadták el a rendszer állampolgárokra kényszerített kereteit. Lénárd Ödön piarista szerzetes, aki a katolikus papok közül legtovább volt börtönben (18 és fél esztendő), így fogalmazta meg ezt az elvi álláspontot: *„Csak az örök dogmatikai fogalmak elvárásai szerint járhatunk el, láncokban is, szabadon is.”*⁴ Akik így járnak el, azok Lénárd megfogalmazása szerint a „hallgató egyházhoz” tartoznak, akár a mártírságot is vállalva, akár passzív ellenállással, csöndes szenvedéssel, óvatos és nem látványos munkával.⁵

Az első nagyon komoly fiaskót az erősödő hatalom 1959–1960-ban szenvedte el a „hallgató egyház” tagjaitól. A Központi Szeminárium kispapjait be akarták ültetni hallgatósnak az 1959. január 23-án rendezett Országos Papi Békegyűlésre. Amikor ezt megtagadták, kizárták őket a szemináriumból. *„Az eset azonban az egykori rákosista Olt Károly által vezetett Állami Egyházügyi Hivatal tekintélyét igencsak aláásta, ugyanis kiderült – a rendszer meghökkenésére és a katolikus hierarchia többsége számára nagy meglepetésként –, hogy a kicsapott szeminaristáknak nem csupán tanulmányaikat sikerült illegálisan folytatni, de titokban fel is szenteltették magukat. Egyházjogilag megfelelően, de a hatályban lévő állami törvényekkel szembe helyezkedve.”*⁶

Az államhatalom megtorlással válaszolt. 1961-ban a legsúlyosabb egyházüldöző per, a „fekete hollók” fedőnevű állambiztonsági szervek által realizált akció zajlott.⁷ A megtorló akció céljai között szerepelt az ifjúsággal való illegális foglalkozás megtörése, melyet politikai célú elitképzésnek minősítettek.

Az állam által „illegálisnak” és „klerikális reakciónak” nevezett „hallgató egyház” azonban folytatta ifjúságnevelő munkáját. Ezért 1965-ben újabb perekre került sor, amelyről a BM – késéssel ugyan – de tájékoztatta az ÁEH illetékeseit. *„Ugyancsak államellenes összeesküvést hoztak létre a volt Regnum Marianum papi közösség tagjai... [...] Kb. 80-100 középiskolás fiatal és egyetemi hallgatót vontak be az illegációba, részükre csoportfoglalkozást tartottak, ahol a vallásoktatás leple alatt ellenséges propaganda előadásokkal igyekeztek a fiatalokat szembeállítani társadalmi rendszerünkkel.”*⁸

⁴ Lénárd, 2008. 9.

⁵ Uo. 27–28.

⁶ Balogh, 2013. 58.

⁷ A történetek elemzését lásd Wirthné, 2015.

⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0037/1967. A Belügyminisztérium tájékoztató átírtája az ÁEH elnökének. Budapest, 1967. január 6.

A tiltások és bebörtönzések ellenére az alsópapság egy része óvatosan, a hitoktatás és nevelés újabb lehetőségeit kutatta és alkalmazta. A jelentések az ifjúságnevelés terén az egyház újszerű erőfeszítéseiről számolnak be a hatvanas évek közepétől.

„... római katolikus egyház papjai [...] sokrétű tevékenységet fejtenek ki. Előfordult olyan eset is, amikor diák-istentiszteleteken hívták fel a fiatalok figyelmét, vagy családlátogatás alkalmával agitálták a szülőket az illegális [nem iskolai – Gy. Gy.] vallásoktatáson való részvételre. Volt azonban már arra is példa, hogy az egyházi pénzbeszedő, vagy egyéb világi aktíva szervezte e célra az ifjúságot. [...] Dánszentmiklóson a plébános [...] a szülőkkel rendszeresen kapcsolatot tartott és több esetben a plébánián illegális – játékkal egybekötött – foglalkozásokat szervezett. Törtel községben [...] a hitoktató [...] is szervezett a gyerekek részére különböző játékokat pl. futball, sakk, stb.”⁹

1967–68-ban az ÁEH egyházügyi előadói az egyháziak által alkalmazott – számukra veszélyt jelentő – újabb korszerű eljárásokra, hitre nevelő eszközökre hívták fel a figyelmet: „Különböző módszerekkel találkozunk, pl. Abonyban „Beat misét” tartottak, amellyel az ifjúság megnyerését próbálták elősegíteni. [...] Főleg a tanyavilágban a házaknál való misézést kívánják megszervezni.”¹⁰ „Az egyházak világnézeti tömegbefolyásuk megtartásáért és szélesítéséért, fokozzák az egyház és a vallás korszerűsítésére irányuló lépéseiket. [...] Hagyományos szertartásaikat modernizálják. Szaporodnak a zenei áhítatok. Erőteljesen fejlesztik az iskolán kívüli vallásoktatás formáit.”¹¹

Nyilvánvaló, hogy a papság a hit vonzóbbá tétele érdekében próbálgatta a nyugati világban már elterjedt módszereket, és a hittételeket ily módon is közelítette a fiatalok „nyelvéhez”.

A vallásoktatás régi-új formája, a „katekézis”. A hitoktatás kereteinek tágítása

A „hallgató egyház” a hitre való nevelés egyik legfontosabb eszközeként tekintett a templomi katekézis, vagy ahogy akkoriban általában nevezték, a templomi hitoktatás lehetőségére. Az iskolai hitoktatás 1949-ben kezdődött visszaszorítása – amelynek következtében minimálisra zuhant a hittanra beíratott gyermekek száma,¹² hittankönyvek pedig évtizedeken át nem jelenhettek meg – kiváltotta az egyházi ellenakciót, és rövidesen a templomi hitoktatás vált egyre fontosabbá. Ezzel az egyház épp azt próbálta előnnyé vál-

⁹ MNL OL XIX-A-21-d-007-05-1966. Jelentés az 1966. év első félévéről (Pest megye).

¹⁰ MNL OL XIX-A-21-d-007-7/1967. Jelentés az egyházpolitikai helyzet alakulásáról, 1967. I. félévben (Pest megye).

¹¹ MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26. 2. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

¹² A kérdéstről lásd Nagy Péter Tibor: Hittanoktatás az ötvenes években. Interneten: (http://www.epa.hu/00000/00011/00035/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_02_038-046.pdf - utolsó megnyitás: 2016. július 23.)

toztatni, ami addig az állami egyházpolitika törekvése volt: az egyház vonuljon vissza a templom falai közé, mondván, hogy a vallás magánügy. Ezt a vallásoktatási formát engedélyezte a hatalom, de a templomokban legálisan csak heti fél órában, korosztálybontás nélkül, feleltetés, házi feladat kizárásával lehetett katekézist tartani.¹³ Az 1960-as évek derekától – összefüggésben a kezdődő nemzetközi enyhüléssel és a Szentszék ún. keleti politikájával – egyre nagyobb számban akadtak olyan papok, akik a vonatkozó állami előírásokat óvatosan átlépve bővíteni merték a katekézis lehetőségeit. Következésképp 1965-től az ÁEH-s jelentésekben fokozott figyelmet szentelnek a templomi katekézis különböző változatai terjedésének.

Egy budapesti jelentés arról ír, „hogy a róm. kat. papok elsősorban a templomi katekézist használják fel leggyakrabban illegális vallásoktatás tartására. [...] ...a gyermekeket nem az istentiszteleti helyiségben foglalkoztatják, hanem beviszik a sekrestyébe, vagy esetleg a plébániára.”¹⁴

Szintén Budapestről szól a következő beszámoló 1966-ból: „Ma már megállapítható, hogy ez a lehetőség [a katekézis – Gy. Gy.] lényegében a vallásoktatás újabb, használatosabb módszerét jelenti a fővárosban. A templomi katekézisen való részvétel, egyrészt sokkal megnyugtatóbb a szülők számára mivel nem kell írásos hozzájárulást adniuk; kényelmesebb a papok számára mivel nem kell a különböző iskolákat látogatni; a gyerekek a »házhoz jönnek«. [...] Állami szempontból elsősorban azért nem megnyugtató a templomi katekézis-oktatás módja, mivel egyáltalán nem, vagy igen nehezen ellenőrizhető.”¹⁵

Az egyház ifjúságnevelésben felhasznált eszközrendszerének jelentős átalakulását regisztrálja az ÁEH egy 1967-es összefoglaló jelentése is. „A római katolikus egyház ifjúság felé folytatott tevékenységében bizonyos súlyponti változásokat tapasztaltunk. Fő módszer korábban az iskolai hitoktatás volt. Az iskolai hitoktatáson részt vevő gyerekek 1957 óta tartó rohamos csökkenése miatt az utóbbi időben a kevésbé kötött lehetőségek fokozott kihasználását szorgalmazzák.[...] A templomi keresztényoktatást, mint legális lehetőséget gyakran illegális módon bővítik. [...] Egyházi vélemények szerint ahhoz, hogy a[z iskolai – Gy. Gy.] hitoktatással egyenértékű legyen, bővíteni kellene. Pl. nemcsak templomban, hanem a plébániákon és magánházházban is szervezhetőék. [...]”¹⁶

Az ÁEH vezetői értekezletén 1974. február 4-én Miklós Imre elnök kénytelen elismeri a templomi katekézis létjogosultságát a hitoktatáson belül, ugyanakkor a korlátokat is meghatározza. „Elsősorban a hitoktatás fogalmát kell tisztázni. A legszélesebben idetartozik mindaz, amit az egyház csinál. [...] Javaslatunkban meg kell mondani, hogy az ifjúság

¹³ A katekézissel kapcsolatos állami szabályzás mibenléte, forrása, pontos szövege további kutatást igényel. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1974. október 8-i ülésére készült „Javaslat a Politikai Bizottságnak a templomi hitoktatás (katekézis) egységes szabályozására” című előterjesztés a következőképpen fogalmaz. „A templomok többségében a papok a hivatalosan engedélyezett hetenkénti egy diákmisszió és egy félóra időtartamú katekézisen kívül többet tartanak...” Sem ebből a dokumentumból, sem a dokumentum által többször hivatkozott Paritásos Bizottság 1950. évi határozataiból nem derül ki, a „hivatalos” szabályzás forrása.

¹⁴ MNL OL XIX-A-21-d-0032-2/1965. Jelentés Budapest egyházpolitikai helyzetéről. Készítette: Turai István, 1965. április 16. 13.

¹⁵ MNL OL XIX-A-21-d-007/31-1966. Jelentés az 1966. év II. félévéről (Budapest).

¹⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0025/1967. Összefoglaló jelentés a római katolikus egyház hitéleti tevékenységéről. 6.

*hitoktatásának van egy iskolai formája, amely szabályozva van, és a katekézis oktatás, amely nincs szabályozva és szabályozni kell. [...] Elvileg nem tudjuk elvitatni az egyházaktól a [...] használatát, gyakorlatilag pedig nem tudjuk megakadályozni. Nem lehet megengedni, hogy a katekézist kivigyék a templomból. A helyet kell pontosan meghatározni, ez a lényeges. Ha megengedjük, hogy a plébániákon is legyen katekézis oktatás, abból rövid időn belül ifjúsági összejövétel lesz.*¹⁷

Kijelenthető, hogy a 1970-es évek közepére, elsősorban a „hallgató egyház” erőfeszítéseinek következtében az iskolai hitoktatás szerepét a hitre nevelésben átvette a templomi keresztény oktatás, azaz a katekézis, amely formájában és tartalmában is feszegette a hatalom által megszabott kereteket.

Hitmélyítés”, a világiak „apostolkodása”, új keretek és a hatalom válasza

A hatvanas évek végén egy másik ifjúságnevelést érintő folyamat is elindult. Ennek során a „hitmélyítés” jelszavával az alsópapság egyre több világi hívót vont be az aktív hitéletbe, beleértve a missziós tevékenységet is. Erre a jelenségre az ÁEH budapesti egyházügyi referense már 1967-ben felhívja a figyelmet: *„... vegyék figyelembe az egyházak tevékenységében megjelenő új vonásokat: [...] mind nagyobb gondot fordítanak a hívekkel való egyéni foglalkozásra. Fokozzák a világi »apostolok« bevonását, ezzel is eszméik dinamikusabb hirdetésére törekcsenek...»*¹⁸

Az ÁEH illetékeseinek külön gondot okozott, hogy a hitmélyítő, illetve az apostolkodásra előkészítő tevékenység teljesen új keretek között zajlott. Kis közösségeket hoztak létre, akik nem elsősorban a templomokban találkoztak, hanem a káplán szobájában, magánházaknál, kirándulásokon és egyéb közösségi alkalmakon. *„Az egyházi reakció – különösen a volt szerzetesek – nagy erőfeszítéseket tesz a fiatalok, elsősorban az értelmiségiek megnyerésére. Leggyakrabban ezen a téren sértik meg az állami rendelkezéseket: kirándulásokat, túrákat szerveznek, kulturális összejöveteleket rendeznek stb.”* – írja egy 1973-as összegző jelentés.¹⁹

A rendőri ellenőrzés, illetve a titkosszolgálatok bevetése kontroll alá helyezte az „illegális” tevékenységet, de megállítani nem tudta. Az intézkedést a Belügyminisztérium – nyilván pártutasításra -- az ÁEH-ra bízta,²⁰ akik pedig az egyház hivatalos vezetőivel szerették volna megfékezni a számukra nagyon veszélyes tendenciákat. Ez a kép bontako-

¹⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/c/1974. Jegyzőkönyv az 1974. október 21-i politikai munkatársi értekezletről. 4–5.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

¹⁹ MNL OL XIX-21-d-002-1/d-1973. Jelentéstervezet az Agit. Prop. Biz. előtt és észrevételek (1973. nov. 27.) 5.

²⁰ A döntési mechanizmusok különböző szintjeit részletesen elemzi és bemutatja Köbel, 2005.

zik ki az ÁEH adekvát jelentéseiből, illetve egyéb irataiból. Egy példa: a rendőrség átíratva az ÁEH illetékesének 1970-ben: „Értesülésünk szerint Dabis László rk. káplán által létrehozott csoport nem megengedett összetartozás. A fent leírtak alapján indokoltnak tartjuk, Dabis László rk. káplánnak az ifjúság irányába végzett illegális szervező tevékenységének a megszüntetésére az ÁEH hatáskörében történjen intézkedés.”²¹

Az ÁEH irányítása az egyház hivatalos vezetőit használta fel a „csendőr” szerepére. Figyelemreméltó, hogy milyen módszerek alkalmazását várja szövetségesétől: „Egyházi szövetségeinket fokozottabban be kell vonni az egyházi reakció leleplezésébe, politikai, erkölcsi lejáratásába és elszigetelésébe.”²²

Újabb és újabb módszerek a hitre nevelés szolgálatában

Zenei rendezvények is lehetnek a hitre nevelés eszközei és így az „illegális nevelés” részei, vélekedtek az ÁEH hivatalnokai. Egy 1972-es jelentés szerint: „Az eltelt év tapasztalatai azt is mutatták, az egyházak észrevették, hogy általában nívós zenei rendezvényeik vonzó hatást gyakorolnak [...] a vallástól már többnyire távol álló fiatalabb korosztályokra is. Így, amikor csak alkalom adódik, szaporítják zenei-áhítat szerű rendezvényeiket... [...] A templom ugyanis rafinált, ügyesen manipulált pszichikai hatásaival, akusztikájával, térhatásával minden centiméterében az egyházat szolgálja és propagálja.”²³

Dr. Mona Gyula, az MSZMP Agitációs és Propaganda Osztálya helyettes vezetőjének kérésére 1975-ben készített ÁEH-jelentésben az egyházi reakcióról hasonlóképpen megállapítják, hogy a már ismertetett módszerek (kirándulások, túrák, kulturális összejövetelek) mellett újakat alkalmaznak: „... élénkítik, szélesítik ének, zene, művészeti tevékenységüket, sajtómunkájukat, könyvkiadásukat.”²⁴

Ugyanebben az évben az ÁEH-jelentések rendre beszámolnak az egyház hitre nevelő nevelési eljárásainak komoly fejlődéséről „Az egyházaknak a fiatalság megnyerése érdekében kifejtett tevékenysége sokoldalúvá fejlődött. Figyelembe vesznek pszichológiai és gyakorlati tapasztalatokat, – így pl. a fiatalok zenei érdeklődését is. A templomi katekizistól és bibliamagyarázatoktól, a ministráns foglalkozásokig, minden alkalmat (kirándulások, stb.) megragadnak az ifjúság vallásos nevelésére”²⁵ – tartalmazza egy 1975-ben készült budapesti jelentés. A katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről írott jelentés arra hívja fel az ÁEH vezetőinek figyelmét, hogy „az egyházi reakció [...] a katolikus elit szer-

²¹ MNL OL XIX-A-21-d-006-1-1970. Dabis László rk. káplán ügye. A Szolnok megyei rendőr-főkapitányság átíratva a Szolnok megyei Tanács ÁEH tanácsosának. Szolnok, 1970. október 8.

²² MNL OL XIX-A-21-d-002-1/e-1973. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásáról és a további feladatokról. 1973. november 28. 16. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

²³ MNL OL XIX-A-21-d-007-5/1972. Jelentés az 1972. évről. Budapest, december 23.

²⁴ MNL OL XIX-A-21-d-002-1-1975. Tájékoztató egyházpolitikánk néhány fontosabb tapasztalatáról. 3–4.

²⁵ MNL OL XIX-A-21-d-0032-3/b-1975. Beszámoló az egyházpolitikai tevékenység budapesti helyzetéről, Budapest, 1975. március 13. 3.

vezett képzésében – főleg az egyetemi ifjúság körében – fejt ki tevékenységét”.²⁶ Pest megyéből hitmélyítő összejövetelekről adnak hírt, amelyeken az eddig említettekhez képest új módszerek is felbukkannak. „Gyakran előfordul azonban illegális ifjúsági összejövetel szervezése »hitmélyítés« címén... [...] Csoportos színházlátogatást, bel- és külföldi kirándulásokat szerveznek, illegális külföldi irodalmat terjesztenek.”²⁷

A bázisközösségek megjelenése

„Az 1970-es évekre a vallási ébredés és megújulás jeleként megszorodtak a kisközösségek vagy bázisközösségek. Ez annyit jelentett, hogy fiatalok csoportjai a templomi gyülekezeten kívül jöttek össze, és így kivonták magukat az állami ellenőrzés alól...”²⁸ Talán ez tekinthető a „hallgató egyház” ifjúságnevelésért folytatott küzdelme legsikeresebb elemének.

1976-ban a Győri egyházmegye végzős teológusait látogatta meg az ÁEH elnökhelyettese, Straub István. A kispapok részéről itt merült fel komolyabban, hogy elégtelek-e a vallásgyakorlásra a meglévő keretek, szükség van szabadban, magánházaknál való összejövetelekre, ahol a fiatalok kötetlenül imádkozhatnak, zenélhetnek, táncolhatnak. Ezeket a vallásgyakorlási igényeket elégítenék ki a bázisközösségek. A kispapok felvetésére Straub István a következő módon reagált: „Ezt az egyház sem engedheti meg, mert az ilyen csoportos vallásos összejövetel lényegében az egyház szektásodását, atomizálását jelentené és ezek a csoportok kivonnák magukat az egyház vezetőinek irányítása alól.”²⁹ Bár az észrevétel nem volt megalapozatlan, az ÁEH elnökhelyettese valószínűleg nem a katolikus egyház egységéért aggódott...

A bázisközösségek felbukkanásáról küldött jelentést a Nógrád megyei egyházügyi titkár is: „Az országos szervezkedés részeként Nógrádmegyében is működött ún. hitmélyítő bázisközösség [...] Összejöveteleiket egy félreeső puztán és a plébánián rendezték. A vallásos elitképzésnek e szélsőséges és politikai töltettel is rendelkező megnyilvánulása mellett legális keretek között is kísérleteznek kiscsoportos formában elitképzéssel.”³⁰

A Pest megyei titkár is jelzi a bázisközösségek megjelenését, egyben határozott ellenőrzést sürget, sorolva a lehetséges – nem igazán ideológiai tartalmú – módszereket. „A már folyamatban lévő, vagy kibontakozott reakciót azonnal le kell leplezni. [...] megfelelő felelősségre vonást kell alkalmazni. /Államigazgatási, rendőri, egyházvezetői eljárás, lejárata a papság körében, esetleg a sajtóban stb./ [...] Ugyancsak politikai – de szükség szerint

²⁶ MNL OL XIX-A-21-d-0025-2/a-1975. Jelentés a katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről, egyházpolitikai megítéléséről, 1975. december 2. 6.

²⁷ MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye) 2.

²⁸ Balogh, 1997. 8.

²⁹ MNL OL XIX-A-21-d-008-2/1976. Feljegyzés a győri Hittudományi Főiskolán tett látogatásról. 6.

³⁰ MNL OL XIX-A-21-d-007-1/1976. 1976. évi jelentés – Nógrád megye. 6.

államigazgatási eszközökkel is – ellensúlyozni kell a katolikus egyházon belül jelentkező bázisközösségek alakítását.”³¹

A Veszprém megyei titkár javaslata szerint a reakció elleni fellépés ajánlott eszközei: „Az elszigetelés és korlátozás mellett fokozottabban kell alkalmazni a megosztás és leválasztás céljából, a kifárasztást, a kiábrándítást.”³²

Az „egyházi reakció” helyzetéről és tevékenységéről ad átfogó képet egy ÁEH vezetőinek készült belső tanulmány 1977 végén. „Valamennyi felekezeten belül tapasztalható a hivatalos egyháztól független csoportosulások, kis közösségek létrehozására irányuló törekvések, melyek a hitmélyítés és lelki-elmélyülés jelszavával próbálnak utat törni. [...] Az u.n. bázisközösségek szervezésében a reakció [...] tudatosan épít a modern szociológiai és szociálpszichológiai felismerésekre. A vallásos tudat ápolása mellett a csoportkohézió erősítésére a hitbuzgalmi tevékenységen túlmenő, szélsőséges evangelizációs módszereket is alkalmaznak.”³³

A bázisközösségek elleni küzdelem az egyházpolitika központi kérdésévé vált a Kádár-korszak utolsó évtizedeiben. Ennek a kérdéskörnek további tanulmányozása azonban már túllép jelen munkám keretein.

Zárszóként

Vizsgálatom eredményként valószínűsíthető, hogy egyfajta katolikus „offenzíva” valóban létezett a vizsgált korszakban a hitre nevelés terén. Feltűnő, nagyon komoly átalakulás zajlott le az egyházi ifjúságnevelés és hitoktatás eszközeit, módszereit és lehetőségeit illetően csakúgy, mint a hatalomgyakorlás módjában. Ugyanakkor az időközben „puha diktatúrává” szelődülő Kádár-rendszerben a kor kifejezésével élve az ideológiai alapon antagonisztikusan szemben álló felek, vallásosak és marxisták, úgy tűnik megtalálták a kompromisszumos megoldást. Erre utal az általam vizsgált korszak végén, 1978-ban keletkezett összefoglaló munka, amely az állam és a katolikus egyház politikai együttműködési lehetőségeit vizsgálja: „A hitélet mélyítésére vonatkozó jogos igények kielégítését – a kölcsönös érdekek figyelembe vételével – megfelelő szabályzással biztosítani lehet. [...] A hitmélyítésnek újabb és újabb eszközei, csatornái vannak. Ezek felismerése, elemzése, ellensúlyozása állandó feladat.”³⁴

Az a kép alakult ki számomra, hogy bizonyos értelemben a szocialista állam és a katolikus egyház egyaránt sikeresnek értékelhette az 1978-ra kialakult helyzetet. A hivatalos

³¹ MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye). 6–7.

³² MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/R-1976. Az egyházi reakció elleni hatékonyabb harc feladatai Veszprém megyében. 8. (Kiemelés az eredeti szövegben.)

³³ MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/d-1977. Az egyházi reakció helyzete és tevékenysége, 1977. november 30. 8.

³⁴ MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/a/1978. A politikai együttműködés helyzete és fejlesztésének kérdései. Debrecen, 1978. május 24. 8.

egyház az együttműködés gyümölcsének tudhatta be azt, hogy a szocialista blokkban a legnagyobb mozgástérrel rendelkezett, vezetői az állam által is megbecsült és kitüntetett közéleti személyiségek lehettek, a templomok nyitva voltak, és mint láttuk, a hitoktatás ügye is „kis lépésekben”, de előrehaladt. A „hallgató egyház” hűséges maradhatott hitéhez, meggyőződéséhez, és az ifjúságnevelés tekintetében új, modern és hatékony lehetőségekre talált. A szocialista államhatalom pedig a „divide et impera” elvet alkalmazva többnyire eredményesen tartotta ellenőrzése alatt a katolikus egyház tevékenységét, gyakorlatilag belülről irányítva azt. A szabályokkal korlátozott, de mégiscsak létező mozgástérnek köszönhetően az egyház és a vallásosság nem vált a társadalom belső feszítő erejévé, sőt – talán megkockáztatható a kijelentés – a belpolitikai konszolidáció egyik eszköze lett.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

- MNL OL XIX-A-21-d-0037/1967. A Belügyminisztérium tájékoztató átirata az ÁEH elnökének. Budapest, 1967. január 6.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-14/1968. Javaslat a Budapesti Pártbizottság 1968. október 2-i ülésének határozatára. Budapest, 1968. szeptember 26.
- MNL OL XIX-A-21-d-007/31-1966. Jelentés az 1966. év II. félévéről (Budapest).
- MNL OL XIX-A-21-d-0025/1967. Összefoglaló jelentés a római katolikus egyház hitéleti tevékenységéről.
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye). 2.
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/p-1976. Az egyházi reakció elleni harc feladatai megyénkben (Pest megye).
- MNL OL XIX-A-21-d-0033/a-1/R-1976. Az egyházi reakció elleni hatékonyabb harc feladatai Veszprém megyében.
- MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/d-1977. Az egyházi reakció helyzete és tevékenysége, 1977. november 30.
- MNL OL XIX-A-21-d-002a-1/a/1978. A politikai együttműködés helyzete és fejlesztésének kérdései. Debrecen, 1978. május 24.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-3/b-1975. Beszámoló az egyházpolitikai tevékenység budapesti helyzetéről, Budapest, 1975. március 13.
- MNL OL XIX-A-21-d-0032-2/1965. Jelentés Budapest egyházpolitikai helyzetéről. Készítette: Turai István, 1965. április 16.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-05-1966. Jelentés az 1966. év első félévéről (Pest megye).
- MNL OL XIX-A-21-d-006-1-1970. Dabis László rk. káplán ügye. A Szolnok megyei rendőr-főkapitányság átirata a Szolnok megyei Tanács ÁEH tanácsosának. Szolnok, 1970. október 8.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-5/1972. Jelentés az 1972. évről. Budapest, december 23.
- MNL OL XIX-A-21-d-0010-3/c/1974. Jegyzőkönyv az 1974. október 21-i politikai munkatársi értekezletről.
- MNL OL XIX-A-21-d-002-1-1975. Tájékoztató egyházpolitikánk néhány fontosabb tapasztalatáról.
- MNL OL XIX-A-21-d-007-1/1976. 1976. évi jelentés – Nógrád megye.
- MNL OL XIX-A-21-d-008-2/1976. Feljegyzés a győri Hittudományi Főiskolán tett látogatásról.
- MNL OL XIX-21-d-002-1/d-1973. Jelentéstervezet az Agit. Prop. Biz. előtt és észrevételek 1973. nov. 27.
- MNL OL XIX-A-21-d-002-1/e-1973. Jelentés a Politikai Bizottságnak az egyházpolitikai helyzetről, a vallásos ideológia befolyásáról és a további feladatokról. 1973. november 28.

MNL OL XIX-A-21-d-0025-2/a-1975. Jelentés a katolikus hitélet ifjúsági formáinak helyzetéről, egyházpolitikai megítéléséről, 1975. december 2.

Szakirodalom

- Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-rendszerben. Eszmélet, 1997.
- Balogh Margit: Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. Korunk, 2013/10.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- Köbel Szilvia: „Oszd meg és uralkodj!” Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945 és 1989 között. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.
- Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben. Kairosz Kiadó, Budapest 2008.
- Nagy Péter Tibor: Hittanoktatás az ötvenes években. (http://www.epa.hu/00000/00011/00035/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_02_038-046.pdf – utolsó megnyitás: 2016. július 23.)
- Wirthné Diera Bernadett: Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése. PhD-értekezés kézirat. ELTE BTK, Budapest, 2015.

A 102 gól legendája

A Rába-ETO 1981–1982-es bajnoki címének sporttörténeti háttere

Írásunkban a győri Rába ETO 1981–1982-es labdarúgó szezonban aratott bajnoki győzelmére tekintünk vissza. A Rába ETO sikere annál is figyelemreméltóbb volt, mert ezt megelőzően a Nagyvárad AC 1944-es győzelme óta a fővárosi hegemoniát vidéki egyesületként egyedül a győri ETO tudta megtörni a 1963-as bajnoki címével.¹ A Kádár-korszakban a vidék labdarúgása egyre markánsabb szerephez jutott. A hatvanas évek bajnoki versengését a központi hatalomtól való függés jellemezte, megteremtve egy mesterségesen konstruált versengés kereteit. A nyolcvanas évek elejére azonban a magyar labdarúgásra egyre jobban rányomta a bélyegét a pénzügyi, politikai és adminisztratív erőforrásokkal bíró helyi intézmények tényleges csatározása. Ennek a példája a Rába ETO csapatának 1981–1982-es bajnoki címe, amikor is egy vidéki nagyüzem köré szerveződő klub meg tudta előzni a nagy múltú fővárosi csapatokat, nyilvánvalóvá téve ezzel, hogy erőforrásait jobban tudja kamatoztatni és a sportba beforgatni.

Az események (re)konstruálásához a kor nyomtatott sajtójában – hangsúlyosan a *Népsportban* – megjelenő cikkekre és a témát behatóbban feldolgozó irodalomra támaszkodunk. A korabeli sajtó vizsgálata azért is fontos, mert a rezsim hivatalos nyelve az ideológiával átítatott „virtuális társadalmat” reprezentálta. Ennek tekintetében észrevehetővé válik, hogy a valóságról megfogalmazott leírás a legtöbb esetben a társadalmi-hatalmi viszonyoknak megfelelően konstruált.

Több könyv is foglalkozik a győri jelenséggel. A korabeli sajtóval ellentétben a szerzők már – a legtöbb esetben – mellőzik azokat a nyelvhasználati sajátosságokat, amelyek a kor politikai kultúrájának jelentésanyagát szimbolizálták. Az általunk forrásként használt irodalmakban igyekeznek úgy ábrázolni a csapatot – annak játékosait, edzőjét és a csapat taktikai repertoárját –, illetve a csapat és a bázisvállalat viszonyát, mint egy új – sikeresen kibontakozó – alternatív modellt a hazai labdarúgáshoz köthető sportági erőterben. Az államilag kontrollált fogyasztói szocializmus meghonosítására tett kísérletek párhu-

---

¹ 1963-ban egyfordulós bajnokságot rendeztek hazánkban. Az egyfordulós bajnokságban csak egy kört játszottak a csapatok, és sorsolás határozta meg, hogy melyik csapat fogadja a másikat pályaválasztóként. Az őszi szezon bajnokát tekintették végeredményben magyar bajnoknak.

zamba állíthatóak a labdarúgás rendszeren belüli autonómiájának lassú növekedésével. A klubokat a hierarchizált államigazgatási elit tagjai működtették, a politikai erőter hatalmi viszonyinak is egyfajta lenyomatát képezve. A győri csapat sikereit övező diskurzusokban azonban már jól észrevehetően felsejlik ennek a sajátos viszonyrendszernek az elkerülhetetlen átstrukturálódása.

Pálfalvi Gábor a *Futball láz* című munkájában az első két bajnoki aranyérem történetét tárja az olvasók elé. Koltay Gábor „Verebes a mágus” címmel megjelent írása pedig egyfajta riportkönyvként dolgozza fel Verebes József mesteredző munkásságát labdarúgó karrierjének kezdetétől egészen az MTK csapatával edzőként megszerzett bajnoki elsőségéig. Mindkét írás igyekszik bemutatni a klubhoz közel álló vagy a klubnál szerepet vállaló emberek munkáját, illetve rajtuk keresztül rávilágítani a vagongyár és a csapat között működő szimbiózisra. A gyár és a csapat közötti szoros együttműködés annak volt köszönhető, hogy az ötvenes évek végétől egyes csapatok valamilyen gazdasági ágazathoz vagy egy regionális érdekeltsgű szocialista iparvállalat védőszárny alá kerültek. Koltay a témában még egy írással jelentkezett. A *Szép volt fiúk...* című könyv, az azonos címmel leforgatott – a magyar labdarúgás több mérőföldkövével és azok társadalmi hátterével foglalkozó – dokumentumfilm egyfajta átirataként látott napvilágot. Ebben a Rába ETO sikeréről szóló fejezet a *Győri példa* címmel került a nagyközönség elé.

A korszak magyar labdarúgását jellemző törésvonalak közül a Budapest–vidék ellentétét mindig is rányomta a bélyegét a klubok közötti csatározásokra. Ezúttal azonban írásunkban egy másik, a hetvenes évek végén kirajzolódó törésvonalra – a sportági támogatások szempontjából fontos, gazdasági bázis(vállalat) –társadalmi bázis bináris kódokra – is szeretnénk rávilágítani. A labdarúgás mint specifikus sportági mező a szövetség által szabályozott sporttérnek tekinthető. Specifikus sportági mezőről beszélhetünk abban az esetben, amikor a sporttér szabályozottá válik annak köszönhetően, hogy a szövetségek, illetve az egyesületek jelölik ki, hogy mi számít egy adott sportág szabályainak megfelelő sporttevékenységnek.² Ahhoz, hogy a győri sikerek súlypontozását jobban elmélyíthesük a sportági mezőn belül, a dolgozat első részében rátekintünk a mező belső állapotára – az 1978-as és az 1982-es világbajnokságok által keretbe foglalt időszakban –, majd ezt követően a Rába ETO bajnoki szereplését kronológiai sorrendben nyomon követve igyekszünk eljutni a „Verebes-korszak” első fejezetének lezárásáig, az 1981–1982-es bajnoki cím elhódításáig.

Az 1978-as világbajnokság után egyfajta érzelmi hullámvölgybe került a magyar labdarúgás.³ A világbajnokságon tapasztalható volt, hogy nemzetközi szinten a csapatjátékban előrelépés történt. Az egyén nagymértékben alárendelődött a csapatérdekeknek, a leegyszerűsített célravezető harcmodor vált jellemzővé. A lezajlott világbajnokság több tanulsággal is bírt a hazai szakemberek számára. Ahogyan a *Képes Sport* című hetilap „*Időben felismerni a tennivalókat*” című cikkében olvashatjuk: „*Talán még egyetlen ko-*

² Szegedi, 2011. 130.

³ A válogatott a tornán, a várakozásokkal ellentétben, nem jutott túl az első csoportkörön. Az együttes a bemutatkozó mérkőzésen botrányos körülmények között – Nyilasit és Töröcsiket kiállította a portugál Garrido játékező – 2–1-es vereséget szenvedett a későbbi címvédő argentinoktól, majd ezt követően 3–1-re kikapott az olasz nemzeti tizenegytől. Az utolsó, már tét nélküli csoportmérkőzésen, mint biztos kieső, újabb vereséget szenvedett. Ezúttal a franciákkal szemben maradt alul a csapat.

*rábbi világbajnokságon sem lehetett tapasztalni olyan mértékben és szinte általánossá válóan, hogy a játék alakulása milyen jelentőséggel alakítja az egyes játékosok mozgását és változathatja meg a felállási rendtől eltérő feladat végrehajtását. Szinte teljesen mindegy volt, hogy 4-4-2, vagy a 4-3-3 felállási rendben adták meg az összeállításukat a szövetségi kapitányok.*⁴

A sikertelen argentinai szereplés nyomán elkerülhetetlennek látszott a sportági mező belső átalakításának szükségessége, hangsúlyosan annak a tekintetében, hogy labdarúgó válogatottunk újabb nemzetközi megmérettetés előtt állt. A nemzeti tizenegyet Argentínában vezető Baróti Lajos szövetségi kapitánytól elbúcsúzott a Magyar Labdarúgó Szövetség vezetése. A soron következő EB-selejtezősorozatnak, már új szövetségi kapitánnyal, de még a régi MLSZ-vezetéssel vágott neki a válogatott. A kispadon Baróti Lajost az addigi pályaedző, Kovács Ferenc váltotta fel. A rendcsinálásnak áldozatul esett a VB nyitómeccsén kiállított Nyilasi Tibor és Törőcsik András, valamint szintén eltiltották a válogatottban való szerepléstől az újpesti Tóth Józsefet és klubfegyelmi ügye miatt a Vasas játékost, Zombori Sándort.⁵

A válogatott soron következő EB selejtező mérkőzése előtt változás történt az MLSZ felettes intézményénél, az Országos Testnevelési és Sporthivatal élén is. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa – a korban szokásos klisé alapján – dr. Beckl Sándort államtitkári funkciójából, a Minisztertanács pedig az OTSH elnöki pozíciója alól mentette fel, és érdemei elismerése mellett nyugállományba helyezte. Az elnökhelyettest, dr. Szatmári Istvánt pedig „más fontos megbízatása miatt felmentette”. Az OTSH új elnöke Buda István lett.⁶

A világbajnokságon tapasztalt taktikai és játékratégiai változásoknak engedelmesséelve csapatunk Helsinkiben 1978. szeptember 20-án – az első EB selejtező mérkőzésen – már egy új formációval kísérletezve, az Argentínában szereplő válogatotthoz képest alaposan átalakított kerettel, 4-4-2-es felállásban lépett pályára. A siker elmaradt, és meglepetésre a válogatott 2–1 arányú vereséget szenvedett az akkor még az európai labdarúgás harmadik vonalához tartozó finnektől. Kutas István, az MLSZ elnöke a mérkőzés utáni nyilatkozatában erős kritikát fogalmazott meg a hazai szakembergárda felé. *„Úgy látszik, a világbajnokság nem volt elég tanulság néhány szakember és vezető számára. A játékosokat dicséret illeti az odaadásukért. Azt mindenesetre látni kell, hogy a világ labdarúgása elhaladt mellettünk.”*⁷ Az 1978-as év során a válogatott még két selejtező mérkőzést vívott. Hazai pályán, a Népstadionban legyőzte a Szovjetunió csapatát, majd Szalonikiben szenvedett 4–1 arányú súlyos vereséget a görög válogatottól. A sikertelen széria elsodorta az MLSZ addigi vezetését, így véget ért a magyar labdarúgásban az úgynevezett „Kutas-éra”.

Kutas István 1974-től, közel öt éven át volt az MLSZ elnöke. Az 1949-ben kezdődő sportvezetői karrierje egy időre tehető a magyar sportnak a háború utáni átfogó megújítási időszakával. Kutas több szerepkörben is tevékenykedett a magyar sportvezetésben. Dolgozott többek közt főosztályvezetői besorolásban az Országos Sporthivatalban, majd

⁴ Időben felismerni a tennivalókat: Képes Sport, 1978. augusztus 1.

⁵ Dénes-Sándor-B. Bába, 2015. 317.

⁶ Népsport, 1978. szeptember 30.

⁷ Népsport, 1978. szeptember 12.

ennek utódjánál, az Országos Testnevelési és Sportbizottságnál főosztályvezetőként, ahonnan az 1956-os forradalom távolította el. Az 1960-as évek elején a Magyar Testnevelési és Sporthivatal elnökhelyettese, majd a *Képes Sport* című hetilap főszerkesztője volt.⁸ MLSZ-elnöki regnálása alatt határozat született a magyar labdarúgás korszerűsítésére, a sportegyesületekben folyó munkára és a szakmai követelményekre vonatkozóan. Az MLSZ határozatot fogadott el a nemzeti bajnokságokban szereplő csapatok szakmai és követelményrendszeréről és versenyzési rendjéről. Ahogyan L. Réti Anna írja a *Miért veszítettünk* című monográfiájában: „Az egységes fejlődés érdekében a képességfejlesztés szintjét az MLSZ kötelezően meghatározta, a felkészüléshez ajánlást adott közre, a végrehajtást pedig ellenőrein keresztül felügyelte.”⁹

A „Kutas-éra” megítélése – részikerei ellenére – nem volt egyértelmű a labdarúgással foglalkozó szakmán belül sem. Tichy Lajos, a Bp. Honvéd akkori mestere 1979. február 25-én nyilatkozott a *Népsport*-ban megjelent, *Edzői szabadkéz elvéről* című cikkben: „... a legapróbb részletekbe menő rugalmatlan központi útmutatás tarthatatlansága beigazolódott. Jellegénél fogva nem is reagálhatott a helyi körülményekre, a váratlan eseményekre, a játékosok különböző szintű tudására, alkatára, korára, az éppen napirenden levő gondokra.”¹⁰ Monostori Tivadar mondja szintén az említett írásban: „A legtöbb szakvezető berzenkedett az ellenőröktől. »Ők talán jobban tudják, mikor mit kell tennünk?« – kérdezték magukban.”¹¹ Verebes József kevesebb kritikával nyilatkozott a *Verebes a mágus* című könyvben: „Tudni kell azt, hogy akkoriban erkölcsileg, szakmailag rendkívül mélyen volt a foci, így borzasztóan erős kézre volt szükség. Ebből aztán következik az is, hogy munkára kényszerítette az edzőket. Nagyon sokat szidták, olyanok is, akik – amikor már nem volt az ún. »követelményrendszer« – utána ott álltak megfürödve, mert nem tudtak mit kezdeni magukkal. Szakmailag ez abban a szituációban indokolt volt.”¹²

Kutas István MLSZ-elnök utódja a poszton Szepesi György lett. Szepesi 1974-től elnökségi tag volt a szövetségben, és ebben az időben a Magyar Rádió bonni tudósítójaként dolgozott. Sokatmondóan nyilatkozott 1982-ben a felkéréséről L. Réti Annának: „Kutas Istvánt a felszabadulás utáni korszak egyik legjobb magyar sportvezetőjének tartottam és tartom ma is. A kezébe adott hatalommal azonban csak szubjektív módon tudott élni.”¹³ A *Képes Sport* 1979 januárjában számolt be az újjáalakuló szövetség üléséről. „Az ülésen megjelent Buda István államtitkár, az OTSH elnöke, és átadta az elnökség tagjainak a négy évre szóló megbízólevelüket és a testületet az OTSH vezetésének bizalmáról, támogatásáról biztosította.”¹⁴ Az elnök Szepesi György mellett az elnökhelyettesi funkciót Zalka András, a főtitkári pozíciót pedig Krizsán József töltötte be. Kijelölték az edzői és módszertani, a nemzetközi, a szervezési, a sajtó- és propaganda, a közgazdasági, a játékvezetői, a területi, az utánpótlás, a fegyelmi és jogi, illetve az átigazolási bizottságok vezetőit. Az addig sikertelenül megívott EB-selejtezőkre való tekintettel közben – Kovács

⁸ L. Réti, 1982. 173–174.

⁹ Uo. 177.

¹⁰ *Népsport*, 1979. február 25.

¹¹ Uo.

¹² Koltay, 1987. 40.

¹³ L. Réti, 1982. 192.

¹⁴ *Képes Sport*, 1979. január 3.

Ferenc szövetségi kapitány kérésére – rehabilitálták Nyilasi Tibort és Törőcsik Andrást. Az MLSZ elnöksége pedig megbízta dr. Lakat Károly mesteredzőt az olimpiai válogatott szakmai felkészítésével.

Az MLSZ új vezetése megkezdte munkáját, mindeközben a válogatott csapatunk lejátszotta soron következő létfontosságú EB-selejtező mérkőzéseit. 1979 májusában két döntetlen született. Hazai pályán a görögök ellen elért 0–0-ás találkozó után, Tbilisziben a szovjetek ellen 2–2 lett a végeredmény, így végleg eldőlt, hogy a magyar válogatott nem lesz ott az 1980-as olaszországi kontinens tornán. Ez Kovács Ferenc kapitány állásába került.

1979 nyarán az akkor 59 esztendőes dr. Lakat Károlyt kérte fel Szepesi György új szövetségi kapitánynak.¹⁵ Szepesi a kapitányváltással kapcsolatban a következőket nyilatkozta L. Réti Annának: *„Eredetileg is úgy állt a tétel, ha továbbjut a csapat az EB-selejtezőből és Kovács Ferenc kezében marad a válogatott, akkor az olimpiai keret és az 'A' válogatott együttes felügyeletét Lakat lássa el. Az igazsághoz tartozik, hogy Lakat Károly nem lelkesedett az egészért. Nem akarta vállalni, csak az én unszolásomra tette. Ő már akkor Tatabányára akart menni. Mégsem bántam meg, hogy egy évig Lakat volt a kapitány. És Lakat is ment...”* – teszi hozzá a szerző.¹⁶ Az új szövetségi kapitány új módszerekkel vágott neki a munkának. A játékosok speciális technikai és taktikai képzéséről a következő jelent meg a *Népsportban*: *„Dr. Lakat Károly elhatározta, hogy edzőtársai segítségével megpróbálja az eddiginél sokkal hatékonyabbá tenni a válogatott ilyen irányú képzését. Elgondolása azért is érdekes, mert nem csak az A-keret összeállításánál számításba jöhető játékosokra gondol, hanem a legfiatalabbakra, az ifikre, az utánpótlás csapatra és az olimpiai válogatottra is.”*¹⁷ Hat munkacsoportot kívánt létrehozni, amelyeknek a vezetői az MLSZ Tanácsadó Testületének tagjai lettek. Minden csoportban tevékenykedett egy szövetségi, illetve megbízott edző. Külön munkacsoport jött létre a kapusok, a szélsőhátvédek, a középhátvédek, a középpályások, a szélsők és a középcsatárok részére. A szakfelügyeletet dr. Lakat mellett Szusza Ferenc, Gellér Sándor és Rudas Ferenc látta el.

Dr. Lakat Károlynak mindössze hat mérkőzés jutott a nemzeti tizenegy kispadján. Három győzelemmel és három vereséggel zárt az egykori mesteredző. A legfájóbb vereséget csapatunk az Egyesült Államok tizenegyével szemben szenvedte el: hazai pályán, a Népstadionban az amerikaiak 2–0 arányban győzték le a mieinket. *„A hetvenes évek magyar labdarúgását, sajnos, a lefelé irányuló tendencia jellemezte. A futball nálunk visszaesett ez összefüggésben áll a bajnokság elposványosodásával, valamint azzal, hogy az edzők hiába követeltek, a létük attól függött, találnak-e partnert az egyesületi vezetésben, vagy sem. Öt perccel vagyunk nulla óra előtt...”* – mondta a mérkőzés után az MLSZ vezető.¹⁸ Ezután már csak két barátságos mérkőzés maradt Lakat számára, a lengyelek és a csehszlovákok ellen. *„Lakat koncepciózus irányító szerepét fenn lehetett volna tartani,*

¹⁵ 1979. július 6-án egy közlemény jelent meg a *Népsport* aznapi számában. *„A Magyar Labdarúgó Szövetség elnökségének javaslatára, az OTSH elnöke Kovács Ferencet – munkájának elismerése mellett – felmentette a szövetségi kapitányi megbízatás alól, egyben dr. Lakat Károly mesteredzőt szövetségi kapitánynak kinevezte. Kovács Ferenc a továbbiakban az MLSZ elnökségének megbízásából szakfelügyelői feladatokat lát el.”*

¹⁶ L. Réti, 1982. 201.

¹⁷ *Népsport*, 1979. október 13.

¹⁸ Dénes–Sándor–B. Bába, 2015. 343.

ha az elképzeléseit, módszereit hosszú távra dokumentálja, de improvizációkra nem lehet felépíteni négy generáció tevékenységét” – foglalta össze Szepesi György a szövetségi kapitány munkáját 1982-ben.¹⁹

1980. május 5-én *Új keretekre, hatékonyabb együttműködésre van szükség!* címmel számolt be a sportnapilap Buda István OTSH elnök sajtótájékoztatójáról, amelyen a labdarúgással kapcsolatos új állásfoglalásról beszélt. Ismételten egy centralizációs folyamatnak lehetünk a tanúi, amikor is a szövetség erőből próbált beavatkozni a sportági mezőben szereplő ágensek életébe. *„Az oktató nevelő munkában egyesületi és szövetségi szinten is meg kell szüntetni az ösztönösséget. A vezető edzők és munkatársaik, a szövetségi kapitány és segítői mérjék fel a magyar labdarúgás lemaradásának okait és a helyi lehetőségekhez alkalmazkodva, a tudományos kutatómunka tapasztalatait messzemenően felhasználva, készítsenek terveket a hátrány ledolgozására. Minden eddiginél nagyobb figyelmet kell fordítani a sportág megfelelő utánpótlásának biztosítására. Az egyesületi és szakosztályi nevelőmunkában következetesen érvényesíteni kell a szocialista erkölcs normáit.”*²⁰ Az OTSH, az MLSZ-szel karöltve rendezni kívánta a sportág bajnoki és kuparendszerét, előírányozták az NB II-es osztályban szereplő csapatok számának csökkentését, a tartalékbajnokság megszüntetését. Továbbá az új állásfoglalás rendelkezett arról, hogy az új bajnokságban – 1981–1982 – csak húszfős játékoskeretekkel dolgozhatnak a klubok. Továbbá akarattal nyilvánítás történt a játékosok jutalmazásának kidolgozására, amitől azt várták, hogy az általános színvonal emelkedéshez, illetve a küzdőszellem fokozásához fog hozzájárulni.

1980 májusában új szövetségi kapitány került a kispadra, Mészöly Kálmán személyében, aki május 31-én a Népstadionban a skót válogatott 3–1 arányú legyőzésével debütált, majd az 1979–1980-as szezont egy osztrákok elleni döntetlennel zárta. 1980 őszen egy győzelem – Svédország ellen Budapesten –, valamint egy döntetlen mellett – Spanyolország ellen a Népstadionban – három vereséget szenvedett el a válogatott. Hazai pályán a szovjetektől, idegenben pedig Ausztriától és az NDK csapatától kapott ki.

1981 elején a válogatott dél-amerikai túrán vett részt. Ennek viszonylagos sikertelensége után Mészöly Kálmán a csapat átalakítása mellett döntött, és hazahívta a Belgiumban profiskodó harminc év feletti játékosok egy részét. A siker nem maradt el, csapatunk 1981. április 15-én Valenciában káprázatos játékkal 3–0-ra verte a spanyol válogatottat. Ez a győzelem adta meg az elkövetkezendő világbajnoki selejtezők alaphangulatát. A selejtezősorozatban a magyar válogatott Luzernban döntetlent játszott Svájc csapatával, majd hazai pályán 68 ezer néző előtt legyőzte az ősi rivális románokat. A norvégok elleni május 20-i oslói győzelem pedig elviselhetővé tette az ezt követő vereséget, amelyet hazai pályán az angoloktól szenvedtek el.²¹ Az 1981–1982-es szezont a Portugáliában lebonyolított két felkészülési mérkőzéssel kezdte a válogatott, ahol előbb 3–0-ra verték a Benficát, majd döntetlent játszottak a Sporting együttesével. Ezt követte két barátságos mérkőzés egy osztrák, illetve kuvaiti klubcsapattal. A selejtezősorozat legnagyobb erőpróbájára 1981. szeptember 23-án került sor Bukarestben, ahol a magyar csapat hősies küzdelem után egy győzelemmel felérő gól nélküli döntetlent harcolt ki a házigazda románok ellen.

¹⁹ L. Réti, 1982. 203.

²⁰ Népsport, 1980. május 5.

²¹ Dénes–Sándor–B. Bába, 2015. 366–370.

A csapat lendületben volt, így a svájci és a norvég válogatott hazai legyőzése nem okozott gondot a Mészöly–Mezey kettős fiainak. Ennek tükrében, a norvégok elleni, október 31-i 4–1-es siker azt jelentette, hogy a magyar válogatott 1978 után ismét ott lesz a világbajnokságon. Mészöly Kálmán a Népsport másnapi számában boldogan foglalta össze érzéseit: „*Mi mást mondhatnék még, minthogy végtelenül boldog vagyok, a feladatot, amelyet egy évvel ezelőtt segítőtársaimmal vállaltunk – teljesítettük*”.²²

A válogatott szereplésének rövid áttekintése mellett szükségesnek látjuk, hogy a sportági mező feltérképezésének érdekében röviden összefoglaljuk az argentinai szereplés után soron következő magyar bajnoki szezonok jelentősebb eseményeit is.

Az 1978–1979-es hazai bajnokságnak 18 csapatos NB I-es és három csoportos NB II-es mezőny vágott neki. Három fordulóval a bajnokság befejezése előtt már eldőlt a bajnoki cím sorsa, miután az Újpesti Dózsa csapata hazai pályán legyőzte a DVTK együttesét, és ezzel behozhatatlan előnyre tett szert. Az újpestiek egyébként 1969 eleje és 1979 nyara között tizenegy megrendezésre kerülő bajnokságból kilencet megnyertek. A szezon végén a Ferencváros és némi meglepetésre a Diósgyőr együttese állhatott fel a dobogóra. A Magyar Népköztársasági Kupa döntőjét a Rába ETO csapata nyerte, miután Szabó Ottó góljával, 1–0 arányban legyőzték a Ferencvárost a Népstadion hatezer nézője előtt.²³

Az 1979–1980-as szezonban tovább folytatódott a fővárosi csapatok hegemoniája. Az őszi fordulók után a Honvéd nyújtotta a legjobb teljesítményt. Tichy Lajos csapata 17 mérkőzésből 23 pontot gyűjtött. A szezonvégi elszámolásnál a kispesti csapat 48 bajnoki pontot szerezve lett magyar bajnok. Érdekeség, hogy a 18 csapatos bajnokságban eddig nem lehetett ilyen kevés szerzett ponttal a bajnoki címig eljutni. Az 1976-tól 1980-ig terjedő időszakban a négy nagy fővárosi klub térnyerése tovább erősödött, hiszen 1976-ban az FTC, 1977-ben a Vasas, 1978-ban és 1979-ben az Újpesti Dózsa, míg 1980-ban a Budapesti Honvéd hódította el a bajnoki címet. A dobogó két alsóbb fokán ebben a szezonban az Ú. Dózsa és a Vasas osztozott. A Magyar Népköztársasági Kupa azonban ismét vidékre került, miután a DVTK a veszprémi döntőben 3–1-re legyőzte a Vasas gárdáját.²⁴

Az 1980–1981-es bajnokságban a szezon elején még esélytelennek tartott Ferencváros okozta a legnagyobb meglepetést. Ebben a kiírásban fordult elő először, hogy az egyesületeknek 20 fős keretből, illetve ifjúsági korú tehetségéből és néhány a „méltányossági keretbe” felvett játékosból kellett gazdálkodnia a szezon során, így ebben az idényben a korábinál kevesebb, mindössze 388 játékos lépett pályára az élvonalban. A végelszámoláskor az 51 bajnoki pontot gyűjtő Ferencváros mögé a Tatabányai Bányász együttese zárkózott fel, története során először ezüstérmet szerezve a hazai pontvadászatban. A harmadik helyen a Vasas együttese zárt, amelyik június 21-én a DVTK-t legyőzve megszerezte a bajnoki bronzérem mellé a Magyar Népköztársasági Kupa elsőségét is.²⁵

A korszak magyar labdarúgásának nemzetközi megítélése tekintetében fontos, hogy felszínesen összegezzük a klubcsapataink nemzetközi kupákon való szereplését is, illetve említést tegyünk a külföldön munkát vállaló játékosok karrierjének indulásáról.²⁶

²² Népsport, 1981. november 1.

²³ Dénes–Sándor–B. Bába, 2015. 310–313.

²⁴ Uo. 335–337.

²⁵ Uo. 359–363.

²⁶ 1979. augusztus 17-e után vált érvényessé az MLSZ rendelete, amely lehetőséget nyújtott szocializmus-

Az Újpesti Dózsa az 1978–1979-es Bajnokcsapatok Európa Kupa sorozatában már az első fordulóban elvázott a csehszlovák Zbrojovka Brnóval szemben. A Kupagyőztesek Európa Kupájában a Ferencváros a második fordulójáig jutott, miután a svéd FF Kalmar kiverése után az 1. FC Magdeburg idegenben lőtt góljával megállította a zöld-fehéreket. Az MTK csapata az UEFA kupában a temesvári Politechnika ellen verezett el már az első fordulóban. A Bp. Honvéd viszont kitűnően szerepelt ugyanebben a sorozatban, hiszen a török Adanaspor és az előző fordulóban az MTK-t búcsúztató Politechnika Timisoara után a világhírű Ajax Amsterdamt is búcsúztatta az UEFA-kupában. A legjobb nyolc között azonban a nyugatnémet MSV Duisburg már túl erősnek bizonyult Tichy Lajos alakulatának, és a hazai vereség után az idegenbeli győzelem is csak sovány vigaszt nyújthatott a kispestiek számára. Idegenben lőtt góllal a németek jutottak a legjobb négy közé.²⁷

Az 1979–1980-as szezonban a BEK-ben a Dózsát az első fordulóban ismét egy csehszlovák csapat ütötte el a továbbjutástól, ezúttal a Dukla Praha. Az UEFA-kupában a Ferencváros a Lokomotív Szófiával szemben verezett el. A DVTK szintén az UEFA-kupában a bécsi Rapid kiverése után a skót Dundee Unitedet búcsúztatta kettős győzelemmel, a harmadik körben azonban a nyugatnémet Kaiserslautern, a diósgyőri 0–2 után, hazai pályán 6–1-re verte a borsodiakat, kettős győzelemmel továbbjutva. A KEK-ben a Rába ETO-t a későbbi negyedöntős Juventus búcsúztatta egy erősen „véleményes” mérkőzésen.²⁸

Az 1981–1982-es szezon BEK-sorozatában a Bp. Honvéd képviselte a magyar színeket. A máltai FC Valetta legyőzése nem okozott gondot a kispestieknek, a kupainduláshoz szükséges selejtező mérkőzésen. Az első fordulóban már egy igazi európai nagycsapat volt a Honvéd ellenfele, de Tichy Lajos együttese Bodonyi Béla és Nagy Antal góljaival 2–0 arányban győzött Lisszabonban a Sporting ellen. Hazai pályán megismételve a bravúrt – Dajka László góljával – szintén diadalmaskodtak. A következő fordulóban a Real Madrid jutott ellenfélül a kispestieknek. A madridi 1–0-ás reményt keltő vereség után azonban a királyi gárda Budapesten is győzni tudott 2–0 arányban, így a Honvéd búcsúzni kényszerült a további kupaküzdelmektől. A KEK-ben a DVTK a skót Celtic, az UEFA-kupában a Vasas a portugál Boavista, míg szintén az UEFA-kupában az Újpesti Dózsa a Real Sociedad ellen verezett el már az első fordulóban.²⁹

„Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy 1979. augusztus 17. mérőpontja lett a magyar labdarúgás történetében. Akkortól vált érvényessé az 1947 óta az első, a szocializmusból törvényesen a profi világba kiengedett magyar válogatott játékos szerződése.” – írja Dénes Tamás a *Szocialista profizmus* című tanulmányában. A szocialista „félprofizmusból” először legálisan kiserződött idegenlégiósunk Bálint László volt, aki az OTSH-n keresztül a belga FC Bruges csapatához igazolhatott, és mindjárt az első kint töltött idényében bajnoki címig jutott csapatával.³⁰ 1980 nyarától, újabb három játékos szerződhetett legálisan külföldre. Fazekas László és Müller Sándor Belgiumba, míg a diósgyőri Salamon József a

ból törvényesen a profi világba kiserződő magyar válogatott játékosok számára, hogy nyugaton próbálják a karrierjüket folytatni.

²⁷ Dénes–Sándor–B. Bába, 2015. 326–328.

²⁸ Uo. 351–352.

²⁹ Uo. 375–376.

³⁰ Dénes–Sándor–B. Bába, 2015. 348–349.

görög PAOK Szalonikihez. A szezon végén Bene Ferenc Finnországba, Dunai II Antal és Pusztai László Ausztriába szerződhetett.³¹

„Közép-Európa egyik legszebb sportlétesítményét, a Rába ETO stadiont 1977 júniusában az Úttörő Olimpia országos döntőinek megnyitójával avatták fel. A színpompás eseményen telt ház volt, 24 ezren foglaltak helyet a lelátókon.” – írja Pálfalvi Gábor a *Futball láz* című könyvében.³² Az 1978–1979-es bajnokságot a győri csapat a Pécsről szerződtetett rutinos trénernek számító Kovács Imre vezetésével kezdte meg. Ebben az évben győriek a népköztársasági kupa megszerzése mellett a jónak mondható hatodik helyen végeztek a bajnokságban. A szezonvégi értékeléskor így írt a *Népsport* a csapatról: „Kezdetben Kovács Imre is sokat kesergett a szűk és szürke játékosállomány miatt, de amikor végérvényessé vált, hogy a »főzéshez« nem bővül a »nyersanyagválaszték« gyorsan felismerte az egyetlen lehetőséget: bátran nyúlt a saját »terméshez«, az utánpótláshoz.”³³

Az 1979–1980-as szezont jól kezdték a győriek, a nyolcadik forduló után a csapat a dobogó harmadik fokáról várta a folytatást. Közben a nemzetközi porondon is bemutatkoztak. Október 3-án a KEK-ben a Juventus gárdáját fogadták. A torinói 2–0-s vereség után Győrben már a 23. percben ledolgozták a hátrányukat. A 48. percben a győri Pozsgait Muro spanyol játékvezető kiállította, egy törlesztés után. Ezt követően az olaszok az 52. percben Causio góljával szépítettek. Ez maradt a végeredmény is, így az ETO 22 ezer néző előtt búcsúzni kényszerült a kupától. Pozsgai kiállítása egyébként nagy vihart kavart Győrben, és némileg szembeállította a csapat vezetőségét Kovács Imre edzővel. Pozsgait tízezer Ft-ra büntették a klubon belül. A határozatot a játékos nem volt hajlandó átvenni Koós László pályaedzőtől, így később Szániel János, Kovács Imre és dr. Tóth Lajos a csapat előtt adta át azt Pozsgainak. A játékos ezúttal sem vette át a határozatot, hanem „minősíthetetlen hangnemben” bírálta a szakosztály vezetését. A szabálytalanságot a fegyelmi bizottság hatáskörébe utalták. „Az október 5-i rendkívüli szakosztály-vezetőségi ülésen én javasoltam a tízezer Ft-os büntetést. Az azt követő fejleményekkel azonban már nem lehetett egyetérteni.”³⁴ – írja Görgényi István egykori kiváló vízilabdázó az „*Itt a piros, hol a piros*” című könyvében, Kovács Imrére, a csapat akkori trénerére utalva. Az őszi szezon végén felmerült Kovács Imre távozásának lehetősége, de ezt Szániel János cáfolta. „Sem a Rába ETO vezetése, sem pedig Kovács Imre nem kívánja, hogy az 1981. július1-ig szóló szerződést felbontsák. Az ügyvezető elnök és a szakvezető is hangsúlyozta, hogy a jobb eredmények eléréséért mindent megtesznek.”³⁵ A csapat a szezon végére a tizenharmadik helyre süllyedt vissza a tabellán.

³¹ Az 1981–1982-es szezonban már egy sor magyar játékos szerepelt a belga élvonalban, többek közt Kocsis István, Tóth András, Mucha József, Martos Győző és Kozma Mihály mellett az országot illegálisan elhagyó Magyar István játszott Belgiumban. Mindeközben több, az országot disszidensként elhagyó magyar játékos is szerepelt szerte a világban. Ladinszky Attila és Kú Lajos Belgiumban – majd később Kú Észak-Amerikában és Ausztriában –, Harsányi László, Hegyi Gyula, Horváth József, Kottán György, Molnár Tibor, Krémer Károly, Strenicer Jenő, Tarnóczi Sándor, Tóth Zoltán, Visnyei Gyula pedig az Egyesült Államok (NASL) bajnokságában kereste a kenyerét.

³² Pálfalvi, é. n. 14.

³³ *Népsport*, 1979. július 11.

³⁴ Görgényi, 1985. 98.

³⁵ *Népsport*, 1979. december 6.

Az 1980–1981-es kiírásban a Rába ETO előző évi szerepléséhez képest valamit javított, és a 11. helyen zárta a bajnokságot. Közben a közönség fokozatosan elpártolt a csapat mellől, ezt az is mutatja, hogy a szezon utolsó hazai mérkőzésére – a Dunaújváros ellen – már csak 1500 néző váltott jegyet. *„Szereplésünk nem volt kiegyensúlyozott. Az összesen 20 mérkőzésen csak 15, tavasszal 14 találkozón 16 pontot gyűjtöttünk. Minden területen léptünk valamit előre, de jelentősebb mértékben csak az idegenbeli mérkőzéseinken alkalmazott taktikai és várt játékfegyelem valósult meg (...) Átlagon felüli teljesítményt Magyar, Hannich és Onhausz nyújtott. Elégedetlen vagyok Pölöskei, Póczik és Palla teljesítményével, hisz amit nyújtottak, annál jóval többre képesek. Vegyes benyomást keltett Csonka, Pardavi és Szabó.”* – foglalta össze a szezonbeli szereplést a vezetőedző.³⁶ A bajnokság lezárását követő időszakról Szániel János a Rába ETO akkori ügyvezető elnöke a következőt nyilatkozta Pálfalvi Gábornak: *„Felmerült a gondolata annak, hogy esetleg még egy évre meghosszabbítjuk Kovács Imre vezetőedző szerződését, ezt a csapatkapitánnyal is megbeszéltük. Végül mégis úgy döntöttünk, az ő egyéni és a csapat érdekének is jót tesz, ha szerződés hosszabbításra nem kerül sor.”*³⁷

A *Népsport* június 24-i számában jelent meg egy cikk arról, hogy Kovács Imre nem marad Győrben, és mindeközben Verebes József is távozik a Videoton kispadjáról: *„Újabb edzőváltásról kaptunk hírt. Kovács Imre, a Rába ETO vezető edzője távozik Győrből, hároméves szerződése lejárt. Verebes Józsefet egyéves szerződése a Videotonhoz köti, de az egyesület és a vezető edző kölcsönösen megegyezett a szerződésbontásban. Indok: a csapat menedzselésével kapcsolatos kérdésekben nem tudtak szót érteni. A csapat új vezető edzője: Szentmihályi Antal.”*³⁸

Verebes szerződésbontása a Videotonnál egy jól sikerült bajnoki szezon után következett be. A székesfehérváriak az 1980–1981-es bajnokságban a 4. helyen végeztek úgy, hogy ősszel elsőként fordultak a tavaszi idényre. Az eseményekre Verebes így emlékezett, a Koltay Gáborral készült beszélgetés során: *„(...) hiszen fél év után, amikor mindenkit megvertünk és az első helyen voltunk, többen megkérdezték a csapatból, hogyan lehet, hogy a 14. helyezettől több prémiumot kap, mint mi. Mondtam, hogy be kell menni a vezérigazgatóhoz. (...) Sajnos, a beszélgetés nem volt előkészítve, mi teljesen jogosan a felmutatott eredmény után kértünk. Nem értünk el semmit, erkölcsileg megsemmisültünk. (...) Egyéves szerződés volt, ezt felbontottuk, mert pontosan tudtam, hogy a következő évben, mint motiváló tényező én már nem leszek elég ahhoz, hogy ugyanilyen, vagy még jobb eredményt tudjunk elérni.”*³⁹ A győri vezetők még a szezon befejezése előtt elkezdték a tárgyalásokat több neves szakemberrel. Kovács Ferenc volt az első számú jelölt, ám őt még érvényes szerződés kötötte a DMVSC csapatához, csakúgy, mint az egykori szövetségi kapitányt, Lakat Károlyt Tatabányához. Szócs János, a PMSC trénera Győr helyett Zalaegerszeget választotta következő állomás helyül, míg Hidegkúti Nándorral, az egykori győri sikeredzővel az anyagiakban nem tudtak megállapodni. Ezek után kezdődtek meg a tárgyalások az akkor mindössze 40 éves Verebes Józseffel. Végül a tréner 1981. július 13-án költözött Győrbe, miután aláírta az új szerződés-

³⁶ *Népsport*, 1981. június 21.

³⁷ Pálfalvi, é. n. 15.

³⁸ *Népsport*, 1981. június 24.

³⁹ Koltay, 1987. 63–64.

sét.⁴⁰ „Szakmai hozzáértése, tett- és bizonyításvágya ismert volt, mint ahogy az is: a 'nehéz edzők' kategóriájába tartozik. Végül is, amikor kölcsönösen egyeztetjük elvárásainkat és ígéreteinket, kétéves szerződést kötött vele az egyesület.”⁴¹ – nyilatkozta Szániel.

Verebes József július 13-án megtartotta az azóta legendássá vált székfoglalóját: „Jól jegyezzék meg – mondja –, mindent el tudok viselni, csak a gyáva játékosokat nem. A Rábánál nem ismerek jobb csapatot jelenleg.”⁴² Így emlékezett erre a történetre Hajszán Gyula, a csapat játékosa: „Bejött az öltözőbe és kijelentette, hogy ennél a csapatnál nincs jobb Magyarországon. Persze nevtünk rajta. De aztán két évig igaza lett.”⁴³ A csapat akkori állapotára jellemző volt, hogy Póczik József fél éve sérüléssel bajlódott, el akarták cserélni, Mile Sándor már öregnek számított, Glázer Róberttel együtt. A fiatal Pölöskei Gábor akkor igazolt a Ferencvároshoz, a Videotonból Győrbe került Burcsa Győző pedig már a csapattal edzett, de fél évig még nem játszhatott az átigazolását övező viták miatt.

Az első bajnoki fordulóra 1981. augusztus 14-én került sor. A Verebes József vezette Rába ETO csapata az élvonalbeli újonc Ózdi Kohász otthonába látogatott. 15 ezer szurkoló fogadta Borsodban a győrieket. „Órákkal a mérkőzés megkezdése előtt valóságos népvándorlás volt Ózdon (...) Vagy 15 ezren ülhetek már a lelátón, amikor dr. Almásy József az OKSE társadalmi elnöke, a gyár vezérigazgató helyettese köszöntötte a közönséget, átadva rendeltetésének az új pályát.”⁴⁴ A vendégek, a Kiss-Csonka, Hlagyvik, Hannich, Magyar-Pardavi, Mile, Póczik-Szabó O., Gyurmánczy, Hajszán összeállítású csapattal kezdtek. Csereként szóhoz jutott még Glázer és Onhausz is. A mérkőzést 3–1-es félidő után 4–3-ra az ózdiak nyerték. A mérkőzés után Verebes így értékelt a *Népsport* hasábjain: „Ennyi helyzetet büntetlenül nem lehet kihagyni, »úttörő gólok« kaptunk.”⁴⁵ A találkozó érdekessége volt, hogy akkor még a későbbi középpályás Hannich Péter beállást játszott, Pardavi Károly pedig jobboldali középpályásként szerepelt.

Augusztus 22-én került sor a hazai bemutatkozásra a Tatabányai Bányász ellen Győrben, ahol 9 ezer néző tekintette meg élőben a mérkőzést. Időközben megoldódott Szentés Lázár átigazolása – a ZTE csak hosszas huzavona után adta ki a labdarúgó játékjogát –, így ő ezen a találkozón debütált a Rábában. Nem is akárhogyan! Három gólt szerezve nyolcas osztályzatot kapott a *Népsport* tudósítójától. A középcsatár egyébként ezen a mérkőzésen izomhúzódással játszott végig a kilencven perctet. „Az 5-3 arányú győri győzelemmel a Tatabánya ritka sorozata szakadt meg, ugyanis 1980. december 13-a óta nem kapott ki.”⁴⁶

„Győrött, régen látott, élvezetes, jó iramú, eseményekben és gólokban gazdag, küzdelmes mérkőzést hozott a két szomszédvár találkozója.” – írta Havasréti Béla, a *Népsport* győri tudósítója.⁴⁷ „Nagyszerű mérkőzésen igen erős ellenfelet győztünk le.” – lelkendezett Verebes a meccs után.⁴⁸ A másnapi *Népsportban* már többet megtudhatunk a Verebes

⁴⁰ Pálfalvi, é. n. 16–17.

⁴¹ Koltay, 1987. 69.

⁴² Pálfalvi, é. n. 18.

⁴³ Koltay, 1987. 155.

⁴⁴ *Népsport*, 1981. augusztus 15.

⁴⁵ *Népsport*, 1981. augusztus 15.

⁴⁶ Pálfalvi, é. n. 23.

⁴⁷ *Népsport*, 1981. augusztus 23.

⁴⁸ *Népsport*, 1981. augusztus 23.

féle új játékrendszerrel: „Kértem a szoros emberfogást, a sok mozgást, a letámadásos játék alkalmazását, a töretlen küzdőszellemet.”⁴⁹ Ezt követően, a Szeged elleni idegenbeli 4–1-es sikerre a közvélemény is felkapta a fejét. Szeptember 2-án már a mérkőzés után nyilatkozta Verebes: „Megpróbáltam elhíttetni a játékosokkal: igenis képesek végrehajtani az újat, az előremutatót. Az eredmények, úgy hiszem, igazolják, hogy sikerült...”⁵⁰

A következő játéknapon a ZTE hazai legyőzése azt jelentette, hogy a csapat négy forduló után 15 rúgott góllal a tabella élére került. Ezt a mérkőzést követte az első fiasco. Szombathelyen 12 ezer néző előtt a Haladás kiütötte a győrieket. A mérkőzés után Verebes sokatmondóan nyilatkozott: „Kilenc emberrel nem lehet mérkőzést nyerni.”⁵¹ Az összecsapáson mérsékelt teljesítményt nyújtó Kiss kapus és Onhausz végleg leírta magát az edzőnél. A csapat vezetői új hálóőr után néztek, és a Vasas elleni soron következő bajnokin szeptember 12-én már a második számú hálóőr, Palla Antal védte az ETO kapuját. Ezen a mérkőzésen a győriek kényszerű megoldásként tovább változtattak hadrendjükön. Három védővel, négy középpályással és három támadóval játszottak. A formaingadozással küszködő Onhausz helyett Csonka játszott középhátvédt. A csapatban egyébként Glázer Róbert és Magyar Lajos a 275., míg Csonka Gyula a 100. bajnoki mérkőzését játszotta aznap. A találkozón Zombori Sándor góljára a győriek Hajszán, Hannich és Glázer góljaival válaszoltak, így 3–1-es győzelmet arattak. „Az első félidőben nagy hibaszázalékkal játszottunk. A szünet után óriási akarttal küzdött a gárda, és ez ellen a Vasasnak nem volt orvossága.”⁵² – nyilatkozta Verebes a meccs után.

A következő bajnoki mérkőzésen ismét új kapus mutatkozott be a győrieknél, Kovács László személyében. Kovács hosszú átigazolási bonyodalmak után kerül Győrbe: „Másfél esztendő kényszerű-törvényszerű mérkőzésszünetet követően állt újra kapuba a Videoton egykori többszörös válogatott játékosa, miután már-már tengeri kígyóvá bonyolódó átigazolási ügyének végére pont került.”⁵³ A mérkőzést az ETO egyébként két lesnek tűnő góllal 3–1-re elveszítette. „A második újpesti gólt kétszeres lesállás előzte meg, ezzel ment el a mérkőzés...”⁵⁴ – mondta Verebes a találkozót követően.

1981. október 4-én presztízsmérkőzés következett Verebes számára, hiszen hazai pályán a mester egykori csapatát, a Videotont fogadták. Pardavi és Glázer sérülése miatt ezen a mérkőzésen is változtatni kellett az összeállításon, és a fiatal Szijjártó került be a csapatba a beállós posztján. 12 ezer néző előtt a hazaiak gólparádét rendeztek. Hajszán, Hannich, Szabó Ottó, illetve Szentés két góljával, 5–1-re legázolták a Videotont. A mérkőzés után Verebes a rá jellemző könnyedséggel nyilatkozta: „Ezen a mérkőzésen én csak nyerhettem – és nyertem is!”⁵⁵

⁴⁹ Népsport, 1981. augusztus 24.

⁵⁰ Népsport, 1981. szeptember 2.

⁵¹ Népsport, 1981. szeptember 6.

⁵² Népsport, 1981. szeptember 13.

⁵³ Népsport, 1981. szeptember 28.

⁵⁴ Népsport, 1981. szeptember 28.

⁵⁵ Népsport, 1981. október 5.

Egy nem várt vereséget hozott a folytatás Budapesten a Volán ellen, majd Nyíregyházán az utolsó percben kapott góllal játszott döntetlent az ETO. *„Tíz másodperc alatt elveszítettünk egy pontot”*⁵⁶ – summázta Verebes a nyíregyházi mérkőzés után.

Október 24-én a DVTK látogatott Győrbe, ahol a hideg időjárás miatt alig 4 ezer néző váltott jegyet a mérkőzésre. A találkozót 7–1 arányban nyerte az ETO úgy, hogy Hannich Péter egymaga három gólt szerzett. Ezt követően november elején, Csepelen győzött a Rába, majd a hónap 12-én a Békéscsabát fogadta Győrött. A csabaiak a mezőnyből egyedülként pontot raboltak az indiszponáltan játszó ETO-tól. *„A Békéscsaba ezúttal azt játszotta, amit ilyen helyzetben, egy ilyen mérkőzésen egy csapatnak játszania kell. Területet védtek, valósággal beásták magukat kapujuk előterébe, még a középpályások is beékelődtek a védőfalba, s a győri támadások idején Pásztor is hátrahúzódott és zavaró »repüléseket« végzett.”*⁵⁷ – írta a Népsport a békéscsabai siker receptjének kulisszatitkairól. *„Nagy hibaszázalékkal játszottunk.”*⁵⁸ – foglalta össze a mérkőzésen látottakat Verebes József.

A Békéscsaba elleni döntetlen után a győriek vereséget szenvedtek egy szoros mérkőzésen Debrecenben, így az őszi szezon 14. fordulója után a hatodik helyről várták a folytatást. A debreceni mérkőzésen mutatkozott be a vendégek új középpályása, Burcsa Győző. November 25-én a Ferencváros csapata látogatott a Kisalföldre, ahol Szabó Ottó két góljával nyertek a hazaiak 15 ezer szurkoló előtt. 1981. november 28-án, a következő fordulóban Pécsen játszott először az ETO abban a klasszikus felállásban, amelyiket azóta is *„Aranycsapat”* névvel illetnek Győrben. A Kovács–Csonka, Hlagyvik, Mile, Magyar–Hannich, Póczik, Burcsa–Szabó, Szentes, Hajszán összetételű együttes 2–1-re győzte le a pécsieket. Az őszi szezon utolsó mérkőzését december 2-án játszotta a Rába hazai pályán, ahol a Bp. Honvéd csapatát verték 1–0 arányban. Ez volt egyébként a 65. Rába–Bp. Honvéd mérkőzés. A 22 Honvéd győzelem mellett a győriek mindössze 14-szer tudtak nyerni, legutoljára az 1973–1974-es szezonban.⁵⁹ A másnapi a sportújság *„A győri 1–0 kulisszatitkai”* című írásában Verebes így elemezte a győzelemhez vezető utat: *„Számítottam arra, hogy a kispestiek négy középpályással játszanak, ezért külön kértem a széleken való támadásvezetéseket, a Honvéd-középpályások és védők mögé kerülés kierőszoakolását, a labda nélküli sok mozgást, a tudatos váltások alkalmazását.”*⁶⁰

1981 telén három tavaszi mérkőzést hozott előre a Magyar Labdarúgó Szövetség a közelgő világbajnokságra való készülődés miatt. December 5-én a győriek gólparádét rendeztek az Ózdi Kohász ellen. 6 ezer néző előtt Szentes három, Burcsa kettő, illetve Magyar, Szabó, Hajszán és Hannich góljaival 9–2-re ütötték ki a borsodiakat. December 7-én a sportlap tudósítója Szentes Lázárt kérdezte arról, hogy mi a titka a csapat gólérzékenységének. *„Nálunk nemcsak mi, csatárok, hanem a középpályások is, sőt a szélsőhátvédek is a támadásokat segítik. Aztán ha ellenfeleink, mint legutóbb az ózdiak, elkövetik azt a hibát, hogy kitámadnak, mi azonnal résen vagyunk. Ha teret kapunk, kihasználjuk, támadásban számbeli fölénybe kerülünk.”*⁶¹ Gól nélküli döntetlennel ért véget a Tatabánya elleni

⁵⁶ Népsport, 1981. október 18.

⁵⁷ Népsport, 1981. november 12.

⁵⁸ Népsport, 1981. november 12.

⁵⁹ Népsport, 1981. december 3.

⁶⁰ Népsport, 1981. december 4.

⁶¹ Népsport, 1981. december 7.

találkozó december 12-én. A dunántúli örökrangadó – ahogyan a *Népsport* beszámolt róla – igazságos döntetlennel zárult. December 16-án ért véget a hosszúra nyúlt szezon. A győriek ezen a napon ismét gólparádét rendeztek, ezúttal a SZEOL AK volt a szenvedő fél. A mérkőzés 8–0-s hazai győzelemmel ért véget. Verebes a Győrben megvalósított holland stílusban látta siker kulcsát: „*Ez a hollandos ízű játék speciális, labdás foglalkozásokat igényel. Gondolom mindenki látta, hogy a mérkőzéseken mennyit futnak a játékosok, hogy a labdával is milyen gyorsak.*”⁶² Ahogyan a *Népsport* karácsonyi számában is mondja: „*Nos a Rábának kialakulóban van egy új arca, egy olyan játékmódja, amelyet akkor is fel lehetne ismerni, ha a csapat történetesen nem zöld színű mezben játszana.*”⁶³

„*Derűs idény Győrött*” címmel jelent meg a *Népsport* 1982. január 9-i számában Szániel János értékelése a tavaszi szezon elvárásairól: „*Továbbra is nagyon jól akarunk szerepelni, s az a célunk, hogy jogosultságot nyerjünk valamelyik nemzetközi kupában való indulásra. Erre kétféleképpen van lehetőségünk. Vagy az első három között végezni, vagy megnyerni az MNK-t. Ez a kettős cél szabja meg a további feladatainkat.*”⁶⁴ A *Népsport* szokásos „posztontkénti” rangsorában – amit a szezon közbeni átlagosztályzatokból állítottak össze – a középső középpályások között Póczik József, míg a középcsatárok között Szentés Lázár végzett az élen a hazai mezőnyben. Póczik egyébként a hosszúra nyúlt szezon során 20 mérkőzésen 1756 percet játszott új szerepkörében, kitűnően védekezett, és remekül támadott. Az őszi folyamán középpályás létére hat gólt szerezve igazi karmesterré nőtte ki magát. A csapat sikereire az is jól rávilágít, hogy ismét igény mutatkozott arra, hogy újra alakuljon az ETO Baráti Kör. A szervezést a megye és a város gazdasági, politikai vezetői egyaránt támogatják – számolt be róla a *Labdarúgás* című havilap. „*Első ténykérdésként – a régműlthoz hasonlóan – a városban egy szervező irodát kívánnak nyitni, ahol a tagdíjakat fizethetik be a szurkolók, és itt szerezhetik majd be a Rába ETO egyéb propaganda- és tájékoztató anyagait, kiadványait és emléktárgyait.*”⁶⁵

A bajnoki szezon tavaszi rajtja Zalaegerszegen indult a győriek számára. Tíz autóbussznyi vendégszurkoló kísérte el a csapatot, kitűnő hangulatot teremtve. Némi meglepetésre a gárda a támadók gólképtelensége miatt 1–0-s vereséget szenvedett. „*A második 45 percben, mindkét csapat óriási akarattal játszott, csak úgy szikrázott a pálya a kemény beleme-nésektől, de le kell szögezni, durvaságról szó sem volt!*”⁶⁶ – írta a *Népsport* a meccs utáni értékelésében. Ennek némileg ellentmond Verebes másnapi nyilatkozata a sportújság hasábjain: „*Ha a játékosok megengedik, amit Szentessel és általában a játékosaimmal műveltek, néhány hét múlva nem lesz épkézláb játékos a pályákon.*”⁶⁷ Verebes verbális bajvívása – az újpesti vereség után, amikor két lessgólt kért számon a bírónak – tovább folytatódott a játékosokkal szemben.

A klub történetének 1000. NB I-es mérkőzését az ETO a Haladás ellen vívta 12 ezer néző előtt Győrben. Az ősszel elszenvedett súlyos vereség miatt a győrieknek különösen fontos volt ez a mérkőzés. A Győr sok kétséget nem hagyva sima 3–0-s győzelmet ara-

⁶² Pálfalvi, é. n. 35.

⁶³ *Népsport*, 1981. december 24.

⁶⁴ *Népsport*, 1982. január 9.

⁶⁵ *Labdarúgás*, 1981. augusztus 15.

⁶⁶ *Népsport*, 1982. február 28.

⁶⁷ *Népsport*, 1982. március 1.

tott. Március 6-án, a Vasas vendégeként 1–1-es döntetlent értek el úgy, hogy Hannich Pétert törlesztésért Bártfai játékvezető a 85. percben leküldte a pályáról. Ez nem ígérkezett jó ómennek a soron következő hazai bajnoki előtt a győriek számára, amelyen az egyik legnagyobb fővárosi rivális, az Újpesti Dózsa volt a vendég. 16 ezer néző fogadta a fővárosiakat a Kisalföldön, annak ellenére, hogy a televízió élőben közvetítette a mérkőzést. A rangadó előtti hangulatról így írt Pálfalvi Gábor: *„Az ünnepi matinéra másfél órával a kezdés előtt megindult a szurkolók áradata. Újpesti és győri fiatalok dobokkal, kereplőkkel és zászlókkal felszerelve, hangpárbajt vívtak a Lenin úton.”*⁶⁸ A mérkőzést az ETO nyerte 2–0-ra, és még azt a luxust is megengedhették maguknak a hazaiak, hogy Burcsa és Hajszán góljai után a hajrában Szentes tizenegyest hibázzon.

Március 20-án a Rába az éllovas Videoton otthonába látogatott. Ez a mérkőzés többek számára – az eredményen kívül is – presztízserővel bírt. Burcsa Győző viharos távozása Székesfehérvárról, valamint az, hogy pár hónappal azelőtt Verebes József még a fehérváriak mestere volt, tovább fokozták az érdeklődést. 15 ezer néző tekintette meg a helyszínen a vidéki rangadót. A tribünön helyet foglalt Szepesi György MLSZ-elnök és Mészöly Kálmán szövetségi kapitány is.⁶⁹ Csongrádi Ferenc két góljával a Videoton már a 9. percben kétgólos előnyre tett szert, amin Hannich a 30. percben értékesített büntetőjével tudott egy kicsit kozmetikázni. Hannich a 41. percben a Szentes lökéséért megítélt büntetőt viszont elhibázta, nem úgy, mint Mile, aki a 73. percben egy újabb tizenegyesből egyenlített, így beállítva a 2–2-es végeredményt. A találkozó iramáról mindennél többet mond a Fehérvárra látogató szövetségi kapitány mérkőzés után tett nyilatkozata: *„Ezért a mérkőzésért érdemes volt lejönni Székesfehérvárra.”*⁷⁰ A zalaegerszegi találkozó után újra előjött a túlzottan kemény, már-már durva játékról megjelenő diskurzus. Ezúttal Szentmihály Antal, a fehérváriak trénera fakadt ki: *„Arra igazán nem számítottam, hogy saját pályánkon összerugdossák játékosainkat. Úgy látszik, felül kell bírálnom azokat az erkölcsi normákat, amelyeket a csapat elé állítottam, mert így mi hátrányos helyzetbe kerülünk.”*⁷¹ Két sikeresen megvívott rangadó után a Volán és a Nyíregyháza legyőzése hazai pályán nem okozott gondot a győrieknek. A közlekedéseiket 4–2-re, a NYVSC-t 3–1-re verték. A Volán elleni mérkőzés után az ETO átvette a vezetést a bajnoki tabellán.

Mindeközben a *Népsport* *„Vitatkozzunk rajta!”* című rovatában egy hosszú írás jelent meg Borbély Pál tollából. Ez azért is fontos, mert a korszak átigazolási és az utánpótlásnevelési kérdéseiről tudunk meg belőle többet. (A győrieket a következő szezonban ez a kérdés mélyen érintette, hiszen a közelgő BEK-szereplés előtt nem tudták kellőképpen megerősíteni csapatukat, amiért többen és több fórumon az MLSZ-t tették felelőssé.) A nyugati profi világgal kapcsolatos összehasonlításának kontextusában írja a szerző: *„Aki nem tud dollár tízezrekért tehetségeket eladni, az csödbe megy... Magyarországon ezzel szemben jó néhány területi csapat bázisának több sportra fordítható pénze van, mint az NB I bajnokjelöltjeinek.”*⁷² Ezzel a mondattal a szerző utalást tett arra, hogy nyugaton az egyesületek valamilyen szinten önfenntartók, és nem függenek az államtól vagy az álla-

⁶⁸ Pálfalvi, é. n.38.

⁶⁹ Uo. 40.

⁷⁰ Népsport, 1982. március 21.

⁷¹ Népsport, 1982. március 22.

⁷² Népsport, 1982. április 10.

mi pénzekkel sáfárkodó bázisvállalatoktól. Érdekes, hogy bizonyos egyesületek „erőből” való igazolásait – amelyek sokáig jellemezték a sportági mezőben való, sok esetben politikai súlyukat – a múlt távoli eseményének tekintette: „A felszabadulás után évekig magas rangú patrónusok segítették az élcapatok megerősödését. Ez a gyakorlat egyértelmű sikert csak egyszer – Kocsiséknak a Bp. Honvédhoz igazolásakor – eredményezett.”⁷³ Kérdésként merült fel az 1980-as évek átalakuló gazdasági viszonyai mellett, hogy melyik egyesület mennyit tudott áldozni és milyen körülmények között az átigazolásokra. Nem volt mind-egy ugyanis, hogy egy csapat mögött társadalmi bázis állt, vagy pedig egy, az 1980-as évek elejére megerősödött bázisvállalat: „Többek között létjogosultságát vesztené a Vasas, az MTK-VM, a Bp. Honvéd, az Ú. Dózsa, a PMSC és valamennyi szakszervezeti, tanácsi, azaz kötött anyagi keretből dolgozó szakosztály, és egyáltalán nem biztos, hogy a helyükbe lépők még ennyit is törődnének a neveléssel, a jövőre készülődéssel.”⁷⁴ – írja a sportlap.

1982. április 10-én a 28. fordulóban a Rába Diósgyőrbe látogatott, és egy gólzáporos mérkőzésen négy gólt rúgva – de ugyanennyit kapva is – döntetlenezett a DVTK gárdájával. Így is lépéselőnybe kerültek a legnagyobb rivális FTC-vel szemben, akik az Üllői úton szenvedtek meglepő vereséget a szombathelyi Haladástól. A 29. forduló után pedig már két pontra nőtt a győriek előnye, miután a Videoton a Békéscsabától, míg az Ú. Dózsa a Debrecenről szenvedett hazai pályán vereséget. A Ferencváros viszont az elmúlt fordulóban elszenvedett hazai fiasco után legyőzte a Vasast, így újra beszállt a bajnoki címért folyó küzdelembe. A Rába ebben a fordulóban a középmezőnyhöz tartozó csepelieket küldte padlóra 5–0 arányban. December 16. után újra eredményes volt Szentés Lázár, így ő is – Póczik és Hannich társaságában, a győri játékosok közül – meghívót kapott a válogatott Peru elleni felkészülési mérkőzésére.

Április 18-án válogatottunk 2–1-es vereséget szenvedett Perutól. Szentés Lázár újoncként már a mérkőzés első percében góllal hálálta meg Mészöly Kálmán bizalmát. Pálfalvi Gábor az ETO-ról szóló könyvében, némi elfogultsággal így ír erről a mérkőzésről: „Hannich és Póczik sokszor próbálta támadásba dobni a csatárokat. Elsősorban Bodonyit »tömték« jobbnál jobb labdákkal, de a Honvéd szélsője vagy nem érte el azokat, vagy képtelen volt beadni. A Népstadion Nagyteraszáról úgy tűnt, mintha a győriek gyorsabb ritmus-hoz szoktak volna, s ez bizony rettentően zavarta elsősorban Kisst és Bodonyit.”⁷⁵

A válogatott mérkőzés után következett a bajnokság 30. fordulója, ahol a Rába nehezen, 1–0 arányban nyert Békéscsabán. „Győzelmet hozó célfutballal lepjük meg a csabaikat.” – mondta Verebes a meccs előtt.⁷⁶ A mérkőzés képe híven tükrözte az edző szavait, aki a találkozó után így foglalta össze a látottakat: „Úgy játszottunk, hogy mindenképpen nyerni kell. Ennyivel jobbak voltunk.”⁷⁷ A fordulóban játszottak egy rangadót is, ahol a Ferencváros 5–0 arányban lelépte az újpestieket, így a 42 pontos Rába mögött 40 szerzett ponttal első számú üldözővé léptek elő.

Április 24-én a DMVSC látogatott Győrbe. Kovács Ferenc csapata szoros emberfogással próbálkozott, azonban ez csak az első húsz percig volt eredményes a taktika, amikor

⁷³ Népsport, 1982. április 10.

⁷⁴ Népsport, 1982. április 10.

⁷⁵ Pálfalvi, é. n. 42.

⁷⁶ Népsport, 1982. április 22.

⁷⁷ Népsport, 1982. április 22.

is Hannich a 21. percben megszerezte a vezetést a győriek számára. A gólt még további hét találat követte, így alakult ki a 8–1-es végeredmény. A Nyilasi vezette Ferencváros továbbra is az ETO nyomában loholt. Ebben a fordulóban 20 ezer néző előtt 1–0 arányban győzték le a Videotont Székesfehérváron – Pogánynak az 56. percben szerzett góljával –, így várva az április 28-án soron következő, mindent eldöntő FTC–Rába rangadót.

„Már előre elkelt minden jegy szerdára, így biztos, hogy telt ház lesz a Rába elleni ütközetten!”⁷⁸ – idézte a *Népsport* Havasi Mihályt a Ferencváros technikai vezetőjét a mérkőzés előtti beharangozóban. „Hiszem, hogy ha most sikerülne legyőznünk a Rába ETO-t, akkor képesek lennénk megnyerni a bajnokságot.”⁷⁹ – mondta a mérkőzés előtt Novák Dezső, a Ferencváros trénera. Győri oldalról dr. Tóth Lajos szakosztályelnök nyilatkozott: „Nyugodtan mehetünk az Üllői útra, hiszen két pont előnyünk van, no és sokkal jobb a gólkülönbségünk, mint a Ferencvárosé. Egy döntetlennel azt hiszem, már páholyban lehetnénk...”⁸⁰ A győrieknél Burcsa Győző sérülése miatt fel kellett forgatni a jól meg szokott kezdőcsapatot, így Mile a középpályán kezdett, míg a védelemben Szijjártó került be. Az Üllői úton a szakadó esőben 30 ezer néző várta a csapatokat. A várható hangulatra mi sem jellemzőbb, mint Kovács József szertáros szavai a győri indulás előtről: „A piros busszal megyünk (...) A másikat féltik a vezetők, hátha összetörik.”⁸¹ Szávó János játékvezetése mellett a következő összeállításban kezdtek a csapatok: Zsiborás–Jancsika, Beles, Rab, Takács–Nyilasi, Ebedli, Pogány–Szabadi, Szokolai, Pölöskei a Ferencváros, míg Kovács–Csonka, Hlagyvik, Szijjártó, Magyar–Hannich, Póczik, Mile–Szabó, Szentés, Hajszán összetételben a győriek. A Fradi Szabadi révén gyorsan vezetést szerzett, a szünetig nem is változott az eredmény. A szünetben Verebes cserére szánta el magát. Csonkát lehozta a pályáról, így Szijjártó lett a jobbhátvéd, Mile a beállós posztján folytatta, és a csereként beállt félig sérült Burcsa elfoglalta a helyét a középpályán. Ezzel a cserével a vendégek edzője a támadásokat kívánta erősíteni. Jó csere volt, hiszen a 49. percben Burcsa góljával egyenlítette ki a hátrányát az ETO. Az 55. percben aztán Szentés megszerezte a győrieknek a vezetést, amit 10 perccel később Szijjártó – egy súlyos védelmi hibát követően – kettőre növelt. A 70. percben az FTC óriási lehetőséget mulasztott el azzal, hogy – a csereként beálló – Koch Róbert buktatása után megítélt tizenegyest Rab Tibor elhibázta. A 73. perben azonban a ferencvárosi Pogány egy szemfüles góllal újra „meccsbe hozta” a Fradit, 3–2-re módosítva az állást. A 84. percben Hajszán Gyula újra kétgólosra növelte a győriek előnyét, amit alig egy perc múlva Ebedli Zoltán ismét egy gólosra csökkentett, így beállítva a 4–3-as végeredményt. Ezzel eldőlt az 1981–1982-es nemzeti bajnokság.

A győrieknél még pályára lépett a mérkőzésen a Milét váltó Glázer, míg a fővárosiaknál Szabadi helyett Mörtel Béla kapott játéklehetőséget a 77. percben.⁸² A mérkőzés után a fergeteges ünneplés közben Verebes József a következőként értékelt: „Nagy boldogság ez. Azt hiszem, bajnokhoz méltóan játszott a csapat, 0–1 után teljesen átvettük az irányítást, s az Üllői úton a volt bajnokcsapat ellen bebizonyítottuk, hogy nem véletlenül rúgtunk ennyi

⁷⁸ *Népsport*, 1982. április 28.

⁷⁹ *Népsport*, 1982. április 28.

⁸⁰ *Népsport*, 1982. április 28.

⁸¹ Pálfalvi, é. n. 48.

⁸² *Népsport*, 1982. április 29.

gólt.⁸³ Verebes József, akit majd húsz éve mellőztek a Ferencvárosnál, most az Üllői úton érte el élete egyik legnagyobb szakmai sikerét. *„Ki hitte volna, hogy három gólt rúgunk a Rábának és mégis kikapunk! Ez sajnálatos, durva védelmi hibák miatt következett be, főleg Beles és Jancsika hibájából. Kihagytuk egy 11-est is, a Rába jobban játszott, s ezért nem maradt számomra sem más hátra, mint hogy gratuláljak nekik.*”⁸⁴ – foglalta össze gondolatait Novák Dezső, az FTC mestere.

A bajnoki cím sorsa eldőlt, hiszen két fordulóval a pontvadászat vége előtt – a kétpontos rendszerben egy győzelem két bajnoki pontot ért – a Rába ETO négy pontos előnnyel vezetett a Ferencváros előtt. Pontszámában még utolérhette volna a Fradi az ETO-t, azonban a győriek gólkülönbsége lényegesen jobb volt, mint a fővárosi zöld-fehéreké. Az utolsó előtti 33. fordulóra 1982. május 1-jén került sor. A Rába vendége a Pécsi MSC gárdája volt. A mérkőzés külön érdekessége, hogy a pécsieket az a Kovács Imre vezette, aki egy évvel ezelőtt távozott a Rába kispadjáról. *„Szombaton reggel esős, hűvös, nyirkos idő köszöntött Győrre. Az emberek lelkesedése azonban felforrósította a levegőt.*”⁸⁵ – számolt be lelkendezve a sportújság a mérkőzés előtti hangulatról. A találkozón a pécsiek szereztek vezetést Róth Antal révén, amit Hannich a 23. percben kiegyenlített, megszerezve az 1981–1982-es szezon 100. győri találatát. A vezetés megszerzésére az 53. percig kellett várni győri részről, Ekkor Póczik József lőtt 10 méterről hatalmas erővel a hálóba, ezzel beállítva a végeredményt. Ez a találkozó volt egyébként Magyar Lajos és Póczik József 300., míg Szabó Ottó 200. bajnoki mérkőzése.

A találkozó után Szepesi György MLSZ elnök is gratulált a csapatnak: *„Új szint jelentett a Rába ebben a bajnokságban – mondta – Azt a játékot, amit Verebes csapata nyújtott, úgy érzem, hogy nemzetközileg is értékelni lehet már. Több mint 100 gólt rúgni akármilyen bajnokságban óriási teljesítmény. Ha ezt a tetszetős, állandóan rohamozó, gólratóró játékot tudja továbbra is nyújtani a csapat, a BEK-ben megismételheti a 19 évvel ezelőtti sikersorozatot.*”⁸⁶

A záró fordulóban Kispesten a Póczikot nélkülöző győriek 1–1-es döntetlent játszottak. A Ferencváros ez időben Diósgyőrben döntetlenezett, így a Rába ETO öt pontos különbséggel nyerte meg a bajnokságot. Verebes így vélekedett a mérkőzés után: *„Egész éves munkánk eredménye a bajnokság megnyerése. A cím mellett sok mindent elértünk még, mi rúgtuk a legtöbb gólt és a gólkirályi cím is a mi játékosunké lett.*”⁸⁷ A harmadik helyet a Tatabányai Bányász szerezte meg 43 ponttal.

Az ETO a bajnokságban során több mint száz gólt szerzett, ami a magyar bajnokságok nyolcvanéves történetében addig csak tizennégy csapatnak sikerült. A szezonban lejátszott tizenhét hazai mérkőzésen 71 gólt szereztek, ami mérkőzésenként 4,18-as átlagnak felel meg. A 34 forduló összes NB I-es mérkőzését 2 145 000 ember látta, ami mérkőzésenként 7012-es nézőátlagot jelentett.⁸⁸ A győriek hazai találkozóit átlagosan 10 558 ember tekintette meg a helyszínen, ami azt jelentette, hogy az összes hazai mérkőzésre

⁸³ Népsport, 1982. április 29.

⁸⁴ Népsport, 1982. április 29.

⁸⁵ Népsport, 1982. május 3.

⁸⁶ Pálfalvi, é. n. 56.

⁸⁷ Népsport, 1982. május 6.

⁸⁸ Népsport, 1982. június 12.

179 500 néző volt kíváncsi – az 1980–1981-es szezonban összesen csupán 59 500 néző váltott jegyet a hazai mérkőzésekre, ami 3500-as átlagnézőszámnak felelt meg –, míg idegenbeli fellépéseiket 158 000-en látták. Hazai pályán csak a Békéscsaba ellen veszítettek pontot, így 97%-os teljesítményt nyújtottak. A góllövőlistán a gólkirályi címet szerzett Hannich Péter 22 góllal, egy találattal előzte meg klubtársát, Szentes Lázárt. A többiek közül Hajszán Gyula 15, Burcsa Győző 13, míg Szabó Ottó és Póczik József 10-10 gólt szerzett a szezon során.⁸⁹

A szezon valamennyi mérkőzésén csak Hajszán Gyula és Szabó Ottó szerepelt. Egy-egy mérkőzésről hiányzott Csonka Gyula, Hannich Péter, Hlagyvik Gábor és Póczik József. Két mérkőzést hagyott ki Magyar Lajos, hármat pedig Szentes Lázár. A szezon során a csapatban szerepelt még Koltai István 10, Füzi Géza 24 és Hornyák Béla 54 percet a pályán töltve. Ők a szezon közben távoztak az ETO-tól.⁹⁰ Az idény végi, a *Népsport* általi posztponkénti rangsorolásnál a jobb hátvédek között Csonka a negyedik 5,666 átlagponttal, a bal hátvédek között Magyar (5,968) az első, míg a középhátvédek között Hlagyvik (5,878) a második helyet szerezte meg átlagpontjai alapján. A jobb oldali középpályások között Hannich (6,151), a középső középpályások között pedig Póczik (6,484) szerezte meg az első helyet a bajnokságban szereplő labdarúgók közül. A baloldali középpályások sorában Burcsa Győző (5,857) harmadik lett, míg a jobbszélsők között Szabó (5,823) az első. A középcsatár poszton Szentes (5,709) a negyedik lett a rangsorolásnál, míg a balszélsők versenyében Hajszán (5,588), a Videotonban futballozó Tieber mögött a második helyet szerezte meg.⁹¹ A spanyolországi labdarúgó világbajnokságra utazó játékosok közé mindössze Szentes Lázárt nevezte Mészöly Kálmán szövetségi kapitány és segítője, Mezey György.

A hazai bajnokságban ekkor a pozíciós játék dominált. A Verebes-féle új rendszer lényege volt, hogy tíz játékos támadott, és tíz védekezett. Nagyon sok támadási variációt ismertek a játékosok, és ahogyan Verebes fogalmazott: „A sémákra legalább négyféle variációt adtam, s nekik kellett eldönteni, hogy az adott pillanatban éppen melyiket választják.”⁹² A csapat játérendszerébe illeszkedő lestatikával eleinte nem tudtak mit kezdeni az ellenfelek. Már az ellenfél tizenhatosánál letámadtak a győriek, és ez az agresszív támadó játékmód önálló elem lett a csapat taktikai repertoárjában. Verebes széles taktikai skálán tudta mozgatni a játékosokat. „A Rába tud védekezést, vegyes védekezést játszani, tud lest, kirohanást, letámadást, kontrát, indítós kombinációs kontrát, felpasszolós kontrát játszani, tud a felállt védelem ellen játszani stb.”⁹³

A tréner 1978-ban kezdte alkalmazni taktikai elképzeléseit, leginkább az amszterdami Ajax által meghonosított totális futball másolásával. „Akkor kristályosodott ki bennem az a játék, amelyet 1970-től kezdve az Ajax nagy korszakára lehet visszavezetni. Totális futballt játszottak, ahol a játékfelfogás volt döntő, azaz tíz ember támad, tíz ember védekezik.”⁹⁴

⁸⁹ Hoffer, 1982. 11.

⁹⁰ Pálfalvi, é. n. 57.

⁹¹ *Népsport*, 1982. május 22.

⁹² Koltay, 1987. 155.

⁹³ Koltay, 1987. 156.

⁹⁴ Uo. 159.

Ezeknek a taktikai elemeknek a kivitelezéséhez olyan játékosokra volt szükség, akik sokoldalúan képzettek, akik képesek kivitelezni minden feladatot támadásban és védekezésben egyaránt. A centerhalf személye adott volt Hlagyvik Gábor személyében. Csonka Gyula és Magyar Lajos korábban szélsőt játszottak, jobb- és balszélsőt, így ez a két labdarúgó csodálatosan illett hátvédként ebbe a játékrendszerbe. Meg kell említsük, hogy Csonka és Magyar már Kovács Imre vezetése alatt is bemutatkoztak hátvédként. A középpályás sor Hannich Péter, Póczik József és Burcsa Győző személyében a magyar mezőny egyik legjobb triója volt. *„A kis Szabó Ottó, a hátvéd Csonkával olyan szárnyat alkotott, ami egyedülálló volt akkor a magyar labdarúgásban.”*⁹⁵ – lelkendezett Verebes József. A Csonka–Hannich –Szabó-féle jobboldal az adott pillanatban végrehajtott helycserével folyamatosan zavarba hozta az ellenfeleket. Ehhez jött még Szentés Lázár közepén és Hajszán Gyula a balszélen, aki kitűnő improvizatív készségével kiemelkedett a kor magyar mezőnyéből, nagyszerűen pótolva a Fradiba igazolt Pölöskei Gábort.

A bajnokság megkezdése előtt a cél az 1–8. hely valamelyikének a megszerzése volt. A vagongyár 1 millió forint célprémiumot tűzött ki a csapat számára a teljesítmény függvényében. Amennyiben a gárda a nyolcadik helyen végez, akkor a keretben szereplő húsz játékosnak 400 ezer forint prémiumot lehetett volna kifizetni. Az MLSZ által bevezetett nézőszám utáni premizálást csak később lehetett érvényesíteni, így az ezt követő szezonokban a prémium összege is jóval magasabb lett. *„Az új ösztönzési rendszer bevezetésével második lett a csapat, négy és fél millió forintot osztottunk ki. Ez azt jelenti, hogy egyénileg lebontva háromszázötvenezer és százezer forint között tudtunk differenciálni. Aki a mérkőzéseken meghatározó teljesítményt nyújtott, az a legmagasabb kategóriába került, aki csak tartalékként vagy ritkán jutott szóhoz, az kevesebb pénzt kapott.”*⁹⁶ – mondja Verebes a *Szép volt fiúk...* című könyv lapjain.

Az első bajnoki cím megnyerése után a csapat 1 millió forintot kapott, három részletben. Először 250 ezret, aztán még egyszer ugyanennyit, és a bajnokság végén további 500 ezret. Ebben az összegben nem volt benne az OTSH-tól a bajnoki cím elhódításáért járó illetmény. Az egyéni premizálás mikéntjét Verebes József Szániel Jánossal megbeszélve döntötte el. *„Természetesen nem kell differenciálni a prémiumot az NSZK-ban, ahol az éves szerződésben vannak hatalmas különbségek. Nálunk a differenciálás a gyakorlatban másként valósul meg, mert itt nincs ilyen éves szerződés, nekem mindenképpen a prémiumot kell differenciálni.”*⁹⁷ A premizálásnál az edző prémiuma mindig a legjobb játékos prémiumának 150%-át képezte a Verebes-időszakban.

A premizálással, a bázisvállalat és a szakosztály kapcsolatával foglalkozva idézi Koltay Gábor a Verebes a mágus című könyvben Horváth Edét, a Rába Vagon- és Gépgyár vezérigazgatóját: *„Mindig azt mondtam, hogy ugyanúgy kezeljük a Rába ETO-t, mint a többi gyáregységet. Tehát teljesítményért fizetünk (...) Elárulom, hogy mi már 5-6 évvel ezelőtt úgy szerveztük meg a Rába ETO-t, mint gyáregységet. Tehát gazdaságilag eredmény centrikus szervezetet.”*⁹⁸ Az egyesület a bázisvállalat személyzeti és szociális osztályába integrál-

⁹⁵ Uo. 154.

⁹⁶ Koltay, 1987. 160.

⁹⁷ Uo. 161.

⁹⁸ Uo.

lódott. Ennek ellenére a vezérigazgató személye döntő jelentőséggel bírt mind az anyagi, mind az egyéb források megteremtésében. Láthatóvá vált, hogy a győri sikercsapat mögött is megtalálható az erős érdekérvényesítő pozícióban lévő nagyvállalati vezető, illetve vezetői kör, amely képes a csapat számára a megfelelő erőforrásokat biztosítani. Ezt némiképp igazolják is Horváth Ede szavai: *„Szívesen segíték, de nem hiszem, hogy valaha is visszaéltem volna a vezérigazgatói beosztással. Néha elengedhetetlen, hogy kényes ügyben felvegyem a telefont, mert úgy látom, a klubok mögött olyan beosztású emberek állnak, akikkel szemben nem mindig partner már az ügyvezető elnök.”*⁹⁹ Ahogyan Hadas Miklós és Karády Viktor írják a kor sportági mezejének belső állapotáról: *„...az erőter funkcionális súlya autonómiájának növekedésével fordított arányban változik, s belső rendje fokozatosan a helyi, sőt, olykor magánérdekek tökéllátottságának erőviszonyai alapján alakul.”*¹⁰⁰

A klub akkori vezetőségének tagjai mindannyian a bázisvállalat munkatársai voltak. Szóger Zoltán a Rába ETO sportkörének társadalmi elnöke, a gyár személyzeti és szociális igazgatója volt. Szániel János ügyvezető elnök, egykori kiváló győri labdarúgó is vagongyári státusban volt. 1973-tól látta el ezt a feladatot, előtte a Motorgyáregységben volt üzemtechnikus, majd az új stadion átadásával sport- és létesítményvezető, főosztályvezetői minőségben dolgozott. Sportszakmai beszámolóval tartozott az OTSH-nak és a sportszövetségnek, és mivel a sportkör a vagongyár tulajdonában volt, így a vagongyár vezetőségének is. Dr. Tóth Lajos, a labdarúgó-szakosztály elnöke társadalmi megbízatásként vállalta a feladatát.¹⁰¹ Verebes József viszont nem a gyár állományába tartozott, ő a sportkörtől kapta a fizetését, és az egyesület baráti köre is támogatta.

A bázisvállalat finanszírozási eljárását azonban sok központi szabályozás nehezítette. Erről így vallott a csapathoz közel álló Lombos Ferenc, nyugalmazott megyei tanácselnök: *„A józan ész azt diktálja, hogy a gazda legyen megfogható, megnevezhető. Engedjék meg, hogy összeállíthassuk a modellt, hogy mi ezt így és így akarjuk és vizsgálják meg, hogyan funkcionál. Végre már el kellene kezdeni! Egyértelműen a sokszínű híve vagyok, mert az országot egy sablonba nem lehet belekényszeríteni.”*¹⁰² Fontos megemlítenünk ennek ellenére, hogy amíg Győrben egy viszonylag szűk vezetés kompetenciájába tartozott a csapattal kapcsolatos döntések meghozatala, addig például a Ferencvárosnál egy sokkal több szereplős döntéshozói mechanizmus létezett a csapatot támogató széles bázisvállalati kör vezetői létszáma miatt. Ez egy idő után a csapat versenyképességét – többek közt az átigazolási piacon is – komoly erőpróba elé állította. Ez annak ellenére egy bonyolult rendszer volt, hogy nyilvánvalóan a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium „rábeszélő hatékonysága” minden jelentős kérdésben nagyfokú lehetett. A Fradi mögött a legnagyobb bázis a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium mint gazdasági háttér volt, az Élelmiszeripari Dolgozók Szakszervezete adta a társadalmi hátteret. A szakosztályokat egy-egy vállalattal párosították. A labdarúgó szakosztályt azonban több vállalat patronálta, mint például a Hungarovin Borgazdasági Kombinát, a Vácszentlászlói Zöldmező Termelőszövetkezet, az Édesipari Vállalat, az Érdi Benta-völgye TSZ vagy a Filaxia Oltóanyagtermelő Vállalat.¹⁰³

⁹⁹ Pálfalvi, é. n. 113.

¹⁰⁰ Hadas–Karády, 1995. 18–19.

¹⁰¹ Pálfalvi Gábor, é. n. 113–119.

¹⁰² Koltay, 1987. 154.

¹⁰³ Uo. 112–113.

A győri stadion fenntartásának költségei évi tizennégy millió forintot emésztettek fel Horváth Ede 1983-as nyilatkozata szerint. Az éves jegybevétel hét és fél, nyolcmillió körüli összeget tett ki az adott évben. Ezzel kapcsolatban így nyilatkozott a gyár vezérigazgatója: *„Olyan körülményeket tehát mi sohasem fogunk tudni teremteni, hogy ez a gyárnak üzlet legyen. Egy ekkora gyárnak ezt el kell bírnia.”*¹⁰⁴ Azok a diskurzusok, amelyek valamiféle üzleti alapú labdarúgó-szakosztálymodell bevezetéséhez kapcsolódnak, több esetben jutottak arra a nyugvópontra, hogy egy csapat nem tudná megoldani önerőből, állami támogatás nélkül a hozzá tartozó és általa használt létesítmények üzemeltetését.

Meglepő nyilatkozatot tett Horváth Ede, az egykori sztahanovista gyárigazgató a profizmusról. *„Határozottan megmondom: annak vagyok a híve.”*¹⁰⁵ Az egykori igazgató a labdarúgáson belüli visszásságokat abban látta, hogy sem tiszta amatőrizmus, sem pedig tiszta profizmus nem működött a korszak sportági mezőjében: *„Nézzé, ha valami amatőr, az isten bizony legyen amatőr. De a labdarúgás élvonalában ez lehetetlenség. Ha pedig lehetetlenség, akkor szerintem a szocializmusban is lehet ez vagy az a sport profi, de akkor nyújtson valóságos teljesítményt, szórakoztassa az embereket például. Mi viszont a kettő között tengődünk.”*¹⁰⁶

Buda István, az OTSH elnöke a győri bajnoki cím kapcsán jegyezte meg: *„A már előzőleg említett győri példa is bizonyítja, hogy ahol magas követelményeket támasztanak, és ehhez igazodóan differenciálva jutalmaznak (és indokolt esetben büntetnek), az elvek mellett végig szilárdan kitartanak, ott az eredmény szükségszerűen jelentkezik. És biztosra vehető, hogy azok a bázisvezetők, akik a munkahelyeiken ilyen elvek szerint élnek és dolgoznak előbbutóbb a szakosztályok belső életét is a kor szelleméhez igazítják. Nincs tehát félelemre ok!”*¹⁰⁷

Összegzés

A sikertelen argentinai világbajnoki szereplés – és az 1978 őszén lejátszott felemásra sikerült Európa-bajnoki selejtező mérkőzések – által kiváltott érzelmi hullámok maguk alá temették a Kutas István nevével fémjelzett MLSZ-vezetést. Az éra központi tervutasításos rendszere a múlt részévé vált, hiszen sem az általa preferált végrehajtás, sem az ellenőrzés nem hozta meg a kívánt fejlődést a hazai labdarúgás számára. A nyolcvanas évek elejére mind több szférában, így a sportban is egyre szélesebb cselekvési terek nyíltak. Az évtized elejére már rendszeressé váltak azok a párbeszéddek, amelyek az egyesületek tulajdonlásának, szponzorációjának, illetve a sportolók ösztönzési rendszerének valamiféle alternatíváját igyekeztek kidolgozni. Ezek a narratívák sok esetben állították szembe a hazai labdarúgás megoldásait a nyugati futballkultúrában működő mechanizmusokkal. Ilyen párbeszéddekkel vélhetünk felfedezni a Rába ETO sikerét övező diskurzusokban is.

¹⁰⁴ Koltay, 1987. 115.

¹⁰⁵ Uo. 116.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo. 76.

Érzékelhetővé válik, hogy a labdarúgás rendszerlegitimáló szerepe háttérbe szorult. Az előtűnő narratívák már a mélystruktúrájukban hordozták az államilag kontrolált „fogyasztói szocializmusnak” a megrekedéséről szóló poliszémikus diskurzusokat. A „félprofi” szemlélet bizonyítja, hogy sok esetben a fejlődés gátját a labdarúgásban meglévő törésvonalakra érzéketlen központi szabályozás, az állami kontroll – és a felszínen lebegő, de egyre jobban kiüresedő, ennek ellenére még jelen lévő – ideológia jelentette. A Szepesi György-féle liberálisabb MLSZ-vezetés – szigorúan szocialista relációban értve – is csak részsikereket tudott felmutatni akár sportszakmai kérdésekben, akár a cselekvési terek kihasználásában. A magyar klubcsapatok nemzetközi sikertelensége és az ehhez kapcsolódó narrációk bizonyos keretek között azonban már – a nyugattal történő összehasonlítás kontextusában – a rendszer eróziójának képét is kirajzolták. A hatvanas évekhez képest ugyan lazultak a mesterségesen konstruált versengés keretei, ennek ellenére a profi futballhoz szükséges autonómia kialakulása továbbra is jól érzékelhető, merev korlátokba ütközött.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

Képes Sport, 1978. augusztus 1.

Képes Sport, 1979. január 3.

Labdarúgás, 1981. augusztus 15.

Népsport, 1978. szeptember 12., 1978. szeptember 30., 1979. február 25., 1979. július 11., 1979. október 13., 1979. december 6., 1980. május 5., 1981. június 21., 1981. június 24., 1981. augusztus 15., 1981. augusztus 23., 1981. augusztus 24., 1981. szeptember 2., 1981. szeptember 6., 1981. szeptember 13., 1981. szeptember 28., 1981. október 5., 1981. október 18., 1981. november 1., 1981. november 12., 1981. december 3., 1981. december 4., 1981. december 7., 1982. január 9., 1982. február 28., 1982. április 10., 1982. április 28., 1982. április 29., 1982. május 22., 1982. június 12., 1982. május 3., 1982. május 6., 1982. március 1., 1982. március 21., 1982. március 22., 1982. április 22.

Szakirodalom

Dénes Tamás – Sándor Mihály – B. Bába Éva: A magyar labdarúgás története IV. A szocialista profizmus (1967–1986). Campus, Debrecen. 2015.

Görgényi István: Itt a piros, hol a piros. Sport, Budapest. 1985. 98.

Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. Replika 1995.

Hoffer József (szerk): Labdarúgó almanach. Sportpropaganda, Budapest. 1982.

Koltay Gábor: Szép volt fiúk... Szabadtéri Színpadok Igazgatósága, Budapest. 1987.

Koltay Gábor: Verebes a mágus. Szabadtéri Színpadok Igazgatósága, Budapest. 1987.

L. Réti Anna: Miért veszítettünk. Sport, Budapest. 1982.

Pálfalvi Gábor: Futball láz. é. n., Sportpropaganda, Budapest.

Szegedi Péter: A futballmező. Kísérlet az 1945 előtti magyar labdarúgószféra történeti–szociológiai modellezésére. Sic Itur ad Astra, 62. sz.

A Dél-Dunántúl vasúti közlekedése a II. világháború után*

Közismert tény, hogy a második világhégés súlyos pusztítást vitt végbe emberéletekben és anyagi javakban egyaránt. Magyarországot sem kerülhették el a háború borzalmai. Számos ismeretterjesztő könyv, történeti monográfia, egyetemi jegyzet tér ki több-kevesebb részletességgel a háborús pusztítás mérlegére, köztük a vasutakat ért károokra. Az ezekben szereplő néhány adat azonban nem világít rá, nem világíthat rá, hogy a pusztas számok mögött mennyire hűsbavágó kérdés volt valójában a vasúti közlekedés helyzete, hiszen az ország közlekedési rendszerének gerincét ekkor a vasút alkotta, a közlekedési ágak közötti versenyben dominanciája egészen az 1960-as évek közepéig tartott.

Tanulmányunkban a MÁV Pécsi Üzletvezetőségének¹ a harcok 1944 téli befejezésétől 1948 végéig tartó korszakát mutatjuk be – vázlatosan – a vasút iratain keresztül, elsősorban az üzletvezetés saját havi értekezleteire összeállított anyagok és a MÁV Igazgatóságán készített havi üzemgazdasági jelentések alapján. Sajnos az előbbieik közül több értekezleti anyag nem maradt fenn, különösen az 1945–1946-os évekre vonatkozóan, de ez nem jelenti akadályát annak, hogy a Dél-Dunántúl vasúti közlekedéséről átfogó képet alkothassunk.

Az utazni vágyó emberek a vasútállomásokon lévő hirdetéyményekből és a napilapokból értesülhettek, mikor és hová indulnak a vonatok. Az előbbieik elsősorban az egyes múzeumok gyűjteményeiben lehetnek, ezek feltárása azonban jelenleg meghaladják lehetőségeinket. A napilapok felhasználása – köszönhetően a könyvtárak gyűjtéseinek – már több sikerrel kecsegtet, amelyek elsősorban a vasút helyi újjáépítésének üteméről és a menetrendről írtak. Tanulmányunkhoz az üzletvezetés székhelyén megjelenő Új Dunántúl című megyei napilapot használtuk fel. 1944 végén 3, 1945-ben 25, 1946-ban 14, az általunk vizsgált utolsó két évben pedig 19 és 7 cikk foglalkozott a vasúttal. A már említett témákon kívül több interjú is készült az üzletvezetés igazgatójával, Csanádi Györggyel, de a hazatérő hadifoglyok, illetve a svábok kitelepítése során is szóba került a vasút.

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

¹ A vasúthálózatot hat üzletvezetésre osztották fel, Budapest, Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs és Szombathely központokkal. A pécsi felügyelete alá Tolna, Baranya, Somogy megyék, valamint Fejér, Veszprém és Zala megyék déli részén lévő vasútvonalak tartoztak.

A vasúti pályák állapota

A szovjet hadsereg gyors alföldi térnyerésével ellentétben a Dél-Dunántúl keleti felének 1944 december eleji megszállása után megállt a front a Székesfehérvár–Fonyód–Barcs vonal mentén. A március közepi német ellentámadás – a „Tavaszi ébredés” hadművelet – kifulladás után, március utolsó napjaiban indult meg az újabb szovjet offenzíva, néhány nap alatt kiszorítva a német–magyar csapatokat a határon túlra. A harcok természetesen kihatottak a Pécsi Üzletvezetőség vasúti infrastruktúrájára is, elsősorban a vasúti hidak, átereszek estek áldozatul a visszavonulók robbantásainak. Súlyosabb rongálások a régió nyugati felén történtek, a hónapokra megmerevedett arcvonal mögött jobban fel tudtak készülni a német műszaki csapatok a vasúti infrastruktúra rombolására, de a Sárrét térségében a márciusi német ellentámadás is jelentős károkat okozott.

Az 1938-as határok visszaállításával és a tavaszi vasúthálózat-átszervezés után az üzletvezetőség pályahálózata az 1944. őszi 1699,337 km-ről 1514,668 km-re csökkent, aminek fenntartását 8 osztálymérnökség között osztották fel.² Az üzletvezetőség 1945 júliusában összeállított jelentése szerint összesen 79 db 1–14 m hosszú híd, 12 db 15–49 m hosszú híd és 4 db 50 méternél hosszabb híd vált használhatatlanná – ebből kettő a Budapest–Dombóvár fővonalon.³ Az üzletvezetőség meghatározó vasútvonalai a Budapest–Székesfehérvár–Nagykanizsa–Murakeresztúr, a Budapest–Dombóvár–Kaposvár–Gyékényes, a Dombóvár–Pécs–Mohács, a Pécs–Barcs–Gyékényes és a Dombóvár–Bátaszék–Baja útirányon vezettek. A bajai Duna-hidat 1945 nyarán vasúti pontonhíddal pótolták az oroszok, de ezt elsősorban katonai szállításokra, illetve hadifogoly- és hadizsákmány-vonatok közlekedtetésére használták, a visszaemlékező vasutasok szerint csak elvétve közlekedett polgári célú vonat a hídon.⁴ Szintén súlyosan sérült a Pusztaszabolcs és Dombóvár közötti szakasz is, különösen a simontornyai Sió-híd hiánya miatt Kapos-

² Az üzletvezetőség alá tartozó vasút az országos hálózat 19,5%-át tette ki a vizsgált korszakban. A közlekedési tárcánál ugyan volt törekvés a határközeli vasúti csomópontok – a Pécsi Üzletvezetőséget elsősorban a Drávaközben lévő Pélmonostor állomás és csatlakozó vonalai érintették volna – visszacsatolására, ám a béketárgyalási anyag készítésekor is tisztában voltak vele, hogy a nyertesek közé tartozó Jugoszláviával szemben nincs esély a visszacsatolásra. Emiatt alternatív javaslatként került be a Közlekedésügyi Minisztérium Üzemgazdasági Osztálya által készített összeállításba a trianoni határok visszaállítása esetén a határon átmenő vasútvonalak – esetünkben a Pécs–Villány–Magyarbóly–Pélmonostor, a Sellye–Siklós–Berecsény–Pélmonostor és a Pélmonostor–Kiskőszeg vonalak – határon túli szakaszain a magyar vasúti forgalom feltétel nélküli biztosításának követelése. A végleges változathoz már ezt is törölték, csak a közlekedési útvonalak egyenlő feltételek melletti biztosítása maradt meg az 1946. június 5-i végleges gazdasági békejavaslatokban. MNL-PIL. 274. f. 10. á. 25. ö. e. Magyarország közlekedési problémái a békekötéssel kapcsolatban. 127–227. l. és 282–293. l.

³ MÁV Központi Irattár (MÁVKI). BG f. 1. d. Pécsi üzletvezetőség összefoglaló jelentése a háborús események alatti és utáni eseményekről, a bekövetkezett változásokról. 1945 július. Pályafenntartás fejezet. 16–50. Az iratok Új Dombóvár néven említik a ma ismert Dombóvár állomást, az eredeti Dombóvár állomás ma Dombóvár alsó néven szerepel a menetrendben. Mivel a vizsgált időszakban az egymás mellett lévő két állomás közül Új Dombóvár bírt nagyobb jelentőséggel, ezért tanulmányunkban a mai használatnak megfelelően Dombóvár név alatt az eredetileg Új Dombóvár nevű állomást értjük.

⁴ Lovas, 1996. 59–63., 73–75., 75–76. A pontonhíd működésének pontos idejét egyelőre nem lehet meghatározni, az 1. műszaki hadosztály több százada is üzemeltette a pontonhidat, amit 1946. március végén az oroszok elbontottak. Hadtörténelmi Levéltár. MN fond. IX/61. 6. d. 1. ő. e. Összefoglaló jelentés az 1.

vár és Pécs csak hosszas kerülővel volt elérhető a fővárosból, amíg december 7-én át nem adták a helyreállított vasúti hidat.⁵

A visszavonuló csapatok nemcsak a hidakat robbantották fel, de a nyílt vonali és az állomási vágányokat – különösen a váltókat és a mellékvágányokat –, valamint a biztosító- és a távközlő berendezéseket is rombolták. A fenti összefoglaló jelentés szerint a dél-balatoni vonal mellett súlyosan rongálódott még a Kaposvár–Gyékényes és a Barcs–Gyékényes vonal is, ez utóbbin a bolgár műszaki alakulatok 16 provizóriummal tették járhatóvá a vasúti pályát, de állapotukat már júniusban sürgősen átépítendőnek minősítették. A vicinálisok közül a Dráva menti falvakat összekötő Középrigóc–Harkányfürdő–Bemend, illetve a Keszőhidegkút–Gyöng–Tamási vasút szenvedett súlyosabb károkat, utóbbin csak 1948. április 17-ével indulhatott meg újra a forgalom, amikor átadták az újjáépített Kapos-hidat.⁶

A feltartóztathatatlanul előrenyomuló szovjet csapatok, hogy a vasutat mielőbb használhassák, azonnal nekiláttak a legszükségesebb javítási munkáknak, például Hajmáskér–Dombóvár között összesen 23 szál sínt cseréltek ki. Gyakran a környék lakosságát is kivezényelték a vasutasokkal együtt a helyreállítás meggyorsítására, Cece, Vajta és Nagydorog állomásokat is a lakosság segítségével bővítették ki.⁷ Szovjet katonai hídépítésekéről a Kaposvár–Fonyód, a Villány–Mohács, a Villány–Pélmonostor, a Dombóvár–Szentlőrinc és a Bátaszék–Pusztaszabolcs vonalakról van tudomásunk a háború utáni szovjet–magyar elszámolási viták kapcsán.⁸ Persze a helyreállítási munkák a katonai kényszer nélkül is megindultak, a lehetőségek szűk keretei között. Az első hetekben, hónapokban még a tervszerűtlenség volt jellemző, elszakítva a felettes szervektől, a rendelkezésre álló anyagokból igyekeztek működésképpé „varázsolni” a vasutat. 1945 nyarán már országos szinten is elkészült a helyreállítási sorrend. A helyreállítási munkáknak nagy lökést adott Gerő Ernőnek az MKP pütkösdi konferenciáján⁹ adott programja: „Arccal a vasút felé!” Júniusban megindult az első munkaverseny, amelynek eredményeképpen 7 szénszerelő berendezést, 14 vízállomást, 66 km vágányt, 391 váltót és 106 hidat sikerült helyreállítani.¹⁰ Az egyik híd a murakeresztúri Mura-híd volt, így újra kapcsolat létesült Csáktornyaival (ma Čakovec, Horvátország), így a trieszti kikötőből érkező UNRRA- és más segélyszállítmányok a legrövidebb útvonalon juthattak el az országba.¹¹

honvéd műszaki hadosztály, később Műszaki vezetési törzs 1945. október hó 15-től 1947. október hó 1-ig való működéséről. Hídépítési munkákról lásd 23–36.

⁵ December 10-től Simontornyán át közlekednek a vonatok. Új Dunántúl, 1945. december 2. 1.

⁶ MÁVKI. PG f. 3. d. 1948. áprilisi üzletvezetőségi helyzetkép. Vicinális: mellékvonali vasút, helyi érdekű vasút szinonimája.

⁷ MÁVKI. KS f. 1. d. 24. ö. e. Orosz katonaság által végzett, illetve irányított pályafenntartási munkálatok.

⁸ MÁVKI. KS f. 1. d. 23. ö. e. A vasúti hidak helyreállítása alkalmával a Szovjet által a MÁV terhére teljesített munkák összefoglalása. 1946. május 9.

⁹ 1945. május 20–21.

¹⁰ Hatalmas eredményt értek el a pécsi vasutasok a most befejeződött hathetes első munkaversenyben. Új Dunántúl, 1945. augusztus 3. 3. Szénszerelés: gőzmozdony szénkészletének feltöltése, kiegészítése.

¹¹ UNRRA = United Nations Relief and Rehabilitation Administration. 1943–1947 között létezett szervezett feladata a háború során elhurcolt emberek hazaszállítása, illetve a nélkülöző polgári lakosság megsegítése volt.

Természetesen a fenti helyreállítások nem azt jelentették, hogy utána már korlátozás nélkül közlekedhettek a vonatok, gyakran különböző sínszálakból kellett megépíteni egy-egy hiányzó részt. A Nagykanizsa és Murakeresztúr közötti második vágány felszerelésével tudtak csak több más szakaszt járhatóvá tenni, de Gyékényes és Murakeresztúr között így is csak 15 km/h-s sebességgel közlekedhettek a vonatok az „összetákolt” pálya miatt. A megfeszített munkának köszönhetően már 1945. május 22-én elindulhatott az első közvetlen vonat a főváros és a baranyai székhely között, igaz, jókora kerülővel, ugyanis a vonatok Bátaszéken és Szekszárdon át jutottak el Rétszilásra, onnan pedig már a rendes fővonalon át közlekedtek Budapestre.¹² A június 6-án elkészült, legfontosabb vasútvonalak sürgős helyreállítását felsoroló szovjet tervezet egyike éppen a kelet-nyugati irányú közlekedési folyosót jelentő Bátaszék–Dombóvár–Gyékényes–Nagykanizsa–Szombathely vasút volt. Július elején vette fel ezek közé a MÁV a Budapest–Sárbogárd–Dombóvár vonal sürgősségi helyreállítását is.¹³

Bajai és dunaföldvári hidak hiánya miatt vasúton csak Budapesten lehetett átkelni a Dunán. A nagy kerülő érzékenyen érintette az egész gazdaságot, részben a szállítási idő emelkedése, részben a szállítási távolság fuvardíjának emelkedése miatt – még akkor is, ha a kerülő miatti különbözetnek csak a felét kellett téríteni a szállítatónak, a másik felét a MÁV állta. Varga László MÁV elnök 1946. augusztus 11-i I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszuson elhangzott beszédében éppen a Dombóvár–Kiskunhalas útvonalú szállításokkal példálózott, a két város közötti 155 km távolság 290 km-re emelkedett.¹⁴ Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyetlen üzemelő vasúti hídon is csak 10 km/h-s sebességgel haladhattak át a vonatok, egészen 1946. október 31-ig, amikor átadták a forgalomnak a katonai hídelemekből épített félállandó vasúti hidat, amelyen már 40 km/h-val roboghattak a vonatok.¹⁵ Két évvel később, 1948. szeptember 8-án elkészült a déli összekötő vasúti híd második vágánya is, így tovább javult a nyugati és keleti országrészek közötti vasúti közlekedés, de a fővárosi kerülő egészen 1950-ig megmaradt, csak az év végén épült újjá a bajai közúti-vasúti híd.¹⁶

A lassú áthaladás miatt hatalmas torlódás alakult ki 1945/46 fordulóján Budapest térségében, a pécs–budapesti gyorstehervonatok nem ritkán 10, de négy esetben még 20 óránál is többet várakoztak Kelenföld környékén, hogy átjuthassanak a pesti oldalra.¹⁷ Ez különösen érzékenyen érintette nemcsak a vasutat a várakozás miatti felesleges szén-

¹² Júniusban néhány napra vasútüzemi okok miatt a közvetlen bátaszéki irány helyett még nagyobb kerülőt kellett tenni, a Mecsek megkerülésével, Dombóváron át lehetett elérni Bátaszéket. Hírek rovat. Új Dunántúl, 1945. június 6. 3.

¹³ Pálmány, 1981. 97–99.

¹⁴ Közlekedési Közlöny különszáma az I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszusról, 1946. augusztus 11. Varga László előadása. 4–10.; Csanádi, 1948. 538.

¹⁵ Papp, 1947. 5–7.

¹⁶ Tóth Ernő, 2009. 29.

¹⁷ MÁVKI. PG f. 1. d. Pécsi üzletvezetőség emlékeztetője a góztartások emelkedéséről, 1946. januári üzemgazdasági jelentés. Góztartás: a mozdonyt meghajtó gőznyomás előállításához hosszú órákig tartó tüzelés szükséges – ezt hívják a mozdony felfűtésének –, a gőzmozdonyok ezen műszaki adottságai miatt várakozás közben is fenn kell tartani a szükséges nyomást, hogy a forgalmi helyzetnek megfelelően tudjon továbbmenni a vonat.

fogyasztással, hanem az egész országot, hiszen az amúgy is súlyos szénhiány közepette a Mecsek-környéki szenek nehézkesen érték el rendeltetési helyüket.

A pályák karbantartását nehezítette az anyag- és szerszámhiány. A talpfahiányt 1947 februárjában beinduló vasbeton aljak gyártásával igyekeztek pótolni, az ipar jóvátételi és újjáépítési leterheltsége miatt azonban a sínanyag hiánya még az ötvenes években is jellemző volt.¹⁸ Már a kiutalt mennyiség is elégtelen volt a sebtében helyreállított vágányok teljes újjáépítésére, de még a kiutalásokat is csak késve tudták teljesíteni az ózdi és diósgyőri acélgyárak. Mindez tükröződött a vasúti pályákra előírt pályasebességek alakulásában, a fővonalakon 70 km/h-ban, a vicinálisokon 30-40 km/h-ban maximalizálták a vonatok sebességét – már ahol nem kellett lelassítani pályahiba vagy provizórium miatt.¹⁹ 1946 nyarán még a 70 km/h is álomnak bizonyult a fővonalakon, a Surigin őrnagy kérésére összeállított kimutatásból szembeötlő az egyes vasútvonalak 1941-es és 1946-os kapacitása közötti teljesítménycsökkenés.²⁰ A régió két legfontosabb fővonala közül a Budapest–Dombóvár vonalon 1941-ben 12 vonatpár közlekedhetett 24 óra alatt, a pályasebességet pedig 90 km/h-ban maximalizálták. 1946 júniusában 8 pár vonat legfeljebb 60 km/h-s sebességű közlekedését tudták biztosítani. A Székesfehérvár–Nagykanizsa vonal forgalma kisebb csökkenést mutatott, 1941-ben napi 8 vonatpár közlekedhetett, maximum 90 km/h-s sebességgel, öt évvel később 6 vonatpár közlekedhetett legfeljebb 60 km/h-s sebességgel.

Mindezek mellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az üzletvezetőség nagy része dombvidéken helyezkedett el, ami különösen az alacsonyabb műszaki paraméterekkel és szűk ívekkel megépített vicinálisok esetén okozott fenntartási gondokat. Ráadásul ezeken a vágányokon már átgurult az I. világháború hadiforgalma, a Trianon jelentette gazdasági visszaesés miatt a pályahálózat korszerűsítése pedig elmaradt.²¹ Nem csoda tehát, hogy a sebességkorlátozási kimutatások szerint 1946-ban a Szegedi Üzletvezetőség után a második legjobb mutatóval rendelkező Pécsi Üzletvezetőség két évvel később már csak a negyedik volt.

Azzal, hogy egy adott szakaszon csökkentett sebességgel lehet közlekedni, nemcsak a menetidő, és ezzel összefüggésben a vasútvonal forgalmi kapacitása változott meg hátrányosan, de ez a költségeket is emelte, ugyanis a fékezés-gyorsítás miatt nőtt a szénfogyasztás, illetve a sebességkorlátozásokat jelző táblák kivilágításáról gondoskodó pályőröket kellett alkalmazni.²²

¹⁸ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. februári üzemgazdasági jelentés. Pályafenntartási fejezet. Vasbeton keresztaljjal már a 20. sz. elején is folytak kísérletek, 1942-ben pedig a lábatlani cementműben 3000 darabot le is gyártottak, de szélesebb körű alkalmazásukra csak a háború után nyílt lehetőség. Tolnay, 1947. 54–63.

¹⁹ Bory, 1992. 403–413.

²⁰ Surigin őrnagy, a Központi Hadseregcsoport Hadiközlekedési Osztályának Hadiforgalmi Csoportja vezetője Bebrits Lajos államtitkárnak írt 1947. február 4-i levelében kért adatokat a magyar vasút szervezeti felépítéséről, teljesítményéről, háborús működéséről stb. MÁVKI. KS f. 2. d. 60. ő. e. Oroszok számára készített MÁV teljesítményjelentések, 1945–1947.

²¹ A pályahálózat előregedéséről lásd: Péterffy Gergely: A vasúti közlekedés újraindításának nehézségei a II. világháború után. Pályaállapot – járműpark – szénhelyzet. 2. p. (http://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/peterffy-gergely-a-vasuti-kozlekedes-ujrainditasanak-nehezsegei-a-ii-vilaghaboru-utan-palyaallapot-jarmupark-szenhelyzet_56a72937d4ad4.pdf – utolsó elérés: 2016. november 29.)

²² Cholnoky, 1947. 66–75.

Megnevezés		1946. dec. 31		1947. dec. 31		1948. dec. 31	
		Országos	Pécs	Országos	Pécs	Országos	Pécs
Sebesség- korlátozás	5 km/h	136	23	130	18	110	16
	10 km/h	3		1		2	
	15 km/h	157	17	126	11	128	21
	25 km/h					152	41
	Összes	296	40	257	29	392	78
Vonalhossz (km)		7992,9	1547,1	7997,4	1551,6	8006,0	1551,6
km/lassújel		27,0	38,7	19,0	23,8	n.a.	19,9

1. ábra: Sebességkorlátozás alakulása

(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

Járműpark

A vasúti pályák mellett a gördülőállomány, a mozdonyok, a motorkocsik, a személy- és teherkocsik is megsínylelték a háborút. A fejezetben előbb a mozdonyállag, majd a kocsiállomány alakulását fogjuk bemutatni. A háború utáni összefoglaló jelentés szerint az üzletvezetőség területén 186 mozdonyt számoltak össze, amiből 4 olasz, 3 román és 21 német cégjelzéssel rendelkezett – ez körülbelül a rendelkezésre álló mozdonypark 22%-át tette ki.²³ Működőképes gőzmozdony azonban csak 115 volt, a listán még szereplő 10-10 motorkocsi és sínautóbusz állapotát nem közölték – valószínűleg működésképtelenek voltak. Az orosz megszállás előtt 199 mozdonnyal és 14 motorkocsival rendelkezett az üzletvezetőség, valamint 7, az olasz vasutaktól bérelt mozdony is itt dolgozott.

A harcok során a vízvételhez és szényszereléshez szükséges berendezések is áldozatául estek a fegyvereknek, különösen a víztornyok és vízházak, illetve berendezéseiket rombolva igyekeztek megbénítani az adott vasútvonal átadását. Dombóváron a mozdony- és motorszín is súlyos károkat szenvedett a bombázások következtében, ugyanígy járt a pécsi fűtőház is, Baracson a fűtőház előtti fordítókörön és a szényszerelő vált használhatatlanná, de a legsúlyosabb károk a nagykanizsai két fűtőházat érték.²⁴

²³ A járművek nagy többségét a szovjetek hadizsákmányként kezelték, a MÁV-eredetű járművek visszaszolgáltatásáról és a tulajdonjogról való lemondásról a 1948. február 2-i és június 2-i egyezményekben született megállapodás. Frisnyák, 2001. 197–198.

²⁴ MÁVKI. BG f. 1. d. Pécsi Üzletvezetőség összefoglaló jelentése... Vontatás fejezet. 74–95.

Fűtőház	Tényleges mozdony állag	Javítás nélkül félreállítva	Javításban	Vonali szolgáltatón	Állomási szolgáltatón
Pécs	34	8	11	14	1
Nagykanizsa	39	6	2	29	2
Dombóvár	56	10	9	35	2
Kaposvár	36	12	10	13	1
Bátaszék	20		3	16	1
Barcs	2	1			1
Összesen	187	37	35	107	8

2. ábra: Mozdonyállag, 1945. június

(Forrás: MÁVKI. BG f. Pécsi Üzletvezetőség összefoglaló jelentése... Vontatás fejezet. 74–95.)

Az 1945 nyári összeírás szerint 62 mozdony, 102 személykocsi, 34 poggyászkocsi és 387 teherkocsi került a kárlistára. A járművek kisebb része semmisült meg légicsapás vagy földi harcok, esetleg robbantás következtében, többségüket nyugatra hurcolták a visszavonuló csapatok. A rongált járművek kijavításához azonnal hozzáláttak a vasutasok, a már idézett hathetes munkaverseny során 139 mozdonyt, 239 személykocsit, 483 fedett és 770 nyitott teherkocsit javítottak ki Csanádi György üzletvezető-helyettes tájékoztatása szerint.²⁵

A vizsgált korszak végén 246 gőzmozdony és 12 motorkocsi szerepel a jelentésben, a MÁV mozdonyainak és motorkocsijainak tehát 19-19%-a tartozott az üzletvezetőséghez. A mozdonyok közül 8 javítatlanul félreállítva, 66 javításban volt, vagy javításra várt, a motorkocsikból pedig a 3 javításban lévőkön kívül mindegyik üzemelt.²⁶ A mozdonyok számának emelkedése elsősorban az 1947 tavaszától érkező amerikai hadimozdonyoknak köszönhető. Amerikai áruhitelből 513, ócskavasáron beszerzett, a MÁV-nál 411-es sorozatszámot kapott gőzmozdony érkezett,²⁷ ebből 1948 decemberéig 63 került a Dél-Dunántúlra.

A mozdonyok közlekedése ekkor még szinte kizárólag a gőzerőn alapult, az üzemvitelhez tehát vízre és szénre volt szükség. A víznyerés nem okozott gondot a vízházak helyreállítása után, ezzel szemben a szénkészletek alakulása egészen 1947 októberéig hullámzott, augusztustól decemberig folyamatosan csökkent a rendelkezésre álló készlet, majd március-áprilistól újra emelkedett a szénkészlet a nyár végéig. Az őszi terménybetakarításkor a nehezebb tehervonatok továbbítása, télen a mozdony és a személyvonatok felfűtése – már ha egyáltalán nem a „vontatunk vagy fűtünk?” dilemmával kellett szembenézni – emelte a szénfogyasztást. A jóvátételhez és az ország újjáépítéséhez viszont pont a szén volt az egyik nélkülözhetetlen nyersanyag, nem is beszélve a lakossági fűtésről, hozzáátéve, hogy a hábo-

²⁵ Lásd 10. lábjegyzet. A kijavított járművek természetesen nem csak az üzletvezetőséghez állomásított járműveket jelentették.

²⁶ MÁVKI. PG f. 3. d. 1948. decemberi üzletvezetőségi helyzetkép.

²⁷ Mezei, 2009. 169.

rú utáni évek széntermelése mind mennyiségben, mind minőségben elmaradt a békeidős szinttől.²⁸ Hiába feküdtek Pécs közelében Magyarország legmagasabb fűtőértékű szén adó bányái,²⁹ a többi üzletvezetőséghez hasonlóan 1945. október 16-tól 1946. január 17-ig szinte teljesen leállt a vasúti közlekedés, csak karácsonyi vonatok és kormányzati futárvonatok közlekedtek még a budapest–pécsi fővonalon is.³⁰ Ráadásul önmagában a mecseki feketeszen nem volt eltűzelhető a mozdonykazánokban: 5500-6000 kalóriás fűtőértéke jóval meghaladta az akkor 3800 kalóriás MÁV-szabványt (a háború előtt 4800 kalóriában volt megállapítva a vonatási szabványszén), égési jellemzői miatt azonban könnyebb (alacsonyabb fűtőértékű) szenekkel kellett keverni.³¹ Bár a Pécsi Üzletvezetőségnek is panaszkodtak a rossz szénkeverékre, még mindig jobb szénrel tudták fűteni mozdonyaikat, mint a többi üzletvezetőség, különösen a Szegedi és Debreceni Üzletvezetőséggel összehasonlítva. A fajlagos szénfogyasztást tekintve viszont jól látszik, hogy a Pécsi Üzletvezetőség mozdonyainak energiaszükséglete – már a háború előtt is – különösen az őszi-téli hónapokban jóval az országos átlag alatt volt, bár az utolsó két vizsgált évben már mérséklődött a különbség. Ez elsősorban a feketeszenbányák közelségének tudható be, amelyek segítségével – mint említettük – jobb szénkeveréket tudtak biztosítani a mozdonyoknak.

Hónap	1938		1946		1947		1948	
	Országos	Pécs	Országos	Pécs	Országos	Pécs	Országos	Pécs
január	14,57	13,84	23,64	21,20	20,19	15,97	14,86	13,05
február	12,55	12,42	23,75	19,06	22,11	17,57	13,50	12,53
március	12,06	12,22	21,11	16,36	16,47	12,02	14,03	12,14
április	11,82	12,26	17,77	13,70	12,91	10,48	12,25	10,82
május	11,07	10,93	16,84	13,12	11,77	10,16	11,28	10,01
június	10,52	10,62	15,39	12,53	11,69	10,40	10,82	9,38
július	10,29	10,15	15,30	12,67	11,56	10,22	11,02	9,87
augusztus	9,92	9,48	15,08	12,94	11,80	10,42	10,38	8,99
szeptember	10,17	9,83	14,83	11,91	11,89	11,18	10,59	9,12
október	10,55	10,24	15,24	12,70	12,43	11,56	11,05	9,64
november	11,64	11,36	17,23	13,98	13,09	11,93	12,01	10,61
december	11,93 *	11,97	16,84	13,58	13,75	12,21	13,85	12,12

3. ábra: Fajlagos szénfogyasztás alakulása, kg/100 etkm.³²

(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

²⁸ Szénbányászat háború utáni helyzetéről lásd: Erdmann–Pető, 1975. V–XIII.

²⁹ Pécs, Nagymányok, Komló, Szászvár.

³⁰ Szénhiány miatt országosan vonatforgalmi korlátozások lesznek. Új Dunántúl, 1945. október 14. 2.; Szénhiány okairól lásd: Péterffy. i. m. 13–17.

³¹ Hámori–Varga, 1962. 53–56. A magyarországi szenek három fő fajtája: lignit (fűtőértéke 1700-2400 kcal/kg) a leggyengébb szénfajta, elsősorban erőművi és lakossági tüzelésre használták, használják napjainkban is. A barnaszenet (fűtőértéke 2800-5500 kcal/kg) elsősorban energiatermelésre, illetve egyes vegyipari folyamatoknál használták, függően a különböző jellemzőitől. Feketeszenet (fűtőértéke 6000 kcal/kg és felett) egyedül Pécs közelében bányásztak, ezeket leginkább gázgyártásra, illetve kokszyártásra használták.

³² Fajlagos szénfogyasztás: 100 tonna elegy (jármű és szállított teher súlya) 1 km-re továbbításához szükséges szénmennyiség kg-ban megadva.

*= 1937 decemberi adat.

A kedvező szénfogyasztási adatokkal szemben a mozdonyok meghibásodásából fakadó szolgálatképtelenségek – amikor valamilyen műszaki probléma, ritkán szén- vagy vízhiány miatt a gőzmozdony nem tudja továbbítani vonatát, és segélygépet kell kérni – száma drasztikusan alakult. 1938-ban összesen 202 szolgálatképtelenséget jegyeztek fel a MÁV-nál, egy eset átlagosan 177000 vonatkilométerenként következett be. Ekkor a Pécsi Üzletvezetőségénél összesen 20 szolgálatképtelenség történt, átlagosan 230000 vonatkilométerenként egy. Ehhez képest 1946-ban – jelentősen rosszabb üzemeltetési feltételek következtében természetesen jelentősen rosszabb mutatókkal – majdnem minden negyedik műszaki hiba a dél-dunántúli mozdonyokkal történt, ráadásul az országos átlagnál jelentősen sűrűbben. A következő évben ötödére csökkent a szolgálatképtelenségek aránya az országos hálózathoz képest, miközben a műszaki problémák gyakorisága is már csak negyedével volt rosszabb. 1948-ban már csak az összes elakadás 18%-a jutott a Pécsi Üzletvezetésre, viszont a műszaki nehézségek gyakorisága ismét emelkedett. Hiába tudták tehát az átlagosnál jobb szénrel üzemeltetni a mozdonyokat a délnyugati országrészben, a mozdonyok műszaki megbízhatósága elmaradt az országos átlagtól. Ebben feltehetőleg szerepet játszott a kedvezőtlen pályaadottságok miatti fokozott igénybevétel is.

Mozdonyok szolgálatképtelenségei	1938		1946		1947		1948	
	Pécs	Országos	Pécs	Országos	Pécs	Országos	Pécs	Országos
összes eset	20	202	75	292	72	349	56	305
1000 vkm/eset	230	177	41,54	58,92	95,94	128,96	134,32	187,22

4. ábra: A mozdonyok szolgálatképtelenségei

(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

A mozdonyállag mellett legalább ilyen égető kérdésnek bizonyult a személy- és teherkocsik hiánya, utóbbiaknál elsősorban a fedett teherkocsiké. A személykocsihiány miatt még a napi egy vonatpár kiállítása is gondot jelentett, ezekben az években általánossá vált a fedett teherkocsik személyszállításra való alkalmazása, amit később padok, kályha és mellékhelyiség beállításával, illetve az oldalfalakon való ablakvágással igyekeztek komfortosabbá tenni.³³

A háború végéig még a szovjet katonai igazgatástól függött, mennyi vonat közlekedhet, illetve mennyi kocsit tudtak elkülöníteni a hadiforgalomtól. Egyes vonalakon naponta, más vonalakon csak kétnaponta vagy éppen csak eseti jelleggel közlekedtek a vonatok. A vasút irányítását 1945. április 10-én a kaposvár–nagykanizsai vonalrész kivételével átadták a üzletvezetésnek, április 18-án a visszatartott vonalrész is átkerült a polgári irányításhoz – kocsikat ugyanakkor még októberig a katonai irányítástól kellett igényelni.³⁴ A meglévő kevés számú jármű tovább csökkenhetett a katonai közizgatás utasításai

³³ Bebrits Lajos államtitkár 1947 július 5-i figyelőlapja a személyvonatok működésbe helyezéséről az őszi téli forgalmi idény előtt, és Varga László MÁV-elnök erre írt aug. 26-i válasza. Pálmány. 1981. 279–280.

³⁴ MÁVKI. BG f. 1. d. Pécsi Üzletvezetés összefoglaló jelentése... Forgalmi és Kereskedelmi fejezet. 51–73. A MÁV teljes körű irányítását 1945. december 22-én adta át Koszov vezérőrnagy a magyar államnak. Az orosz hatóságok magyar kezelésbe adták át az Államvasutakat. Népszava, 1945. október 24. 3.

miatt, ezért például a Dombóvár–Veszprém mellékvonalon még 1945 júliusában is csak Sóllyig közlekedhettek a vonatok, mert a személyvonatok visszafordítását a Hajmáskér–Veszprém szakaszról az orosz parancsnokság miatt nem lehetett biztosítani.

1945 nyarán 140-150 fedett és 190-200 nyitott kocsi volt a polgári forgalom szükséglete a Pécsi Üzletvezetőség területén, a szénbányák igényeivel együtt. Sok esetben még alacsony oldalfalú, jármű- vagy faszállításra tervezett pórekocsikat is kénytelenek voltak felhasználni szénszállításra. A jelentés 40-50 személykocsi és – a lakossági csomagszállításokra – 6-10 kalauzkocsi mihamarabbi szolgálatba állítását is hangsúlyozta, mivel a május 22-től közlekedő Pécs–Budapest személyvonatokhoz szükséges kocsikat is a Pécsi Üzletvezetőségnek kellett biztosítania. Ezt pedig csak úgy tudta megoldani, hogy az addig közlekedő vonataiból vontak el kocsikat, így is csak szerelvényenként 8 kocsit tudtak kiállítani a pesti személyhez.

Megnevezés	Összesen	Ebből		
		Üzemképes	Javítható	Roncs
Személykocsi	124	107	12	5
Kalauzkocsi	34	33	1	
Fedett teher	969	889	22	58
Nyitott teher	1551	1483	42	26
Pórekocsi	461	449	10	2
Tartánykocsi	142	135	7	
Összesen	3281	3096	94	91

5. táblázat: Pécsi üzletvezetőség vontatott járműállaga, 1945. június³⁵
(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

A személykocsik és a fedett teherkocsik hiánya permanens jelenségnek bizonyult, az ország gazdasági újjáépítésének fellendülésével ugyan sikerült valamelyest enyhíteni a kocsihiányt, teljes mértékben eltüntetni azonban nem. Nem is csoda, hiszen a MÁV háború előtti vontatott járműparkjának 79%-a hiányzott 1945 végén.³⁶ Ez részben a harci cselekmények során történt pusztításnak is köszönhető, de elsősorban a németek, majd a szovjetek gazdasági és katonai érdekei miatt kerültek országon kívülre a magyar járművek. Berlin törekvése a magyar gazdaság irányítására fokozatosan erősödött, 1943-tól a magyar vagonokat külföldre vitték, helyükre pedig idegen cégjelzésű kocsikat adtak, ezzel is korlátozva az állam saját eszközei feletti rendelkezési jogát. Ezt csak betetőzte a visszavonuláskor nyersanyagokkal, leszerelt gyárakkal és egyéb értékes javakkal megpakolt kocsik nyugatra menekítése.³⁷ A szovjet előretörés következtében előbb a csapat- és utánpótlás szállításának primátusa, majd a hadizsákmány és a hadifoglyok Szovjetuni-

³⁵ Tartánykocsi: tartálykocsi korabeli megnevezése.

³⁶ Gál, 1946. 38.

³⁷ MNL-PIL. 283. f. 32. á. 69. ő. e. A magyar közigazdaság német megszerzése. Visszatekintő összefoglalás. Közlekedés és forgalom c. fejezet. 61–72.

oba szállítása miatt kerültek magyar vasúti járművek a határon túlra. A Gerő által meghirdetett „Arccal a vasút felé!” keretében munkaversenyt hirdettek meg 500 mozdony és 10000 teherkocsi 1945 végéig való helyreállításáért, a kocsikból azonban csak 6477 teherkocsi és 571 személykocsi újjáépítését sikerült elvégezni.³⁸

Meleg évszakok során még nem jelentett gondot fűtetlen, ablak nélküli kocsiban utazni, de a hideg időjárás beköszöntével nemcsak hogy kellemetlen, de akár életveszélyes is lehetett hosszú órákon át utazni. Az ablakok hiányát a vasút bedeszakázásával próbálta orvosolni, de még így is fennállt a veszély, hogy az egyedül utazó utasok elalszanak és halálra fagynak az út során.³⁹ 1945 novemberében még az is előfordult, hogy nyitott teherkocsikat soroztak be a személyvonatba, és így is 4 napon át dőcögött Kaposvárról Budapestre a vonat.⁴⁰ Hogy legalább a fővonalon, hosszú órákon át tartó utazásokat kényelmesebbé tegyék, a MÁV Igazgatósága elrendelte a mellékvonalon beablakozott, fűthető személykocsik átcsoportosítását a távolsági forgalomban közlekedő vonatokba. Helyettesítésükre a vicinálisokon idegen cégjelzésű személykocsikat állítottak be, de ezeket is előbb úgy-ahogy helyre kellett állítani.⁴¹

A vasút korlátozott lehetőségeihez képest igyekezett kijavítani a kevésbé sérült személykocsikat, de a kevés vonat és a rengeteg utas miatti állandó zsúfoltság következtében a még üzemképes kocsik is gyorsan elhasználódtak. 1946 januárjában a MÁV elnöke így látta a személykocsihelyzetet: *„Természetes követelmény a személyvonatok szerelvényeinek minőségi javítása is. Ha az utazóközönség megvédi a rongálásoktól a személykocsijainkat, úgy nincsen akadálya annak, hogy egyelőre csak fapados, de beüvegezett és fűtött kocsikban utazhassék. Erre is megtörtént minden felkészülés.”*⁴² A remélt javulás elmaradt, Kopasz Károly, a MÁV elnökhelyettese augusztusban még borúlátóbban fogalmazott: *„Az Államvasutak addig a személykocsik karbantartására igen sokat költöttek. Sajnos azonban az utazóközönség a kocsikat nem kíméli, sőt igen sokszor szándékosan rongálja. Az ablakokat kivágja, vagy kiszereleli, sőt néha a padokat is elviszi. Mindannyiunk feladata a vasút vagyona felett örködni, ezért az állomási és utazószemélyzet minden eszközzel, sőt, ha kell, karhatalom igénybevételével is igyekezzék a kocsik rongálását megakadályozni.”*⁴³

³⁸ Gál, 1946. 120., 122. és 124. Dombóvárról a bolgár csapatok vittek el 26 frissen kijavított teherkocsit, ami rövid időre elbizonytalanította a vasutasokat a járműjavítások értelméről. PIL SZKL 1. f. 6. á. 135 ö. e. Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtítkárnak levele Gerő Ernő miniszterhez, 1945. június 21.

³⁹ A Pécsi Üzletvezetőség területén a legkedvezőbb a baleseti statisztika és jó a munkafegyelem. Új Dunántúl, 1945. október 7. 4., 20 százalékkal csökkentik a vasúti tarifát. Új Dunántúl, 1946. október 11. 2., Martinkó, 1988. 2. és Szabó, 1994. 408.

⁴⁰ Madaras, 1993. 171–173.

⁴¹ MÁVKI PG. f. 1. d. 1946. októberi üzletvezetőségi helyzetkép. E főosztály javaslata.

⁴² Varga, 1946. 9–10. p. Kiemelés az eredeti szövegben.

⁴³ Kopasz Károly előadása az I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszuson. Közlekedési Közlöny különszáma. 12. Gerő Ernő 1947. február 27-i parlamenti felszólalásában is megemlítette a vasúti személykocsik kritikus állapotát: „Kénytelenek vagyunk ezt a hatalmas utastömeget igen csekély gördülőanyaggal szállítani, ennek következtében a közönség nem kapja meg azokat a minimális kulturális és kényelmi feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy az utasok kultúremberek módjára utazhassanak. Másrészt a vonatoknak ilyen megterhelése magának a gördülőanyagnak sem használ.” Nemzetgyűlési Napló, VI. kötet. 1952. 72.

1947 nyarára már javult a személykocsipark állapota, de még mindig messze volt a békebeli idők színvonalától. Ekkor vált hivatalossá a „bocipulmann”-ként emlegetett, személyszállításra átalakított fedett teherkocsik használata.⁴⁴

A teherkocsik száma kedvezőbben alakult, ami annak is köszönhető, hogy a járműjavítások a mozdonyok mellett a teherkocsik mielőbbi kijavítását és forgalomba állítását célozták. Fontos szempont emellett az is, hogy 1946 augusztusára megszűntek a szovjet csapatszállítások, a polgári forgalom is normalizálódott, még ha ez azzal is járt, hogy az őszi terményszállításokat leszámítva a fővonalakon kívül csak a Kaposvár–Siófok vonalon zajlott eseti jellegű teherforgalom.

A helyzet konszolidálásával megindulhatott az állomási mellékvágányokra állított, illetve a vasúti pályák mellé kiberített roncskocsik elszállítása. Ennek pontos kezdetéről egyelőre nincs adat, az üzletvezetőségi értekezletek iratai csak az 1948. április 5. – október 16. közötti időről számolnak be, a székesfehérvári és szombathelyi járműjavító műhelyek Barcsra, Gyékényesre, illetve áprilisban Dombóvárra kihelyezett mozgó javítócsoportjai vettek részt benne. Összesen 407 fedett, 204 nyitott teherkocsit tettek futóképessé, 239 kocsit selejteztek, a roncsokból kinyert értékes faanyagot és alkatrészeket pedig a járműjavítóknak küldték.⁴⁵

A háború végén összekeveredett járművek nemzetközi cseréje természetesen az üzletvezetőséget is érintette, 1948. januárban 297 db roncs állapotú kocsit adtak át idegen vasutaknak, cserébe 55 érkezett vissza. Az év során összesen 457 olasz, 300 német, 25 belga, 19 osztrák, 17 cseh, 5 román, illetve 2-2 lengyel és bolgár kocsit indítottak útnak az üzletvezetőség területéről, ezzel szemben 231 MÁV-kocsi érkezett Olaszországból.⁴⁶ Ahhoz, hogy 1948-ra megszűnjön a teherkocsihiány, a fenti kedvező folyamatokon kívül szükség volt a kocsiforduló-idők csökkentésére.⁴⁷ A MÁV elnöke az 1946 augusztusi vasutas kongresszuson fejtette ki a résztvevőknek, hogy a kevés teherkocsi miatt elkerülhetetlen az átlagosan 14,5 napos fordulóidőt 7 napra csökkentve „megduplázni” a kocsparkot, különben a szállítási feszültségek miatt a gazdasági stabilizáció összeomlik.⁴⁸ 1948 őszére már a 7 napos fordulóidő is kevésnek bizonyult volna a gazdaság igényeihez képest, ezért az augusztus 16-i II. vasutas üzemi kongresszuson a 4,5 napos fordulóidő elérését tűzték ki célul.⁴⁹

⁴⁴ Lásd a 681. lábjegyzetet. A „bocipulmannok” egyébként az 1960-as évek elejéig maradtak a forgalomban.

⁴⁵ MÁVKI. PG f. 3. d. 1948. április–októberi üzletvezetőségi helyzetképek. 1946. szeptember 26-án Bakóca–Godisa és Abaliget állomások között az 1958 sz. roncsvonat kisiklott, az ütköző nélküli vagonok között fellépő erőhatások következtében. A vonatszám alapján elképzelhető, hogy Dombóvárról indult roncskocsimenetről van szó, de az sem kizárt, hogy kocscsere-egyezmény keretében Jugoszlávia felé tartó vonatról van szó.

⁴⁶ MÁVKI. PG f. 3. d. Beszámoló a Pécsi Üzletvezetőség 1948. évi teljesítményeiről. (1949. január 29.)

⁴⁷ Kocsiforduló-idő: teherkocsi ideje a megrakástól számítva az üresen történő visszaérkezésig.

⁴⁸ Varga László előadása az I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszuson. Közlekedési Közlöny különszáma. 4–10. Erre a drasztikus rendelkezéssel lehetett csak biztosítani, hogy az 1937-es őszi forgalom 60%-át valószínűsítő forgalmat le tudja bonyolítani a vasút. A kocsifordulók felére csökkentése sikerült, sikerült az 1937-es 6,5 napos fordulóidőt megközelíteni, sokkal rosszabb infrastrukturális körülmények között.

⁴⁹ Oláh, 1948. 614–615. Októberre sikerült néhány hétre elérni a kitűzött 4,5 napos fordulóidőt rendkívüli szabályok alkalmazásával.

Forgalom

Pécsről az utolsó vonat – a szovjet csapatok bevonulása előtt – 1944. november 28-án 21 órakor indult Barcs felé, Kaposvárról két nappal később 14.30-kor indult Fonyódra, Dombóvárról pedig 18 órakor indult egy robbantó különítmény Tamási felé. 10-11 nap múlva indultak el az első kémszemlevonatok mindhárom állomásról, Pécsről Bátaszékre, Dombóvárról Kaposvárra és vissza. Ezekkel a menetekkel mérték fel a vasutasok, hogy járhatóak maradtak-e a pályák.

A szovjet hadsereg 1944. december 19-től engedélyezte személyvonatok közlekedtetését a Pécs–Bátaszék, Pécs–Villány–Pélmonostor, Pécs–Dombóvár, Dombóvár–Kaposvár, Dombóvár–Bátaszék–Szekszárd és Dombóvár–Tamási viszonylatokban, útirányonként egy-egy vonattal.⁵⁰ A vonatok egységes kocsiosztállyal közlekedtek, kocsihány miatt megszűnt a korábbi 1., 2. és 3. osztály, ennek megfelelően egységesítették a viteldíjat is. A helyi lap által közölt indulási és érkezési idők persze csak viszonyítási pontnak voltak jók, valójában a hadiforgalom diktálta a menetrendet. 1945. március elejéig újabb vonalakon sikerült egy-egy vonatpárt indítani, függően a helyreállítási munkáktól. A március idusi német ellentámadás, utána pedig a szovjet támadás miatt szünetelt a polgári forgalom, a csapatmozgások miatt sem idő, sem jármű, sem pedig szén nem jutott a civil forgalom számára. Április elején szállhattak újra fel utasok a vonatokra, a közlekedésben hármas rendszer lépett életbe. A már említett viszonylatokon naponta egy vonatpár közlekedtetését tudták biztosítani, a Pécs–Siklós–Berecsény és a Pécs–Bátaszék viszonylatokon csak kétnaponta jártak a vonatok, míg a többi vonalon eseti jelleggel volt közlekedés.⁵¹ Április végén már a Kaposvárról kiinduló észak–déli irányú vicinálisokon is megindult a forgalom, a nyár elején pedig Pécs és Kaposvár között a korábbi dombóvári átszállásos kapcsolat helyett – Szigetváron keresztül – közvetlen vonat kerül a menetrendbe.⁵²

A már vázolt járműhiány, illetve a ritka közlekedés következtében a menetrendben nem szereplő tehervonatokat is igénybe vették az emberek, ezért a tehervonatokra is vezényeltek jegyvizsgálókat a menetdíjak beszedésére. A felgyorsuló inflációval nem tartottak lépést a jegyárak. Jegyáremelést először a 3. Ukrán Front vasúti parancsnokság utasítására hajtott végre az üzletvezetőség, 1945. április 1-jén négyszeresére emelték a menetdíjat. Ezt hamarosan visszavonták, és az igazgatóság utasítására az 1936. augusztus 1-jén életbe lépett tarifát emelték két és félszeresével.⁵³ A pénzromlást követve fokozatosan emelték az árakat, de egy idő után már lehetetlenné vált az inflációkövetés, ezért szorzószám alkalmazására váltott át a vasút, 1946 májusában például 5220-szoros szorzóval számolták ki a jegyárakat.⁵⁴ A hosszabb út utáni visszautazásra az embereknek már nem maradt elég pénze, ezért potyáztak, aminek kiküszöbölésére júniustól a vasút bevezette a menet-

⁵⁰ Kedden a főbb vasútvonalakon megindult a Dunántúl a forgalom. Új Dunántúl, 1944. december 21. 1.

⁵¹ Itt az új vasúti menetrend. Új Dunántúl, 1945. április 19. 1.

⁵² Közvetlen vonatjáratot létesítettek Pécs–Kaposvár között Szigetváron át. Új Dunántúl, 1945. június 9. 3.

⁵³ Hírek rovat. Új Dunántúl, 1945. június 6. 3.

⁵⁴ MÁVKI. PG f. 3. d. 1946. májusi üzletvezetőségi helyzetkép. A hiperinfláció miatt a vasúti jegy ára nem jelentett nehézséget a vidéki beszerzésre kényszerülő városiakok számára. Ez persze nemcsak a személy-, hanem a teherszállásban is jelentős deficitet okozott a MÁV-nak.

térti jegyet. A forint megjelenésével természetesen új menetdíjak kerültek megállapításra, ám „*az 1946 augusztus 1-én életbe léptetett forint értékű személydíjszabás, bár felállítására körültkéntő vasútgazdasági szempontok figyelembe vételével történt, a stabil fizetőeszköz életbe léptetése után jelentkező pénzhiány és főleg az általános kereseti viszonyok miatt magasnak bizonyult*”.⁵⁵ A magas jegyárak miatti általános utasforgalmi csökkenés megállítására október 14-től 20%-kal csökkentették a személyszállítási tarifákat, illetve az eredeti szándékkal ellentétben további szociális kedvezmények léptek életbe.

Nemcsak a ritka közlekedés, hanem a személyszállító vonatokon – a kevés kocsi miatti zsúfoltság enyhítésére – bevezetett korlátozások miatt is sokan a tehervonatokra felkérdeztek, felugrálva igyekeztek céljukhoz eljutni. 1945. május 15-től ugyanis csak közigazgatási vagy rendőri hatóság által kiállított utazási igazolvánnyal lehetett egyes vonatra szállni – köztük négy Budapest–Pécs és egy Budapest–Nagykanizsa viszonylatúakra. Július 25-től további korlátozásként három fővárosból és egy Pécsről induló vonatra vonathasználati jegyet is kellett váltani.⁵⁶ A korlátozások egészen 1946 végéig maradtak érvényben, bár az érvényre jutásuk már felettébb kérdéses volt, hiszen néhány kalauz a több száz utassal szemben esélytelennek bizonyult. Ehhez rendőri erőre lett volna szükség, ha máshoz nem, legalább ahhoz, hogy a vonatok tetején való tiltott és valóban balesetveszélyes utazás ellen fellépjenek. Vasúti rendőrséget csak decemberben hoztak létre Pécs állomáson, de ekkor még csak az állomás területén láttak el szolgálatot, a vonatok kísérése ekkor még csak terv maradt.⁵⁷ Már csak azért is, mert gyakran érte rablótámadás vagy lopás az utasokat, különösen a sötétedés után közlekedő vonatokon. Ekkoriban már szolgáltak vasútbiztosító katonák Dombóvár, Nagykanizsa és Pécs állomásokon, illetve egy-egy gyorstehervonatpárt is kísérték, de elsődleges feladatuk a szén- és élelmiszerküldemények őrzése, biztosítása volt, a közbiztonság általános erősítése csak másodlagos.⁵⁸

Igaz, 1945 végén, mint már utaltunk rá, gyakorlatilag leállt a vasúti személyforgalom az országban, még a munkásvonatok is leálltak néhány napra, míg a távolsági forgalom hónapokig szünetelt. Pedig időközben még új menetrend is életbe lépett november 1-jén, sőt a vasúti közlekedésben augusztus 12-től bevezetett kelet-európai (moszkvai) időszámítást eltörölve visszatértek a közép-európai időszámításra.⁵⁹ Legalább nem kellett átszámolni az elméleti indulási és érkezési időket! A megyeszékhelyek és a főváros között

⁵⁵ Közlekedésügyi Miniszter 48948/1946 I./1 (júl. 25) sz. rendelete az új menetdíjszabásról. MÁVKI. PG f. 1. d. 1946. októberi üzemgazdasági jelentés. 16.

⁵⁶ Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter 4467/II.fő./1./a.-1945 sz. rendelete. Közlekedési Közlöny. 1945. 1. szám. 1. és Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter 16042/1945 sz. rendelete. Közlekedési Közlöny. 1945. 9. szám. 371–373.

⁵⁷ Pécssett megalakult a vasúti rendőrség. Új Dunántúl, 1945 december 18. 1. A tetőn utazáshoz és a közbiztonságról: A részleges vasúti személyforgalom sikeres visszaállítása után sor kerül a teherdarabáru-forgalom felvételére is. Új Dunántúl, 1946. január 12. 2.

⁵⁸ 1. műszaki hadosztály 1. vasútbiztosító ezred 3. zászlóaljának 1. és 3. százada szolgált a Dél-Dunántúlon. HL. MN fond. IX/61. 6. d. 1. ő. e. Összefoglaló jelentés az 1. honvéd műszaki hadosztály, később Műszaki vezetési törzs 1945. október hó 15-től 1947. október hó 1-ig való működéséről. 39–40. p. és 11. sz. melléklet. Látogatás a pécsi honvédség vasútbiztosító századának otthonában. Új Dunántúl, 1946. február 6. 3.

⁵⁹ November 1-től ismét közép-európai időszámítás lesz a magyar vasutakon. Új Dunántúl, 1945. október 31. 4.

ügynevezett kormányzati vonatok közlekedtek, ezeket vagy motorkocsis szerelvényből, vagy kisebb gőzmozdony mögé kapcsolt egy-két kocsiállítatták ki. Ezek szállították a fontosabb állami iratokat, a postát, valamint a hivatalos kiküldetésben járókat, de szabad hely esetén felár megfizetésével magánszemélyek is utazhattak a szabadon maradt helyeken.

A szénhelyzet javulásával fokozatosan egyre több vonat került be a menetrendbe, de ezekről még mindig csak falragaszok és újságok alapján tájékozódhattak az útnak indulók, az első hivatalos menetrendfüzet csak az 1946. november 1-től érvényes téli menetrenddel jelent meg – leegyszerűsített kiadvány formájában. A mellékvonalak is fokozatosan kapcsolódtak be a forgalomba, ráadásul már naponta jártak a vicinálisok, még ha csak egyetlen vonattal is, bár Pécs környékén már két vonattal is számolhattak az utasok.⁶⁰ A ritka közlekedés miatt a fővonalon csatlakozások biztosítására ügyeltek, ebben persze segített a menetrendbe beépített tartalékidő, hiszen a korszakban általános volt a vonatok késése. Megjelentek a gyorsvonatok is, először Pécs és Nagykanizsa között – 6 és fél óra alatt téve meg a távot –, Pécs és Budapest között pedig helyjegyköteles gyorsmotorvonatot állítottak forgalomba, amely a korabeli viszonyokhoz képest gyors és kényelmes utazást biztosított – ráadásul nem kellett Dombóváron vesztegelni, amíg a gyékényesi vonatrésszel egyesítették vagy szétkapcsolták a vonatot.⁶¹

A forint bevezetésével megállt az utasszám csökkenése az üzletvezetőségénél – a csökkenés valós mértéke nehezen megítélhető, mert pont a hiperinfláció miatt bevezetésre került retúrjegy okán nem az üzletvezetőség statisztikáiban jelentek meg például a pesti utasok. Bár a forint bevezetése – mint arra már utaltunk – általában visszavetette az utazási kedvet, a Parasztnapok és az MKP-kongresszusra indított különvonatok révén harmadával nőtt a fizető utasok száma.⁶²

1946 végére ismét kritikussá vált a szénhiány, de forgalmi korlátozásra ezúttal nem került sor, sőt a járműpark elérte teljesítményének maximumát, ennél több vonatot már nem lehetett közlekedtetni. A közbiztonság javulásával pedig a rablások, fosztogatások száma is a töredékére csökkent. Az 1946/47-es tél viszont az egyik legkeményebbnek bizonyult, előbb a hófúvásoknak, majd a kora tavaszi áradásoknak köszönhetően a Dél-Dunántúlon helyenként 5-8 napra, Tab és Bábonymegyér között 22 napra kellett leállítani a közlekedést, a pesti vonatok pedig ismét Szekszárdon át közlekedtek.⁶³ A személyforgalom viszont nem ezért csökkent negyedével az egy évvel korábbihoz képest, hanem mert „egy évvel ezelőtt a súlyos ellátási helyzet kényszerítőleg írta elő az egyéni beszerzésekkel járó sok utazást, másrészt pedig a romló pénzérték mellett – melynek díjszabásunk akkor még nem ment utána – az útiköltség minimális anyagi áldozatot jelentett”.⁶⁴

⁶⁰ A Pécs–Harkányfürdő közötti menetrend hirdetésével is csábították a gyógyfürdőbe az olvasókat. Új Dunántúl, 1947. június 6. 4.

⁶¹ A személyvonat iránytól függően 9-10 órás menetidejéhez képest a gyorsvonat 4 óra 50 perc alatt tette meg a 245 km-t Pécs és Budapest között.

⁶² MÁVKI. PG f. 1. d. 1946. szeptemberi üzletvezetőségi helyzetkép.

⁶³ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. márciusi üzletvezetőségi helyzetkép. Menetrendváltozás a pályarongálódások miatt. Új Dunántúl, 1947. március 14. 3.

⁶⁴ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. februári üzletvezetőségi helyzetkép.

1947. május 4-én lépett életbe az első békebelihez hasonlító menetrend, ebben már nemzetközi – Budapest–Trieszt–Velece között heti kétszer közlekedő – gyorsvonat is érintette az üzletvezetőséget. Ekkor már hálókocsival is lehetett utazni éjszakai távolsági személyvonaton, a dél-balatoni gyorsvonaton pedig étkezőkocsi várta a tehetősebb utasokat, Keszthely és a harkányi gyógyfürdő pedig közvetlen kocsival vált elérhetővé a fővárosból. A somogyi vicinálisok is 2-2 vonatpárral kapcsolódtak megyeszékhelyükhöz, Szekszárdról pedig négy vonat indult és érkezett mindennap. A gyorsvonatok már 2. és 3. osztályú kocsikkal közlekedtek, 1. osztályú kényelemben azonban még csak a trieszt–velencei vonat utasai részesülhettek – ha elég vastag volt a pénztárcájuk.

Egy évvel később, 1948. május 9-én lépett érvénybe a szakirodalom által háború utáni első békeidős színvonalhoz hasonlított menetrendje, bár alapvetően még mindig a hivatásforgalom, azaz a munkába és iskolába járás kiszolgálása volt a cél. Emelkedett a szolgáltatási színvonal, már a pécsi gyorsvonatban is közlekedett étkezőkocsi, büfékocsival két-két nagykanizsai és pécsi vonatpárban is találkozhattak az utasok, étszolgálat pedig további két kaposvári és egy paksi vonatban szolgált fel hideg ételeket, szendvicseket és italokat az utasok számára. A nyári idényben fürdővonatok is robogtak, elsősorban a Balatonhoz, de a harkányi gyógyfürdőhöz is rendeltek külön szerelvényeket. Érdemes megemlíteni azt a 22 pár Čedok szervezte csehszlovák üdülővonatot is, amelyek a dél-balatoni vonalon át haladtak a jugoszláv tengerpartra, illetve vissza.⁶⁵

A teherforgalom alakulását 1946 nyaráig az élelmiszer- és szénszállítások mellett alapvetően a segélyszállítmányok határozták meg, polgári forgalom csak a gazdaság stabilizációjával kezdett fokozatosan teret nyerni. Az augusztustól október végéig, november elejéig tartó betakarítási munkák, különösen a cukorrépa-szállítások állították nehéz feladat elé a MÁV-ot, ahogy erre korábban már rámutattunk. 1946 októberében azonban már vasércszállítmányok is érkeztek Jugoszláviából, ezzel megindult a nemzetközi áruforgalom is – nem számítva a segélyszállítmányokat.⁶⁶ Teherforgalom a Kaposvár–Siófok vonal kivételével alapvetően csak a fővonalakon zajlott a megyeszékhelyek egymás közti, illetve a főváros és a megyeszékhelyek közti irányban. Az áruszállítás átlagos sebessége mindössze 10 km/h volt, ami nem is csoda, hiszen a szedett-vedett, ismeretlen eredetű kocsikkal a rossz pályákon csak óránként 25 km-es sebességgel engedélyezték a forgalmat. Ráadásul a fővonalai tehervonatoknak kellett elvégezniük a szükséges tolatómozgásokat is az állomásokon – hiába hívták ezeket a járatokat gyorstehervonatoknak.⁶⁷ A teherforgalom gyorsítására beállított könnyű tehervonatok, amelyek a nagyobb csomópontokba gyűjtötték össze a teherkocsikat, 1946 ősztől fokozatosan kerültek forgalomba

⁶⁵ MÁVKI. PG f. 3. d. Beszámoló a Pécsi Üzletvezetőség 1948. évi teljesítményéről. Budapest és a Balaton között 93 pár vonat közlekedett az ünnepi mentesítő vonatokon kívül, ezenkívül más viszonylatokon még 36 különvonatot írt össze a jelentés nyáron. A csepeli Weiss Manfréd egyik balatoni különvonata érkezik Siófokra a 23. UMFH Filmhíradó képkockáin, 1948 augusztusában. (<http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6846> - utolsó megnyitás: 2016. november 24.) Menetrendben nem szereplő mentesítő különvonatok már 1946–1947-ben is közlekedtek elsősorban a nagyobb ünnepekkor, mint a karácsony, húsvét vagy pünkösd, de fontosabb helyi eseményekkor – például pártgyűlés, felvidéki magyarok konferenciája – is indítottak különvonatokat.

⁶⁶ MÁVKI. PG f. 1. d. 1946 októberi üzletvezetőségi helyzetkép.

⁶⁷ Lásd 666. lábjegyzet.

a járműhelyzettől függően, a térségben ugyan csak 1948-ban szerepel az értekezleti jelentésekben, de valószínűleg már korábban forgalomba helyeztek néhányat.

1947-ben a nemzetközi politikai változásoknak is köszönhetően felgyorsult a háború előtti gazdasági kapcsolatok újjáépítése, májustól például a csehszlovák–jugoszláv érc-kereskedelem Magyarországon keresztül közlekedett a Szob–Budapest–Murakeresztúr útvonalon.⁶⁸

Az áruforgalom emelkedése kedvező lehetőséget jelentett a gyengébb jellemű vasutaknak, hogy kiegészítsék fizetésüket. Szigorú rendszabályok alkalmazásával igyekezett a vasút megakadályozni a jó hírnevét kikezdő lopásokat, ennek ellenére decemberig folyamatosan emelkedtek a dézsmálás miatt kifizetett kártérítési összegek.⁶⁹ Az árufeladások nemcsak mennyiségükben emelkedtek, de a termékszerkezet is változott, például a térségre korábban nem jellemző zöldség- és gyümölcsfélék jelentek meg a feladott áruk között.⁷⁰ Kérdés, hogy a mezőgazdasági termékszerkezet-váltást a gazdasági vagy a demográfiai körülmények változásai okozták, esetleg mindkettő egyszerre? Mindenesetre az 1947-es őszi áruszállítási teljesítmény már meghaladta a békeidős szintet, a következő évben pedig tovább emelkedett, ami nemcsak az újjáépítés és a jótételi szállításoknak volt köszönhető, hanem az időközben elindított hároméves terv beruházásainak is.

Időszak	Elszállított fizető utasszám		
	MÁV összesen	ebből Pécs	
	fő	fő	arány
1945 VI-XII. hó	38 707 128	3 995 324	10,32%
1946	80 811 421	4 759 566	5,89%
1947	91 515 843	12 192 660	13,32%
1948	113 701 501	9 815 366	8,63%

6. ábra: Elszállított fizető utasok száma és aránya
(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

⁶⁸ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. májusi üzletvezetőségi helyzetkép.

⁶⁹ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. októberi és decemberi üzletigazgatói értekezletre. Legális keresetkiegészítésre általában a nyári aratásoknál nyílt lehetőség, ilyenkor cséplőgépek kezelésére, de sokan kétkezi munkára is elszegődtek. Ebben nagy előnyt jelentett számukra a 12/24-es munkarendszer, bár a 12 munkaóra inkább elméleti volt, valójában gyakran 16–18 órát is dolgoztak egy műszakban a vasutasok. Igyekeztek a szabadságukat nyáron kivenni, de nem mindig sikerült engedélyt kapniuk rá. Ekkor a betegszabadság eszközéhez folyamodhattak, ennek kiküszöbölésére 1948 nyarán 4 hónapra az igazgatóság engedélyével beteglátogatói munkakört létesített az üzletvezetőség, pont az ilyen „táppénz-csalók” kiszűrésére. 1948. májusi és júliusi üzletvezetőségi helyzetkép.

⁷⁰ MÁVKI. PG f. 2. d. 1947. szeptemberi üzletvezetőségi helyzetkép.

Időszak	Vonatkm			Elegytonnakm (1000)			Árutonnakm (1000)		
	Országos	Pécsi	Arány	Országos	Pécsi	Arány	Országos	Pécsi	Arány
1945 VI-XII. hó	6 931 237	1 247 010	17,99%	3 077 549	434 584	14,12%	916 901	124 397	13,56%
1946	17 604 354	2 572 311	14,61%	6 752 013	805 182	11,92%	2 074 764	251 067	12,10%
1947	22 457 629	4 482 342	19,95%	10 720 043	1 506 692	14,05%	3 237 282	484 888	14,97%
1948	40 739 410	6 278 446	15,41%	14 022 093	1 917 346	13,67%	4 053 331	580 558	14,32%

7. ábra: A Pécsi Üzletvezetőség forgalmi teljesítménye⁷¹
(Forrás: MÁVKI. PG fond. 1-3. d. Havi üzemgazdasági jelentések 1945–1948.)

A fenti táblázatok alapján ellentmondásos képet láthatunk az üzletvezetőség forgalmi teljesítményéről. Az utasszám alakulásánál 1946 és 1947 a két csúcspont. A negatív csúcs feltehetőleg a már említett iparvárosokból irányuló élelembeszerző utazásoknak, illetve a statisztikákban nem megjelenő returjegyeknek is köszönhető. A következő év kiugró értéke ezzel szemben a nyári turizmusnak köszönhető, különösen a szervezett üdülővo-
natoknak, amelyek a valódi költségeknél kedvezőbb áron biztosítottak a munkásoknak a balatoni üdülést. Az utasszám alakulására nyilván hatással voltak a telepítések is, a tehetősebb svábok helyett szegény családok érkeztek a keleti országrészből, a felvidékről áttelepítetteket pedig elsősorban az újrakezdés feladatai kötötték le.⁷²

A vonatkilométer magas aránya 1945-ben feltehetőleg a szovjet csapatkivonásoknak, a kaposvári szűrőtáborba érkező és onnan nyugatra üresen visszaindított vonatoknak, valamint a budapesti vonatok kerülő útirányának köszönhető, míg a két évvel későbbi kiugró szám okát a kitelepítésekben kell keresnünk. Ez köszön vissza az elegytonna- és az árutonna-mutatókban is, rámutatva arra, hogy a térség elsősorban mezőgazdasági termékeket állított elő, amelyek a július–november időszakban generáltak áruszállítási forgalmat, az ipari aktivitás – a mecseki szén fontossága mellett is – elmaradt az országos átlagtól. Mindezt úgy, hogy nemzetközileg fontos útvonal haladt át az üzletvezetőség területén, bár a nemzetközi forgalmat összességében csekélynek minősíthetjük.

Nem mehetünk el a háború után újabb megrázkódtatást jelentő lakosságcserek és lakosságtelepítések mellett, amelyek jelentősen átformálták a Dél-Dunántúl demográfiai jellemzőit. A háború utáni súlyos társadalmi megrázkódtatást okozó lakosságcserek lebonyolítására csak a vasút jöhetett szóba. A Pécsi Üzletvezetőséget mindhárom szervezett telepítés érintette. Ezt megelőzően azonban már a Moldvából 1941–42-ben a Bácskába telepített székelyek jelentős része is a délszláv partizánok elől 1944 őszén menekülve Baranya és Tolna megyék falvaiban találtak menedéket.

1945 nyarán a Belügyminisztérium Népgondozó Hivatala szervezésében megindult a zsúfolt keleti megyékből a nincstelen családok áttelepítése a Dunántúlra, jobb esetben gazdátlaná vált portákra, de gyakran a személyes bosszú jegyeit is magán viselve a meg-

⁷¹ Vonatkilométer: összes vonat által megtett távolság. Elegytonna-kilométer: összes vonat súlyának és a megtett távolságnak szorzata. Árutonna-kilométer: tehervonatok által szállított áru súlyának és szállítási távolságának szorzata.

⁷² Kérdéses viszont, hogy a kitelepítettek, áttelepítettek fizető utasként jelentek-e meg a statisztikákban – ha egyáltalán megjelentek.

maradt német ajkú lakosság ingatlanaiba.⁷³ 1946. április végén például Györkönybe 201 család rátelepítését engedélyezték, a 70 vasúti kocsiából álló vonat április 22-én érkezett meg Nagydorog állomásra, ahol kirakodtak az Alföldről érkezett telepesek.⁷⁴ 1946 őszeig zajlottak a térségben a belső telepítések, ekkor a felvidéki magyarok elhelyezésének kérdése miatt leállították a költöztetéseket. A Népgondozó Hivatal 1947. február 10-i jelentése szerint Baranyában összesen 9120 család, Tolnában 1946. december 4-ig 6677 család került letelepítésre, Somogy megyébe mintegy 500 családot költöztettek, ami a szakirodalomban megadott 3,8 fő/család viszonyszám alapján 61800 főt jelent.⁷⁵

A kollektív bűnösként kezelt német nemzetiség Németországba való kitelepítéséről a 12.330/1945 M.E. sz. rendelet intézkedett. A hazai németiség nagy részének kitelepítése 1946. január 19-én kezdődött, ekkor indult az első 40 kocsi szerelvény Budaörsről, amiből 35 db fedett kéttengelyes teherkocsiban zsúfolták össze a kitelepítésre ítélt családokat. Átlagosan mintegy ezer főt szállítottak el egy-egy vonattal, az MTI tudósítása szerint 30 főt helyeztek el emeletes fekhelyek alkalmazásával egy-egy marhavagonban.⁷⁶ A dél-dunántúli németiség kitelepítése áprilisban kezdődött Tolnában, május végén pedig Baranyában. A sváb vonatok fogadását június közepén leállították az amerikaiak, addig Baranya 5 községéből 3312 főt, Tolna 8 településéről 11928 főt vittek Németországba. 1946 novemberében még hat szerelvény ment Németországba 6090 kitelepítettel, ezután az amerikaiak végleg leállították a kitelepítő vonatok fogadását.⁷⁷ Az utolsó ütemre az 1947. július 17-i magyar–szovjet egyezmény révén került sor, Moszkva ekkor 50 ezer német befogadását vállalta Németország szovjet megszállási zónájába. Az első vonat augusztus 19-én indult el, immár Csehszlovákián keresztül.⁷⁸ Az 1948 júniusáig tartó kitelepítésekkel együtt Baranyából összesen 20519 főt, Somogyból 4999 főt, Tolnából 38276 főt telepítettek ki Németországba, mindösszesen 63794 főt.⁷⁹

A vasúti iratok között eddig egyedül az 1947. szeptemberi kilenc kitelepítő vonat menetrendjét ismerjük, ebből nyolc Baranyából, egy pedig Szekszárdról indult. Menetrend szerint a vonatok 10 órakor érkeztek Budapest-Ferencváros állomásra, ahonnan bő kétórás várakozás után indultak tovább, Szobra 15.49-kor érkeztek meg. Itt majdnem háromórás tartózkodás után lépték át a határt az Ipoly-hídon át. Szekszárdról 17 órán át tartott az út, de Mohácsról vagy az ország legdélibb pontjáról, Magyarbólyból 24 órán át kellett zötykölödni, mire a szerelvény eljutott az északi határállomáshoz.⁸⁰ Az üzletve-

⁷³ A fentiek mellett a határon túlról menekülők letelepítését is meg kellett oldani, 1947 nyaráig Kárpátaljáról 13 ezren, Romániából 94 ezren, Jugoszláviából 65 ezren menekültek át Magyarországra. A velük kapcsolatos dél-dunántúli telepítésekről jelenleg nincs adat az üzletvezetőség iratai között. Stark, 2001. 389–410.

⁷⁴ Füzes, 1990. 29–33.

⁷⁵ Füzes, 1990. 40–43.

⁷⁶ Marchut, 2014. 209–211.

⁷⁷ Zinner, 2004. 104.

⁷⁸ MNL-PIL. 274. f. 10. á. 35. ő. e. Friss István 1947. aug. 14-i jelentése prágai tárgyalásairól. 115–118. l. Friss István tárgyalta le a csehszlovák féllel a sváb kitelepítő vonatok átengedésének feltételeit 1947. augusztus 7–12 között.

⁷⁹ Füzes, 1990. 48–50. Baranya: 1946-ban 7066 fő, 1947-ben 4189 fő, 1948-ban 9264 fő. Tolna: 1946-ban 15992 fő, 1947-ben 8853 fő, 1948-ban 13431 fő. Somogy: 1948-ban 4999 fő.

⁸⁰ MÁVKI. DNR. 113241/1947. sz. ügyirat.

zetőségi értekezletek anyagaiban sajnos csak 1948. március–május hónapokra van adat a kitelepítésekről, amelyek alapján összesen 12 szerelvényt indítottak Németországba, ebből kettőt Somogyból, a többit Tolna megyéből.⁸¹

Magyarország mellett Jugoszlávia is igyekezett megszabadulni német nemzetiségű állampolgáraitól, akiket nem tudtak 1944 telén elűzni, azokat később vonatra ültették, és egyszerűen útnak indították a vonatokat Magyarországon át Németországba. Ezen vonatok száma egyelőre ismeretlen, ahogy az is, hogy mennyit fogadtak be Németországba az amerikai hatóságok, és mennyit irányítottak vissza Magyarországra. A hosszú heteken át tartó utazás során a mostoha körülmények miatt könnyen kialakultak járványok. Ez történt azon a Németországból visszautasított jugoszláv vonaton is, amely 1946. január 25-től február 10-ig várakozott Murakeresztúr állomáson, hogy a rajta lévő 1378 német személlyel együtt a jugoszláv vasutak átvegyék. A várakozás közben a legyengült szervezetű utasok közül 78 fő hunyt el bélhurut miatt.⁸²

A háború utáni Csehszlovákia felbomlásának okait a nemzetiségekben látta, ezért kollektív háborús bűnösnek mondták ki a felvidéki magyarságot is a szudétanémetek mellett. Az angolszász nagyhatalmak nem támogatták Prága egyoldalú kitelepítési tervét a magyar kisebbséggel kapcsolatban, tárgyalásra szólították fel a két kormányt. Budapest kénytelen volt megkötni 1946. február 27-én a magyar–szlovák lakosságcsere-egyezményt, amelynek keretében Vadkerty Katalin szerint összesen 89660 fő települt át Magyarországra – túlnyomó többségük vasúttal – 1947. április 11. és 1948. december 11. között, míg Szlovákiába 333 szerelvényen 37885 magyarországi szlovák távozott.⁸³

Füzes Miklós kutatásai szerint 1948 végéig 118 baranyai községbe 2583 családot, Somogy 24 településébe 366 családot, Tolna megye 53 községébe pedig 1624 családot telepítettek le, összesen 17356 fővel.⁸⁴ A felvidéki magyarokat szállító vonatokat először csak az 1947. október–novemberi jelentés említi, de még csak általánosságban, a forgalmi teljesítmények emelkedésének egyik okaként. A következő év március 21-én Pécssett a felvidéki áttelepülők konferenciájára viszont már különvonatokat indultak Mába-Szászvár, Mohács és Bátaszék állomásokról.⁸⁵ Az utolsó évben összesen 147 telepes vonat érkezését rögzítette az üzletvezetőség éves összefoglalója.⁸⁶

⁸¹ MÁVKI. PG. f. 3. d. 1948. március–májusi üzletvezetőségi helyzetképek.

⁸² MÁVKI. DNR. 2546/1946 sz. ügyszer.

⁸³ Vadkerty, 2007. 304–305. Magyarországról teherautóval is szállítottak kitelepülő szlovákokat, magyarokat viszont kizárólag vasúton szállítottak. Az első felvidéki magyarokat szállító vonat fogadásáról tudósított a 1947. 65. számú Mafirt filmhíradó is. (<http://filmhivadokonline.hu/watch.php?id=6388> – utolsó megnyitás: 2016. november 26.)

⁸⁴ Füzes, 1990. 40–43.

⁸⁵ MÁVKI. PG. f. 3. d. 1948. márciusi üzletvezetőségi helyzetkép.

⁸⁶ MÁVKI. PG. f. 3. d. Beszámoló a pécsi üzletvezetőség 1948. évi teljesítményeiről. A telepes vonatok összeállításáról csak az 1948. novemberi jelentés tartalmaz konkrétumot, eszerint a 17 telepes vonattal 715 kocsis érkezett, amely 87 család 365 tagját hozta át vagyonával – bútoraikkal, mezőgazdasági gépekkel, akár motorbiciklijekkel – és 829 jószággal együtt. Decemberben egy 35 kocsis telepes szerelvényt indítottak el Pécsről Csehszlovákiába.

Összegzés

Az előző oldalakon megkíséreltük bemutatni a MÁV Pécsi Üzletvezetőségének II. világháború utáni éveit, a különböző jellegű problémákra adott válaszait és azok eredményességét. Az adatok persze önmagukban még nem mutatnak rá a folyamatok összetettségére, azok csak az országos eseményekhez, körülményekhez hasonlítva nyerik el valódi értéküket. A vasútházat egy hatalmas pókháló, ha az egyik végén valami probléma adódik, az az ország másik végében is kihat a vasútra és a vasutasokra. Márpedig sok ilyen rezdülés futott végig a háború után romjaiból újjáépülő vasúton. Nem vitás, hogy a helyreállítás-hoz hihetetlen elszántság kellett a vasutasok részéről, miközben őket is súlyosan érintette a B-listázás, melynek keretében 193 tiszt, 574 segédtsiszt és 606 altiszt került eltávolításra az üzletvezetőségtől. Legalább ilyen nyomasztó volt az általános közellátási nehézségek mindennapos jelenléte, nemcsak élelmiszer nem jutott elég a vasutas családok asztalára (sem), de ruházat és cipő terén is ínséges időket éltek meg az éjjel-nappal, télen és nyáron is kint dolgozó vasutasok. Nemkülönb az utasok, akiknek pedig hihetetlen türelemmel és gyakran leleményességgel kellett megoldani a közlekedési gondokat.

A fenti folyamatok bemutatásával igyekeztünk érzékeltetni, milyen nehézségeket legyőzve sikerült megindítani és apró lépésekkel folyamatosan javítani a vasúti közlekedést a Dél-Dunántúlon, ezzel segítve a térség újraintegrálását az ország gazdasági vérkeringésébe.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

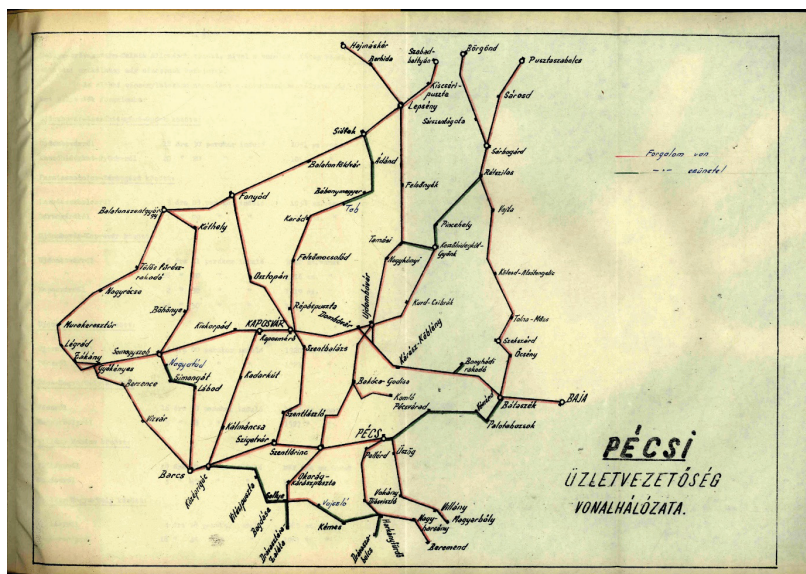
Filmhíradók. 1945–1948. (www.filmhiradokonline.hu – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)
 HIM HL. 1. Műszaki Hadosztály iratai.
 Közlekedési Közlöny, 1945–1948.
 MÁVKI. Budapesti és Pécsi igazgatóságok gyűjteményes iratai, illetve TŰK iratok.
 MNL-PIL. Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt iratai.
 Nemzetgyűlési Napló. 1945–1947. VI. kötet. Budapest. 1952.
 Népszava, 1945.
 PIL-SZKL. Szakszervezeti Tanács iratai.
 Új Dunántúl, 1944–1948.

Szakirodalom

A magyar vasút krónikája a XX. században. Szerk.: Mezei István. Budapest. 2009.
 A vasút újjáépítése. Tanulmányok a Magyar Államvasút másfél éves helyreállítási munkáiról. Szerk.: Gál György. Budapest. 1946
 Bory Endre: A hazai vasutakon elért menetrend szerinti sebességek történeti áttekintése. In: Vasúthistória Évkönyv. 1992. 403–413.

- Cholnoky Tibor: A vasúti hidak újjáépítése. In: Magyarország közlekedésügye. Szerk.: Dúzs János. Budapest. 1947. 66–75.
- Csanádi György: A Magyar Államvasutak problémái. Közlekedési Közlöny. 1948. 42. szám. 538. p.
- Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből. (1945–1949). Bev. és összeáll.: Pálmány Béla. Budapest. 1981
- Duna-hídjaink. Szerk.: Tóth Ernő. Budapest. 2009.
- Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája. Budapest. 2001.
- Füzes Miklós: Forgószél. Pécs. 1990.
- Hámori István – Varga Jenő: A gőzmozdony. Budapest. 1962.
- Kopasz Károly előadása az 1946 aug. 11-i I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszuson. Közlekedési Közlöny különszáma. 12. p.
- Madaras Jenő: Hamvazószérda. s.l. 1993.
- Marchut Réka: Töréspontok. A Budapest környéki némettség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948). Budapest–Budaörs. 2014.
- Martinkó Károly: Gyalog a sínek mentén. Vasút. 1988/6. 2. p.
- Oláh Imre: A forgalmi szolgálat erőpróbája: az őszi forgalom. Közlekedési Közlöny. 1948. 50. szám. 614–615.
- Papp Tibor: A budapesti déli összekötő vasúti Dunahíd újjáépítése. Közlekedési Közlöny. 1947. 1. szám. 5–7. p.
- Péterffy Gergely: A pályahálózat előregedéséről lásd: A vasúti közlekedés újraindításának nehézségei a II. világháború után. Pályaállapot – járműpark – szénhelyzet. (http://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/peterffy-gergely-a-vasuti-kozlekedes-ujrainditasanak-nehezsegei-a-ii-vilaghaboru-utan-palyaallapot-jarmupark-szenhelyzet_56a72937d4ad4.pdf – utolsó elérés: 2016. november 29.)
- Stark Tamás: Háborús népességmozgás a Kárpát-medencében (1938–1948). In: KSH Történeti Demográfiai Évkönyve. 2001. Budapest. 2001. 389–410. p.
- Szabó Lajos: Egy mozdonyvezető visszaemlékezései. Vasúthistória 1994. 393–419. p.
- Szénbányászat háború utáni helyzetéről lásd: Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből, 1945–1949. Összeáll. és bev.: Erdmann Gyula – Pető Iván. Budapest. 1975.
- Tolnay Lajos: A vasúti alépítmények és a felépítmény korszerűsítésének kérdései. In: Magyarország közlekedésügye. Szerk.: Dúzs János. Budapest. 1947. 54–63. p.
- Újra gurulnak a vonatok. A visszaemlékezések alapján összeállította és kiegészítette: Lovas Gyula. Budapest. 1996.
- Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Pozsony. 2007.
- Varga László előadása az 1946 aug. 11-i I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszuson. Közlekedési Közlöny különszáma. 4–10. p.
- Varga László: Helyzetkép az Államvasutakról. Közlekedési Közlöny. 1946. 2. szám. 9–10. p.
- Zinner Tibor: A magyarországi németek kitelepítése. Budapest. 2004.

Mellékletek

1945. áprilisi vonalhálózati térkép a rendszeres forgalomról MÁVKI. BG f. 1. d. Pécsi Üzletvezetőség összefoglaló jelentése a háborús események alatti és utáni eseményekről, a bekövetkezett változásokról. 1945 július. Forgalmi szolgálat fejezet térképmelléklete.

Dombóvár állomása bombázás után, 1944 vége
Fortepan/Erky-Nagy Tibor

*Bajai Duna-híd újjáépítése, 1950.
Fortepan/UVATERV*

Albert Camus, a lázadó ember

*„Azok viszik előre a történelmet,
akik adott pillanatban
fel tudnak lázadni ellene.”*

*(Albert Camus: A lázadó ember – L’homme révolté
Fázsy Anikó fordítása)*

A nyugat-európai értelmiség a második világháború tapasztalatai nyomán a nemzetiszocialista jelenség emberi-társadalmi ellenszerét keresve erősen hajlott a baloldali eszmék felé. Sokan közülük követendő mintát véltek felfedezni a szovjet állami berendezkedésben, és szimpatizáltak saját nemzeti kommunista pártjaikkal. Különösen igaz volt ez Franciaországra és Olaszországra.

Az idilli képet a Szovjetunióról a háború utáni években elsőként a magyar forradalom tépázta meg. Nem tört össze, de megjelentek az első repedések a falon. Jóllehet Franciaországban szinte senki sem beszélt „forradalomról”, hanem felkelést, lázadást, „rebelliót” emlegetett, mégis szép számban voltak gondolkodók, akik megértették a magyarországi események jelentőségét. Például Albert Camus, aki határozottan elítélte a szovjet beavatkozást, vagy Jean-Paul Sartre¹, aki megingott addigi hitében. Simone Signoret és Yves Montand, a korszak világszerte ünnepezt sztárjai pedig szovjet vendéglátóik szemébe mondták, hogy az egykori hős szovjet csapatok átváltoztak „egy gyarmati bevetés lövéseivé”.²

Albert Camus (1913–1960) francia író, a 20. századi francia irodalom egyik nagy tehetségű képviselője volt. Algériában született, s francia földön, az országúton halt meg autószerencsétlenség következtében. Népszerűsége máig se csökkent, s még a franciáknál is legfeljebb Malraux-é vagy Saint-Exupéry-é vetekszik vele, holott kevesebbet írt bármelyiknél, s életműve a maga egészében inkább egy nagy ígéret, mintsem egy kész pálya benyomását kelti a mai olvasóban.

Camus újságíróból vált alkotóvá. Mindig volt mondanivalója olvasói számára a maga és egész kora problémáinak megvilágítására, s ha nem is talált megoldást, s ha nem is mindig a „jó” úton kereste, az olvasó biztos lehetett nyíltságában, emberszeretében. Ná-

¹ Jean-Paul Sartre (1905–1980) francia dráma- és regényíró, filozófus, politikai aktivista

² Kecskés, 2007. 11.

lunk főképp Köpeczi Béla³ elemezte írásait több tanulmányában, talán kissé szigorúan, de nehezen cáfolható logikával.⁴

Mikor Hitler seregei megszállják Franciaország nagy részét, Camus is kiveszi részét az ellenállási mozgalomból. Ekkor barátkozik össze Jean-Paul Sartre-ral, akivel nemcsak harcostársak, hanem egy ideig úgy tűnik, eszmetársak is lesznek. Rövidesen azonban indulatos szakításra kerül sor. Igaz, Sartre is erős kritikával szemléli a Szovjetunió politikáját, mégis a kapitalizmus elleni küzdelemben szövetségesnek tekinti a kommunizmus szovjet formáját is. Ez politikai és egyben emberi szembenállást kényszerít a két íróra.⁵

Camus egyike volt azon keveseknek, akik 1956-ban a magyarok mellé álltak. Példát mutatott tisztességre, igazi szabadságszeretetre és az elnyomott Magyarországgal való szolidaritásra, pedig 1956 előtt Camus nem rokonszenvezett a magyarokkal, a magyar kultúrával. (A közép-európai irodalomból elsősorban Franz Kafka életműve érdekelte.)⁶ Soha nem járt Magyarországon, Közép-Európában is csak egyszer, Ausztriában és Cseh-szlovákiában. Barátai között sem voltak magyarok, vagyis semmiféle elfogultság nem vezette, amikor belevetette magát a „magyar kérdésbe”. Politikai megnyilvánulásai miatt Camus persona non grátának számított Magyarországon a megtorlások idején.⁷

Egy rövid problémaleírás

Mi az oka annak, hogy a két világháború között, továbbá az 1950-es és 1960-as években jeles szerzőket, kiváló intellektueket látunk szélsőséges politikai pártok, eszmék, rendszerek önfeledt hívei között? Mi az oka annak, hogy függetlenségüket, individuumukat féltő írók, gondolkodók fenntartásaikat félretéve csatlakoznak (jobb- és baloldalon egyaránt) diktátorok vezérelte mozgalmakhoz? Hogyan jutottak el az avantgárd művészi forradalmából a fasizmusba, a náciizmusba, a szovjet rendszerbe való – egy darabig kritikátlan – betagolódásig?

Sértés volna tájékozatlansággal, a politikában való tapasztalatlansággal mentegeni az értelmiségieket, gondolkodókat, miként naivításukat emlegetni is. Elismerendő, hogy többnyire nem számításból, hanem merő alkalmazkodási kényszerből léptek be az ilyen vagy olyan pártba, és írtak, mondtak olyat, amivel párt- és ideológiai elkötelezettségüket tanúsították.

Az okok bizonyára összetettebbek és kapcsolatba hozhatók a XX. századi értékválsággal. A náciizmus hatalomra jutása Németországban megszépítette a Szovjetunió képét.⁸ A második világháború végére a Szovjetunió és Sztálin presztízse hallatlanul megnőtt.

³ Köpeczi Béla (1921–2010) művelődés- és irodalomtörténész, az MTA rendes tagja, 1982–1988 között művelődési miniszter. Alapos és tájékozott ismerője volt a 20. századi francia irodalomnak.

⁴ VII, 1972. II. 20–21.

⁵ Hegedűs, 1994. 348–350.

⁶ Fried, 2006. 77.

⁷ Szávai, 1996. 10.

⁸ Fried, 2006. 77–78.

Senki sem kételkedett benne, hogy az orosz birodalom hatalmas katonai ereje, óriási áldozatvállalása nélkül egész Európa a nemzetiszocializmus karmaiba kerülhetett volna. E tényt Nyugat-Európában némileg ambivalens elismeréssel nyugtázták.⁹

Az igazságosabb, emberibb társadalom és világ megteremtésének illúzióját táplálták a Szovjetunióból érkező, igencsak megszürt, manipulált hírek, hogy miként lehet a káoszból rendet, pontosabban rendszert csinálni. Ezek homályosították el a fiatalok látását, vakították el a gondolkodókat.¹⁰

Más kérdés, hogy mi történt a gyakorlatban. A nyugati demokráciákban mindig is heves viták folytak a kommunizmus megítéléséről, hiszen a szabad sajtó állandóan napirenden tartotta, hogy a szocializmus építése szörnyűséges áldozatokkal jár. Neves művészek, Sztravinszkij, Chagall nyugati emigrációja azt tanúsította, hogy a Szovjetunióban nem éppen a szabadság birodalmát építik. A koncepciós perek számos baloldali értelmiségit készítettek arra, hogy szembeforduljanak a Szovjetunióval. Ennek ellenére – elsősorban Franciaországban – újra meg újra olyan idealista írók, filozófusok, művészek, tudósok álltak ki a kommunizmus ügye mellett, mint Jean-Paul Sartre, Claude Lefort, Maurice Merleau-Ponty, Anatole France, Romain Roland, Henri Barbusse, Louis Aragon, Paul Éluard vagy a Curie-házaspár.¹¹

Camus, a politikai aktivista

Camus sohasem azonosult semmiféle politikai párttal vagy ideológiával. Ellenfele volt minden totalitárius rendszernek, legyen az náci, fasiszta vagy kommunista, függetlenül attól, hogy mire alapozza legitimitását.¹²

Az 1930-as években sok fiatal értelmiségihez hasonlóan Camus is kommunista lett: 1933-ban belépett a Francia Kommunista Párt algériai tagozatába. Nem is annyira ideológiai megfontolásból, hanem a munkásokhoz való kötődése miatt.¹³ Aztán túllépett rajta. Azt, hogy kilépett a kommunista pártból (egyések szerint kizárták), még elnézték neki, de az 1951-ben megjelent *A lázadó ember* című politikai pamfletjére már nem volt bocsánat, és a mű vízvázlatzó lett a baloldali értelmiség történetében. A Moszkva-barát francia értelmiségiek az ötvenes években meglepően befolyásosak voltak, gyakorlatilag meghatározták a közvéleményt.¹⁴ Szentül hittek saját történelmi elhivatottságukban és felelőségükben nemzetük és az egész emberiség iránt.¹⁵

A lázadó ember a totalitarizmus kritikája, élesen kommunistaellenes mű. A lázadás tényét és a marxizmus-leninizmus elméletét elemzi, egyben lerántja a leplet a sztálini dik-

⁹ Ormos, 2006.

¹⁰ Fried, 2006. 77–78.

¹¹ Mihályi, 2001.

¹² Mattéi, 2014. 533–536.

¹³ Lévi-Valensi –Kilani, 2001. 174.

¹⁴ Bárány, 1997. 186.

¹⁵ Ormos, 2006.

tatúra embertelenségéről és a francia baloldali intellektuelek képmutatásáról. Mindezt az ötvenes évek elején teszi, amikor a francia értelmiség jó része a kommunizmus híve, és nem ismeri vagy nem akar tudomást venni a GULAG-birodalom barbárságáról.¹⁶

„*Je me révolte, donc je suis*” („lázadok, tehát vagyok”) – írja át Camus Descartes filozófus alaptételét.¹⁷ Camus értelmet akart adni az emberi cselekvésnek egy olyan korban, amikor emberek milliói haltak meg erőszakos halállal, vagy váltak földönfutókká. Az értelmetlen háborúk és az irracionális gyűlölködés korában Camus szerint az egyetlen emberhez méltó viselkedés a lázadás. A kafei félelem: „bárki megölhet” Camusnál a „bárkit megölhetek” szorongásává nőtt.

Külön fejezetet szentelt az állam terrorizmusának, Sztálin, Hitler, Mussolini terrorjának. Több fejezetben tárgyalta a terrort, hosszasan cáfolta Marxot, a szocialista társadalmat a totalitarizmus és a koholt perek birodalmaként elemezte.¹⁸

Camus azt látja, hogy az értelmiségiek túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a történelemnek, megmagyarázzák vagy épp igazolják a terrort, a moszkvai koncepciós pereket, amelyeknek Nyugat-Európába is megérkezik hírük. A *lázadó ember* igazi témája valószínűleg nem más, mint az, hogy mivé torzulhat az emberi méltóság. A *lázadó ember* első soraiban pontosan meghatározza a lázadó magatartást: „*Ki a lázadó ember? Olyan ember, aki nemet mond. De jóllehet elutasít valamit, nem tagad... (...) A lázadás mindig azzal az érzéssel jár, hogy valamiképp és valahol igazunk van.*”¹⁹ A *lázadó ember* nem jövendölte meg a közép-európai változásokat, hanem a közép-európai változások tanúsították A *lázadó ember* gondolatmenetének időszerűségét.²⁰

A *lázadó ember* azonnal a francia baloldal támadásainak keresztüzébe került. A könyv 16 800 példányban jelent meg, napokon belül sok utánnyomás követte.²¹ Camus kemény kritikát kapott, heves bírálatokat kellett kiállnia, és nemcsak Franciaországban, hanem Magyarországon is. A francia baloldal Camus-t valóságos „szellemi karanténba” zárta. A karanténból az 1957-ben kapott Nobel-díj sem tudta kiemelni. Jean-Paul Sartre, aki először nem vállalta a nyílt vitát Camus-vel, egyik munkatársát kérte fel recenzió írására, aki elmarasztaló kritikát írt a könyvről, és ami a *Les Temps Modernes*²² című folyóiratban jelent meg.²³ A személyeskedő hangvételi cikk már a címében is sértő: „*A lázadó lélek*” ironikus utalás a hegei széplélekre, a cselekvésre képtelen emberre, aki etikai álláspontjának foglya.²⁴ Ez a kritika „erkölcsileg kivégezte” Camus-t, legalábbis a baloldal szemében.²⁵ Majd Sartre is ringbe szállt, nyílt levélben sértegette egykori barátját. Lejárata érdekeben odáig megy, hogy – utólag – elmarasztaló kritikát írjon azokról a könyvekről, amelyeket annak idején még csodált. Most már nem talál bennük semmi jót.

¹⁶ Szabó, 2010. 120–123.

¹⁷ Lévi-Valensi-Kilani, 2001. 173.

¹⁸ Camus, 1992.

¹⁹ Lévi-Valensi-Kilani, 2001. 171.

²⁰ Fried, 2006. 79.

²¹ Fázsy, 2011. 40–41.

²² *Les Temps Modernes* politikai, irodalmi és filozófiai folyóirat 1945–1986 között. Alapították: Jean-Paul Sartre és Simone de Beauvoir

²³ Fázsy, 2006. 866.

²⁴ Fázsy, 2011. 40–41.

²⁵ Fázsy, 2006. 866.

Sartre csapja rá Camus-re a koporsó fedelét: Camus már a múlt, „félhalottként mozog közöttünk”.²⁶

Itthon, ideológusaink egy követ fújva a francia kommunistákkal elmarasztalták Camust, mert a lázadást szembeállította a forradalom marxista felfogásával. Sartre-ral és híveivel folytatott 1952-es vitája – írják nálunk is – bebizonyította politikai és filozófiai elképzeléseinek gondolati szegénységét, következetlenségét és túltengő érzelmi töltését. A szocializmusból és a szocialista realizmusból egyébként csak azt ismerte, amit a személyi kultusz polgári kritikusan népszerűsítettek, s ezen az alapon vitáznak.²⁷

Köpeczi Béla Camus legzavarosabb és legkártékonyabb könyvének nevezi *A lázadó ember*: „Erősen elnagyolt, történelmileg téves mű ez.”²⁸ – írja. A lázadás társadalmi mondanivalója az egyszerű és megalázott emberekkel való szolidaritás. A „lázadó” ember feladata, hogy „megtanuljon élni és meghalni, és megtanulja elutasítani, hogy Isten legyen ahhoz, hogy ember lehessen”.²⁹ Köpeczi szerint Camus a leghatározottabban szembehelyezkedett a marxizmussal és a kommunista mozgalommal, s valamiféle anarcho-szindikalizmusnál kötött ki.³⁰

Ez a kötet évtizedeken át kiadhatatlan volt Magyarországon, tiltólistára tették, mert az úgynevezett „bomlasztó irodalomhoz” tartozott. Ugyanakkor, paradox módon (vagy nagyon is érthető okokból) ezt a könyvet a pártközpont lefordította, és zárt kiadványként terjesztette 150 példányban. A *Nagyvilág* című folyóiratban végül is nagy belső viták után jelentek meg részletek a műből. A teljes mű 1992-ben jelent meg magyarul könyv formájában, s akkor is halotti csend fogadta. Csak egy-két elismerő kritika olvasható a műről. Ennek oka: Camus szerint a nemzetiszocializmus és a kommunizmus egy töről fakad. Míg a fasizmus maximálisan elítélendő, a kommunizmus felmenthető.³¹

Camus-recepció Magyarországon

Camus-höz a kommunista rendszer egyszerre komolyan és komolytalanul is viszonyult: egyrészt baloldali volt és világhírű, ezért nem utasíthatta teljesen el, ugyanakkor nem érthetett egyet azzal, amit bizonyos műveiben képviselt. Ennek a kettősségnek lehet a következménye a szelektív befogadás és kritikai recepció is.³² Camus hírnevét egyrészt az 1942-ben megjelent *Sziszüphosz mítosza* című írásának köszönhetette, akárcsak másik híres művének, *A lázadó ember*nek. A moralista Camus mindkét könyvében magatartásformákat és radikális viselkedésformákat vizsgál.³³ Az 1940-es években Camus két regénye

²⁶ Fázsy, 2011. 40–41.

²⁷ Köpeczi, 1984. 373.

²⁸ Camus, 1962.

²⁹ Köpeczi, 2006. 236.

³⁰ Köpeczi, 1974. 80.

³¹ Óry, 2013.

³² Jakab, 2013.

³³ Fázsy, 1991. 143–145.

is megjelent magyarul. 1946-ban készült el és jelent meg a Révai Kiadónál az 1942-ben írt Camus-regény, a *L' étranger* fordítása. Azóta számtalan kiadást ért meg *A közöny* címmel (eredeti címe magyarul: *Az idegen*).³⁴ A címváltoztatás oka: 1945-ben a Révai Kiadó közreadta Márai Sándor *Idegen emberek* című regényét, és egy másféle címmel el akarták kerülni a két regény „összetévesztését”.³⁵ Szinte bizonyos, hogy Camus tudott a címváltoztatásról, és beleegyezését adta ehhez. (Megjegyzés: a *közöny* szó, franciául *indifférence*, többször is előfordul a könyvben.) *A La peste* (A pestis) 1947-ben jelent meg, Németh László írt róla lektori jelentést a Franklinnak,³⁶ és szövegét a *Válaszban*³⁷ is közreadta.

1948 után a politikai változások azonban nem tették lehetővé, hogy folytatódjék a magyar Camus-recepció. Ennek több oka volt: először is a francia író sorozatos felszólalásai a magyar ügyben, ami felkeltette a belügyi hatóságok érdeklődését. Másodszor: a marxista ideológia viszolygása Camus munkásságától. A harmadik ok: a magyar irodalmi élet vonzódása Camus-höz és művészetéhez. Mindenesetre Camus személye és tevékenysége ideológiai veszélyt jelentett a rendszer számára.

1957-ben, a Nobel-díj után folytatódik a Camus-recepció. A Magvető Kiadó ismét kiadta *A közönyt*. Hamarosan elkészült *A pestis* és *A bukás* (*La Chute*, 1956) magyar fordítása is, de publikálásukra csak 1962-ben kerülhetett sor.³⁸ *A bukás*ban kortársainak is ironikus, de szigorú kritikáját nyújtja az író. Általában a polgárság világról, s különösen Sartre baloldali-egzisztencialista értelmiségi köréről mond bírálatot.³⁹ Köpeczi hosszú előszót írt e műhöz, amelyben próbálja feloldani az ellentmondást az írói mű és az ideológia között.⁴⁰

1957-ben a *Nagyvilág* közölte a Szávai Nándor fordította *A némák* (*Les Muets*, 1956) című elbeszélést, és újra a könyvesboltokba került *A közöny*. 1959-ben az előbbi elbeszélés bekerült egy *Mai francia elbeszélők* című antológiába is, de ezután hosszú csend következett.⁴¹ Csak 1969-ben jelent meg az Európa Kiadónál *A száműzetés és az ország* címen az eredeti teljes novelláskötet (*L'Exil et le Royaume*, 1957).

Camus szolidaritása a magyarokkal

Az 56-os magyar forradalom igazi hatása nem is a diplomáciában, a politikában, a gazdaságban, a kultúrában lelhető fel, hanem a közvéleményben. A történetírás nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy 1956-ban a franciák többsége végig mellettünk állt.⁴² A korabeli francia sajtó szinte teljesen baloldali volt, gyakran félreértette, félremagyarázta az 56-os

³⁴ Szávai, 1996. 10.

³⁵ Fázsy, 2015. 787–792.

³⁶ Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt., az egyik legnagyobb múltú magyar könyvkiadók és nyomdák egyike volt, 1950-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó vette át kiadói tevékenységét.

³⁷ A *Válasz* a népi írók és a szociográfusok lapja volt 1934–1938 és 1946–1949 között.

³⁸ Szávai, 2014.

³⁹ Jakab, 2013.

⁴⁰ Szávai, 2014.

⁴¹ Saly, 1993

⁴² Kecskés, 2013. 52.

magyarországi eseményeket. Október 23-a antikommunista forradalomként jelent meg a francia tudatban, teljes zavart keltve a szellemi életet uraló baloldali értelmiségben.

A magyar felkelésről Párizsban adott kép természetesen leegyszerűsített volt: a hős lázadása a zsarnok ellen, a kicsiny az óriás ellen, az igazság a hazugság ellen, a szabadság a kommunizmus ellen.⁴³ A magyarországi események olyan gyorsasággal követték egymást, s olyan hamar jutottak el a kirobbanástól a leverésig, hogy napokig tartott, amíg a diplomaták egyáltalán tisztába jöttek azzal, hogy valójában mi is folyik ebben az országban. Mivel maga a miniszterelnök, Nagy Imre is kommunista volt, pusztán kommunista trükkre, kirakatátrendezésre gyanakodtak. A november 4-ei szovjet beavatkozás tette egyértelművé, hogy sokkal többről van szó, mint a kirakat átrendezéséről.⁴⁴

Camus elsőként reagált a szovjet csapatok november 4-ei bevonulására. Kelet-Berlin, Poznan, Budapest után egy gigantikus mítosz omlott össze benne. A világ szeme láttára került nyilvánosságra egy bizonyos, hosszú ideig elrejtett igazság.⁴⁵ A szovjet katonai agresszió minden képzeletet felülmúló embertelen brutalitása egy csapásra eloszlott minden a kommunizmus „emberarcúságához” fűződő keleti és nyugati illúziót.⁴⁶

Camus tehetetlenséget érez, szégyent, mert nem tud tenni semmit a mézszárlás megszüntetéséért, csak aláírásra tudja felszólítani az európai írókat.⁴⁷ A *Franc-Tireur*⁴⁸ 1956. november 12-én közölte azoknak a nevét, akik csatlakoztak Camus felhívásához: René Char, Pierre Emmanuel, Jules Roy, Manes, Sperber, Guido Piovene, Ignazio Silone. Ám Robert Merle⁴⁹ Camus szemére veti, hogy „emberirtást” emleget, ugyanakkor csodálkozását fejezi ki, amiért nem a szuezi agressziót ítéli el.⁵⁰

1957. március 15-én Párizsban, a Wagram Teremben magyarok és franciák összejövetelt tartanak, hogy megünnepeljék az 1848-as márciusi forradalmat, s egyúttal elítélik az 1956 utáni elnyomást. Camus az összejövetelen hosszasan beszél. A *Le Franc-Tireur* című lap közli a teljes beszédet (március 18-án), és egyik mondatát emeli ki címként: *Kadar a eu son jour de peur* (Kádár rettegésének napja). Camus szerint március 15-e minden magyar számára az igazság és a legyőzhetetlen szabadság ünnepét jelentette, Kádár számára a félelem napját.⁵¹ Camus hitet tesz amellett, hogy jóllehet a nyugati világnak számtalan fogyatékosága van, mégis egyedüli letéteményese a fejlődés és egyenjogúvá válás lehetőségének.⁵²

1957. október 23-án, Párizsban elhangzott legendás beszéde „A magyarok vére” (*Le sang des Hongrois*) címmel a magyar nép szabadságvágyát egyetemes emberi szintre emelte. Ezen írása világszerte ismeretes, több nyelvre lefordították.⁵³ Camus a magyar forradalommal, a szabadság eszméjével való szolidaritásra hív fel. Így kezdi: „Je ne suis

⁴³ Szávai, 1996. 10.

⁴⁴ Ormos, 2006.

⁴⁵ Fried, 2006. 11., 79.

⁴⁶ Pásztori, 2009. 103–125.

⁴⁷ Fázsy, 2006. 867–878.

⁴⁸ *Le Franc-Tireur*, párizsi napilap, 1941–1944 között a francia ellenállás egykori folyóirata.

⁴⁹ Robert Merle (1908–2004) francia író, 1979-ig a Francia Kommunista Párt tagja.

⁵⁰ Fázsy, 2006. 867–878.

⁵¹ Lévi-Valensi–Kilani, 177.

⁵² Fázsy, 2006. 867–878.

⁵³ Glori, 1986. 5–13.

pas de ce que qui souhaitent que le peuple Hongrois penne à nouveaux les armes...” (Nem tartozom azok közé, akik azt kívánják, hogy a magyar nép újra fegyvert fogjon...)⁵⁴ Az írás önmagáért beszél. A magyar 56-ot – politikai hovatarozástól függetlenül – jóérzésű ember elkeseredés, felháborodás és együttérzés nélkül nem élte meg, nem élhette meg.⁵⁵

Összegzés

Az író szinte példátlanul fiatalon, 44 évesen nyerte el a Nobel-díjat (1957). Sokat és sokan írtak arról, hogy vajon minek köszönhette ezt a gyors sikert. Nyilvánvalóan elsősorban annak, hogy kivételes tehetséggel tolmácsolta az ifjúság kétségbeesett élni akarását.⁵⁶ A Nobel-díj csak olaj volt a tűzre, még inkább felszította ellenségeinek, politikai ellenfeleinek gyűlöletét. Egy alattomos kampány indult ellene a sajtóban.⁵⁷ Két évvel a Nobel-díj után az irigyek már nem támadják, kegyetlenebb taktikát választanak: elhallgatják. A bukást⁵⁸ olyan csend veszi körül, mintha valóban megbukott volna.⁵⁹ Ez a sokrétű regény vitathatatlanul önéletrajzi elemeket is tartalmaz, az elején azt hisszük, Camus néz szembe önmagával.⁶⁰

Hiába tagadta a „történelmet”, hiába harcolt a történelem egyedül való uralma vagy akár túlzott hangsúlyozása ellen, ő is a történelemben élt, ő sem maradt érzéketlen korának legkülönbözőbb és nem csupán irodalmi hatásai iránt, ha másképp nem, hát a lázadás, a tiltakozás formájában.⁶¹ Camus a tiltakozás, a „lázkodó ember” útját járta.⁶² Hétköznapiságában, történelmenkívüliségében és történelmennélküliségében is lázkodó emberként létezik.⁶³ Minden lázadásban ott van az életigenlés és a világ elfogadása, mert a világ a maga „megértő közönyével” végül „mégis felülkerekedik a történelmen”.⁶⁴ Nincs olyan eszme, amely többet érne, mint az emberi élet.⁶⁵

⁵⁴ Gloria, 1986. 5.

⁵⁵ Pásztori, 2009. 103–125.

⁵⁶ Bajomi, 1970. 277.

⁵⁷ Winock, 1991. 126–128.

⁵⁸ A bukás (La chute) Camus egyik utolsó regénye, 1956-ban jelent meg Franciaországban

⁵⁹ Illés, 1966. 696.

⁶⁰ Fázsy, 2011. 40–41.

⁶¹ Gyergyai, 1963. 303.

⁶² Fried, 2006. 83.

⁶³ Füzi, 2007. 15.

⁶⁴ Mattéi, 2014. 540.

⁶⁵ Fázsy, 2011. 40–41.

Felhasznált szakirodalom

- Bajomi Lázár Endre: Camus-revizió. Nagyvilág. 1970/6.
- Bárány László: Korkép és transzcendencia. Kosztolányi és Camus mono-dialógusa. In: Irodalomtörténet (28) 1-2.
- Bárány László: Kosztolányi, Camus és a déli gondolkodás, Kortárs, 2010/7. (<http://www.kortarsonline.hu/regiweb/1007/barany.htm> – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Camus, Albert: A pestis – A bukás, Magvető, Budapest, 1962.
- Camus, Albert: A lázadó ember. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1992, Ford: Fázsy Anikó.
- Fázsy Anikó: Korunk hőse – Az abszurd ember. Nagyvilág. 1991. (1)
- Fázsy Anikó: 1956: az írástudók árulása. Nagyvilág (51.) 2006.
- Fázsy Anikó: Egyedül: Albert Camus, akinek igazságot szolgáltatott az idő. Magyar Nemzet (74) 2011.
- Fázsy Anikó: Okkal, ok nélkül: Az idegen újrafordításáról. Nagyvilág. (60) 2015.
- Fried István: A lázadó ember és Közép-Európa szabadságvágya. Tiszatáj (60.) 2006. (<http://tiszatajonline.hu/?p=44707> - utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Füzi László: Táj- tájkép nélkül. Camus gondolkodásáról. Híd, 2007. (70)
- 1956 - Gloria Victis, 1956-86, A Nemzetőr kiadása, Bécs, 1986.
- Gyergyai Albert: Kortársak. Esszék. Budapest, 1963.
- Hegedűs Géza: Világirodalmi arcképcsarnok, Trezor Kiadó, Budapest, 1994. (<http://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag197.htm> – utolsó megnyitás: 2016. április 24.)
- Illés Endre: Az ismeretlen és ismerős Camus. Nagyvilág. 1966.
- Köpeczi Béla: Az „új baloldal” ideológiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1974.
- Köpeczi Béla: Az egzisztencializmus. Gondolat Kiadó, Budapest. 1965.
- Köpeczi Béla: Francia művelődés- és irodalomtörténeti tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2006.
- Cséve Anna (szerk.) A forradalom után. Vereség vagy győzelem? Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001.
- Mattéi, Jean-Francois: Albert Camus: az erőszak elleni lázadástól a szeretet apológiájáig. Ford: Ádám Péter. Nagyvilág (59.) 2014.
- Mihályi Gábor: Két totalitárius diktatúra között. A magyar progresszió tragikus színjátékai, Európai Kulturális Füzetek 2001. 25. (http://www.c3.hu/~eufuzetek/index_25.php?nagyra=25/25_A01_.html – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Ormos Mária: Az 1950-es évek Keleten és Nyugaton. Korunk. 2006. február (<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2006&honap=2&cikk=8100> – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Őry Marianna: Interjú Fázsy Anikó műfordítóval, Camus-kutatóval. Magyar Hírlap, 2013. november 6.
- Pásztori-Kupán István: Hallgatni: arany-e vagy cinkosság? Karl Barthnak az 1956-os magyar szabadságharc kapcsán tanúsított „hallgatása” Reinhold Niebuhr értelmezésében. Református Szemle (102) 2009. http://konyvtar.proteo.hu/sites/konyvtar.proteo.hu/files/documents/2009/RSZ102_103-125.pdf – utolsó megnyitás: 2016. május 7.)
- Saly Noémi: Bibliográfia a magyar vonatkozású Camus-irodalomról, 757–770. In: Existencia, 1993.3-4. Vol. 1-4. Fasc. (<http://www.existentia.hu/hu/assets/VOLIII-IV/camus-bibl.pdf> – utolsó megnyitás: 2016. május 24.)
- Szabó Ferenc: Ötven éve halt meg Albert Camus. Távlatok, 2010. húsvét, 120–123. (<http://www.tavlatok.hu/87/tavlatok87.htm#87kultura> – utolsó letöltés: 2016. május 3.)
- Szávai János: Albert Camus és Magyarország. Magyar Szemle, 1996. 10. (http://www.magyarszemle.hu/cikk/albert_camus_es_magyarorszag – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Szávai János: Gyergyai Albert Camus-esszéjén innen és túl. A francia író kanonizálása a magyar irodalomban. Magyar Szemle, 2014. 11-12. sz. (http://www.magyarszemle.hu/cikk/20141217_gyergyai_albert_camus-esszejen_innen_es_tul_-_a_francia_iro_kanonizalasa_a_magyar_irodalomban – utolsó megnyitás: 2016. május 5.)
- Világirodalmi lexikon, szerk. Szerdahelyi István, Király István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Michel Winock: Az autószerencsétlenség. Albert Camus végzetes balesete 1960-ban. Ford. Vidor Éva. Nagyvilág (36.) 1991.

A vasúti kisajátítások hatásai a vecsési társadalomra (1845–1846)

Ebben a tanulmányban az 1845-ben és 1846-ban zajlott vasúti kisajátítási persorozatot fogom bemutatni a helyi jobbágytársadalom szemszögéből. A téma sok szempontból jól illeszkedik kutatási témámba, amelyben a modernizáció hatásait vizsgálom a parasztfalvak vonatkozásában. A modernizáció kétségtelen előnyei mellett sokszor negatív hatással is lehetett az emberek életére. A vasút Magyarországra érkezése ennek az előszelét jelentette a 19. század első felében. A magyarországi vasútépítések kezdete során – nemzetközileg elterjedt szokás szerint – az állam földeket sajátított ki a vasútvonalak mentén. Ez természetesen a helyi földbirtokosok és jobbágyok érdekeibe ütközött. Igaz, az elvett földekért az állam kárpótlást fizetett, de ennek összege általában nem fedezte a kieső termelést. Emellett az elvett vagy megcsonkított földek művelése problémássá vált azok feldaraboltsága miatt. A jelenlegi kutatás célja a kisajátítások gazdasági-társadalmi hatásainak feltárása Vecsés lakosságának esetében. Ezzel a témával két okból is érdekes lehet foglalkozni.

Az egyik az, hogy a vasút nemcsak a gyakorlatban, hanem szimbolikusan is a modernizáció jele. A régi rend társadalmá pedig – a kisajátítások révén – rögtön negatív vonatkozásban találkozik a modernizációval. A másik ok pedig az, hogy a kisajátítás azon ritka alkalmak egyike volt, amikor a jobbágyok és a földesurak (akik általában egymással pereskedtek) ezúttal egy oldalon álltak az állammal szemben. Ez a tanulmány tehát ezen szempontok szerint próbálja megvizsgálni, hogy hogyan folyt a magyarországi vasútépítések kezdeti szakasza – társadalomtörténeti szempontból.

Magyarországon elsőként 1846. június 1-jén nyílt hagyományos, gőzvontatású, közforgalmú vasútvonal, Pozsony és Nagyszombat között. Egyébként már ennél jóval korábban, 1827-ben is helyeztek üzembe vasutat az országban, azonban ez még úgynevezett lebegő lóvasút volt. Ez tulajdonképpen azt jelentette, hogy a kocsikat lovak vontatták egy fából készült, kötelekkel megerősített pályaszerkezeten.¹ Ez a vasút Pest és Kőbánya között, 7,5 km hosszú szakaszon közlekedett. Hamar kiderült viszont róla, hogy hiába ol-

---

¹ Czére, 1989. 71.

csó, de mégsem kifizetődő. A pálya nem bírta a terhelést, ezért alig egy évvel később, 1828. március 20-án fel is számolták.²

A magyarországi vasútépítést az 1836:XXV. törvénycikk szabályozta.³ Az 1832–1836-os országgyűlésen – javarészt Széchenyi István grófnak köszönhetően – fontos pont volt a vasútépítés ügye, aminek köszönhetően európai viszonylatban is igen hamar megszületett az azt szabályozó törvény. Ez volt az első úgynevezett kisajátítási törvény Magyarországon, amelyet még ugyanebben az évben, majd pedig 1840-ben továbbiak követtek. Az ebben a tanulmányban vizsgálni kívánt téma szempontjából nagyon fontos ennek a törvénynek a megszületése. Ennek nyomán indult el ugyanis a birtokkisajátítások sorozata, amely az 1845 és 1850 közötti időszakban Vecsésen (és persze az ország sok más településén is) zajlott. Ez egy 169 személyt érintő folyamat volt, ami az akkoriban még túlnyomóan földművelésből élő lakosság egy része számára komoly megterhelést jelenthetett. Hogy ez a megterhelés mekkora lehetett, illetve milyen mértékig lehetett elég a kárpótlásként kapott összeg, arra ebben a tanulmányban keresem a válaszokat.

A következőkben a kisajátítás intézményéről általában, és a kisajátítási törvények magyarországi alkalmazásáról szólnék. „A kisajátítás (*expropriatio*) a magántulajdon kényszerű igénybevétele közcélra törvényes eljárásban és kártalanítás ellenében.”⁴ Így határozza meg a fogalmat Ruszoly József jogtörténész 1996-os tanulmányában. A szerző a definícióhoz azt is hozzáteszi, hogy a kisajátítás nem azonos a vagyonek kobzással és a 20. századi szocializálással, tárgya pedig csak ingatlan vagy ahhoz kapcsolódó jog lehet. Fontos még, hogy a kisajátított birtokot csak az állam vagy közcélú munkát végző vállalat veheti használatba. Ezt a 12. századi Itáliából származó intézményt 1789-ben helyezte modern jogi keretek közé a francia parlament Montesquieu követelésére, a 19. századra kialakult gyakorlat szerint pedig vasút-, út- és erődépítések, majd városrendezés céljából alkalmazták. A kisajátítási törvénykezés a közjog és a magánjog határán helyezkedett el, mivel közigazgatási hatóságok rendelkeztek a végrehajtásáról, de a kárpótlási vitás kérdések a rendes, megyei törvényhatóságokra tartoztak.⁵

Ilyen törvények szabályozták nemcsak az első vasútépítéseket, de született hasonló például a később aztán el nem készült Duna–Tisza-csatornának építését megelőző folyamatok szabályozására is. Az 1840-es évektől folyamatos vitáknak volt kitéve az intézmény törvényesítése. A szabadságharc leverése után 1867-ig az Osztrák Polgári Törvénykönyv ide vonatkozó részei voltak érvényben, majd 1868-ban sikerült egy általános kisajátítási törvényt alkotni. Ezt több speciális kiegészítés követte, végül 1881-ben egy új, jobban kidolgozott általános törvény⁶ lépett érvénybe, amely végül 1951-ig hatályban is maradt.⁷ Ezek a kisajátítási törvények a korszak legfejlettebbnek számító megoldásait vették át a

² Uo. 74.

³ 1836. évi XXV. törvénycikk az Ország köz-javát és kereskedését gyarapító magányos vállalatokról. (<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5170> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)

⁴ Ruszoly, 1996. 153.

⁵ Uo.

⁶ 1881. évi XLI. törvénycikk (<https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5998> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

⁷ Ruszoly 1996. 155.

francia és a német jogrendszerből, ezáltal pedig jelentős mértékben előremozdították a magyarországi modernizáció és a polgárosodás ügyét.⁸

Az imént felvázolt törvénykezés első példája Magyarországon a vasútépítések kezdetén született 1836:XXV. törvénycikk volt (egyébként a következő törvény, az 1836:XXVI-os épp a híres Lánchíd építéséhez szükséges kisajátításokról rendelkezett). A vasútvonalak meghatározásánál a törvényalkotók célja az volt, hogy Pestről minél gyorsabban el lehessen jutni az ország kereskedelmi szempontból legfontosabb pontjaira. Elsőként kijelölték azokat az útvonalakat, ahol a magyar vasúthálózat alapvető vonalainak húzódnia kellett. Ezután meghatározták a kivitelező társaságok jogköreit a kisajátításra vonatkozóan, majd a kárpótlás felőli szabályokat hozták meg.⁹

A törvény harmadik paragrafusa úgy rendelkezett, hogy „a vállalatok egész vonalába eső földek és épületek tulajdonosai kötelesek az e végre szükséges és egyedül ezen célra fordítandó helyet, tökéletes és teljes mértékű kárpótlás mellett, általengedni”.¹⁰ Ennek bevett módja az volt, hogy a vasúti társaság és a bizottmány megbízásából kiküldött becslők felmérték a földek értékét, és megállapítottak egy kártérítési összeget.¹¹ Az ekkor felajánlott összeggel sem az uradalom, sem az érintett jobbágyság nem voltak elégedettek, amint az a forrásokban meg is mutatkozik. A törvény értelmében a döntést a kisajátítási bíróságok mondták ki, fellebbezési kérelemmel pedig a vármegyei törvényszékek polgári ügyes üléseihez lehetett fordulni, ami természetesen általában be is következett. Ezen ügyek bővebb elemzése és a problémák vizsgálata a tanulmány második részében lesz részletezve.

A Pest–Szolnok-vonalat a Pest–Debrecen-vasút részeként (és mellelleg Magyarország történetének harmadik gőzvontatású vasútvonalaként) 1847-ben adták át a forgalomnak, ezen a szakaszon található Vecsés is. A tényleges kereskedelmi forgalom 1847. szeptember 1-jén indult meg. A következő térképvázlat az 1857-ig elkészült magyarországi vasúthálózatot mutatja. Ezen már látható a Pest–Szolnok vonal.

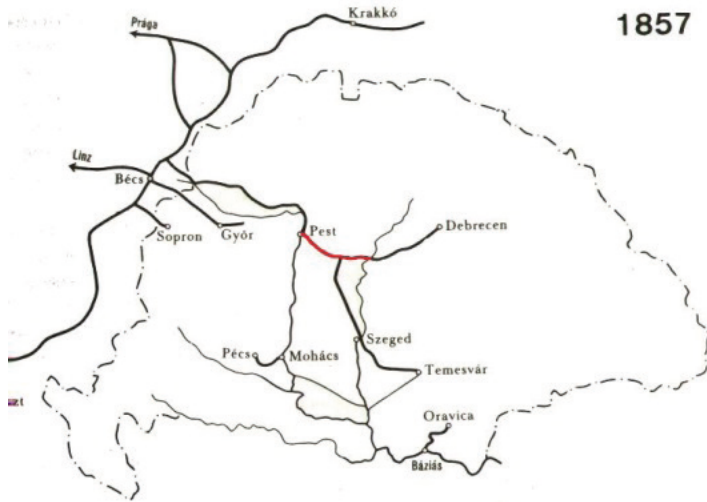
---

⁸ Uo. 161.

⁹ 1836. évi XXV. törvénycikk. (<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5170> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)

¹⁰ Uo.

¹¹ Müller, 1986. 83.

1. ábra: Magyarország 1857-ig elkészült vasútjai
(Forrás: Horváth, 2005.)

A térképen látható a szóban forgó vasút. Vecsés ezen a vonalon Pest délkeleti kapujaként helyezkedett el.¹² A vasútvonal rövid időn belül rendkívül kedvező hatást gyakorolt Vecsés gazdasági életére, a településfejlesztésre és a községszerkezet alakulására is. 1877-re már postahivatala, távírdája és vasútállomása is volt a községnek.¹³ A kereskedelem fellendült, a Vecsést átszelő Pest–Szolnok-vasútvonal már az önkényuralmi időszak alatt is, de a kiegyezés után még inkább fellendítette a gazdaságot. Ennek is köszönhető volt, hogy kereskedelmi szempontból kiválóan ki tudta használni a leendő főváros közelségét. A fejlődő Budapest piacain a századfordulóra már nagy hírnévre tett szert a vecsési konyhakertészet, különösen a káposzta.¹⁴

A vasútvonal kiépítése során, 1845-ben Vecsés határának ügyében is összeült az úgynevezett Vasúti Kisajátítási Bizottmány. Az ülésen a település részéről jelen volt a jegyző, a bíró, a törvénybíró és egy öt tagot számláló esküdtszék. A vasúttársaság az igazgató főmérnökét, egy osztálymérnököt, két társasági meghatalmazott ügyvédet és ezeknek egy segédjét delegálta az ülésre.¹⁵ Ezen az ülésen részletesen, pontról pontra megvitatásra került a kisajátítási ügy, a felek bemutatták a felmérések eredményeit, a vecsési küldöttek panaszokkal éltek, amelyekre a társaság benyújtotta válaszait.

A tanulmány további része a kisajátítási folyamat vitáival foglalkozik, illetve néhány példával próbálja illusztrálni, hogy milyen problémákkal kellett szembenéznie a vecsési jobbágyoknak (és persze az uradalomnak). Ehhez néhány táblázatban bemutatom az érintett személyeket, és a tőlük elvett földmennyiséget összevetem az 1841–1844-es évek

¹² Major, 1986. 19.

¹³ Müller, 1986. 108.

¹⁴ Sin, 1986. 136.

¹⁵ MNL PML IV. 3-f. 2. A Vasúti Kisajátítási Bizottmány iratai 1844–1848. Pest–Debrecen-vonal iratai. Vecsés.

során készült telekkönyvi adatokkal.¹⁶ Emellett idézek néhány panaszlevélből is, majd a kárpótlási tárgyalások eredményeit ismertetem.

A szóban forgó kisajátított terület összesen 48 hold 304 négyszögölt tett ki, amelyen a bizottmány a szántók „silányságára” és a gyakori gyér termésre hivatkozva próbálta minél lejjebb alkudni a kártérítés összegét. Holott ez a terület nagyrészt a halomi pusztá nevé dűlön helyezkedett el, ahol igen jó minőségű földek voltak. Ezt a becsüsi vizsgálat is alátámasztotta.¹⁷ A kisajátítandó területek között volt még egy majorsági tábla is, ami pedig egyenesen Vecsés legjobb földje volt. Ez azonban a társaság állítása szerint csak burgonyatermesre volt alkalmas, és azt is legtöbbször belepte a homok. A Grassalkovich-uradalom ebben a kérdésben a község védelmére kelt.¹⁸ Mivel a falu jobbágy lakói önállóan nem számítottak jogi személynek, így peres ügyben nem volt jogi képviselőjük. II. József jobbágyrendeletének 1787-es kiegészítése szerint a parasztok képviselőtének ellátása az állami ügyvédek kötelessége volt.¹⁹ Ez eredetileg a földesurakkal szembeni védelmet jelentette, itt azonban már egy állami szervvel szembeni perről volt szó. Emiatt az uradalom segítségével pártfogó ügyvédet jelöltek ki számukra. Ez az ügyvéd Egressy G. Sámuel pest megyei főügyvéd volt.²⁰

Az uradalmi pártfogó ügyvéd vitába szállt a Kisajátítási Bizottsággal, hogy a felajánlott kártérítési összeget vizsgálja felül, mert semmiképp sem elég a veszteségek fedezésére. A jegyzőkönyvekhez csatolt levélben úgy érvelt, hogy még ha igaz is lenne, hogy csak burgonyát lehet a földön termelni, akkor sem lenne elég a felajánlott összeg. A homokos burgonyát illetően megjegyzi, hogy még „a társaság és Ügyvéde is látott szóba lévő homokos földekben sok szép tiszta búzát”,²¹ tehát az állítás egyáltalán nem állja meg a helyét. Az itt említett jogász Simon Florian főügyvéd, aki a korszakban szintén ismert név volt a megyében.²² Ő képviselte a vasúttársaságot.

Alázatos levelekben panaszkodtak a jobbágyok is, legfőképpen a pártfogó ügyvédnek, hogy képviselje ügyüket a társasággal szemben. A legtöbb panaszlevél a kisajátítandó területek helytelen kijelölésével, a munkálatok során okozott károkkal, illetve az alacsony vagy teljesen elmaradt kárpótlásokkal kapcsolatos. Az egyik panasz szerint például a vasúttársaság kárt okozott azzal, hogy a földjeiken lévő kukoricát kivágta az előmunkálatok során. Ráadásul a pályakisztelési munkát a jobbágyok eszközeinek igénybevitelével végezték, amiért a napi béreket nem fizették ki. A vasúttársaság ügyvédje ezeket a panaszokat mind visszautasította. A kukoricában keletkezett károk kifizetését azzal hátrította el, hogy a vecsési eljárók nem nyújtották be időben a panaszigényüket. A bérek kifizetéséről pedig azt

¹⁶ MNL PML IV. 165/c. 246–247. kötet: Vecsés telekkönyve 1841, és földkönyve 1844.

¹⁷ Müller, 1986. 71.

¹⁸ Az iratokban több helyen „Grassalkovich herceg” van megnevezve földesúrként. Ugyanakkor közismert tény, hogy Grassalkovich Antal főispán 1841-ben utód nélkül halt meg, így a gödöllői és hatvani uradalom előbb unokaöccséhez, Viczay Mihályhoz került, aki aztán 1850-ben eladta báró Sina György bécsi bankárnak. A tanulmányban tárgyalt események idején, 1845–46-ban tehát még a Grassalkovich-uradalom elnevezés érvényes, még ha maga a herceg már nem is élt.

¹⁹ Magyar Katolikus Lexikon, „jobbágyrendelet” szócikk. (<http://lexikon.katolikus.hu/J/jobb%C3%A1gyrendelet.html> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)

²⁰ MNL PML IV. 3-f. 2.

²¹ MNL PML IV. 3-f. 2.

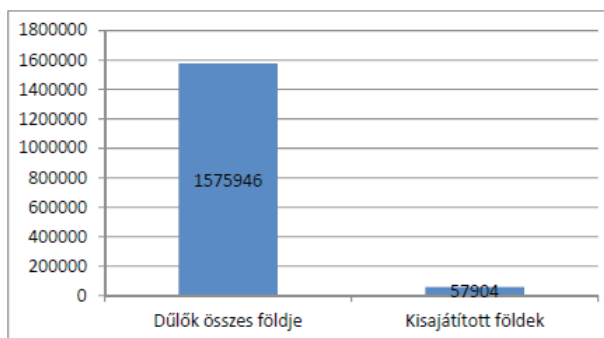
²² MNL PML IV. 3-f. 2.

írja, hogy a társaság kifizette a jegyzőt és a bírót, a törvény szerint pedig másokat „díjazni nem köteles”.²³ Tehát ne is próbálkozzanak tovább hasonló panaszok benyújtásával. Ebből az is látható, hogy az ügyvédi érvelés már 1846-ban is a maihoz hasonló módon működött.

Egy más jellegű problémát vázol fel Vermes Mihály uradalmi ügyvéd 1845. szeptemberi levelében. Az ügyvéd a kárpótlási összeg felemelését kéri a kisajátítási bíróságtól a lőrinci határban található úrbéres földekre vonatkozóan. Arra hivatkozik, hogy ezek a földek „nem egy vagy két hanem az egész Jobbágyság között apróbb darabokban felosztva” vannak, amelyek ha „jobban szét darabolatnak, így a’ művelés, trágyázás megszzeb való kerülésének által kétszer háromszor is több fáradtságába és munkájába kerül a’ szegény Jobbágnak, sok idő vesztéssel”.²⁴ Tehát a földek szétdarabolása technikailag is problémát okozott, hiszen például a szántást a vasúti töltés által kettévágott földeken ugyanúgy el kellett végezni, mint azelőtt. Még erősebben fogalmaz a pártfogó ügyvéd, Egressy Sámuel ebben a kérdésben. Azt írja az ügyben, hogy „bár mint szeretne is a’ társaság ügyvéde (...) vitatott ugar által mulasztott haszon felett tréfálódzni, tegye kezét szívére, ’s magát a’ (...) tengődő jobbágy helyzetébe gondolván, vallja meg, miért hagyná magát földének bár legcsekélyebb részecskéjétől, azért megfosztatni, hogy jövőre, még ketté szelt föld művelésében is egy új kényúr, a’ társaság önkényeskedéseinek legyen folyamatosan kitéve”.²⁵ Ez az idézett mondat igen szemléletesen illusztrálja, hogy a jobbágyok számára mit is jelentett valójában, a hétköznapiakban a kisajátítás.

Több problémás kérdés is volt még, mint például az, hogy az elvett földeken a szántás és a vetés költségét nem akarta kifizetni a társaság. A kisajátítások kárpótlásaira pedig még 5% kamat is járt volna, amit szintén meg akartak spórolni a kivitelezők. Az iméntiek persze csak példái a jogi vitáknak, de arra talán alkalmasak, hogy lássuk, hogyan érintette a község jobbágyait a vasút megjelenése.

Érdeemes foglalkozni a kisajátított területekkel és a kárpótlási összegekkel, hiszen ezek jelentették a fő problémát az események során. Az alább látható diagram az érintett jobbágyoktól kisajátított földeket mutatja.

2. ábra: A dűlőkön lévő szántók és a kisajátított földek aránya (négyzetögl)
(Forrás: MNL PML IV. 3-f. 2.)

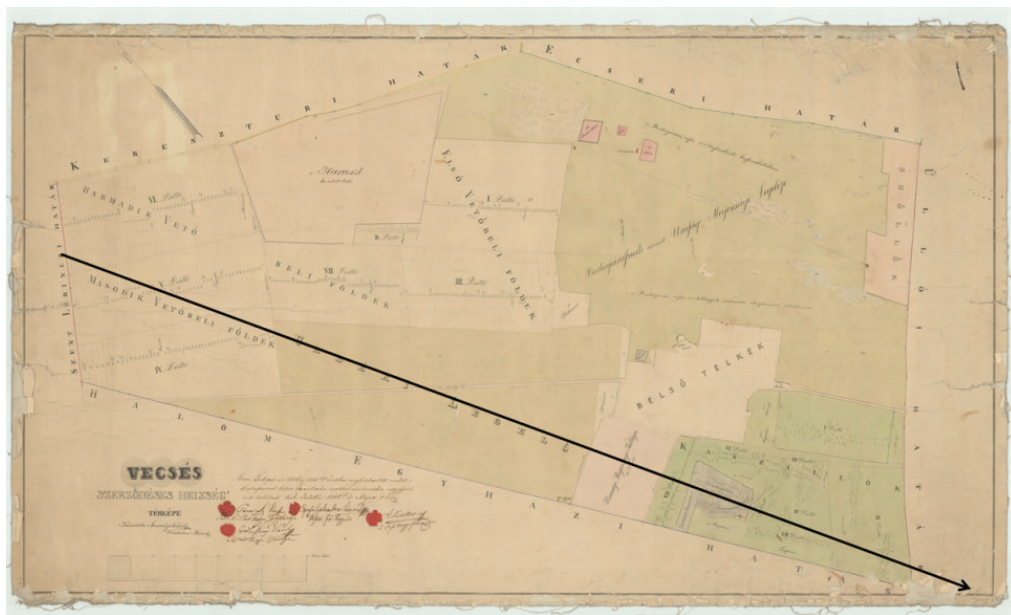
²³ MNL PML IV. 3-f. 2.

²⁴ MNL PML IV. 3-f. 2.

²⁵ MNL PML IV. 3-f. 2.

Ahogyan a diagramon is látszik, a kisajátított földterület az érintett dűlőkön lévő összes földbirtokhoz képest nem tűnik kiemelkedő mennyiségűnek. A számítás alapját az 1841-es telekkönyvben szereplő jobbágyok földjeinek összege adta. Bár maga a kisajátított terület nem kifejezetten nagy (nem éri el a 60 ezer négyszögölt), mégis – a már tárgyalt okok miatt – nagy érvágást jelentett a jobbágyok számára az elvesztésük.

Ezek a földek az úgynevezett halomi pusztán (mely a nevét a szomszédos Halomegyházáról kapta), a Szentlőrinc és Vecsés közötti határvonalon helyezkedtek el. Az itteni dűlőkön lévő földek szántók voltak. Az érintett dűlők a IV-es V-ös és VI-os számúak lehettek. Ezek elhelyezkedése az alábbi térképen látható.²⁶

3. ábra: A vasút átszeli Vecsés határát
(Forrás: MNL PML IV. 3-f. 2., MNL PMU 052.)

A térképen a források leírásai alapján megpróbáltam hozzávetőlegesen bejelölni azt a vonalat, amely mentén a vasút átszelte a vecsési jobbágyok földjeit. Látható rajta, hogy a három dűlőn kívül, amelyet valószínűleg a halomi pusztá névvel illettek, a legelőkön, a korábban is említett majorsági táblán és az igen értékes kender- és káposztaföldek egy kis részén is áthalad.

A halomi pusztán történt kisajátítások a forrásokban talált táblázatok szerint 405 kisebb-nagyobb földdarabot érintettek. Ezek összesen 169 személy között oszlottak meg. A rengeteg adat között ott található a kisajátított földmennyiségek négyszögöltben megadva és a becsült kártérítési összegek is. Szerepelnek a vetéstípusok (búza, árpa, rozs) és a kamatok összegei is. Ez azért is hasznos forrás, mert értékes adatokkal szolgál a terméshozamra nézve is. Jelenleg viszont csak a kisajátított föld mértéke a releváns.

²⁶ MNL PMU 052. Vecsés szerződéses helység térképe, 1846.

Az 1841-es telekkönyv adatai alapján tudjuk, hogy a település szerződéses jobbágysai mekkora szántóterülettel rendelkeztek. Az ő adataikat össze lehet vetni a kisajátítási iratok táblázataival. Ebből láthatóvá válnak az elvett földek arányai. A zsellérekkel már nehezebb ezt elvégezni, mivel a telekkönyv csak a házhelyeik méretét tartalmazza, tehát nem tudunk hasonló összevetést végezni. Az úrbéri peres iratok között van még egy 1847-es úrbéri tabella, amely alkalmat kínálna az összevetésre.²⁷ Ezzel azonban az a gond, hogy pontos másolata az 1841-es telekkönyvnek, tehát nem lehet kimutatni belőle a változásokat.

A telekkönyv és a kisajátítási táblázatok összesítése a következő táblázatban látható. Az itt szereplő jobbágysok azok, akikről mind a telekkönyvben, mind pedig a kisajátítási táblázatokban található adat. A szántók mérete négyszögölben van megjelölve.

Jobbágy neve	Összes szántó	Kisajátított szántó ³⁰	%	Jobbágy neve	Összes szántó	Kisajátított szántó	%
Berger József	31300,3	595	1,90	Liebe Márton	31292	533	1,70
Dein Mihál	31248	896	2,87	Liebe Mátyás	31266	926	2,96
Eisen Mihály	31298	174	0,56	Manger János	31281	413	1,32
Frühwirth József	31239	889	2,85	Manger József	31274	871	2,79
Geringer Mihály	31278	551	1,76	Osztertag János	31242	550	1,76
Kelner Péter	24898	157	0,63	Pfeffer Ferencz	31347	462	1,47
Kelner Tamás	37676	1175	3,12	Pohl János	31236	158	0,51
Khun József	31302	576	1,84	Pröbsztl Ferencz	31293	606	1,94
Kirchner Mihály	31262	231	0,74	Purscht Mátyás	31289	233	0,74
Krausz Ádám	6396	358	5,60	Scheiling Mátyás	5200	635	12,21
Krauz András	24843	911	3,67	Schwab Gáspár	31276	453	1,45
Kreis Jakab	31242	429	1,37	Stiller Mihály	31292	1013	3,24
Lee Mátyás	31241	930	2,98	Strohmayr Gáspár	31286	281	0,90
Leimeter Ádám	20834	215	1,03	Szapper Ferencz	31277	883	2,82
Leimeter Márton	31293	284	0,91	Tagscherer József	31236	180	0,58
Liebe Ádám	31248	496	1,59	Wirth József	31273	320	1,02
Liebe János	31255	330	1,06				

4. ábra: A kisajátításban érintett szerződéses jobbágysok birtokadatai (négyszögöl)
(Forrás: MNL PML IV. 165/a. 83., MNL PML IV. 3-f. 2.)

Látható, hogy a teljes szántóhoz képest a szerződéses jobbágysoktól elvett terület szinte elenyésző. Nem ebben mérhető tehát a kisajátítások valódi problémája. Az egyedüli jelentősebb veszteség Scheiling Mátyást érte. Az ő 5200 négyszögölt kitevő szántójából 635 négyszögölt sajátítottak ki, ami az összes terület 12,21%-a. Az ő számára tényleges probléma lehetett az eset, de a forrásokból sajnos nem derül ki, hogy volt-e más bevételi forrása, például értett-e valamilyen kézműves foglalkozáshoz. Az 1847-es úrbéri tabella sajnos nem segít a kérdés feltárásában, a már említett okok miatt.

Az alábbi táblázatban a szóban forgó szerződéses jobbágysok megítelt kárpótlási összegei olvashatók név szerinti bontásban. Hozzá kell tenni, hogy az itt szereplő összegek

²⁷ MNL PML IV. 165/a. 83. A vecsési úrbéri perek iratai 1768–1867.

tartalmazzák a mag árát és a kamatokat is, amelyeket, mint korábban említettem, a vasúttársaság nem szándékozott megfizetni – ami számos vitához vezetett.

Jobbágy neve	Pengőforint	Krajcár	Jobbágy neve	Pengőforint	Krajcár
Berger József	80	128,5	Liebe Márton	92	164,6
Dein Mihál	12	123	Liebe Mátyás	73	106,2
Eisen Mihály	60	63,1	Manger János	65	84,4
Frühwirth József	89	83	Manger József	53	183,9
Geringer Mihály	70	81,5	Osztertag János	32	91,6
Kelner Péter	14	57,3	Pfeffer Ferencz	25	175,6
Kelner Tamás	72	150,3	Pohl János	22	122,4
Khun József	51	121,3	Pröbstl Ferencz	43	73,6
Kirchner Mihály	14	33,9	Purscht Mátyás	28	10,9
Krausz Ádám	37	82,7	Scheiling Mátyás	37	97,8
Krauz András	51	83,1	Schwab Gáspár	39	82
Kreisz Jakab	21	75,7	Stiller Mihály	52	164,9
Lee Mátyás	46	79,8	Strohmayer Gáspár	8	81,2
Leimeter Ádám	37	76,2	Szapper Ferencz	39	107,7
Leimeter Márton	17	21,7	Tagscherer József	5	96,7
Liebe Ádám	32	76,2	Wirth József	23	81,4
Liebe János	57	38,4			

5. ábra: A kárpótlási összegek megoszlása a szerződéses jobbágyok között
(Forrás: MNL PML IV. 3-f. 2.)

A táblázatban látható, hogy a legmagasabb becült kárpótlási összeg Liebe Mártont illetve, és 92 forintot, valamint 164,6 krajcárt tett ki. A legalacsonyabb, mindössze 5 forint és 96,7 krajcár Tagscherer Józsefnek járt. Az 1. táblázatban látható, hogy Tagscherertől mindössze 180 négyszögöl területet sajátítottak ki, ami a szántóinak mindössze 0,58%-át jelentette. Ez majdnem a legkisebb az elvett földek közül, így érthető az alacsony összeg. Figyelmet érdemel viszont az, hogy a Liebe Mártontól kisajátított föld ennél arányaiban nem sokkal volt nagyobb, mindössze 533 négyszögöl. Ehhez képest aránytalannak tűnik az, hogy ő kapta a legmagasabb kárpótlási összeget. Különösen szembetűnő ez az adat akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Liebe a szántójának mindössze 1,70%-át veszítette el. A legnagyobb arányú veszteséget elkönnyvelő Scheiling Mátyás viszont meglehetősen szerény összeget kaphatott volna: 37 pengőforintot és 97,8 krajcárt. Az ellentmondás nyitja minden valószínűség szerint az adott telkek fekvése és minősége. Ahhoz, hogy ezek az összegek értelmet nyerjenek, figyelembe kell venni, hogy ebben az időszakban egy hold szántóföld becült értéke 87 ezüsterforint volt, és ekkora terület szántása és maggal való bevetése 5 forintba került.²⁸ Egy holdat a korabeli szokás szerint 1200–1600 négyszögöllel²⁹ számítva még érdekesebbé válnak az adatsorok.

²⁸ MNL PML IV. 3-f. 2.

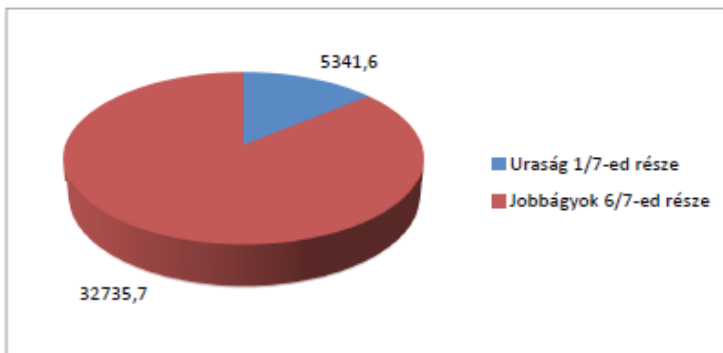
²⁹ <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/184.htm> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.

Csak néhány példát kiragadva, Frühwirth Józsefnek több mint 89 forint kártérítést becsültek, holott a tőle kisajátított föld mérete mindössze 889 négyszögöl volt. Még érdekesebb viszont Eisen Mihály esete, akitől a legkisebb méretű szántót vették el. A kisajátított területe 174 négyszögöl volt, ezért viszont a részére kiszámított összeg a 60 forintot is meghaladta. Ugyanakkor Kelner Tamás, akitől a legnagyobb területet (majdnem egy holdat), 1 175 négyszögölt vettek el, aránytalanul kevéssel kapott többet. A számára becsült kártérítés 72 forint és 150,3 krajcár volt. A táblázatok böngészése közben több hasonló kérdés is felmerülhet még, ezek megválaszolásához a korabeli gazdasági viszonyok további kutatása lenne szükséges, ami azonban már meghaladja ennek a tanulmánynak a lehetőségeit. Annyi azonban így is kitűnik, hogy ha a kárpótlási összegekből levonjuk a mag árát és az 5%-os kamatot, akkor a legtöbb esetben érthetővé válnak a parasztok panaszai, hiszen többségük épphogy a földjei árát visszakapta. Ha ezek mellett figyelembe vesszük még azt is, hogy ez a terület a község legjobb minőségű termőföldjén található, ezek az összegek igen alacsonynak tűnnek.

A szerződéses jobbágyság többségét azonban, mint látható volt, nem érte súlyos kár. Viszont más lehetett a helyzet a zsellérek esetében, akikről, mint már említettem, sajnos ilyen jellegű adatsorok nem állnak rendelkezésre. További kutatási feladat lesz a zsellérek helyzetének vizsgálata, mert rájuk gazdaságilag is sokkal nagyobb terheket róhatott a kisajátítás. Nem csak a kisajátított földek jelentették azonban a problémát. Láthattuk, hogy a vasúttársaság nem volt hajlandó kifizetni a jobbágyságoknak a vetőmag és a szántás árát (ami pedig az uradalom szerint járt volna), ez pedig a zsellérek számára igencsak komoly veszteséget jelentett. Nekik lehetett ez valódi veszteség, mivel eleve sokkal kisebb területtel rendelkeztek a szerződéses jobbágyságnál. Ez is csak növelte tehát a lakosság felháborodását.

A kisajátítások leginkább szántóföldekre vonatkoztak, de fontos még megemlíteni, hogy a vecsési kavicsbánya kisajátítása során is tetemes kár keletkezett a jobbágyság földekben. Az erről született jelentés szintén sok adatot tartalmaz.

A forrásban összesen 241 rekord található, amelyek a munkálatok során keletkezett költségeket és azok kamatait mutatják. Ebben a kérdésben összesen 165 személy volt érintett, tehát közöttük oszlottak meg a költségek. Köztük volt a kántor, a jegyző és a falu plébánosa is. A megítélt kártérítés összege a jobbágyság és a földesúr között a diagramon látható arányban oszlott meg.

6. ábra: A kavicsbányák kisajátítása során keletkezett károk miatt fizetett kárpótlási összegek (pengőforint)

(Forrás: MNL PML IV. 3-f. 2.)

A teljes összeg 38 077 forint és 3 krajcár volt. Ennek a pénznek, amint a diagram is mutatja, 1/7-ed része 5 341 forint és 6 krajcár volt. Ez illette a Grassalkovich-uradalmat. Az összeg 6/7-ed része, azaz 32 735 forint és 7 krajcár pedig az érintett 165 személy között oszlott meg. A legnagyobb összeget, 5 forintot és 27,6 krajcárt egy Prebstl Konrád nevű jobbágy kapta, a legkisebbet, mindössze 2,1 pengőt Wirth Ferdinándnak utalták ki. Az alábbi rövid táblázat az egy forintnál nagyobb kárpótlási összegeket mutatja.

Érték	Előfordulás
1–2 Ft között	94
2–3 Ft között	47
3–4 Ft között	3
5 Ft fölött	1
Összesen	145

7. ábra: Az egy pengőforint feletti kárpótlási összegek a kavicsbánya esetében
(Forrás: MNL PML IV. 3-f. 2.)

A táblázatból látható, hogy összesen 145 esetben ítélték meg egy forintnál magasabb összeget. Ebből 94-szer 1 és 2 forint között, 47-szer pedig 2 és 3 között. Három esetben kaptak 3 és 4 forint között, és mindössze egy kiemelkedő, 5 papírforintnál magasabb összeg szerepel. 4 és 5 forint közötti összeg nem volt. A többi 96 kérelemben kevesebb mint egy forint volt a kártérítés összege.

A részletesebb elemzések elvégzése után összegzésként elmondható, hogy a vecsési jobbágyok ugyan megszenvedték a kisajátítási procedúrát, de helyrehozhatatlan káraik (legalábbis a szerződéseseknek) nem keletkeztek miatta. Áttekintve a kisajátított földek megoszlását és az eredményeket részletesen összevetve az 1841-es telekkönyvvel és az 1844-es földkönyvvel kiderül, hogy a szerződéses jobbágyok viszonylag sok földdel rendelkeztek, ezek között pedig nemcsak szántók, de kertek, szőlők, rétek és nádasok is voltak. Ebben a tanulmányban mindezek részletezésére és az adatok név szerinti bontására nem volt lehetőség. Annyit azonban talán sikerült érzékeltetnem, hogy a modern világ megjelenése a falu határában eleinte szinte csak kellemetlenséget okozott a lakosságnak. Láthattuk, hogy a modernizáció eleinte negatív hatásként érte a paraszti mikrotársadalmat. A polgárosulás útján épp csak elindult Magyarországon talán a vasúti kisajátítás lehetett az első példa arra, hogy a „régí rend” társadalmá a bürokráciával találta magát szembe. Ez talán Vecsés példáján is láthatóvá vált. Az emberek nem látták át a rendszert, nem értették, miért nem annyi pénzt kapnak, amennyi járt volna nekik, és szembesültek azzal, hogy a hivatalok különböző indokokra hivatkozva nem hajlandók kifizetni a káraikat. Az ilyen, modernizációval kapcsolatos nehézségek miatt sokan érezhették úgy, hogy a „régí világ”, amikor még elég volt a földesúrral megegyezniük, jobb volt, mert más nem zaklatta őket. A szaporodó és egyre bonyolultabbnak tűnő problémák miatt a 19. századi paraszti társadalom nehezen tudta felvenni az „új rend” ritmusát, és lassan háttérbe is szorult. Ennek is köszönhető, hogy számos korábbi parasztfalu, köztük Vecsés foglalkozásszerkezete is gyökeresen átalakult, ami a település funkcióváltásához vezetett. Ez azonban már egy másik tanulmány témája.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

1836. évi XXV. törvénycikk (<http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5170> – utolsó megnyitás: 2016. október 29.)
1881. évi XLI. törvénycikk (<https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5998> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)
- MNL PML IV. 3-f. 2. A Vasúti Kisajátítási Bizottmány iratai 1844–1848. Pest–Debrecen-vonal iratai. Vecsés.
- MNL PML IV. 165/a. 83. A vecsési úrbéri perek iratai 1768–1867.
- MNL PML IV. 165/c. 246–247. kötet: Vecsés telekkönyve 1841, és földkönyve 1844.
- MNL PMU 052. Vecsés szerződéses helység térképe, 1846.

Szakirodalom

- Czére Béla: A vasút története. Corvina, Bp. 1989.
- Horváth Ferenc: A magyar vasút építési és fenntartási szervezetének története, 1827–2004. MÁV, Bp. 2005.
- Magyar Katolikus Lexikon. (<http://lexikon.katolikus.hu/J/jobb%C3%A1gyrendelet.html> – utolsó megnyitás: 2016. október 30.)
- Major Jenő: Vecsés és környékének természeti földrajza. In: Vecsés története. Szerk.: Lakatos Ernő. Vecsés, 1986.
- Müller Veronika: Vecsés újjátelepítése és reformkori fejlődése. In: Vecsés története. Szerk.: Lakatos Ernő. Vecsés, 1986.
- Ruszoly József: Kisajátítási törvények Magyarországon. In: Jogtudományi Közöny, LI/4. (1996. április).
- Sin Edit: Vecsés a főváros vonzásában 1900–1944. In: Vecsés története. Szerk.: Lakatos Ernő. Vecsés, 1986.

A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet mindennapjai az iskolai értesítők tükrében

„Akit az élet messze késztet,/ s ezernyi csábos titkot ád/ szeresse ezt a régi fészket;/ a régi iskolát.” – írja Wass Albert a *Szeressétek az iskolát* című versében, s vallották, vallják maguk az orsolyita iskola egykori növendékei is, akiknek emlékeiben elevenen él a régi intézet jó hírneve, színvonalas oktató-nevelő munkája. A rendi tanítóképző hétköznapijai által bepillantást nyerhetünk az iskola belső életébe. Erről elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában fennmaradt iskolai értesítőkből, évkönyvekből, a rendi krónikából és a visszaemlékezésekből szerzünk tudomást. Ezekben figyelemmel kísérhetjük a tanév kronológiáját, képet kaphatunk az épületek állapotáról, a tanári testületről és a tanulók tanulmányi előmeneteléről, társadalmi helyzetéről (vallás, nyelvismeret, szülők foglalkozása). Az értesítők mellett az iskoláztatással kapcsolatos pedagógia-történeti összefoglalásokat is meg kell említenünk, hiszen ezekből a kor iskolatörténetét ismerjük meg, mely szoros kapcsolatban áll a rend által fenntartott intézményekkel. Emellett a helytörténeti vonatkozások is érintik a témát. Pedagógia-történeti forrásmű például Mészáros István¹ és a Pukánszky Béla – Németh András² szerzőpáros könyve, a hely- és egyháztörténet anyagai között pedig Néző István³ és társai munkája. Jelen dolgozatom célja e forrásokra támaszkodva annak bemutatása, hogyan formálta a Szent Orsolya-rendi tanintézet az itt tanulók életét, milyen események hatottak rájuk, milyen örökséget kaptak az itt tanító nővérektől. Jelen dolgozat csak a tanítóképző intézet életének bemutatására vállalkozik.

---

¹ Mészáros, 2000.

² Pukánszky–Németh, 1996.

³ Néző–Pénzes–Poncsák, 2000. és Néző–Szivák, 1999.

A kezdetek

A kisvárdai Szent Orsolya-rendi Elemi Népiskola a Tanítóképző Intézettel együtt a VKM 90301/1918.sz. rendelete alapján 1918. szeptember 12-én nyitotta meg kapuit a tanulóifjúság előtt. Ezzel a háborús időszak gazdasági nehézségei ellenére is megindulhatott a „vallásos nőnevelés intézményesülése”⁴ a községben. A tanítványok a képző mellett a korszerűen felszerelt internátusban töltötték iskolai éveiket.

A kezdeti intézet a folyamatos fejlesztések során iskolakomplexummá vált, s a bővítést egyrészt az egyre növekvő tanulói létszám, másrészt a lakosság igénye is indokolta. 1927-ben megvalósult a polgári leányiskola, az 1932–33. tanévben újjáépült az internátus, így a leányok az elemi és a polgári iskola után a tanítóképzőben folytathatták tanulmányaikat.

A tanulói létszám változásait az 1. táblázat tartalmazza. Az első évben 30 fő iratkozott be a tanítóképzőbe. 1919–20-ban ez a szám a duplájára emelkedett 14 magántanulóval. Az 1920-as években ingadozást mutat az utóbbiak száma. 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az addig négy évfolyamos képzőket öt évfolyamosná alakította.⁵ Kisvárdán az 1924–25-ös tanévtől kezdődően indult meg az öt évfolyamos tanítóképzés. Az 1927. évi 12. törvénycikk a polgári iskolákat középfokúvá minősítette,⁶ megnyitva ezzel az utat a tanító-, óvóképző és egyéb szakiskolába igyekvő fiataloknak, amelynek hatása a községi tanintézetbe beiratkozott hallgatók számánál is tapasztalható volt. Ugrásszerűen megnőtt létszámuk az 1927–28-as évben; ez leginkább az elsőéveseknél figyelhető meg. A képzősők aránya az 1930–31. évben érte el csúcspontját, ezt követően csökkenő tendenciát mutatott, amire később hatással volt a tanítóképzés szerkezetének változása is az 1938–39-es iskolai évben. Az 1938. évi XIII. és XIV. törvénycikk elrendelte a négyéves gyakorlati irányú középiskolák (líceumok) után a kétéves tanítóképző akadémiák megszervezését. A rendelet értelmében az ötéves intézeteket fokozatosan kellett líceummá alakítani vagy megszüntetni. A líceumi képzés érettségivel zárult, és jogosítványt adott az akadémiákon való továbbtanulásra. Azonban a háborús időkben fellépő tanárhiány miatt a középiskolának csak az első, második és harmadik osztálya nyílt meg, s a leányok a képző negyedik és ötödik osztályában folytathatták tanulmányaikat.⁷

Kisvárdán ellenben a fokozatos átszervezés nem valósult meg, mivel az első bécsi döntés következtében az országhoz visszacsatolt területeken, közöttük Kassán szükség volt a magyar tanerőre, ezért a Szent Orsolya-rend úgy döntött, hogy elsősorban az „ősi intézetet”⁸ kell ellátni tanárokkal. 1939 szeptemberétől tehát már nem indulhatott meg a tanítóképző első évfolyama. Ez a rendelkezés fájdalmas volt mind a rendtagok, mind a növendékek és szülők számára. Így Kisvárdán háztartási, gazdasági iskolát szerveztek. A 3239/1939. sz. érseki leirat adott engedélyt a megnyitáshoz. A VKM 69.628/1939. V/2.

⁴ Néző–Pénzes–Poncsák, 2000. 70.

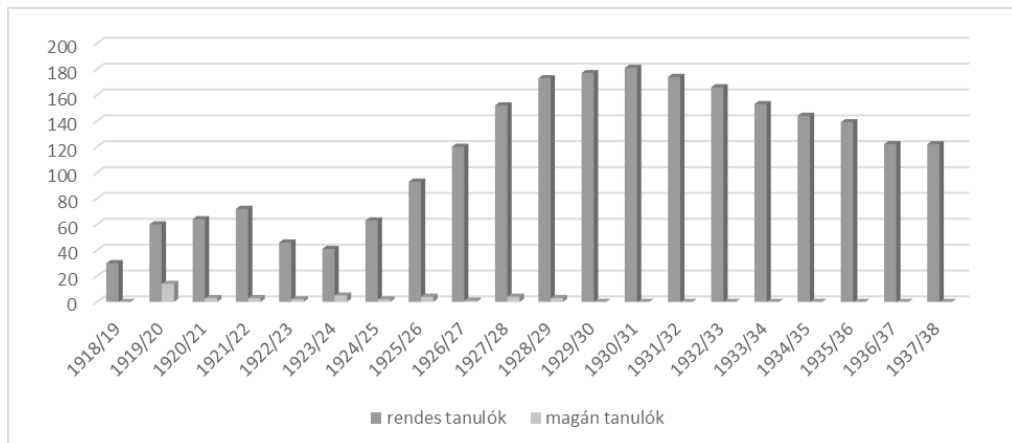
⁵ Mészáros, 2000. 254.

⁶ Pukánszky–Németh, 1996. 620.

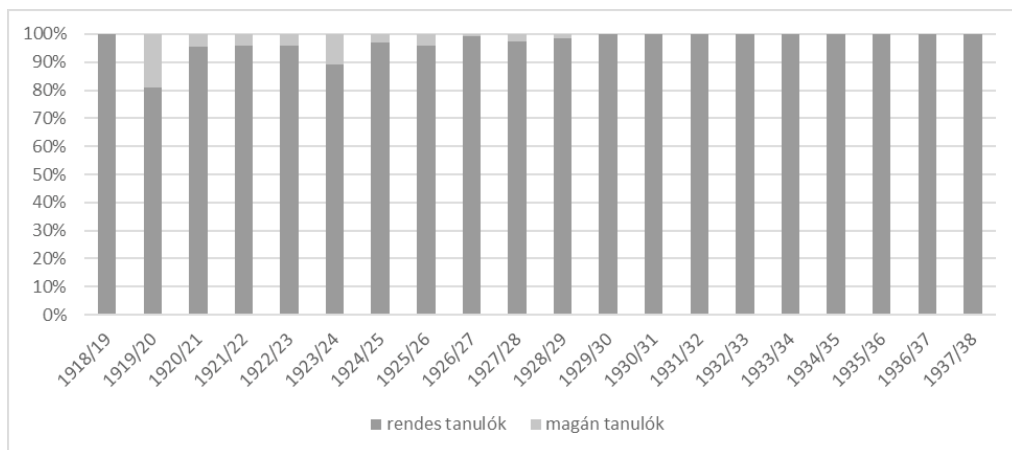
⁷ Mikonya, 2012. 160–166.

⁸ Az orsolyiták 1699-ben telepedtek le Kassán.

okirat számú okmánya meghatározta az iskola nevét: „kétéves háztartási-gazdasági továbbképző tanfolyam”.⁹

1. ábra: A tanulói létszám változása 1918–1938 között
(Forrás: Szent Orsolya-rendi iskolai értesítők 1918–1938. Saját szerkesztés.)

2. ábra: A magán- és rendes tanulók aránya százalékos megoszlás alapján
(Forrás: Szent Orsolya-rendi iskolai értesítők 1918–1938. Saját szerkesztés.)

⁹ A Szent Orsolya-rendű apácák által fenntartott kisvárdai római katolikus Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet és Polgári Leányiskola értesítője az 1938/39. tanévről. Kisvárdá, 1939. 12.

Az internátus

1918-ban az augusztus végén beiratkozott 28 első évfolyamos közül 18-an bentlakást kértek. Az internátust 26 leánytanuló fogadására rendezték be a zárda klauzurális részétől elkülönítve. Az ebédlő közös volt a nővérekkel, de a tanulók eltérő időpontokban érkeztek. Mind a képzőt, mind a lakóotthont a rendszabályokat is tartalmazó Szokások Könyve¹⁰ előírásai szerint rendezték be. Ez meghatározta, hogy: „*a termék legyenek világosak, tágasak, szellősek... A bútorzat legyen tartós, kényelmes és jó ízlésű. El kell látni minden megkövetelt felszereléssel, hogy nevelői működésünk a legjobbak közé emelkedhessen.*”¹¹

A tanítványoknak kezdetben négy szoba állt rendelkezésére, mellette helyet kapott egy közös tanulóhelyiség és egy zongoraterem is. A tornaterem ekkor még hiányzott. A rendház épületében laktak az apácák, és itt kapott helyet a kápolna is. Az épületet gondozott park vette körül, mely kiterjedt a mai sportpálya területéig.

A nővérek próbálták tehát otthonossá tenni a tantermeket és a szobákat, igyekeztek fejleszteni az intézetet, amihez a község vezetőségétől és lakosságától anyagi és természetbeni támogatást kaptak. Mindezek ellenére előfordult, hogy élelmezési gondokkal, tüzelőhiánnyal küzdöttek, sőt gyakran szünetelt a közvilágítás is. Az apácák bejárták a környező falvakat, hogy élelmezés céljára adományokat gyűjtsenek. M. Riszner Armella főnöknő 1926–1936 közötti vezetése alatt jelentős változások történtek. Fáradságot nem kímélve sikerült előteremtenie az építkezésekhez szükséges összegeket. A krónika megemlíti, hogy Amerikába is küldött leveleket pénzbeli segítségért folyamodva, melyekre válaszként egy 80 dolláros csekk érkezett.¹² A nehézségek ellenére évről évre új részek, gazdasági épületek készültek el. A 1932–33. tanévben a lakóotthon teljes épületét felújították, így az intézet az egészségügyi előírások mellett a pedagógiai és esztétikai követelményeknek is megfelelt. 1941–1942-ben is történtek nagyarányú bővítések, átalakítások. A tanulók folyosói szekrényeket, újabb ágyakat kaptak. A vizesblokkok felújítására is ebben az évben került sor, a meleg víz többszöri használatát modernebb kazán biztosította. Az épület ezen kívül még öt hálóteremmel, egy nappali és egy orvosi szobával, valamint hat egyéb helyiséggel bővült.

A tanítványoknak az iskoláztatásért fizetniük kellett. A tandíjon kívül más kötelezettségeik is voltak, mint pl. a fenntartás költségei, az egészségügyi ellátás és egyéb díjak. Az éves „tápdíj” kezdetben tíz hónapra 200 korona kiadást jelentett, amelyhez társult a képző tandíja (150 korona), az orvosi díj (16 korona), a bútorok használata (10 korona), illetve később a természetbeni juttatások. A következő táblázat az iskolai évek tandíjváltozásait mutatja. A fogyasztói árak az első világháború alatt megtizenhatszorosozódtak. A háború után is folytatódott, és csak 1924-ben ért véget a pénzromlás. Hivatalosan 1925. október 1-jén jött létre az új pénz, a pengő. Az 1925. évi XXXV. törvénycikk szerint 1 pengő értéke 12 500 papírkorona volt, illetve 1 pengő 0,2632 gramm aranyat testesített meg. Forgalom-

¹⁰ Szokások Könyve a Szent Orsolya rend Római Uniója számára. Győr, 1934.

¹¹ Uo. 166.

¹² A Római Unióhoz tartozó Szent Orsolya Rend kisvárdai házának krónikája. Kisvárdai, 1938. május 20.

ba hozatalára 1926. december 27-én került sor. A pengő egészen a második világháború kezdetéig értékálló pénznek bizonyult.¹³

Tanév	Tandíj	Természetbeli hozzájárulások
1922/1923	500 korona	–
1938/1939	500 pengő	–
1941/1942	600 pengő	160 db tojás; 8 kg zsír; 8 kg lekvár
1942/1943	900 pengő	200 db tojás; 8 kg zsír; 5 kg méz; 5 kg gyümölcsíz

3. ábra: A képző tandíjának változása és a természetbeni hozzájárulások
(Forrás: Szent Orsolya-rendi iskolai értesítők 1923, 1939, 1942–43. Saját szerkesztés.)

A szociális helyzet, a szorgalom, a jeles vagy jó tanulmányi eredmény és példamutató magatartás alapján lehetőség volt a tandíjmentességre, melyet az iskolavezetésnél kellett kérvényezni. Az árva gyermekek nem fizettek tandíjat, és a testvérek kedvezményben részesültek. Ezen kívül létezett még fél és negyed tandíjmentesség is. Az intézményben megkülönböztették a rendes és a magántanulókat. Az utóbbiak később vizsgáltak a kijelölt anyagból, és kétszer annyi tandíjat fizettek, mint a nyilvános tanulók. Az alábbi táblázat a tandíjfizetésre vonatkozó kimutatást tartalmazza három iskolai év viszonylatában, évfolyamonkénti lebontásban. Az adatokból látható, hogy az 1934–35-ös tanévben volt a legtöbb tandíjfizető, 133 fő, legnagyobb számban a negyedik évfolyamból. Teljes tandíjmentességben csupán hét hallgató részesült. 1936–37-ben csökkent a tandíjfizetők, de nőtt az egész tandíjmentes tanulók csoportja, továbbá megjelent a fél tandíjmentes kategória is. 1938–39-ben már csak tandíjfizetők és fél tandíjasok tanultak a képzőben.

Tanév	Tandíjfizetésre vonatkozó adatok	I.	II.	III.	IV.	V.	Összesen
1934/1935	Tandíjfizető	31	24	24	55	29	133
	Egész tandíjmentes	2	2	–	2	1	7
	Fél tandíjmentes	–	–	–	–	–	–
	Negyed tandíjmentes	2	–	1	–	1	4
1936/1937	Tandíjfizető	20	20	17	16	23	96
	Egész tandíjmentes	4	1	1	2	2	10
	Fél tandíjmentes	2	3	2	2	1	10
	Negyed tandíjmentes	1	1	–	3	1	6
1937/1938	Tandíjfizető	26	31	31	26	–	125
	Fél tandíjat fizetett	4	3	2	4	–	13

4. ábra: A képző tandíjának változása és a természetbeni hozzájárulások
(Forrás: Szent Orsolya-rendi iskolai értesítők 1934–35., 1936., 1937–38. Saját szerkesztés.)

¹³ Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945–1968) http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2012/2012_05/2012_05_373.pdf

Az internátus napirendje

Az intézménnyel kapcsolatos lakóotthon élén a főnöknő állt, és az általa megbízott rendtagok nevelőkként dolgoztak. A képző internátusa szigorú napirendet követelt a leendő tanítónóktól. Minden hétköznap 5 órakor volt ébresztő, 5³⁰-kor reggeli ima, ezt követően tanulás 6³⁰-ig, 6³⁰-kor szentmise, majd utána reggeli következett. A diákok 8⁰⁰-13⁰⁰ óráig előadásokon vettek részt, ezt követte az ebéd és a délutáni másfél órás „üdülés”. Az esti ima 20⁰⁰ órakor kezdődött.¹⁴ A kötelező délutáni szilenciumon a két és fél órás csendes tanulást a gyengébb tanulók kikérdezése követte. Akinek kevés volt ez az idő, fennmaradhatott még este 21⁰⁰ óráig. A napi déli és esti rekreáción kívül a kikapcsolódást és az egészséges életmódot szolgálták a tornaórák és az udvari játékok.¹⁵ Hetenként hosszabb-rövidebb sétákat tettek a községben, ezek alkalmával felkeresték az elhunyt szerzetesnök síremlékeit is.

A különböző tárgyakhoz kapcsolódóan tanulmányi kirándulásokon vettek részt, melyeket a tanév elején megterveztek. Ezek általában az iskolához közel lévő ipartelepek, üzemek, pályaudvarok voltak. Emellett a természetvédelem fontosságára is felhívták a jelöltek figyelmét, igyekeztek környezetüket széppé tenni.

„Iskolánk virágos ablakai és folyosói, udvarunk és kertünk madárcsicsergéstől hangos fái élénk bizonyosságul szolgálnak arra, hogy szeretjük az istenadta természet szépségeit. A tanév folyamán ültettünk 26 gyümölcsfát, 176 tuját és 25 különböző díszcserjét. A kert fáin tanyázó madarak részére állandó téli etetőink vannak. Madarak és fák napján, május 14-én hangos volt a Vár a kicsinyek és nagyok vidám énekétől, szavataitól, mely alkalommal Kertész Éva III. éves növendék méltatta a természetvédelem jelentőségét.”¹⁶ Az 1935-ös értesítő leírása szerint az állatvédelem terén végzett tevékenységükért az Országos Állatvédő Egyesület ifjúsági pályázatán öt hallgató jutalmat kapott.¹⁷

Ezen kívül még Nyíregyházára, Debrecenbe, Egerbe és távolabbi városokba, Szegedre, Kecskemétre is eljutottak több napos üdülésekre. 1938. május 24-25-26-án a képző öt évfolyamából 44 lány 4 nővér kíséretében részt vett az Eucharisztikus Világkongresszuson. Az utazást a programterv ismertetése és hosszú lelki előkészület előzte meg.¹⁸ Ritkábban külföldi tanulmányutakat is szerveztek, melyek kedvelt célpontja Olaszország volt, azonban a háborúk idején anyagi lehetőségek híján ezek a látogatások elmaradtak.

Az iskolai értesítők beszámolnak a tanulók egészségügyi állapotáról is. A világháborús időkben a legyengült lakosságot sokféle járvány sújtotta, ezért előfordult, hogy hosszabb időre szüneteltetni kellett a tanítást. Elsőként az 1918–19-es értesítő írt erről: „Mindjárt az isk. év elején, okt. 12- nov. 20.-ig, a hatóság rendeletére be kellett szüntetni az előadást a spanyol járvány miatt.”¹⁹

¹⁴ Krónika, 1938. március 22.

¹⁵ Az iskola csak az 1943-as tanévtől rendelkezett tornateremmel.

¹⁶ Értesítő, 1937–38. 26.

¹⁷ Értesítő, 1933–34. 20.

¹⁸ Krónika, 1938. május 24.

¹⁹ Értesítő, 1918–19. 3.

Az 1921–22-es értesítő a vörhenyjárvány miatti szeptember 20-tól november 8-ig, illetve november 30-tól december 9-ig tartó kényszerszünetről ad tájékoztatást. Az 1933–34-es értesítő szintén közölte a második osztályban ismételten fellépő vörheny betegség hírért, ami miatt egy hét szünetet rendeltek el. A statisztikákban feltüntették a betegségben elhunyt gyermekek nevét is. Az intézményben látogatást tevő orvosok neveit és látogatásaik számát ugyancsak nyilvántartották az értesítőkben.²⁰ Kiemelték és dicséretben részesítették azokat a jelölteket, akik a tanévben egyetlen napot sem mulasztottak, illetve azokat, akik az öt év során egyetlenegyszer sem hiányoztak.

Az oktató-nevelő munka és a tantestület

Az oktatási-nevelési tevékenységről és a tantestületről itt csak érintőlegesen szeretnék beszámolni. A képzés-nevelés egyensúlyára egyformán törekedtek az intézmény oktatói. A délelőtti tanítók közül többen mint nevelők vettek részt az internátus munkájában. A tanítva nevelés elvét fontosnak tartották. Az ismeretátadás a tanítóképző-intézeti tanterv és utasítás, valamint az új népiskolai tanterv szellemében történt. A tanítóképzés legfőbb feladatának a gyakorlati életre való felkészítést tekintették. Öntevékenységre, következetességre, önálló véleményalkotásra nevelték a jelölteket. Jellemüket olyan neves pedagógusok előadásai is „pallérozták”, mint például *Kurics Adalberta*²¹ vagy *dr. M. Radich Olga*.²² Az oktatók a tanítás és nevelés kölcsönhatásában egymást támogatva végezték munkájukat. A tantestület tagjai közös megbeszéléseket tartottak, s folyamatos példaadásuk nevelő hatást gyakorolt a tanítójelöltekre.

Kapcsolattartás a szülői házzal

A növendékek hetente kötelesek voltak beszámolni a szüleiknek hogylétükről. Az internátus vezetője időnként levélben tájékoztatta a gondviselőket gyermekeik magaviseletéről, szorgalmáról, tanulmányi munkájáról, akik később aláírásukkal ellátva visszaküldték azt. Ezen kívül alkalmasszerűen meglátogatták a bejáró és az internátusbeli tanulók családjait vagy a szállásadóikat. Az itt folytatott beszélgetések, szakszerű tanácsok és a lányok otthoni tevékenységének megfigyelése jó hatással volt gondviselőkre és gyermekekre egyaránt. A szülők bizalommal és megértéssel fogadták a mátereket, ezáltal sikerült megteremtteni az összhangot a szülői ház és az iskola között. Látogatást, levelezést a felügyelő nővérek és a zárda főnöknője engedélyezhetett. Minden szülői értekezleten foglalkoztak a tanulók magatartásával és tanulmányi eredményével. Viselkedésüket nemcsak az iskolában, hanem a községben és a vasútállomásokon is figyelemmel kísérték.

²⁰ Az 1937–38-as értesítő szerint az iskolaorvos heti három alkalommal rendelt az intézetben. Az első félévben dr. Molnár Gyula, a második félévben dr. Mikecz Miklós látta el a növendékek orvosi vizsgálatát.

²¹ A Krisztus Királyról Nevezett Népművelő Testvérek Társaságának főnöknője.

²² Értesítő, 1937–38. 16.

A statisztikai kimutatásokban a hallgatók neve mellett rögzítették a lakóhelyüket is. A vezetők behívták a bejáró tanulókat, és érdeklődtek az utazás körülményeiről. Ezzel azt próbálták felmérni, hogy az ingázás milyen hatással van a jellemükre, hogyan befolyásolja őket. A szerzetesnők számon tartották a pályaválasztással és a későbbi munkavállalással kapcsolatos feladatokat is. Igyekeztek a jelölteket minél alaposabban megismerni, képességeiket fejleszteni, hogy biztos tudással rendelkezzenek, és az életben és a munka világában jól megállják majd a helyüket.

Vallásos nevelés

Az iskola jellegénél fogva elsőrendű feladatának a vallásos nevelést tartotta, amiről az értesítők ugyancsak beszámolnak. Az itt tanítók kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy a rendalapító Merici Szent Angéla képe ne csak a termek falain legyen ott, hanem szellemisége az intézmény életében is tükröződjön. Erre nem csupán a hittanórákon, hanem más tantárgyakhoz kapcsolódóan is törekedtek, különösen az Eucharisztikus Világkongresszus évében. A rangos eseményt Budapest rendezte meg, ami nagyságában és pompájában csak a millenniumi rendezvényekkel vetekedett.

A vallásgyakorlatok külső formái többek között a naponkénti szentmisék, a gyakori, kényszer nélküli szentségekhez való járulás, a havonkénti első pénteki közös áldozás voltak. Október és május hónapban rózsafüzért imádkoztak. Az ifjúsággal megismertették a katolikus egyház példaképeinek életét, tevékenységét. Nagy gondot fordítottak az egyházi ünnepek megtartására, mint például a szentek emléknapjaira (Szent István, Szent László, Árpád-házi Szent Erzsébet) vagy a püspökök, pápák évfordulóira, a rendfőnök név- és születésnapjára, ezáltal is próbálták elmélyíteni a vallásos érzést. Minden évben húsvét előtt háromnapos lelkigyakorlatot szerveztek; 1938. március 26–28-án például a jeles egyházi író, dr. Schmiedt Béla²³ tartott elmélkedést a leendő tanítóknak. A hitbeli fejlődést erősítették még az intézményben működő ifjúsági körök (pl. Mária-kongregáció), amiről a későbbiekben lesz szó. Az imaalkalmak, egyesületek mellett a különböző konferenciákon is elmélyítették a hívő szemléletet, csakúgy, mint a művelt ember eszményét. A kulturált megjelenés és viselkedés formálására az illemtanórák keretein belül szintén adódott lehetőség. A vallásosság mellett lényeges szempont volt a szociális érzékenység fejlesztése is. A prédikációk, az osztályfőnöki órákon való beszélgetések felhívták a figyelmet egymás kölcsönös tiszteletére és segítésére, mások gondjai iránti érdeklődésre. Kiemelték a közösségért való önzetlen munkálkodás szükségességét, a szegények és elesettek támogatását. Gyűjtést szerveztek a nehéz sorsú tanulók megsegítésére, csomagokat juttattak a rászorulóknak.

²³ Értesítő, 1937–38. 25. Szives (1946-ig? Schmiedt) Béla (Mérk, Szatmár vármegye, 1901. márc. 6. – Hatvan, 1971. nov. 13.): plébános, lelki író. A gimnáziumot Szatmárnémetiben, a teológiát uo. és Budapesten végezte. 1924. VI. 22: szent. pappá. Vállajon, XI. 1: Mérken, 1927: Nyírcsaholyban kp. 1928: Nyírmadán, 1935: Pusztadoboson plébános. Budapest 1942: teológiából doktorált, 1943: esperes. 1945: Szatmárnémetin papi irodaig., 1947: ismét Pusztadobos plébánosa, itt temették. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szives.html>

Hazafias nevelés

Az oktató-nevelő munka másik sarkalatos pontja a hazafias nevelés volt, ami szoros kapcsolatban állt a valláserkölcsei neveléssel. Az orsolyiták számára a magyarság nagyon erős identitástudatot jelentett. Az 1938-as értesítőben így vallanak erről: „A vallásos neveléssel egybeforrvra szolgáltuk a hazafias nevelést is. Az öntudatos nemzeti érzést sugározta iskolánk egész munkája. Felhasználtuk erre főként a nemzeti tárgyakat²⁴ és az önképzőkör minden megnyilvánulását. Ennek a szolgálatában állott a zászlóünnepély, az okt. 6-án és márc. 15-én tartott hazafias ünnepély, a hősök emlékének ápolása, az Orsz. Frontharcos Szöv. ifj. irodalmi pályázatán való részvétel és minden alkalom, amellyel fel lehet hívni növendékeink figyelmét a honleányok mai fontos hivatására és e hivatás gyakorlati munkálására.”²⁵

A történelemórák keretében az első és második osztályosok az egyetemes történelmet, a harmadik osztályban pedig a magyar nemzet történetét tanulták. A tanterv mindhárom évfolyamon a hazai történelemoktatást állította a középpontba. Célja „az emberiség gazdasági, művelődési, társadalmi és politikai fejlődésének áttekintése és a magyar nemzet történetének ismerete, kapcsolatban az egyetemes történeti eseményekkel és hatásokkal”.²⁶ Az egyetemes történelem tanításánál a fő szempont az általános műveltség fejlesztése, a magyar történelemnél a hazaszeretet ápolása és hazánk történetének a világtörténelembe való belehelyezése volt. A szerzők kiemelték minden olyan eseményt, amelyben Magyarország világtörténelmi szerepet játszott, és részletesen ismertették azoknak a népeknek a történetét, amelyek hatással voltak a magyarság életére. A harmadik évben a magyar történelem tanítása során a nemzeti szellem ápolása és fejlesztése került előtérbe. A jeles történelmi személyiségek bemutatásával, a velük kapcsolatos megemlékezésekkel a hazafias és erkölcsi érzelmeket fejlesztették. Fontosnak tartották, hogy a nemzetnek ne csak a múltját, hanem a jelenét is megszerettség a tanítványokkal. Erre a tanulmányi kirándulások alkalmával felkeresett emlékhelyek lehetőséget nyújtottak.

A tanterv a természetrajz tanítását illetően így fogalmazott: „a Föld természeti viszonyainak s ezek alapján a nevezetesebb országok és népek állami, gazdasági és műveltségi jelen állapotának ismerete fő tekintettel hazánkra”.²⁷ Az első évben csillagászati földrajzot, később hazánk fekvését és a többi európai ország között elfoglalt helyét ismertették, majd kitértek a néprajzi, természeti adottságokra és gazdasági szempontokra. Az órákat beszámolókkal és oktatófilmekkel színesítették. A nemzeti ipart népszerűsítő előadásokat is tartottak. Az iskolai taneszközök között a vezetőség többször is ellenőrzést tartott. Szigorúan megtiltották minden külföldi eszköz használatát, ezzel is támogatva a hazai kereskedelmet.

²⁴ Nemzeti tárgyak: magyar nyelv és irodalom, magyar történelem és földrajz, állampolgári ismeretek.

²⁵ Értesítő, 1937–38. 25.

²⁶ Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola Tanító- és Tanítónőképző Intézetek számára 1911.

²⁷ Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola Tanító- és Tanítónőképző Intézetek számára 1911.

Művészeti nevelés

A művészeti nevelés megvalósítását a műízlés, esztétikai és kritikai érzék fejlesztésével, művészettörténeti vetítésekkel, a kézimunka, a rajz, az ének és zene tanításával kívánták elérni. Az utóbbiaknál törekedtek a koncentrációra. Alaposan tanulmányozták a magyar folklór köréből a kalocsai, a kalotaszegi és a sárközi motívumokat, sok díszítőtervet készítettek ebben a témakörben, melyeket az év végi kiállításokon mutattak be a szülők és az érdeklődő közönség előtt. Az elemi népiskolai rajztanítás anyagáról a leendő tanítónők tanmenetet készítettek. Minden tanévben részt vettek a Királyi Főigazgatóság által szervezett rajzkiállításon, amelyen 1937-ben a másodéves *Bencs Judit* elismerő oklevelet nyert, ami felkészítő tanára, *Záborszky Irma* érdeme is volt.²⁸ A muzikális nevelés hatásai az ünnepségek műsorszámaiban és az énekkar munkájában voltak érezhetőek.

Testi nevelés

Az intézetben nagy hangsúlyt fektettek az egészséges test fejlesztésére elméleti szinten az egészségtanórákon, gyakorlati szinten a tornaórákon, bár az intézményben csak 1943-ban készült el a tornaterem, de 1933-tól teniszpálya működött az iskola udvarán. Az egészséges életmód jelentőségét igyekeztek megértetni a tanítványokkal, mert nézetük szerint: „az egészség gondozása lelkiismereti kötelesség”.²⁹ A szabadban tornaszereket helyeztek el, és kedvező időjárás esetén itt tartották a testnevelésórákat. Az 1937–38-as iskolai évben a *Petris Brunó* által vezetett négyhetes táncanfolyamon vettek részt a tanítványok, majd számot adhattak a testi erejükről és ügyességükről az év végi tornavizsgán is. A heti séták szintén lehetőséget adtak a mozgásra, az állóképesség fejlesztésére, míg a téli időszakban korcsolyázhattak a tanulók.

Könyvtárak, szertárak

A rendi intézmények iskoláik felszereltségét mindig szem előtt tartották. Az évkönyvek, értesítők folyamatosan beszámolnak a könyvtárak, szertárak gyarapodásról. A háborús évek után a növekedés elég csekély volt, sokszor ajándékozás útján, jótevőktől, később pedig a VKM-től kaptak könyveket, taneszközöket, segélyeket, amit az 1918–19-es értesítőben is feljegyeztek: „A Nm. VK. Minisztériumtól pedig a szertárak és az internátus céljaira első ízben kaptunk ez idén 30 ezer koronát, amiért hálás köszönetet mondunk. A tanári és ifjusági könyvtár alapjai is le vannak rakva. Tanári könyvtárunk ez idén 35 kötettel, az ifjusági pedig 12 kötettel gyarapodott.”³⁰ Még ugyanebben az évben ismét adományozás során 11 db madárpreparátumot, fa- és maggyűjteményeket, kémiai anyagokat, ásványgyűjteményt kaptak. Az eszközök beszerzésében sokat segítettek a növendékek is, sőt a slöjdórákhoz³¹ az egyszerűbb kellékeket ők készítették el, a rend pedig a felszerelésekhez

²⁸ Értesítő, 1937–38. 25.

²⁹ Értesítő, 1934–35. 42.

³⁰ Értesítő, 1921–22. 12.

³¹ Slöjd: kézi munka, eredetileg minden olyan munka, mely gépek nélkül végezhető.

szükséges műszereket, állványokat vásárolta meg, ezeket évente fejlesztette, a műszereket javíttatta, hogy az oktatómunka ezáltal is hatékonyabb legyen.

A könyvtárak ugyanebben az évben 81 könyvvel gyarapodtak, amihez ismét hozzájárult a kultuszminiszter ajándéka, *A Napkelet lexikona*, mely egy 1927-ben kiadott két-kötetes magyar nyelvű lexikon volt azzal a céllal, hogy a tömörsége és aktualitása révén segítse az általános tájékozódást. A tanári könyvtár részére ebben az évben már különféle folyóiratok jártak. A pedagógia témaköréhez kapcsolódóan például a *Magyar Tanítóképző*, a *Néptanítók Lapja*, a *Nemzetnevelés*, a *Szabolcsi Tanító*, a *Katolikus Tanítónők és Tanárnők Közlönye*. A reáltárgyak tanításához nyújtott segítséget a *Természettudományi Közlöny*. A tanulmányi kirándulásokhoz gyűjthettek információkat a *Turistaság és Alpinizmus* című kiadványból. A vallásos nevelés hatékonyabbá tételéhez használták a *Katolikus Szemle*, a *Katolikus Nevelés*, a *Magyar Kultúra*, a *Élet*, a *Szalézi Értesítő*, a *Nagyasszonyunk*, a *Zászlónk* újságokat is. Az 1930–31-es évben a különböző tantárgyakhoz való szertári alapfelszereléseket ekkorra már be tudta szerezni az iskola. A fizikai, kémiai kísérletekhez szükséges taneszközök között szerepelt a szemléltetésre alkalmas rádió, telefon, kis dinamó, fényképezőgép, krómsavas telep, különböző csigaszorok, üveg-edények, platina, higany és különféle anyagok. Az eszközök palettája tehát egyre inkább bővült. A későbbiekben a szertári felszerelések célszerűbb és szakszerűbb elrendezésére még 5 db szertári üvegszekrény készült el 650 P értékben, a fizikai szertár anyaga gyarapodott 150 P értékben. Ezen kívül beszerzett az intézet 2000 pengőért egy új pianínót, melyet a zeneórákon kívül az iskolai ünnepélyeken és színelőadásokon is tudtak használni. A népiskolai fizikai és kémiai kísérletezéseknél használatos taneszközök a tanítójelöltek saját készítésű darabjai voltak. Ebben a tanévben jelentős könyvtári gyarapodás történt. A földrajz tanításához sikerült beszerezni a Magyar Földrajzi Társaság 10 legújabb kötetét és a *Magyar Remekírók* 42 kötetét. *Andrássy László* mándoki lelkész ajándékaként Gárdonyi Géza 41 kötetével gazdagodott a könyvtár. A folyóiratok köre a *Világposta* és a *Testnevelés* című lapokkal bővült a kultuszminiszter jóvoltából. Az 1932–33-as értesítő már külön tünteti fel az egyes szertárak beszerzéseit. Az évek során egyre több és korszerűbb eszközt használtak, amivel még eredményesebbé tették a tanítást. A jó szándékú adakozók továbbra is segítették a könyvtári állomány gyarapodását.

Ifjúsági egyesületek

A különféle ifjúsági körök segítették a lányok szellemi és lelki formálódását. Ezek közül kiemelném a legfontosabbakat.

A Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett és Szent Angéla oltalma alatt álló *Mária-kongregáció* 1919. február 2-án alakult meg a Tanítóképző Intézetben. Működési célja a növendékek lelki életének megalapozása, megerősítése volt. Minden tanév szeptemberében megválasztották a tisztségviselőket, hetenként gyűlést tartottak. December 8-án, Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén történt a tagfelvétel. Az igazgató vezetésével a húsvéti alkalmakon kívül év végén is rendeztek lelkigyakorlatot július 1–5. között a képző végzősei és más tanítónők számára. Az 1928-as értesítő szerint a kongregáció harminc új taggal bő-

vült. Prézese³² Bury Alajos plébános, vezető tanára M. Szlávik Julianna volt. A rózsafüzér hónapjában, október 24-én a Rózsafüzér Királynéja című nyilvános előadással köszöntötték Szűz Máriát. Újságuk, az azonos nevű *Mária-kongregáció* minden egyesületi taghoz eljutott. A külföldi magyar missziók támogatására nagy gondot fordítottak. A kongregáció hetven taggal megalakította a Hitterjesztés Egyesületet, melynek keretén belül, a missziós perselyekkel 1911 pengőt gyűjtöttek. A gyűléseken a missziókért imádkoztak, missziós imahadjáratot végeztek. A hittérítés gondolatának ápolását a különböző folyóiratok, *Világmisszió*, *Katolikus Missziók*, *Afrikai Visszhang*, *Nagyasszonyunk*, *Zászlónk* is segítették. A kongreganisták levelezés útján tartották a kapcsolatot a régi tagokkal, akik kitartásra biztatták társaikat, és megosztották velük tapasztalataikat. 1930-ban a kongregáció tisztikarában a következő tisztségek voltak: prefekta,³³ asszisztensek, titkár, jegyző, tanácsosok, pénztáros. Az egyesület saját könyvtárral rendelkezett, melynek állománya adományozás vagy vásárlás útján tovább gyarapodott. A növendékek szívesen vettek részt a közös alkalmakon, imákkal és erénygyakorlatokkal formálták lelki életüket. A missziók területén élőknél gyűjtést szerveztek, kisebb tárgyakat, bélyeget, levelezőlapot gyűjtöttek.

A kongregáción belül megszervezték a *Zita-kört*³⁴ a végzett tanítónők számára 1936. október 18-án.³⁵ Célja a községbeli házi cselédek hasznos szórakoztatása mellett a lelki élet ápolása volt, így továbbra is kapcsolatban maradtak a vallásos szellemiséggel és az intézménnyel. Az egyesület az iskolai keretek között rendelkezésre álló eszközökkel igyekezett feladatát megvalósítani. A legfontosabb eseményük az 1938. október 9-i zászlóátadási ünnepély volt, melyről így ír a Rendi Krónika:

„Izgalomba volt az egész zárda. Valami olyanra készült, ami Rendünk történetében eddig nem fordult elő, amiről eddig nem hallottunk. Zászlót ajánlunk fel a Felvidék visszafoglalására induló katonaságnak. Növendékeink gyűjtötték a zászlóra a pénzt mivel a pénz nem volt elegendő. Tisztelendő Anyánk a zárda részéről pótolta az összeget. Tisztelendő Anyánk a zászló megvásárlása végett M. Noszkó Clarissát küldte Budapestre, aki egy gyönyörű szép nemzeti színű nehéz selyemzászlót vásárolt a Patrona Hungaria és a magyar címer hímzett képével. Az ajándékozásra szánt zászlót díszmagyarba öltözött leánykák vitték elől, utánuk osztályok nemzeti zászlókkal vonultak ki. A háztetőkön is álltak emberek, mert mindenki látni és hallani- és közeli szemlélő akart lenni. A műsor a Himnusz éneklésével kezdődött. Majd Kutassy Ilona V. évfolyamos tanítójelölt Petheő József: A harangok beszélnek című költeményét szavalja el, amit énekkarunk »Szép vagy gyönyörű vagy Magyarország« éléneklésével fejez be. Ezután a hölgyek zászlójának átadása következik. Kopácsiné Kállay Margit³⁶ az emelvényre lépve pár kedves szó kíséretében átadja a

³² A Mária-kongregáció pap elnöke.

³³ Nevelőtanárnő.

³⁴ Szent Zita Körök, 1908–1946. júl.(?): a Katolikus Háziasszonyok Országos Szövetségének tagozata háztartási alkalmazott leányok számára. Célja a leányok nevelése, érdekvédelme és vallási művelése. Előadásokat, kirándulásokat és bálakat rendeztek, állást közvetítettek. Központja Budapesten, a VIII. Mária u. 7. alatt volt. 1942: Budapesten 25, vidéken 17 körben 4000 tagot számláltak. Lapja 1939–44: a Magyar Házimunka, kiadványa volt a cselédkönyv mellékleteként terjesztett Kis Káté, kétszer évente a Kalauz a körvezetők számára, s egy Imakönyv, <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szent%20Zita%20K%C3%B6r%C3%B6k.html>

³⁵ Értesítő, 1936–37. 25–26.

³⁶ A Katolikus Nőegylet társelnöke.

*Honvédség hófehér zászlaját a katonaság hatósági képviselőjének. Éljenzés és taps között intézetünk igazgatója Bury Alajos pápai káplán lép ezután az emelvényre és egy tartalmas szép beszédkeretében ajánlja fel zászlónkat a Hadseregnek. Ezután Hajnal alezredes az I. század honvéd lövészcsapat parancsnoka lép az emelvényre, hogy megköszönje Kisvárdai hölgyközönségének a fehér-s a leányifjúságnak és M. Köbli Ignácia szent Orsolya-rendi főnöknőnek a nemzeti színű gyönyörű zászlót. Felolvasta ezután a zászlóra vonatkozó törvényeket. Ilyen szép hazafias ünnepe nem igen volt még a városnak.*³⁷

Önképzőkör

A Szent Angéla Önképzőkör 1918. szeptember 15-én tartotta meg alakuló ülését. Fő törekvésének a tagok önálló tanulásának segítését, öntevékenységre nevelését, pályázatok meghirdetését tartotta. Bár az egyesület szaktanár vezetése alatt állt, mégis szabad kezet kapott az iskolai ünnepek szervezésében, hogy a növendékek ezáltal is nagyobb önállóságra tegyenek szert. A gyűléseket kéthetente tartották, amelyeken a tantestület teljes létszámában képviseltette magát. Tagjai az elnök, az alelnök, a jegyző, a könyvtárosok és a bírálóbizottság voltak. Az 1930-as évektől a kör egyre rutinosabb, pontosabb munkát végzett. Minden gyűlés egy meghatározott tematika szerint zajlott. Egyiknek például az elemi iskolai ünnepek megrendezése, a másoknak a versmondás művészete, az énekes, irodalmi estek szervezése, a következőnek a pályázatok kiírása és a versenytanítások lebonyolítása volt a témája. A későbbiekben ismeretterjesztő előadásokkal, dolgozatokkal vettek részt az önképzőkör életében. A pályázatok elbírálását a szaktanárokkal együtt végezték, s év végén került sor a díjak kiosztására. Az önképzőkör munkáját a nagyközönség előtt is bemutatták. A színelőadásokból, vetítésekből befolyt összeget a szertárak fejlesztésére fordították.³⁸

Sportkör

A két, fentebb említett ifjúsági csoporton kívül a Sportkör is nagy népszerűségnek örvendett. Az egyesület 1927. január 21-én alakult meg, védnökei *Angyalossy Pálné* született Hrabovszky Kornélia, a kisvárdai járás főszolgabírójának hitvese, a Katolikus Nőegylet elnöke, aki kiemelkedő szociális és karitatív tevékenységet folytatott a község életében,³⁹ valamint *Petheő József* kanonok voltak. Tiszteletbeli és tanárelnököt is választottak. Az intézmény összes tanulója itt töltötte hétfő délutánjait, és fő céljuknak az egészséges életforma kialakítását tekintették. A foglalkozások kiegészítették a testnevelésórák munkáját. A tornagyakorlatokon kívül a táncok (különösen magyar néptáncok), a különféle játékok, nyáron a teniszezés, télen a korcsolyázás tette szórakoztatóvá, változatosá ezeket az alkalmakat. A hatékonyabb nevelés érdekében folyóiratokat is járattak: *Magyar Torna, Testnevelés és Testnevelési Tanárok Közlönye*. 1937-ben a tornaszerek száma is emelke-

³⁷ Krónika, 1938. október 9.

³⁸ Értésítő, 1936–37. 26.

³⁹ Néző–Szeifried, 2016. 24.

dett. A sportkör munkájának méltó lezárása a májusban megrendezett tornavizsga volt, melynek bevételéből sportszereket vásároltak.⁴⁰

Iskolai egyenruha

Az intézményben a növendékek egységes öltözetet viseltek. Télen sötétkék matrózzruhát fehér gallérral, sötétkék sapkával. Ősszel és tavasszal a sötétkék szoknyához fehér és kék-fehér csíkos blúzt hordtak sötétkék gallérral és kézelővel. Testületi szereplések alkalmával sötétkék rakott szoknyát vettek fel ugyanolyan színű blúzzal, fekete zsinóros gallérral, mindig fekete harisnyával és cipővel. Nyári alkalmakkor matrózzszabású fehér vászonruha és rakott szoknya, nyári kalap volt a kötelező viselet. Tiltották a túlságosan kivágott, rövid ujjú ruhát, átlátszó ruhát és a testszínű harisnyát. A szoknyák csak térden alul értek. Az intézet fegyelmi szabályait a szünetidőben is be kellett tartaniuk.⁴¹

Összegzés

Tanulmányomban megkíséreltem a kisvárdai Szent Orsolya-rendi Tanítóképző Intézet mindennapjairól átfogó képet adni, melyben kitértem a tanulói létszám változásai mellett az internátus működésére, a sokrétű nevelőmunkára és az intézményben működő egyesületek szerepére is, azonban az értesítők ettől jóval több információt tartalmaznak. A rendi képző működése széles körű és létfontosságú társadalmi igényeknek igyekezett megfelelni a nőnevelés terén.

Mindebből érzékelhető, hogy milyen körülmények között élt és készült jövőbeli hivatására a két világháború közötti diákság, kitűnik tanáraik munkája, mely a fiatalok oktatását és nevelését tűzte ki célul egy olyan időszakban, amikor a magyar társadalomnak újból magára kellett találnia a történelem viharai után. Az öregdiákok később is nagy tisztelettel viseltettek egykori tanáraik, intézményük iránt. Megválaszolhatjuk tehát a feltett kérdést, hogy mit kaptak iskolájuktól a növendékek, mit köszönhettek nevelőiknek. Szilárd, vallásos meggyőződést, sokoldalú, öntevékeny egyéniséget, erős nemzeti öntudatot, felkészítést a gyakorlati életre, a nehézségeket becsületes, hívő lelkiülettel megoldani tudó jellemet.

A dolgozat betekintést adott a külső iskolai működésen túl a belső, háttérben zajló folyamatokba, melyeket befolyásoltak mind a magyar és a nemzetközi, mind az egyházi és világi élet történései. Elmondhatjuk tehát, hogy az Orsolya-rendi nővérek tevékenységükkel nemcsak az iskola, hanem Kisvárdai történelmének szereplői is voltak.

⁴⁰ Értésítő, 1936–37. 28.

⁴¹ Értésítő, 1928–29. 38.

Felhasznált források és szakirodalom

Források

- A Római Unióhoz tartozó Szent Orsolya Rend kisvárdai házának krónikája. Kisvárdai, 1938.
- A Szent Orsolya-rendiek által fenntartott kisvárdai római katolikus Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet és Elemi Leányiskola értesítője az 1918–19. tanévről. Kisvárdai, 1919.
- A Szent Orsolya-rendű apácák által fenntartott kisvárdai római katolikus Elemi Népiskolai Tanítónőképző Intézet és Polgári Leányiskola értesítője az 1938/39. tanévről. Kisvárdai, 1939.
- Szent Orsolya-rendiek által fenntartott kisvárdai Róm. Kat. Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet és Polgári Leányiskola értesítője az 1928–29. tanévről. Kisvárdai, 1929.
- Szent Orsolya-rendiek által fenntartott kisvárdai Róm. Kat. Elemi Népiskolai Tanítónőképző-Intézet és Polgári Leányiskola értesítője az 1930–31. tanévről. Kisvárdai, 1931.
- Szent Orsolya-rendiek kisvárdai Tanítónőképző Intézetének és Polgári Leányiskolájának értesítője az 1933–34. tanévről. Kisvárdai, 1934.
- Szent Orsolya-rendiek kisvárdai Tanítónőképző Intézetének és Polgári Leányiskolájának értesítője az 1934–35. tanévről. Kisvárdai, 1935.
- Szent Orsolya-rendiek kisvárdai Tanítónőképző Intézetének és Polgári Leányiskolájának értesítője az 1936–37. tanévről. Kisvárdai, 1937.
- Szent Orsolya-rendiek kisvárdai Tanítónőképző Intézetének és Polgári Leányiskolájának értesítője az 1937–38. tanévről. Kisvárdai, 1938.
- Szokások Könyve a Szent Orsolya rend Római Uniója számára. Győr 1934.
- Tanterv és Tantervi Utasítások az Állami Elemi Iskola Tanító- és Tanítónőképző Intézetek számára 1911.

Szakirodalom

- A pedagógusképzés törvényi szabályozása 1917–1945. Szerk. Mikonya György. Budapest, 2012.
- Kislexikon. (<http://www.kislexikon.hu/> – utolsó megnyitás: 2017. január 29.)
- Központi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Szemle (<http://www.ksh.hu/statszemle> - utolsó megnyitás: 2017. január 29.)
- Magyar Katolikus Lexikon. (<http://lexikon.katolikus.hu/> - utolsó megnyitás: 2017. január 29.)
- Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon. Budapest, 2000.
- Néző István – Péntes Tibor Szabolcs – Poncsák Angéla Eszter: A kisvárdai egyházak története Szent Lászlótól napjainkig. Kisvárdai, 2000.
- Néző István – Szeifried Zoltán: Élet-rajzok Kisvárdai történelmi mozaik XIX. század közepétől a közelmúltig. Kisvárdai, 2016.
- Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet Budapest, 1996.

Siralomház Zsadányban

*Pofonosztó, botránykeltő, nagyvonalú mecénás:
gróf Almássy Tasziló*

A Heves megyei Tarnazsadányban az 1940-es évek elejéig állt egy kúria – helyi megnevezés szerint kastély –, melyről az idősek még 1990 körül is legendákat meséltek: a századelőn a kastélyba gyakran hívták a falubeli muzsikus cigányokat, akik hajnalig húzták az úr nótáját, s néha kendővel kötötték be szemüket, hogy ne lássák az orgiába torkolló mulatságot. Sokan azt is tudni vélték, hogy a kastély falán eredeti Munkácsy Mihály-képek függtek, de arra, hogy hogyan kerültek oda és hová lettek, már senki sem emlékezett.

Titkokat rejtő családi kúria vagy egy nagyvonalú, művészetkedvelő főúr vidéki tanúja volt a zsadányi úrilak? Egyáltalán ki volt annak utolsó főura, gróf Almássy Tasziló? Nagyvonalú mecénás, akinek ízlését ma is őrzi Tarnazsadány különös formájú óvodája? Léha életvitelű főúr, akinek nevét mentelmi ügyei és botrányai őrizték meg legjobban? Vagy tehetséges festő, akinek pályája Munkácsy Mihályéval együtt indult? Egy méltatlanul elfeledett, ugyanakkor országos, sőt nemzetközi viszonylatban is jegyzett gróf meglehetősen hiányosan fennmaradt életútjának összeállítására most teszünk kísérletet.

A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy család

Az Almásy családról a genealógiai ismertetők zsadányi és törökszentmiklósi előnévvel emlékeznek meg. A familia eredete homályba vész, bár azt szinte minden családfakutató megjegyzi, hogy „szinte a semmiből tűntek fel és hirtelen lettek naggyá”.¹

Néhány családfakutató meghivatkozva, hogy Szent László idejében Euzenben – aki 1089-ben részt vett a kunok elleni győzelemben – a család alapítója, s nagyon korai őse annak az Almásy Lászlónak, aki 1447-ben Fejér megye képviselője volt a budai ország-

---

¹ Orosz, 1906. 8.

gyűlésen,² de természetesen a Mohács előtti oklevelek hiányos ismeretében biztosat nem mondhatunk.

A ma ismert, szóbeli közlésen alapuló családfa első beazonosítható alakja Almásy János³ a királyi tábla jegyzője, aki Lipót királytól 1677. augusztus 11-én nyert nemeslevelet,⁴ melyet még ugyanebben az évben a megyegyűlésen kihirdettek, és Bársony György egri püspök ellenkezése mellett elfogadtak.⁵ Hogy mi oka volt Bársony ellentmondásának, nem tudni. Az oklevél – miként a családtörténet mondja – inkább címeradománynak látszik, mint nemesítésnek.⁶

Bármi is segítette elő az Almásy család felemelkedését, a XVII. évszázad végén és a XVIII. évszázad elején nagy birtokszerzésbe kezdtek: 1698-ban Bessenyei Zsigmond eladta Cserőházát és Zsadányt Almásy Jánosnak és sógorának, Mihályi Deák Pálnak.⁷ A birtokgyarapítás a következő esztendőben is folytatódott, 1699-ben Darvas János fogacsi és mérai birtokaira nyertek zálogjogot.⁸

Almásy János halála után Deák Judit tovább gyarapította a birtokot. 1713-ban a Tolcsván megyei nemes Vécsey János „*messze volta miatt*” adományozott 6 mérai házhelyet és 6 gyöngyöshalászi „házbéli porciót” az özvegynek. Az egyetlen megszerezhetetlennek tűnő birtok Tarcsa puszta volt, melyre a birtokbejegyzés Majzik Simon tiltakozása miatt nem valósult meg.

Almásy Jánosnak Deák Judittal kötött házasságából három gyermeke született: Ágnes, Apollónia és János. Deák Judit javai fölötti, 1716-ban kelt végrendekezése jól mutatja, hogy alig két évtized alatt milyen tekintélyes vagyont halmozott fel a család. Fiuk, *Almásy II. János* (? – 1765) apja nyomdokaiba lépett: 1728-ban követ, 1732-ben helyhatósági főjegyző, 1744-ben táblai ülnök, 1756-ben nádori jászkun kapitány s királyi főtanácsos volt. Birtokait miskolci házzal, boconádi és mátraverebélyi királyi adománnyal, neje, Borsy Anna révén pedig még tucatnyi más birtokkal is gyarapította,⁹ s nem mellesleg népes családot hagyott hátra halálakor.

Almásy II. Jánosnak Borsy Annával kötött házassága igencsak termékeny volt. Nyolc élő gyermekük – köztük hat fiú – vitte tovább a családfát. Közülük az önálló ágat alapító *Ignác-József* (1726–1804)¹⁰ számunkra a fontos. A hétéves háborúban jeleskedő huszárezredek, a Mária Terézia Rend tulajdonosa 1771. november 8-án grófi rangot nyert.¹¹ Második házasságából előbb ikrei születtek: Illés és Enoch, majd *Kristóf* (1781–

² Nagy, 1857. 19.

³ Almásy János (? – 1704? 1705?) A családalapítónak tartott János hivatali pályafutását Gyöngyösön kezdte mint főjegyző. 1684-ben már a vármegye szolgálatában állt, 1693-tól 1702-ig a vármegye alispánja volt. 1687-ben a vármegye országgyűlési követévé választották. A Rákóczi-szabadságharc kitörésekor a felkelők oldalára állt, az egri blokád idején parancsnoki szerepet vállalt. Valószínű, Gyöngyösön hunyt el. – BÁN Péter, 2011. 326–327.

⁴ Gudenus, 1990. 29.

⁵ Kempelen, 1911. 74.

⁶ B. Gál, 2005. 217.

⁷ Királyi Könyvek, Libri regii, 25. köt. 456–457. 1698.

⁸ Királyi Könyvek, Libri regii, 25. köt. 350–357. 1700.

⁹ Orosz, 1906. 8.

¹⁰ Almásy Ignác Józsefről csupán annyit tudunk, hogy császári királyi tábornok volt. Gudenus, 1990. 34.

¹¹ Orosz, 1906. 10.

1843).¹² Utóbbinak *Ernő-Bódog* (1818–1849)¹³ nevű fiától született *Tasziló* (Zsadány, 1847. április 7. – Hallstatt, 1915. július 2.) nevű unokája lett az utolsó zsadányi Almásy, tanulmányunk főszereplője.

Taszilónak báró Fiáth Annával kötött házasságából csak lányai születtek – Anna, Hildegard és Huberta –, akik férjeik – Wilczek Vilmos, Schaumburg Frigyes és gróf Széchenyi Jenő – családjának biztosították tovább az öröklést. Az utókor Almásy Tasziló egyik kézjegyét épp arról a házasságlevélről ismeri, melyet 1899. május 13-án adott ki arról, hogy beleegyezik lányának, Hildegardnak (Zsadány, 1879. március 11. – Ausburg, 1933. február 1.) Schaumburg Frigyes bécsi lakossal kötendő házasságába.

Tasziló ágát, melyet a genealógusok idősebb grófi ágának neveznek, mindvégig jellemzi a császárhűség s a Habsburg katonai, politikai adminisztrációhoz való kötődés. Bár az Almásyak jelentős politikai szerepet vállaltak Heves vármegye életében,¹⁴ Tasziló ágát nem ez jellemzi, ők inkább Bécs vagy Pozsony környékén teljesítettek szolgálatot. Vagyis mindvégig közel álltak az udvari körökhöz, mely mentalitásukra meghatározó lehetett.

Azt, hogy a zsadányi kastély, melyet Tasziló használt életvitelszerűen utolsóként ebből az ágból, mikor épült, pontosan nem tudható. Az alapokat feltehetően a Zsadányban temetkező, s önálló leszármazási ágát alapító Ignác-József (vagy annak apja, János) építette. A II. József-kori katonai összeírások (1783–1785) már megemlékeznek arról, hogy „az itt lévő templom két udvarházzal együtt szilárd falazatú”,¹⁵ s ezen két udvarház közül minden bizonnyal az egyik már az úgynevezett Almásy-kastély lehetett. Az épület, melyet az alföldön kastélynak neveztek, valójában azonban csak udvarház volt, feltűnő építészeti hasonlóságot mutatott – lekontyolt tetejű barokkos épület, benne két sor toszkán oszlop, csehüveg boltozatok – a boconádi Szeleczy-kastéllyal¹⁶ vagy a szárazbői uradalmi kúriákkal, melyeknek építési ideje a XVIII. század második fele, vagyis a század viszonyai közt meglehetősen magas életkort megélt Ignác-József kora.

¹² Almásy Kristófról szintén kevés adat őrződött meg, császári és királyi kamarás volt. Gudenus, 1990. 34.

¹³ Almásy Ernő Bódog császári, királyi alezredes volt. Gudenus, 1990. 35.

¹⁴ Heves vármegye életében a következő Almásyak játszottak szerepet. Országgyűlési követek: Almásy János: 1687–1688, Almásy Mihály: 1708, 1712–1714, Almásy Ferenc: 1722, Almásy János: 1728–1729, Almásy Ignác: 1790–1791, 1792, Almásy József: 1802, 1805, 1808., Almásy Károly: 1834–1836., Almásy Pál: 1843–1844. Főispáni adminisztrátor: Almásy Pál: királyi kamarás, belső titkos tanácsos: 1787–1790. Főispáni helytartó: Almásy József: tanácsos 1822–1826., Almásy Gedeon: királyi tanácsos 1841–1845. Törvényhatósági teljhatalmú (országos) biztos: ifj. Almásy Pál: 1848, 1849. Alispán: Almásy János: 1693–1696 és 1697–1702., id. Almásy Pál: 1805–1811., Almásy Gedeon: 1837–1841., ifj. Almásy Pál: 1845–1848. Másodalispán: Almásy János: 1692–1693. Almásy József: 1800–1805. Aljegyző: Almásy Ferenc: 1705–1708. Másodaljegyző: Almásy Móríc: 1828–1829. Adószedő pénztárok: Almásy Ferenc 1710–1713 és 1719–1725. Szolgabíró: Almásy János: 1686–1690. Mátrai járás főszolgabíró: Almásy László 1841–1848. Tarnai járás, főszolgabíró: Almásy Sándor 1849. Tarnai járás, alszolgabíró: ifj. Almásy József 1816–1817. Ezek az Almásyak azonban János kivételével másik ágról származtak. Bán, 2001.

¹⁵ Csiffáry–B. Huszár, 1999. 96.

¹⁶ Voit, 1969. 559.

Az elbűvölő világfi

Almásy Tasziló a XIX. század utolsó évtizedében Zsadány község közéletének aktív szereplője, a népnevelés ügyében tett erőfeszítéseit többször is méltatta az akkori képviselő-testület, ám közvetlen környezete botrányaitól volt hangos. A fővárosi művészetkedvelő és -pártoló körök viszont a Párizst és Bécsset is megjárt egyes kezű festőt és sokoldalúan képzett divatos világfit vélték benne felfedezni, aki „sajnos a fővárostól távol, zsadányi birtokán él”.

Ki is volt ez az ellentmondásos művészetkedvelő világfi? Az Almásy Ernő császári és királyi főhadnagy és Ebenberger Matild házasságából 1847. április 7-én született Tasziló a második gyermekként látta meg a napvilágot. Ekkor a házaspárnak már volt egy fia, a két évvel korábban született Kristóf, aki később 24 évesen Egyiptomban halt meg utód nélkül. Egy korabeli újságcikk utal Kristóf halálának körülményeire is: „*miután (...) Egyiptomban egy csónakban, napszúrástól gyötörve, magát meglötte...*”¹⁷ Tasziló csupán két éves volt, mikor apja 1849 májusában Pozsonyban elhunyt. Az özvegy 1858-ban újabb házasságot kötött lovag Ahsbahs Frigyessel.

A fiatal Taszilónak az életéről kevés adat maradt fenn. A művészetek és a rajz terén képességei viszonylag korán megmutatkoztak, hiszen 1864. szeptember 5-én, azaz 17 éves korában családtagjaival együtt a Baradla-barlangnál tett közös kiránduláson a vendégkönyvbe nem az e korban szokásos üdvözlőszöveget írta, hanem egy rajzot kanyarintott. Eme rajz ma is látható Hazslinszky Tamás: A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói kötet borítóján.¹⁸

Pozsonyi éveik emlékét őrzi, hogy 1865-ben „Suhr cirkuszában érdekes előadás volt legközelebb. Almásy Tasziló gr. és Almásy Kristóf gr. a cirkusz egyik műlovara iránti szívességből, annak jutalomjátéka alkalmával szintén fölléptek és sok tapsot arattak. Suhr társulatát és dressirozott szamarait az ottani közönség igen kedveli.”¹⁹

A következő évben a két testvér ugyancsak jótékonyági fellépést vállalt a pozsonyi elitben. 1866-ban a csallóközi szűkölködők javára rendeztek zenés estet, ahol Kristóf és Tasziló egy karénekből vett részt.²⁰ Tasziló ekkor 19 éves és igencsak közkedvelt a pozsonyi úri világ műkedvelő köreiben.

Tasziló fiatal éveiről viszonylag keveset tudunk, bár azt szűkösen életrajzi utalásai közt rendszeresen feljegyezték róla: „*fiatal éveiben nagy hajlammal viseltetvén a festészet iránt*”.²¹ A fiatal gróf Munkácsy Mihály mellett tűnt fel a Düsseldorf Művészeti Akadémia hallgatói közt, majd Bécsben és Párizsban is tanulmányozta a festészetet. Annak, hogy ez az ígéretes festői pálya korán véget ér, Kristóf 1869-ben bekövetkezett halála az oka. „*A fiatal gróf a művészi pályán szándékozott magát kiképezni és szorgalmasan is tanult, de miután bátyja (...) meglötte, haza kellett jönnie a családi vagyonok átvételére.*”²²

¹⁷ Fővárosi Lapok, 1870. július.

¹⁸ Hazslinszky, 2004. 22.

¹⁹ Fővárosi Lapok, 1865. július.

²⁰ Vasárnapi Újság, 1866. 13. szám, melléklet.

²¹ MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, adattár

²² Fővárosi Lapok, 1870. július.

Társadalmi kapcsolatait jól jellemzi, hogy neve a következő időszakban gyakran tűnik fel a főnemesség kedvelt szórakozásain, rókavadászatokon, nyaralásokon. 1873-ban közvetlenül a császár környezetében bukkan fel. „Király Ő Felsege tegnapelőtt részt vett a rókavadászatban, mely a legszebbek egyike volt. Harminchét lovas állt ki (...) »Ez volt a legszebb vadászat, melyet valaha láttam« – mondá a király. Nyargalás közben Rohonczy Gedeon, gr. Batthyány Elemér és gr. Almássy Tasziló elbuktak, de nem esett bajuk.”²³

A divatos világi 27 évesen, 1874 januárjában „jegyet váltott Fiáth Anna bárónővel, a veszprémi főispán bájos leányával”.²⁴ A házasságot még ez év április 7-én megkötötték a Veszprém megyei Aka községben.²⁵ A házaspárnak öt éven belül három lánya született: Anna Vilma (Zsadány, 1875. április 15. – Hallstatt, 1967. március 11.), Hildegard Matild (Zsadány, 1879. március 11. – Ausburg, 1933. február 1.)²⁶ és Huberta Ágnes (Graz, 1880. május 19. – Budapest, 1946. február 15.)²⁷ Vagyis Tasziló és neje ebben az időben életvitelszerűen a zsadányi családi kúriában éltek.

Az 1880-as években viszont egyre többet tartózkodhattak a fővárosban. Állandó lakást nem tartottak fenn, az országgyűlés főrendházaának tagjairól vezetett név- és címlista szerint ilyenkor a Deák Ferenc úti Angol királynő szállodában tartózkodtak, hivatalos lakcímnek (Tarna)Zsadányt nevezték meg, az utolsó postaállomás viszont (Tarna)Méra volt.

A XIX. század végének ismert és népszerű írója, műkritikusa, Justh Zsigmond²⁸ ismerte a művészetkedvelő gróft, sőt figyelmét annyira felkeltette, hogy naplójában többször is megemlékezik róla. Fontosnak tartotta részletesen leírni azt a májusi vasárnapot,²⁹ amikor megismerte Almássy Taszilót: „Kimegyek a lóversenyre, nyugtatni a kritikához nem szokott asszonyok kedélyeit. Egy páran izgatottak, kivált Pallavicin és férje, Edi. A verseny unalmas, roppant sokan. Ki nem állhatom a versenyeket, az embert minden oldalról lökdösik, lejárják a tyúkszemeit, hallgatják, mit beszél, minden mozog és nyugtalan, mindenki lármázik és szalad, sehol egy nyugodt pont, senkivel egy nyugodalmas konverzáció. Visszaérve a gyepre Almássy Taszilóval ismerkedek meg, kiről már Párizsban igen sokat hallottam. Amatőr festő, de igen tehetséges, ki azért nem lett művész, amiért Révay

²³ Fővárosi Lapok, 1873. november.

²⁴ Fővárosi Lapok, 1874. január.

²⁵ Gudenus, 1990. 35.

²⁶ Almássy Hildegard első férje, Schaumburg Frigyes Ágost helvét hitvallású bajor királyi főhadnagy volt, a menyasszony pedig római katolikus. A házasságot Bécsben kötötték, a kihirdetés a bécsi evangélikus helvét hitvallású plébánia egyházában történt. Vagyis Tasziló lánya új hitet választott. Hildegard 1922-ben Münchenben elvált, s a következő esztendőben összeházasodott Jónás Zénó császári és királyi lovaskapitánnyal. Egy éven belül Tasziló legidősebb lánya is férjhez ment, Anna 1900. február 26-án kötött házasságot Budapesten gróf Wilczek Henrik Vimossal. A legfiatalabb Almássy lány, Huberta Budapesten 1903 áprilisában lépett frigyre gróf Széchenyi Jenővel.

²⁷ Gudenus, 1990. 36.

²⁸ Justh Zsigmond (1863–1894) író, Budapesten kezdte, és külföldi főiskolákon, Kielben, Zürichben, Párizsban folytatta és fejezte be tanulmányait. Jelentékeny talentuma Párizs nagyvilági légkörében, a francia szépirodalmi áramlatok közvetlen hatása alatt fejlődött. Kiterjedt baráti összeköttetései voltak a francia politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti világ kitűnőségeivel. Négy telet töltött Párizsban, hol a szalonok kedvelt látogatója volt, s szenttornyai kastélyában gyakran látta ő is vendégül a hazai és külföldi szellemi élet számos nevezetes alakját.

²⁹ A napló 1888-ban íródott, tehát Tasziló ekkor 41 éves volt.

*Simi, Bánffy Gyurka, Teleki Bella és mások. Magas, igen finom profilú, vagy negyvenhárom éves férfi, erős, izmos test, igen sportsman külső. Csak a szemeiből érzik, hogy látja a külvilágot. Igen örülök én s örül ő, hogy végre utunk összetalálkozott, már sokat hallottunk egymásról. Azt mondja, Eszterházy Nikivel és Festetich Taszilóval a mi pesti műpártoló egyesületünkhöz hasonlót akart Bécsben alapítani, de ott nem sikerült. Beszél Párizsról, ő nem szereti, de nem a művész, hanem a telivér arisztokrata beszél belőle, amikor azt mondja, a köztársaság világnézeteit, formáit nem bírta ott ki.*³⁰

Másnap a népes társaságba meghívták Taszilót is. Jelleme és személyisége továbbra is érdekelte Justhot, hiszen következő naplóbejegyzésében is megemlékezik a grófról: „*Este tea nálam. Almássy Tasziló, Gozdu, Szmrecsányi Miklós, Batthyány Géza, Zay Imre és Mednyánszky hivatalosak. Tasziló igen érdekesen beszél párizsi, müncheni élményeiről. Majd zenére tér át a társalgás, ahhoz is ért. Úgy látszik, zongorázik. Kár, hogy nem lakik Pesten, mindenképp előnyös lenne a társaságra, ha itt maradna állandóan.*”³¹

A két naplótöredék is rávilágít arra, hogy Tasziló mind műveltségben, mind küllemben megfelelt a XIX. század végi társasági elvárásoknak, személyét ezért szívesen fogadták a műkedvelő arisztokrata értelmiségi körök. „A telivér arisztokrata” viszont nagyon is ragaszkodott főúri kiváltságaihoz és világrendjéhez, amiért nem szívelte a Párizsban egyre erőteljesebben jelenlévő köztársasági eszméket.

A Justh Zsigmonddal való ismeretség a későbbiekben is megmaradt, erre utal az a Czóbel Minkának³² 1893-ban írt levél, melyben az akkor már tartósan a zsadányi birtokán élő gróf felől érdeklődik: „*Hogy találta Almásy Taszilót? Népiesebb lett azóta?*”³³

A századfordulót megelőző évtizedeket leginkább mentelmi ügyei jellemzik, míg a századforduló utáni éveket zsadányi közszereplései. Ezekkel önálló fejezetben foglalkozunk. Azt viszont itt még érdemes megjegyezni, hogy a gróf 1909-ig aktívan gyakorolta a zsadányi képviselő-testületben virilis jogait. Ez volt az az év, amikor úgy döntött, elköltözik a családi birtokról, sőt az országból is. „*1909. március 26-án a képviselő-testületi ülésen Fodor István képviselő indítványozta, hogy miután gr. Almásy Tasziló úr a községből illetve Magyarország területéről is végleg el fog költözni, tekintve, hogy a községgel oly sok jót tett hogy azokat meghálálni alig lehet, ezért adjon a képviselő-testület örökös díszpolgári címet méltóságos gróf Almásy Tasziló úrnak.*”³⁴ A testületi tagok egyhangúan úgy határoztak, hogy „*Gróf Almásy Tasziló elévülhetetlen és fel nem sorolható érdemeinek elismeréséért örökös díszpolgárnak ezennel megválasztja, s utasítja az előljáróságot, hogy ezen határozatot gr. Almásy Tasziló úrhoz eljuttassa.*”³⁵

Tasziló az elismerést, melyet soha addig még nem adományozott a testület, március 29-én kapta meg, s azonnal válaszolt: „*A Tisztelt Képviselőtestület mai becses levelét és megtisztelő Határozatát nagy örömmel és őszinte köszönettel vettem. Kérem az abban kifejezett jóindulatot irányomban folytatólag gróf Almásy Dénes úr ő méltóságára egész bizalommal átruházni szíveskedjenek – ez legnagyobb örömömmre szolgálna. Isten áldását*

³⁰ Halász, 1941. 369.

³¹ Halász, 1941. 370.

³² Czóbel Minka (1855–1947): magyar szimbolista költőnő.

³³ Halász, 1941. 424.

³⁴ MNL HML V-283.

³⁵ MNL HML V-283.

Zsadányra szívem mélyéből mindig óhajtom és kérem.” Tasziló ezzel az elegáns levéllel búcsúzott a falutól. Az okokat pontosan nem tudni, ám az előjáróság jóindulatába ajánlotta Dénest, a zsadányi uradalom tulajdonosát, így feltételezhető, hogy megüresedett kastélya továbbra is részét képezte Almásy Dénes vagyonának, ám ekkortól fogva már nem használta senki.³⁶

A társasági életet taglaló korabeli pletykarovatok hasábjain 1914-ben, egy évvel halála előtt még feltűnik Tasziló. *„Lovránából jelentik, hogy Almássy Tasziló gróf és felesége, Wilcsek Vilmos gróf és felesége, Chotek Rudolf gróf és felesége, (...) Justh főispán és felesége odaérkeztek és az Odor-féle Excelsior-szállóban szálltak meg.”*³⁷ *Vagyis háborús feszültség ide vagy oda, az idősödő gróf Osztrák Riviérán való felbukkanása még mindig hírértékűnek számított.*

A zsadányi gróf élete végéig megőrizte társadalmi kapcsolatait a Monarchia főnemességével, gyakorolva annak szokásrendszerét, mentalitását. Halála 1915. július 2-án Hallstattban következett be, ahol legidősebb lánya, Anna élt. Két nappal később temették el az obertraun-i temetőben. Tasziló halálakor – ahogy a Magyar Közönyből kiderül – még budapesti magánzó volt, aki végrendeletet nem hagyott hátra, tehát feltételezhetően halála váratlanul következett be. Hátrahagyott vagyonáról a következőt tudni: *„A Magyar földhitelintézetnél letétben levő 659,800 korona értékű Magyar földhitelintézeti 4%-os záloglevél, 22,000 korona értékű ugyanolyan 4%-os záloglevél, 374,200 korona értékű 4%-os Magyar korona járadékkötvény, 1914. évi 6%-os 5000 koronás szabad hadikölcsönkötvény, végül 5000 koronás 1915. évi 6%-os szabad m. hadi kölcsönkötvény.”*³⁸ Örököse özvegye és három férjnél lévő lánya volt.

Tasziló, Munkácsy Mihály pályatársa

Azon kevés forrásban, mely Almásy Taszilóhoz köthető, szinte minden esetben megemlékeznek arról, hogy pályája Munkácsy Mihályéval együtt indult, s a Düsseldorf Művészeti Akadémián pályatársa volt a későbbi magyar ikonnak. Mindezek ellenére a zsadányi gróf munkái ritkán kerültek aukciókra és a galériák falaira. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének adattárában csak a festményeire való rövid utalások maradtak meg. Innen tudható, hogy 1900-ban *Szent Péter* életnagyságú képét ajándékozta a budapesti Angolkisasszonyok intézetének, illetve az *Alföldi sár* és a *Téli alkony* az Ernst Galéria aukcióján is feltűnt.

³⁶ Az Almásy-kastély további sorsa nem követhető nyomon, ugyanis a Hevesen őrzött telekkönyvi letétek a Hevesi Járásbíróság iratanyagával együtt megsemmisültek. (Juhász Katalin közlése.) Almásy Dénes után Kálmán nevű fia birtokolta a zsadányi földeket. Szóbeli közlésből tudjuk, hogy a kastélyt az 1940–41-es esztendőben bontották el. Dénes 1940-ben hunyt el Kétegyházán, fia, Kálmán később Londonban élt, így feltételezhető, hogy a lakatlanul maradt, majd gazdátlan épület olyan rossz állapotba került, hogy bontásra ítélték.

³⁷ Budapesti Hírlap, 1914. március 5.

³⁸ Budapesti Közlöny, 1916. április 18.

A Munkácsyval való barátsága az 1870-es években meglehetősen nagy hír volt a sajtóban. „Munkácsy Mihálynak négy kis tanulmányfője volt letéve Ligeti Antalnál, a melyeket ő a világhírűvé lett »Siralomház« című életképéhez készített. Többen látták ez eredeti magyar népeleti jellemfejeket, s óhajtották volna megvenni. Munkácsy azonban nem akarta áruba bocsátani, mígnem egy oly ismerőse kérte, kitől azt nem tagadhatá meg. A Zsadányban lakó fiatal Almássy Tasziló gróf vette meg e négy kis darabkát – ezer forinton. E fiatal gróf műértő, ki maga is fest, s Düsseldorfban személyes ismeretségbe lépett Munkácsyval. Ő érti a képek becsét, eme nagy árt tehát nem egy nagylelkű műpártoló, hanem egy alapos műismerő adá meg ama tanulmány-vázlatokért, melyekért a mi műkereskedéseinkben negyven forintot sem igen mertek volna kérni. A fiatal gróf – mint tudjuk – a művészi pályán szándékozott magát kiképezni és szorgalmasan is tanult, de miután bátyja – mint a lapok egy időben írták – Egyiptomban egy csónakban, napszúrástól gyötörve, magát megöltte, haza kellett jönie a családi vagyonok átvételére. Ami Munkácsyt illeti: őt jelenleg Pesten tartja a háború, s miután Düsseldorfba nem mehet ki, a béke beálltaig Pesten nyit műtermet, s néhány kisebb megbízásnak szándékozik megfelelni.”³⁹ Tehát a zsadányi úri lakban valóban függtek egy ideig Munkácsy-rajzok, mégpedig a híres Siralomházhoz készült vázlatok. A rajzok vagy azok egy része két évtized múlva, 1888-ban kiállításon is látható volt. „A király ő felsége, mint említettük, magánlakosztályaiból néhány rendkívül becses remekművet engedett át a kiállítás számára. (...) Nagy érdeket fognak kelteni Munkácsy Mihály színvázlatai a »Siralomház«-hoz, melyeket gróf Almássy Tasziló küld Zsadányból, s melyekért Párisból néhány évvel ezelőtt 100,000 frankot ajánlottak, de a gróf inkább a becses vázlatokat tartotta meg.”⁴⁰ A budapesti kiállításra a főnemesség jelentős része (gróf Apponyi Sándor, gróf Károlyi Tibor)⁴¹ is küldött képet, tehát okunk van feltételezni, hogy a zsadányi gróf sem akart lemaradni az ország művészeti életét támogató reprezentatív főnemesi listáról. Ennek oka pedig ismételten neveltetésében és az általa képviselt életmódban keresendő.

A Siralomház vázolatainak megvásárlását követően egyébként Tasziló megrendelést is adott a művésznek: „Munkácsy Mihály, ki folyvást Hamletként haboz a »menni vagy nem menni« nehéz kérdése közt, jelenleg új életképen dolgozik, melyet egy bécsi bankár rendelt meg. Tárgya: a mulatságból pityókosan hazatért házigazda; hálás tárgy a humor kifejtésére. Egy pár arcképet is fog készíteni, többi közt gr. Almássy Tasziló számára Egyiptomban elhunyt fivére arcképét. Miután azonban a porosz győzelmek folytán a Düsseldorfba vezető út is megnyílt, valószínű, hogy e műveket ott fogja bevégezni, miután rendes tartózkodási helye még hosszabb ideig e rajnaparti művésztelep leend.”⁴² Nincs okunk feltételezni, hogy Almásy Kristóf portréja nem készült el, ám az nem szerepel a most ismert hazai és nemzetközi galériák anyagában.

Ezek a korabeli sajtó számára is szenzációnak számító vásárlások csupán a Siralomházhoz készült vázlatokat említik. A Munkácsy-kislexikon⁴³ azonban szüksézávan em-

³⁹ Fővárosi Lapok, 1870. július.

⁴⁰ Fővárosi Lapok, 1888. február.

⁴¹ Gróf Apponyi Sándor (1844–1925) műgyűjtő, bibliográfus, diplomata. Gróf Károlyi Tibor (1843–1904) politikus, országgyűlési képviselő.

⁴² Fővárosi Lapok 1870. augusztus.

⁴³ www.kislexikon.hu/munkacsy.html – utolsó megnyitás: 2017. február 28.

lítést tesz arról, hogy az *Ébredező suszterinas* vázlata is Almásy Tasziló tulajdona volt. Utóbbi 1866-ban készült. Tehát a zsadányi gróf ebben az időben tudatosan gyűjtötte Munkácsy vázlatait, akit akkor még évtizedek választottak el pályája csúcsától.

A műkedvelő gróf ezekben az évtizedekben maga is festett. Egyik munkája a szegedi nagy árvíz károsultjainak megsegítésére rendezett tárlaton jelent meg 1879-ben. „A műcsarnok mostani kiállítása e hó végéig lesz nyitva s új képtárlatot már csak ősszel rendeznek. A gr. Almásy Tasziló »Vadászjelenet« című képe, visszaérkezvén Bécsből, ahol a szegediek javára kiállítva volt, most ismét a műcsarnokban van. E képet az említett jó célra sorsolják ki s Bécsben harmadfélszáz darab ötforintos sorsjegyet vettek meg rá s már csak kevés kapható belőle a képzőművészeti társulat titkári hivatalában.”⁴⁴ Vagyis ekkor már tetten érhető a mecenatúrára való hajlam és szándék Tasziló jellemében.

A XIX. század utolsó – Tasziló számára meglehetősen sok vihart hozó, de a nemes cselekedeteket sem nélkülöző – évtizede után az új évszázadban a gróf figyelme talán a művészetek felé fordult. A XX. század első évei szakmai sikert is hoztak Taszilónak. Münchenben 1905-ben Heinemann műkereskedő – aki még egy fényes berendezésű emelettel gazdagította helységeit – kisebb érdeklődésre számot tartó kiállításoknak is helyet adott. Egy szolid megjelenésű holland művésztársaság bemutatkozásakor „egy magyar elég sokoldalú dilettáns, Almásy Tasziló gróf is itt lépett nyilvánosság elé”,⁴⁵ ám sajnos ettől többet a műkritikus nem jegyzett fel róla.

Két festmény, az 1904-ben készült *Hazafelé* című 99 × 151-es méretű olajképet és az 1906-ban készült *Őszi est* című 81 × 151-es alkotást pedig ő maga ajándékozta a Nemzeti Galériának. A két olajkép ma is a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményének része, az *Őszi est* tartós letétben a Földművelésügyi Minisztériumban látható. A két alkotásról részletes leírás is olvasható. A *Hazafelé* című alkotás „Heves megyei síkvidék, előtérben deszkát szállító három fogató parasztkocsi vágat balfelé, melyet porfelhő vesz körül és két csikó követ. Szembefordultan ülő kocsisa ki lábait összehúzza előregörnyedten alszik. Öltözete pörge nemezkalap, bő ujjú ing, gatyá és magasszárú csizma. Az égbolt felhőzött, jelzése alul T. Almásy 1904.” A kép értékét 2000 koronában jelölték meg, és 1906. október 21-én került a Nemzeti Galéria tulajdonába. A másik odaajándékozott alkotása az *Őszi est*, mely „Alkonyi megvilágítású és folyótól szelt vidéken szemlélhető, ahol balról lombos bükkerdő terül el, legelöl hét vén fehér bükkfával, amelynek levelei rozsdásodni kezdenek, és amelyek a Starnbergi tó Stöcking felé eső mocsaras kiágazásának vizében tükröződnek vissza. Az égbolton kóválygó felhőzet, a nyugvó nap sugarai festették pirosra.” A festmény értékét 1000 koronában jelölték meg. Az ajándékozásról a Budapesti Hírlap is beszámolt. „A most érkezett képek már nem oszthatók be a modern képtár most megnyíló részébe, mivel ez teljesen készen van. Közlebb azonban a modern képtárnak más helyiségei kerülnek berendezés alá és a gróf ajándékát ezekben fogják elhelyezni.”⁴⁶

⁴⁴ Fővárosi Lapok 1879. május.

⁴⁵ Művészet folyóirat 1905. 2. szám. 8. Olgyay Viktor írása.

⁴⁶ Budapesti Hírlap, 1906. november 22.

Az MTA adattára⁴⁷ még két festményéről szól, az 1907-ben készült *Mocsaras erdő széle* és az ugyancsak ebben az évben született *Várom* címűről. Almásy Tasziló művészi pályafutásáról, képeinek sorsáról további ismeretekkel sajnos nem rendelkezünk.

Az ajándékozások ténye és a festmények jótékony célokra történő felajánlása azt mutatja, hogy a zsadányi gróf nem tartott igényt azon esetleges összegekre, mely a dualizmus korában egyre népszerűbb hazai aukcióin, csoportos kiállításain jövedelemhez juttatta volna. A rang és a származás kötelezte őt: műkedvelő maradt, tehetségét nemes célok támogatására fordította, ám távol maradt attól a művészi körtől, akik megélhetést reméltek volna alkotásaik értékesítéséből.

Mentelmi ügyek, parlamenti botrányok

A XIX. század utolsó évtizedei Tasziló életében viszonylag jól nyomon követhetők. Két fontos momentum érdemel említést: főrendiházi tagsága, mellyel nem élt, nem látogatta a parlamenti üléseket, és felszólalásai sem voltak, ellenben bőségesen maradtak utána mentelmi ügyek. A másik figyelemre méltó tény zsadányi „közszerelvényei” őrzik: a képviselő-testületi jegyzőkönyvek a népoktatás elkötelezettjeként emlegetik őt.

Nézzük Almásy Tasziló politikai pályafutását! A Magyar Országgyűlési Almanach 1892–1897 közti számában a zsadányi gróffal mint a főrendi ház tagjával találkozhatunk. Születési adatain kívül szólnak még a „festészet iránt megmutatkozó nagy hajlamáról”, valamint a düsseldorfi akadémián Munkácsyval együtt töltött éveiről, párizsi és bécsi tanulmányairól, s arról, hogy beutazta Európát, valamint az akkoriban oly divatos Keletet. „1874-ben vette nőül Fiáth Anna bárónőt, Fiáth Ferencz volt veszprémi főispán lányát” – ám közeleti szerepléséről az Almanach nem ír, hiszen „zsadányi kastélyában a művészeteknek és a gazdálkodásnak él”. A Főrendiház Évkönyvének 1900-as kiadása az addigi szűkös életrajzi adatokat mindössze annyival egészítette ki, hogy fővárosi tartózkodása alatt az „Angol Királynő szállodában lakik”.⁴⁸

Politikai pályafutást említettünk, holott a szó klasszikus értelmében felszólalások és az üléseken való részvétel hiányában erről nem beszélhetünk, inkább csak a mentelmi bizottsághoz bekerült, vele foglalkozó járásbíróági iratok lehetnek számunkra érdekesek, melyek Tasziló másik – talán kevésbé vonzó – arcát vetítik elénk: öt mentelmi ügye is volt egy évtized alatt.

Az első eset, melynek kivizsgálásához a mentelmi jog felfüggesztését kérték, 1887-ben történt. „Czeizler Soma egri lakos által könnyű testi- és becsületsértés miatt feljelentést tettett” a hevesi királyi járásbírószágon, ezért a büntető járásbírószág a mentelmi bizottsághoz fordult, kérve a gróf mentelmi jogának felfüggesztését. A bizottság azonban az 1888. január 23-i ülésén úgy foglalt állást, hogy a „megkereső járásbírószág kérelmének

⁴⁷ MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, adattár.

⁴⁸ Országgyűlési almanach 1906–1910. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Budapest, 1906.

hely nem adatván, a mentelmi jog fel ne függesztessék”. A bizottsági tagok közül Vajkay Károly vélekedése szerint „annyi a felolvasott iratokból kitűnik, hogy gr. Almássy büntethető cselekménnyel van vádolva és annak megítélése, vajjon a panasz helyes-e vagy sem, a bíró jogköréhez tartozik”, ezért „kiadatása elhatározassék”, míg gróf Zichy Nándor szerint „a főrendi ház mindenkor fenntartotta magának a jogot, hogy egész általánosságban megvizsgálja, vajjon oly nyomatékú és érdemű-e azon tárgy, melyért a mentelmi jog felfüggesztése kéretik, (...) de olyan kisszerűnek és és appretiation szerint olyan természetűnek látom a vádat (...) hogy gróf Almássy Tassiló mentelmi jogát ne függeszse fel”.⁴⁹ A többség ezúttal Tasziló mellé állt, így a felállással történt szavazás eredményeként a mentelmi jog felfüggesztésének hiányában Czeizler Soma sérelméből nem lett bírósági per.

Az ügy kirobbantó oka egyébként egy botütés volt, melyet a kor erkölcsi viszonyai miatt a gróf magánpassziójának minősített a felsőházi többség. A sajtó színesebb és érzékletesebb képet rajzolt a mentelmi eljárás lefolytatásáról, mint a jegyzőkönyv. *„Gróf Almássy Tasziló nemrég Hevesben valakinek egy sétapálcával több ízben megérintette a vállait, ahogy a bírósági stílus kifejezi azon cselekményt, melyet a gróf véghez vitt. A megérintett vállai sajogtak. És bosszúért sajogtak. A vállak tehát megjelentek a járásbírónál és gyógyírt követeltek a többszöri érintések nyomaira. Almássy Tasziló gróf azonban főrendiházi tag. És miután az, ennél fogva a gróf úr botja a mentelmi jog védelme alatt áll. (...) Mindössze két-három szótöbbséggel fogadták el a mentelmi bizottság javaslatát, megtagadva a kiadatását.”*⁵⁰

A hevesi királyi járásbíróóság 1893. április 15-én ismét a mentelmi bizottsághoz fordult, ezúttal *„iffjú Fodor István zsadányi lakos tanítónak gróf Almássy Tasziló zsadányi lakos főrendiházi tag ellen, becsületsértés vétsége miatt, múlt év november hó 7-én beadott panaszja miatt”*. A bizottság azonban ezúttal határozni nem tudott, mivel *„a tanúk kihallgatva nem lévén”* hosszas vita után úgy foglaltak állást, hogy a gróf *„mentelmi jogának felfüggesztése érdemében ezúttal határozatot nem hoz”*.⁵¹ A korabeli sajtó természetesen ezúttal is élcélődött az eseten: *„No pedig, ha ilyen ez a főrendi immunitás, akkor a főrendiházi urak becsületsértéseinek megtorlása az ököljogra marad.”*⁵²

A következő év december 13-án a gyöngyösi járás főszolgabírája kérte Tasziló mentelmi jogának felfüggesztését, mivel *„ellene Goies Endre detki vadászatijog-bérlő által vadászati kihágás miatt feljelentés tétetett”*. A mentelmi bizottság 1895. január 26-án ismét kénytelen volt tehát a zsadányi gróf ügyével foglalkozni, de mert *„a felterjesztett ügyiratokból a bizottság arról győződött meg, hogy oly mozzanat, mely a mentelmi jogból folyó védelmet igazolttá tenné, nem fordul elő, azt a tiszteletteljes javaslatot terjeszti a nagyméltóságú főrendiház elé, méltóztassék jelen esetben feljelentett gróf mentelmi jogát felfüggeszteni”*.⁵³ Vagyis a vadászati kihágására vonatkozó panaszt ezúttal kivizsgálhatták.

Az 1897-es esztendőben több munkát is adott Tasziló a hevesi királyi járásbíróóságnak. A gróftot egy napon ketten is feljelentették becsületsértés vétsége miatt: Varjú János zsadányi lakos, gazdasági cseléd és Berta Pál zsadányi lakos, gazdasági cseléd. A bíróság

⁴⁹ Főrendházi Napló, 1887. I. kötet, III. ülés.

⁵⁰ Pesti Hírlap, 1888. január 28.

⁵¹ Főrendházi Napló, 1893. XXVII. ülés.

⁵² Budapesti Hírlap, 1893. május 9.

⁵³ Főrendházi Irományok, 1892. V. kötet, LXXIV. ülés

mindkét panaszos beadványának helyt adva december 7-én fordult a bizottsághoz Tasziló mentelmi jogának felfüggesztését kérve, mely bizottság ezúttal nagyobb vita nélkül december 16-án felfüggesztette a mentelmi jogot.⁵⁴ Ezúttal tehát megnyílt a lehetőség a két gazdasági cseléd vélt vagy valós becsületsértési ügyének tárgyalására. A hevesi királyi járásbíróóság iratanyagai azonban nem maradtak fent, így sajnos részletek már nem tudhatók meg a minden bizonnyal izgalmas és Tasziló jellemére is fényt derítő ügyről.

Tasziló utolsó, a mentelmi bizottság elé kerülő ügye egy 1899-es „mezőrendőrségi kihágás” volt. A hevesi járási szolgabíró augusztus 1-jén beadott felterjesztése alapján azonban a bizottsági tagok szerint „miután ezen kihágás megtorlása pénzbüntetési esetleges kiszabása által intéztetik el, s ez által nevezett főrendiházi tag törvényhozói teendői teljesítésében nem gátoltatik (...) s nem oly büntetendő cselekményről van szó, mely a mentelmi jog felfüggesztését szükségessé tenné, a mentelmi jog felfüggesztését nem javasolja” – vagyis a zsadányi gróf ezúttal szintén mentesült a felelősségre vonás alól.⁵⁵

A bizottság csupán három esetben függesztette fel Tasziló mentelmi jogát. A két gazdasági cseléd által indított becsületsértési ügyről – már amennyiben valóban per is lett belőle – a hevesi járásbíróóság iratainak megsemmisülése okán több részlet nem fedhető fel. A vadászati kihágás pedig ezen időszakban nem ment ritkaságszámba, ezért különösebben érdeklődésre sem számíthatott.

Almásy Tasziló 1908-ig maradt a főrendi ház tagja, amikor „vagyonai képesítése megszűnte okából a főrendek jegyzékéből törli”⁵⁶ azzal a kitételrel, hogy tagsági jogát jelen ülészig végéig még gyakorolhatja. Tasziló vagyonai helyzete egyébként már a múlt század végén is igencsak ingatag volt. A Heves megyei Zsadányban 115 kat. hold földet birtokolt, melyből csak 21 kat. hold volt szántó, a birtokot nem gépesítette, és csak két állandó cselédet foglalkoztatott.⁵⁷ Szeghalmon Koos Mihály földművessel együtt bírt 111 kat. holdat, melyen a társtulajdonos gazdálkodott. Ezt a gazdaságot sem gépesítették, az állandó cselédek száma itt is kettő volt.⁵⁸ Vagyis Almásy Tasziló földjeinek nagysága a kisbirtok alsó kategóriájába tartozott, mely aligha volt elég életszínvonala fenntartásához, főként ha figyelembe vesszük a gépesítettség teljes hiányát. Nem ismerjük felesége, báró Fiáth Anna hozományának nagyságát, de minden bizonnyal ez utóbbi jelentékeny szerepet játszhatott a család napi életvitelében.

Bár a századforduló időszakát izgalmas politikai viták jelzik, a zsadányi gróf után csak mentelmi ügyei maradtak hátra. Mai szóhasználattal élve mondhatnánk, a gróf emberileg nem lehetett könnyű eset. Az igazsághoz talán közelebb járunk akkor, ha azt mondjuk, egy konzervatív, régi vágású vidéki földbirtokossal állunk szemben, aki bár bejárta a világot, megismerkedett a francia köztársasági eszmékkal, mentalitásában mégis megmaradt egyfajta középkori hűbérúrnak, aki ha kell, pofonokat osztogat, vagy fittyet hány a vadászati jogra. Mert egy főrendiházi tag esetében az előjog az előjog, még akkor

⁵⁴ Főrendi Napló, I. kötet, XIX. ülés

⁵⁵ Főrendház irományai, XV. kötet 54. ülés

⁵⁶ Főrendházi Napló, 1908. III. kötet. – A főrendi ház 1885. évi reformja a főnemesek felsőházi tagságát bizonyos cenzushoz kötötte. Almásy Tasziló vagyona, adóbefizetésének nagysága eddigre már olyan mértékben lecsökkenhetett, hogy ennek következtében felsőházi tagsága is megszűnt.

⁵⁷ Gazdaczímár, 1897. 198.

⁵⁸ Gazdaczímár, 1897. 332.

is, ha közben a körülötte lévő világ egyre erőteljesebben polgárosodik, és bizony a tanítók és gazdasági cselédek már nem hagyják megtorlatlanul a fizikai erőszakot.

A zsadányi népoktatás támogatója

A XIX. század végén Tasziló érdeklődése a helyi (zsadányi) oktatásügy felé fordult, mely közül a népnevelésben rejlő lehetőségek ragadták meg leginkább. Jellemében talán itt tükröződik vissza legjobban utazásainak, világhírájának kedvező hatása, mert bár a köz-társasági eszméktől irtózott, a népnevelésben mégis lehetőségeket látott.

A tarnazsadányi községi jegyzőkönyvek többször is megemlékeznek a falu földesuráról: „Párizsban és Bécsben tanuló, Európát beutazó Tasziló hazatért zsadányi birtokára, ahol a művészeteknek és a gazdálkodásnak élt”, s figyelmét a helyi közügyek felé fordította. Elsősorban a népnevelés ügye keltette fel tettvágyát, és készítette áldozatvállalásra. Az ő közbenjárásával és anyagi segítségével épült fel 1889-ben a zsadányi új iskola. Az iskolát a község önerőből képtelen lett volna létrehozni, hiszen annak megépítése 1500 forintba került, miközben a falu költségvetése alig haladta meg a 2000 forintot. 1892-ben Magyarországon a forintot felváltotta a korona, melynek váltási aránya: 1 forintért 2 korona járt. Tasziló 1906-ban Hazafelé című nagyméretű festményét 2000 koronára árazta be, vagyis régi magyar forint szerint 1000 forintos árat jelölt meg. Ha papírforma szerint számolunk, akkor elvileg két festmény eladásából finanszírozható volt számára az iskola megépítése, melynek költségeit azonban mégsem teljes egészében ő vállalta, ám kétségtelen tény, hogy azt anyagilag segítette. Erre utal majd az ünnepélyes átadáskor tett bejegyzés is a testületi ülés jegyzőkönyvébe, melyben Tasziló „buzgóságát és áldozatkészségét az egész község nevében méltányolták”, és elismerték a népnevelés ügyében tett erőfeszítéseit, valamint azt, hogy a felépült iskola Taszilónak „nem csak műízlését, de ismételt áldozatkészségét is bizonyítja”.⁵⁹

Hazánkban 1892-ben erősödött fel ismét a kisdedóvók és leánynevelő intézetek létrehozásának szándéka, melyet országosan szorgalmaztak az írás- és olvasási készség minél korábbi elsajátítása érdekében, illetve az intézményesített gyermeknevelés végett. Tasziló az ezt megelőző év decemberében már felvetette a kisdedóvó létrehozását Zsadányban, mint ahogy az az 1891. december 12-i képviselő-testületi jegyzőkönyvben olvasható. Ehhez képest a Károlyi-birtoknak számító Parádon csak másfél évtizeddel később veti fel Andrassy Katinka a kisdedóvó megalapításának szükségességét. Ha pedig azt is hozzátesszük, hogy emellett egy leánytanoda felépítését is szükségesnek tartotta, akkor érezhető, mennyire elkötelezett híve volt Almásy Tasziló az intézményesített népnevelés ügyének.

A Vallási és Közoktatási Magas Minisztérium ekkor már írásban is sürgette a zsadányi iskola megépítését, ám a községi elöljárók úgy vélték, „a községi iskola megépítése olyan legyőzhetetlen akadály, hogy az iskolának újból építése és a tanítói állás megszervezése

⁵⁹ MNL HML V-283/1.

ezidőszerint megoldhatatlan”. Így jutottak arra a gondolatra, hogy elég a régit kibővíteni, hiszen „a Zsadányhoz hasonló, sőt nagyobb községek is mind egy tanteremmel, egy nem önálló okleveles tanítóval vannak ellátva, ezért az iskola építése most lehetetlen”.

Fordulat következett be 1885 júliusában, amikor az iskola megépítésére a nagyfügedi plébános felajánlotta az egyházközséghez érkezett kegyadományokat, a község pedig a kézi és szekeres munkát. Az anyagi források biztosítását a község birtokosai, Almásy Tasziló, Bornemisza Pál és Schossenbergek Henrik vállalták. 1888. május 26-án végre megszületett a döntés, hogy az iskola a kántortanítói telken 6 ablakkal, 2 ajtóval 1500 forintért épüljön meg, a munkálatokat pedig egy nyolctagú bizottság vezényelje le. Tasziló ekkor javasolta, hogy az iskola alapítványi formában működjön, mivel ebben az esetben a fenntartási költség nem a községet terheli. Ügybuzgalmát mutatja, hogy vállalta, saját költségén körbekerítetteti az iskolát, a régi tanintézmény pedig „szolgálhatna a kántor használatára és a plébános szállóhelyéül”.⁶⁰

Az iskola 1889 nyarára készült el. Az augusztus 10-i testületi jegyzőkönyv megemlékezett arról „az áldozatkészségről és buzgalomról, melyet a képviselő-testület, de különösképpen gróf Almásy Tasziló úr a népnevelés elkötelezett híve tanúsított az új iskola létesítésénél. (...) Az új iskola szinte teljesen felépült, és kivétel nélkül nem hagy maga után.”⁶¹

A testületi jegyzőkönyv később az iskola megépítésének részleteire is kitért. Mint kiderült, gróf Almásy Tasziló buzgósága és áldozatkészsége szülte az iskolát azáltal, hogy „a község Almásy grófnak kezeihez fizetett 1500 forintot, melyből ő 500 forintot az egyházmegyei ájtatos pénztárnál elhelyezett gyümölcsöző tőkéül, a fennmaradó 1000 forintból pedig egy díszes és szilárd iskolát építtetett, mely nemcsak a gróf műízlését, hanem áldozatkészségét is bizonyítja”.⁶² A gróf anyagi áldozatvállalásán túl szervezőmunkájával és műízlésével érdemelte ki az előjárók elismerését.

Almásy Tasziló hamarosan új terveket szövögetett. 1891 áprilisában már egy kisdudoróv megépítésére tett javaslatot, decemberben pedig egy leánynevelő felállítását szorgalmazta. A két új intézmény megépüléséhez a vályogtéglák saját költségén történő előállítását ajánlotta fel. A terv megvalósítása azonban csak telekcseré útján válhatott valóra. A képviselő-testület több alkalommal is tárgyalta az ügyet, többek között az 1894. április 10-én tartott rendkívüli képviselő-testületi közgyűlésen: „a csere egyezséget úgy Méltóságos gróf Almásy Tasziló úr, mint az előjáróság a képviselő-testület és a megye tekintetes Törvényhatósága utólagos jóváhagyása reményébe aláírták, s azt a most egybegyűlt képviselő-testületnek bemutatja (...) a mai naptól számított harminc nap elteltével egy újabb képviselő-testületi ülés egybehívását kéri. A bemutatott csereegység illetve a szerződés tárgyalásának határidejéül 1894. év május 14-nek délelőtt 10 órája tűzetik ki.”⁶³

A határozatban foglaltaknak megfelelően a képviselők május 14-én valóban ismét összeültek, hogy a harminc nap elteltével névszerinti szavazással döntsenek a végleges csereügyletről: „Előadó községi jegyző bemutatja (...) Méltóságos gróf Almásy Tasziló úr és a község előjárósága nevében Kocsis János jegyző Csintalan Antal bíró között – a község-

⁶⁰ MNL HML V-283/1.

⁶¹ MNL HML V-283/1.

⁶² MNL HML V-283/1.

⁶³ MNL HML V-283/3.

háza beltelkének és kétszáz négyszögöl szabad térnek Méltóságos gróf Almássy Tasziló úr tulajdonát képező belsőség és a mellette levő üres belsőség elcserélésére vonatkozó, valamint Méltóságos gróf Almássy Tasziló által Zsadány községben a tulajdonát képező beltelkei valamelyikén felállítandó kisededóvoda és elemi leánytanoda felállítása tárgyában a folyó év április 10-én létrejött csereegyezséget illetve szerződést. Előadja, hogy a mai gyűlés a folyó év április 10-én tartott testületi gyűlés határozata folytán hivatott egybe (...) A szavazatképesség megállapítása után az elnök felteszi a következő kérdést: Méltóságos gróf Almássy Tasziló zsadányi lakos az előjáróság nevében Kocsis János jegyző és Csintalan Antal bíró, mint cserélő felek között Zsadányon 1894. április 10-én létrejött csereegyezség, illetve szerződés elfogattassék-e vagy nem?⁶⁴ A jelenlévők igennel szavaztak.

Tasziló közben „dolgozott”. Engedélyt kért és kapott a gyümölcsöse kőfallal történő körbekerítésére, mert oda bejártak a kóbor kutyák, és több esetben még a kilövésüket is el kellett rendelni. Aztán rendezte birtokát, több kisebb telekcserére is sor került. Nagylelkűen kifizette 1894-ben hat évre előre az iskola épületének és berendezésének tűzbiztosítását, amiért a testület hálás volt neki. Aztán egyezség született arról, hogy az egyik kocsmát átengedik a kisededóvó megépítése érdekében a grófnak, sőt azt is engedélyezik, hogy „Almássy Tasziló gróf úr 50 ezer, azaz ötvenezer vályogtéglát saját költségére kivegyen a temető alatti gödrösből, a saját telkén felépítendő Mária Tanoda céljaira”.

Közben a testületi tagoknak kétsége támadt, vajon elkészülnek-e az ígért létesítmények. Az 1895-ös évben többször is megfogalmazódik azon aggodalom, ha a nevezett intézmények nem készülnek el, akkor szükség lesz egy második tanteremre és egy második tanítóra, márpedig ennek költségeit a falu nem tudja viselni. Ellenben ha a kisededóvó és a tanoda elkészülnek, akkor felmentik a községi előjáróságot a második tanterem megépítése alól. A félelem olyan erővel csapott fel, hogy írásban rögzítették: „nem látnak semmi biztosítékot arra, hogy a 120 leány befogadására alkalmas tanoda elkészüljön”. A fehér füst végül 1895. augusztus 17-én felszállt: az épület elkészült, sőt Tasziló 500 forintot helyezett kilátásba egy új községháza megépítésére.

Az új század első évtizedeiben a községi előjárók előtt új feladat tornyosult. A jegyzői lak megépítése 1904-re sürgetővé vált, ám a település teherbíró képességét ez a beruházás is meghaladta. Az előjárók többször is megkeresték Almássy Taszilót, hogy adja el a községnek a Halasy-féle házat és beltelket. A tárgyasok azonban megrekedtek, „miután gróf Almássy Tasziló úr a Halasy-féle házat és beltelket a megajánlott 12.000 koronáért úgy hajlandó a községnek eladni, hogy neki az új községházra nézve minden kötelessége, minden hozzájárulása és megadóztatása megszűnjön”.⁶⁵ A képviselő-testület erre a megoldásra nemmel szavazott. A községházát és a jegyzői lakot végül csak átalakították és bővítették.

A népoktatás ügye a növekvő gyermeklétszám miatt csupán egy évtizedig volt nyugvóponton. 1909-ben Hellebronth Béla országgyűlési képviselő indítványozta az iskola bővítését, melyet Almássy Tasziló ismét támogatott. Ám ekkor már elterjedt a hír a faluban, hogy Tasziló gróf költözni készül. E tény pedig csapást jelentett az egész falura nézve.

⁶⁴ MNL HML V-283/3.

⁶⁵ MNL HML V-283/3.

1909. március 26-án a képviselő-testületi ülésen Fodor István képviselő indítványozta, hogy „miután gr. Almásy Tasziló úr a községből, illetve Magyarország területéről is végleg el fog költözni, tekintve, hogy a községgel oly sok jót tett hogy azokat meghálálni alig lehet, ezért adjon a képviselő-testület örökös díszpolgári címet méltóságos gróf Almásy Tasziló úrnak”. A testületi tagok egyhangúan úgy határoztak, hogy „gróf Almásy Tasziló elévülhetetlen és fel nem sorolható érdemeinek elismeréséért örökös díszpolgárnak ezennel megválasztja, s utasítja az elöljáróságot, hogy ezen határozatot gr. Almásy Tasziló úrhoz eljuttassa”.⁶⁶

Tasziló az elismerést, melyet soha addig még nem adományozott a testület, 1909. március 29-én kapta meg, s azonnal válaszolt: „*A Tisztelt Képviselőtestület mai becses levelét és megtisztelő »Határozatát« nagy örömmel és őszinte köszönettel vettem. Kérem az abban kifejezett jóindulatot irányomban folytatólag gróf Almásy Dénes úr ő méltóságára egész bizalommal átruházni szíveskedjenek – ez legnagyobb örömömre szolgálna. Isten áldását Zsadányra szívem mélyéből mindig óhajtom és kérem.*”⁶⁷

Tasziló ezzel az elegáns levéllel búcsúzott a falutól. Az okokat pontosan nem tudni, ám lányai ekkor már mind férjnél voltak, s feltételezhető, hogy ő követte a legidősebbet, Annát, aki 1967-ben Hallstattban halt meg, ahogy fél évszázaddal korábban apja is. Tasziló az elöljáróság jóindulatába ajánlotta Almásy Dénest, így a birtok továbbra is részét képezte az Almásy-vagyonnak.

Egy régimódi főnemes portréja

Sajtófigyelem, mentelmi botrányok, ugyanakkor Zsadány elöljáróitól díszpolgári elismerés és köszönőszavak teszik ellentmondásossá gr. Almásy Tasziló portréját. Ki volt ez a zsadányi gróf, akire ennyi figyelem irányult, holott legnagyobb érdeme az volt, hogy pályája Munkácsy Mihályéval együtt indult?

Aligha tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, Almásy Tasziló személyiségében testesült meg a idealisztikus magyar főnemes mentalitása. Azé a főnemesé, akit neveltetése, családi identitása kötelezte arra, hogy művelt, sokoldalú világfivá váljon, s ezt családi kapcsolatrendszerében is érvényesítse. Bár vagyona alapján 1908-ig tagja volt a főrendiháznak, a politika iránt semmi érdeklődést nem mutatott. Öntörvényű, rangjával járó előjogait minden körülmények közt érvényesítő főúr volt, aki viszont nem feledkezett el arról a kötelességéről, hogy alattvalóinak sorsa iránt jobbító szándékot mutasson. Ahogy egy évszázaddal korábban a szomszédos Boconád oktatásának ügyét az ottani földbirtokosok, a Szeleczykék vállalták fel, úgy a XIX. század végén Tasziló is hajlandóságot mutatott arra, hogy az egykori Almásy-birtokból faluvá fejlődött Zsadány oktatásának fejlesztésében szerepet vállaljon. Vagyis „birtokosi kötelességét alattvalói iránt” gyakorol-

⁶⁶ MNL HML V-284/4.

⁶⁷ MNL HML V-283/4.

ta, még akkor is, ha a polgárosodás évtizedeiben ez a magatartás már kissé ódivatúnak és idejétmúltnak hatott.

Birtokait nem gépesítette, bár az is igaz, hogy földjeinek nagysága egyébként sem tette volna lehetővé, hogy eredményesen bekapcsolódjon az árutermelésbe. Ez a vagyoni helyzet, továbbá az életvitelével járó kiadások megpecsételték sorsát.

Művészi pályájának indulása, Munkácsyval való személyes ismeretsége nagy presztízst biztosított neki a századvég társadalmában, mely Munkácsyra mint a magyar festészet ikonjára tekintett. Közepes, mondhatnánk műkedvelő festő, mint e korban oly sokan, ám a düsseldorfi évek emblematikusan kötődtek nevéhez.

Abban a korban, amikor az ősiség törvénye már egy fél évszázada a múlté, amikor Bécs és Budapest világvárossá válik, amikor a polgári öntudat egyre erősödik, amikor az irodalmi szalonok és kávéházak kedvelt témája a dzsentriféletmód s mentalitás pellengérré állítása, ő vidéki birtokán úgy él, mint egyfajta középkori földbirtokos. Az ország legvagyonosabb főnemeseivel együtt még tagja a felsőháznak, de a politikai iránt azonban már semmi érdeklődést nem mutat.

Személyében egy olyan főnemes alakja rajzolódik ki, aki minden bizonnyal ikonja egy letűnőben lévő kornak.

Tasziló ennek a világrendnek a végét már nem éli meg, hiszen az első világháború második évében meghal. Alakját, nevét ma már semmi nem jegyzi, bár a közreműködésével épült, múizléséről tanúskodó tarnazsadányi iskola ma is áll, a faluban emléktábla nem jelzi, hogy egykor díszpolgárjukká választották a nagytermészetű, a helyi közélet iránt érdeklődést mutató grófot. Apró adósság. De adósság.

Felhasznált irodalom

- B. Gál Edit: Az Almásyak birtoklása Heves és Külső-Szolnok vármegyében a XVII-XVIII. században. = *Agria* 41. Az Egri Múzeum Évkönyve. Szerk.: Petercsák Tivadar–Veres Gábor. Eger, 2005. 217–250.
- Bán Péter (szerk.): Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. = *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai* 14. Eger, 2011.
- Csiffáry Gergely – B. Huszár Éva: Heves megye II. József kori katonai leírása (1783–1785). Szerk: Bán Péter, Csiffáry Gergely. Eger, 1999.
- GAZDACZÍMTÁR II. = A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest, 1897.
- Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Budapest, 1990.
- Halász Gábor (szerk.): Justh Zsigmond naplója. Budapest, 1941.
- Hazslinszky Tamás: A Baradla-barlang 19. századi nevezetes látogatói = Érc- és Ásványbányászati Múzeumi Füzetek 33. Rudabánya, 2004.
- Kempelen Béla: Magyar nemes családok I. Budapest, 1911.
- Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest, 1857.
- Orosz Ernő: Heves és volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906.
- Voit Pál: Heves megye műemlékei I. Budapest, 1969.

Válság és migráció

Problémafelvetés

A különböző létszámú embercsoportok spontán vagy szervezett tartós helyváltoztatása valószínűleg már a kezdetektől eleme az emberiség történelmének. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy e migrációs jelenségeket az őskortól napjainkig részletesen áttekintsem. Fontosnak tartom azonban annak megvilágítását, hogy ez az állandó jelenség bizonyos időszakokban (tömegessége vagy társadalmi, politikai hatásai miatt) kiemelt figyelmet kap.

A középkor népeinek vándorlása például a magyarság Kárpát-medencébe érkezésében (s így az oktatásban) betöltött szerepe miatt, 1849 és 1956 magyar emigránsai a forradalmi előzmények okán, a XX. század elején kibontakozó vándormozgalom pedig tömegessége s így társadalmi hatásai nyomán kerülhetett az érdeklődés középpontjába.

Szubjektív megítélésem szerint napjainkban számos családot érint tagjainak Nyugat-Európába települése, illetve fokozott médiaérdeklődés kíséri a hazánkon átívelő, Európán kívülről induló migrációs folyamatokat.

Egy ehhez hasonló tanulmány céljai között nem szerepelhet e kérdések megválaszolása, ugyanakkor a közölt kutatási eredmények talán segítenek újabb, pontosabb kérdések megfogalmazásában, s hosszú távon elvezethetnek a jelenkor problémáinak megértéséhez.

Igyekszem azon előfeltevésemet igazolni, hogy az evidens eltérések mellett egyértelmű párhuzamok is kimutathatók a XX. és XXI. század első másfél évtizedében lezajlott migrációs folyamatok között.

Kutatási előzmények

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás egy hosszabb távú tudományos munka legfrissebb szakasza. Az alábbiakban e munka előzményeit is ismertetni fogom.

2008-ban kezdett kutatásom középpontjában egy Heves megyei település, Kompolt áll. A báró (később gróf) Grassalkovich Antal által 1754. január 1-jén kiadott telepítési szerződés értelmében száz (főként Köln környéki) német ajkú és néhány magyar család költözhetett Kompoltra. Munkám első fázisában a két etnikai csoportot vizsgáltam a gazdaság- és társadalomtörténet szempontjai mentén. Ennek keretében igyekeztem bizonyítani azon hipotézisemet, hogy bár a népszámlálások 1910-től nem tükrözik a falu német karakterét, a sváb identitás (a sváb kifejezést az ingroup és outgroup elnevezés nyomán és jobb híján használom) a 20. század közepéig (sőt, bizonyos tekintetben napjainkig) kimutatható a település életében. E feltevésemet a komplexitás igényével próbáltam igazolni, s ennek keretében vizsgáltam a sváb és magyar gyökerű lakosság életmódját, anyagi kultúráját, házassági szokásait, gazdasági helyzetét, a kollektív emlékezetben rejlő különbségeket és az életmódbeli különbségek településszerkezetben való megtestesülését. A kutatás eredményeit a XXIX. OTDK-n Svábok és magyarok Kompolton (1853–1920), valamint a XXX. (Jubileumi) OTDK-n Kompolt társadalmi és gazdasági viszonyai a XX. század első felében címmel adtam elő, s utóbbival megegyező című tanulmányom nyomtatásban is megjelent a díjazott pályaműveket publikáló kötetben.¹

Figyelmem ezt követően a kivándorlás felé irányult. Azt vizsgálom, hogy a korábban feltárt különbségek hogyan hatottak a kivándorlók motivációira. A források lehetővé teszik annak feltárását, hogy milyen gazdasági háttérrel rendelkeztek azok a családok, melyeknek tagjai úgy döntöttek, hogy az Egyesült Államokban folytatják életüket. Személyes kapcsolatok és levéltári források révén a kivándorlók leszármazottainak életmódját is vizsgálom.

A kutatás összetettsége miatt a feldolgozott szakirodalom és a források köre is sokrétű. Egyfelől az identitás kérdéséhez igyekeztem feltárni a témával foglalkozó nemzetközi és hazai tudományos előzményeket (pl. Gyáni Gábor és Friedrik Barth műveit). Másfelől felhasználtam a település történetével (pl. Bakó Ferenc és Éble Gábor írásait) és a sváb etnikummal általában (pl. Bindorffer Györgyi, Tóth Ágnes és Heinz Ervin munkáit), valamint a kivándorlással foglalkozó írásokat (pl. Puskás Julianna, Hautzinger Zoltán, Hegedüs Judit, Klenner Zoltán, helyi vonatkozásban pedig Horváth László² eredményeit).

Primer forrásaim között gazdasági, demográfiai, a kivándorláshoz kötődő és általános dokumentumok is megtalálhatók. A levéltári anyagon túl támaszkodtam az oral history és a terepbejárás módszerére is. Így (többek között) feldolgoztam az 1851 és 1941 közötti összeírások, népszámlálások eredményeit, az egyházközség 1819 és 1950 közötti anyakönyveit, az 1887. és 1911. évi kataszteri telekkönyvet és a kivándorlókat szállító hajók utaslistáit, s létrehoztam egy lokális oral history archívumot. Az adatokat egy adatbázisban összesítem, melynek alapjául a korábbi, gazdasági és anyakönyvi adatokat

¹ Várkonyi, 2013. 137–172.

² Horváth, 2001. 297–333.

tartalmazó adatbázis szolgált. Ennek összekapcsolása a kivándorlók adatait tartalmazó adatbázissal jelenleg is folyik. E munka végén mintegy 250 személy fejenként 50 adatával dolgozhatnak majd, elsősorban a kivándorlás gazdasági és személyes motivációit kutatva.

Köln – Kompolt – Granite City (IL)

Kutatásom földrajzi spektruma e három településnévvel ragadható meg a legegyszerűbben.

Az általam vizsgált migrációs folyamat kezdőéve 1754-re, kiindulópontja pedig a mai Németország területére tehető. *Báró* (később gróf) *Grassalkovich Antal* a 18. század közepére megszerezte Kompolt teljes területét. A báró 1754. január 1-jén, Gödöllőn telepítési szerződést adott ki, melynek értelmében száz német ajkú család költözhetett Kompoltra.³

Noha a szakirodalom kiemeli, hogy a kompoltiak fogékonyak, a történelem iránt és büszkékké származásukra,⁴ arról, hogy pontosan honnan érkeztek a XVIII. századi telepesek, megoszlanak a vélemények. Az írásos anyag szerint a kompolti német ajkú telepesek Elzászból származtak.⁵ A néphagyomány ennél jóval gazdagabban őrizte meg az 1754-ik évi telepítés körülményeit. Az idősebb kompoltiak még napjainkban is három telepítési hullámról beszélnek.⁶ Az első hullámmal érkező telepesek házai a kastély és a temető közé épültek. Terepbejárásom alapján ez mintegy tucatnyi házat jelenthetett. Az első és a második telepítési szakaszban – a hagyomány szerint – Köln környékéről érkeztek az új lakók. A szakirodalom által kiemelt 1754. év a néphagyomány szerint csak a harmadik költözési hullám éve volt, s ekkor már nemcsak Köln környékéről, hanem Németalföldről is jöttek családok. Bakó Ferenc megkísérelte évekhez kötni az első két telepítést. Kutatásai szerint az első hullám 1747-ben, a második 1748-ban volt. A telepítés időpontja azért vitatható, mert a Gödöllőn aláírt telepítési szerződés tartalmaz egy kitételt, mely szerint az új kompoltiak „házaikat a már odaérkezett telepesek” házainak mintájára kötelesek építeni. A korábbi szakmai közvélemény ezt úgy értelmezte, hogy a szerződés fogalmazója az 1743-ban Aldebrőre telepített svábokra gondol, míg Bakó és a kompoltiak korábbi telepítéseket feltételeznek.⁷

A származás kapcsán újabb adalékkal szolgált a Német nyelvjárások 1928 című térkép, mely egy népszerű történelmi folyóirat cikkének⁸ mellékleteként jelent meg, s a Trianon utáni Magyarország német nyelvjárásait jelöli. Több elem is jelezte az alább közölt térkép problematikusságát. Heves megyében egyedül Kompoltot jelöli a térkép mint olyan települést, ahol német nyelvjárást beszéltek 1928-ban. A jelmagyarázat szerint a kompoltiak

³ Éble, 1909. 17.

⁴ Bakó, é. n. 174.

⁵ Bakó, 1984. 106.

⁶ Horhauzer Istvánné közlése.

⁷ Bakó, é. n. 174.

⁸ Tóth, 2006. 8–12.

a mosel-frank nyelvjárást használták. A következő probléma a megjelölt évszám volt. Kutatásaim szerint 1928-ban nem történt semmiféle olyan irányú összeírás, mely indokolta volna a térkép keletkezését, sőt, az adatok ellentmondanak az időben közel álló (ám közismerten megkérdőjelezhető) népszámlálási eredményeknek. Emellett feltűnő volt, hogy a Dunántúl ábrázolása jóval kidolgozottabb, mint Kelet-Magyarorszáé. A térkép háttére a cikk írója előtt is homályban maradt, ezt firtató kérdésemre a folyóirat szerkesztőségétől sem kaptam választ. Rövid kutatás után azonban fény derült a térkép „titkára”. Bleyer Jakab 1928-ban megjelent könyve⁹ részletesen elemzi a magyarországi németek nyelvjárásait, s a kötethez térképmelléleteket is csatoltak, melyek a Dunántúl területét ábrázolták, a Dunától keletre eső területek azonban illusztráció nélkül maradtak. Véleményem szerint a térkép készítője felhasználta a Bleyer-kötetben található ábrát, s kiegészítette azt a szövegben olvasható kelet-magyarországi településnevekkel. Arra nézve, hogy miért csak Kompolt szerepel a Heves megyei települések közül a könyvben, érdekes adalék lehet, hogy Bleyer Jakab 1919-ben a nemzetiségi kisebbségek tárca nélküli minisztereként miniszterkéntárs volt a Friedrich-kormányban a tárca nélküli kisgazda miniszteri posztot betöltő, kompolti születésű Mayer Jánosnak.¹⁰

Az eltérő és olykor bizonytalan információk figyelembevételével az első dokumentált telepítés évét, 1754-et tekintem a svábok érkezési évének, s ugyan e fejezet címe is tartalmazza a Köln településnevet, fontosnak tartom jelezni, hogy a kibocsátó terület nem korlátozható a városra és környékére.

A vázolt nyugat–keleti irányú migrációs folyamat elsősorban gazdasági és társadalmi okokra vezethető vissza, s ennyiben illeszkedik a XVIII. századi Európa folyamataiba. A push és a pull tényezők egyaránt érvényesültek ebben a népmozgásban, hiszen a nyugat-európai népességtöbblet vándorolt a török időkben elnéptelenedett vidékekre, így Kompoltra is. A településre intellektuális és egzisztenciális többlettel érkeztek, épületfát és adómentességet kaptak.¹¹ Ez az előny közel kétszáz évre meghatározta a település életét.

Az előzőekben bemutattam, hogy a kompolti svábok származását illetően több elmélet is létezik. Ezzel szemben a kompolti magyar telepesek eredetéről nincsenek adataink. A legkorábbi önálló kompolti anyakönyvek 1819-ből valók, s ekkor már a legöregebb halottaknál sem jelölték az eredeti illetőséget.¹² A magyarok származására vonatkozó történet a ma élő kompoltiak tudatában sem él.

Az első általam dokumentált lényeges különbség a kompolti svábok és magyarok között tehát az, hogy míg a svábok eredeti lakóhelyét, illetve betelepülésük körülményeit a különböző forrásokból pontosan ismerhetjük, addig a magyarok származási helyéről semmit sem tudunk.

Emellett a sváb–magyar együttélés számos részletére rámutattam, s megállapításaimat az „egy község – két közösség” koncepciójában összegeztem. Ennek lényege, hogy bár a népszámlálási adatok tanúsága szerint 1910-re gyakorlatilag „eltűnt” a sváb etni-

⁹ Bleyer, 1928.

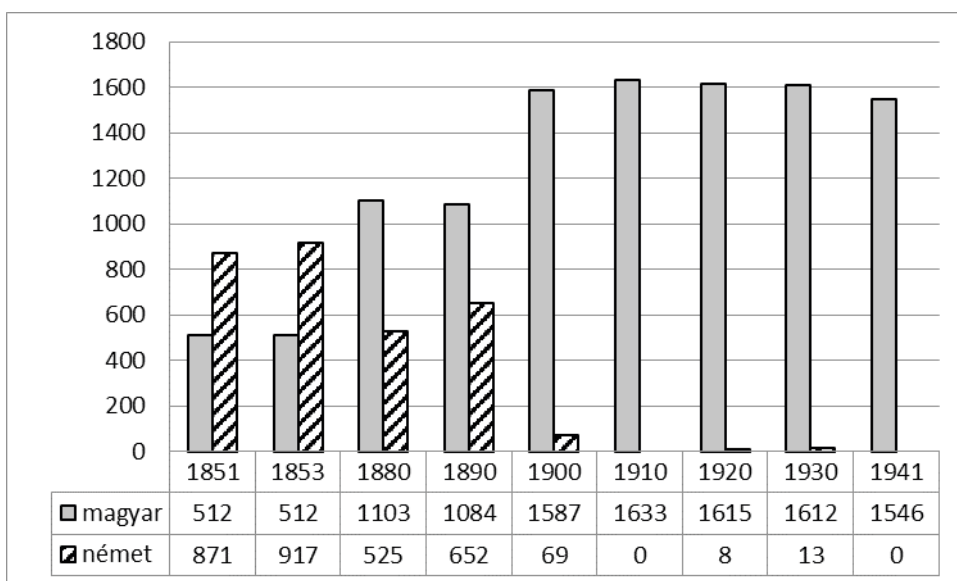
¹⁰ Magyarország kormányai 1919–1921 között. <http://sagv.gyakg.u-szeged.hu/tanar/farkzolt/HORTHY/KORMANY.HTM>

¹¹ Bakó, é. n. 174.

¹² Kompolti halottak, kereszteltek, házasultak anyakönyve I. kötet (1819–1859). Káli Római Katolikus Plébánia.

kum, valójában körvonalazható egy olyan (ingroup és outgroup elnevezéssel is) svábnak nevezett csoport, melynek tagjai a német ajkú telepések leszármazottai, megőrizték német családnévüket, s a másodnyelv-dominancia mellett részlegesen, s olykor harciasan ragaszkodtak a német nyelvhez. Sikerült bizonyítanom, hogy a svábnak nevezett csoport a térkitöltés, az anyagi helyzet, a házépítési, a családalapítási és temetkezési szokások, a hivatalviselés rendje és a kollektív emlékezet területén is elkülönült a nem sváb (a településen ingroup és outgroup elnevezéssel is magyarnak nevezett) csoporttól.

2. ábra: Kompolt etnikai szerkezete 1851–1941

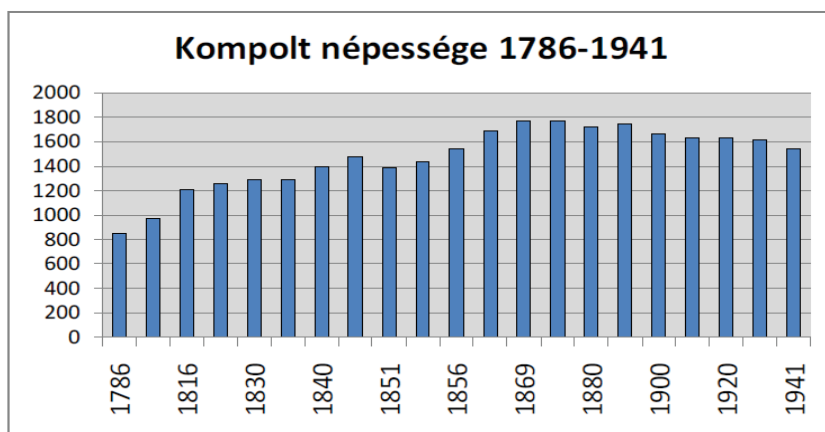
(Forrás: 1851. és 1853. évi Heves megyei összeírások községsoros adatai. MNL HML IV-417/13 №2011.; Jekelfalussy, 1892. 218–219.; A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Kvny., Bp. 1902–1906. A népesség általános leírása községenként (1902) 531.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Atheneum, Bp. 1912–1920. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) 184–185.; Az 1920. évi népszámlálás. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Kvny., Bp. 1923–1929. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1923) 82–83.; Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. KSH, Bp. 1983. 86–87.)

Az elvégzett kutatás egyfelől adalékokkal szolgált a népszámlálások kritikai szemléletéhez, másfelől megpróbálhattam választ találni a legalapvetőbb kérdésre, ami egy etnikummal foglalkozó kutatás kapcsán felmerülhet, nevezetesen, hogy mi alapján tekintünk valakit az adott etnikumhoz tartozónak. Friedrik Barth az etnikai tudás három szintjét különbözteti meg: az egyén, a csoport és az állam szintjét. Csoportszinten a közös eredettudat, a közös nyelv, az önelnevezés vagy külső elnevezés, a közösen elszenvedett siker vagy trauma identitásképző tényező lehet. Az egyén szintjén ez kiegészül a csoport-

hoz való tartozás elismerésével.¹³ A kompoltiak esetében azt vizsgáltam, hogy különböző időmetszetekben milyen elemekből épült fel a csoportos és az egyéni etnikai tudat.

Bindorffer Györgyi a 2000-es évek elején több településen is tanulmányozta a helyi német gyökerű lakosok identitását. Megállapításai szerint a „ki a sváb?” kérdésre a válasz nem egyszerű. A csoporttudat, a névhasználat, a nyelvhasználat, a származástudat és a kultúra egyaránt hordozhatja egy csoport identitását.¹⁴ Ezek a tényezők idővel átstrukturálódhatnak, elhalványulhatnak. Előfeltevésem szerint az idézett szakirodalomban Vémenéd, Csolnok és Dunabogdány kapcsán felvázolt állapot (például a nemzetiségi nyelv térvesztése) Kompoltra a XX. század első felében volt jellemző.

A kutatás során a komplexitás kritériumát tartottam szem előtt, így a fő irány mellett számos ígéretes, még feldolgozásra váró „mellékszál” is kirajzolódott. Ezek közül kiemelkedett a nemzetközi vándormozgalom kompolti fejleményeinek vizsgálata. A kivándorlás népességre gyakorolt hatását a népmozgalmi adatok felvázolásakor is sejteni lehetett, s a levéltári forrásokban is gyakran talákoztam kivándorolt kompoltiakhoz köthető információkkal, például hagyatéki ügyekkel vagy honosság elismertetésére irányuló kérelemmel.

3. ábra: Kompolt népessége 1786–1941

(Forrás: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH, Bp. 1960. 68.; *A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. VI. kötet (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Heves megye)*. KSH, Bp. 1979. április 20. 19; 145.; *A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968*. KSH, Bp. 1969. 132–133. *Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint*. KSH, Bp. 1976. 229.)

Számításaim szerint az 1899 és 1914 közötti másfél évtizedben a település lakosságának mintegy 15%-a döntött úgy, hogy Észak-Amerikában folytatja az életét. A forrásokban pedig egyre gyakrabban talákoztam egy Illinois állambeli város, Granite City nevével.

¹³ Barth, 1969.

¹⁴ Bindorffer, 2003. 167–191.

A vándormozgalom résztvevőinek adatait az Ellis Islanden őrzött eredeti utaslistákról készített fényképeket tartalmazó internetes adatbázisból¹⁵ gyűjtöttem össze. Az utaslisták adattartalma időszakonként változott, de minden esetben tartalmazzák a kivándorló nevét, nemét, életkorát, foglalkozását, családi állapotát, állampolgárságát. Az 1910-es évek dokumentumaiban már találunk utalást a utas egészségi állapotára is, sőt az otthon maradt legközelebbi hozzátartozó és az amerikai kapcsolattartó pontos címét is tartalmazzák az ívek. Így akár 16 adatot is összegyűjthetünk személyenként.

No. on List.	Name in full.	Age		Sex.	Married or Single.	Cultural or Occupation.	Able to		Nationally.	Last Residence.
		Yrs.	Mon.				Read.	Write.		
1	Franz Oberling	58	✓	m	man.	labourer	✓	✓	Austria	Kompolt
2	Katharina —	56	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
3	Sisella —	7	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
4	János Terecski	32	✓	m	man.	"	✓	✓	"	"
5	Stuzabeth —	26	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
6	Julia Csanyi	18	✓	f	single	"	✓	✓	"	"
7	Olígaht Kocivik	18	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
8	Maria Kerékypiet	16	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
9	Anna Janku	22	✓	f	"	"	✓	✓	"	"
10	Mary Deransky	30	✓	f	man.	"	✓	✓	"	W. Muchony Hlostovica

4. ábra: A Pannonia fedélzetén 1905. április 3-án New Yorkba érkezők adatait tartalmazó utaslista részlete

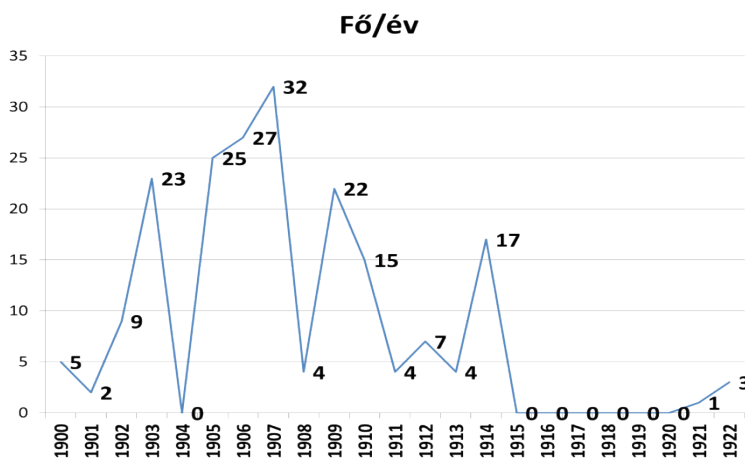
(Forrás: <http://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAyMzc4MDMwMjI4Ijs=/czo4OiJtYW5pZmVzdCI7>)

Adatbázisomban jelenleg 200 személy adatai szerepelnek, de kutatásaim nyomán fény derült további 50 olyan kiutazóra, akinek származási helyét elgépték az utaslisták feldolgozása során, de a neve, az elgéptel településnév és a kapcsolati háló alapján egyértelműen kompolitiként azonosítható. Jelenleg e félszáz személy adatainak rögzítésénél, illetve a kivándorlási adatbázis és a korábban készített gazdasági és demográfiai adatbázis összekapcsolásánál tart a kutatásom. Ha ennek a munkának a végére érek, mintegy 250 személy fejenként akár félszáz adatával tudok majd dolgozni.

A 200 személy természetesen nem egyenletes eloszlásban hagyta el az országot. Az alábbi ábrán látható, hogy ahogyan országosan, úgy Kompolton is 1905 és 1907 közé tehető a kivándorlás csúcspontja. Az országos adatokhoz képest eltérés, hogy noha 1904 országosan is visszaesésként értékelhető, Kompoltról ebben az évben egyetlen személy sem vándorolt ki. Ennek helyi okát még kutatom, de az országosan alacsony adatok hát-

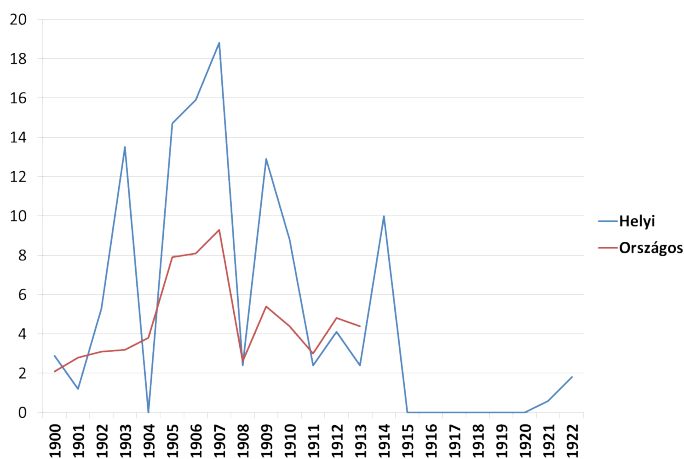
¹⁵ <http://www.libertyellisfoundation.org/>

terében a hazai és célországbeli szabályok szigorodása állhat.¹⁶ Az első világháború alatt (érthető okokból) egyetlen személy sem döntött a kivándorlás mellett.

5. ábra: A kompoltiak kivándorlásának évenkénti megoszlása
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

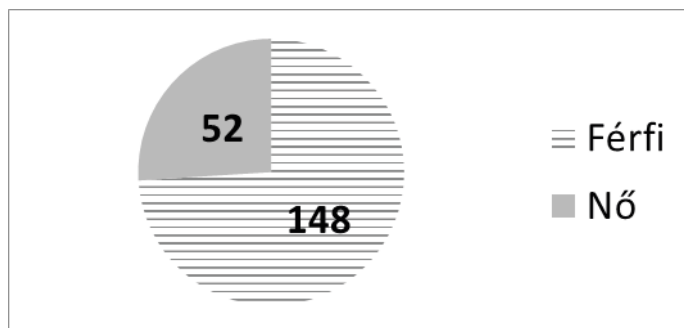
Puskás Julianna kutatásai nyomán lehetőségünk van arra, hogy összevessük az országos kivándorlási rátát a helyi adatokkal. Jól látható, hogy az 1905 és 1907 közötti évek mind országosan, mind helyileg csúcspontot jelentettek, s 1906 ebben némi törést hozott. Összességében elmondható, hogy az országos arányokhoz képest Kompolton többen döntöttek úgy, hogy elhagyják hazájukat.

6. ábra: Kivándorlók száma ezer lakosra vetítve
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis és Puskás, 1982. 66.)

¹⁶ Puskás, 1982. 66.

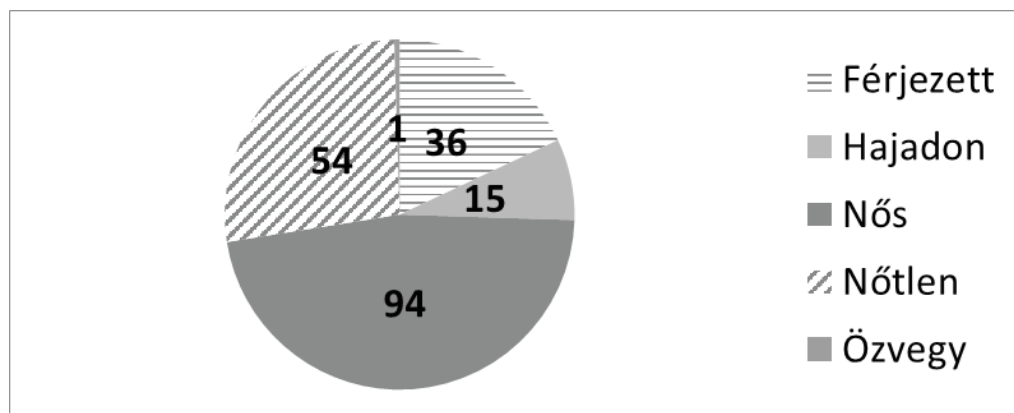
Érdeemes megvizsgálni a már rögzített 200 személy adatait. Az utaslisták tanúsága alapján a kivándorolt kompoltiak közül 148 volt férfi és 52 nő, tehát a már az adatbázisban szereplő migránsok nagyjából 75%-a volt férfi.

7. ábra: A kivándorolt kompoltiak nemek szerinti megoszlása
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

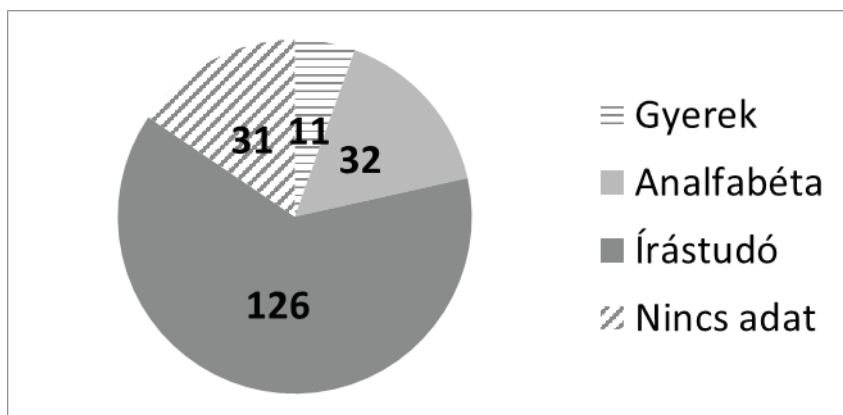
Családi állapot alapján öt csoportba sorolhatjuk az adatbázisban szereplő kivándorlókat. A személyek közel fele (94 fő) nő, nagyjából negyede (54 fő) nőtlen férfi. Ha figyelembe vesszük, hogy a nőtlen férfiak között találjuk a fiúgyermeket is, látható, hogy a migráns férfiak túlnyomó többsége a házasságkötés után döntött úgy, hogy útra kel.

A nők között 1 fő özvegyet, 36 férjezett asszonyt és 15 hajadon lányt találunk, vagyis a nők többsége is a házasságkötés után utazott.

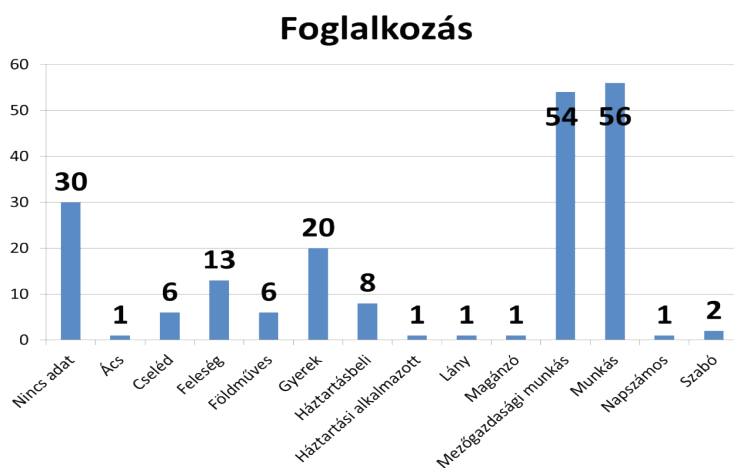
8. ábra: A kivándorolt kompoltiak családi állapota
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

Az utaslisták abból a szempontból is egyedülálló források, hogy nominális adatokat közölnek a személyek alapvető műveltségéről. Ezt vizsgálva megállapítottam, hogy 32 kivándorló volt analfabéta, 126 írástudó, 31 esetben pedig nem áll rendelkezésünkre ez az adat. Külön csoportot képeznek azok a gyerekek, akik feltételezhetően pusztán életkorukból adódóan írástudatlanok (11 fő).

9. ábra: A kivándorolt kompoltiak alapvető műveltsége
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

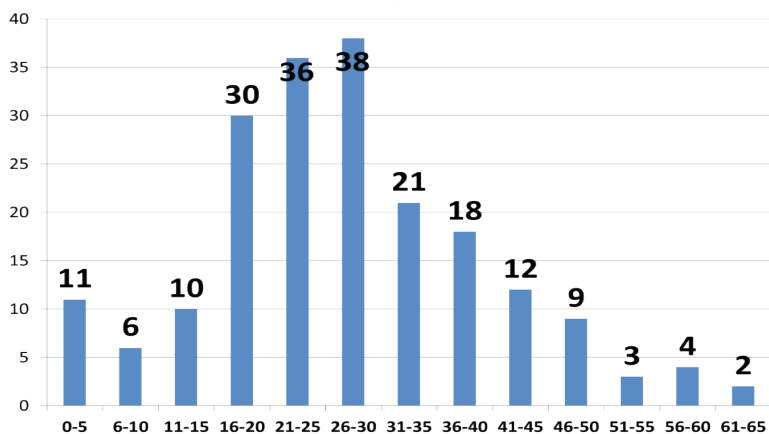
A foglalkozásszerkezetet ábrázoló diagramon látható, hogy a kivándoroltak között túlnyomó többségben voltak a mezőgazdasági munkások és a munkások. Ez érthető, hiszen a migránsok alapvetően agrár környezetből tartottak részben mezőgazdasági környezetbe, részben a szekunder szektorba.

10. ábra: A kivándorolt kompoltiak foglalkozásszerkezete
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

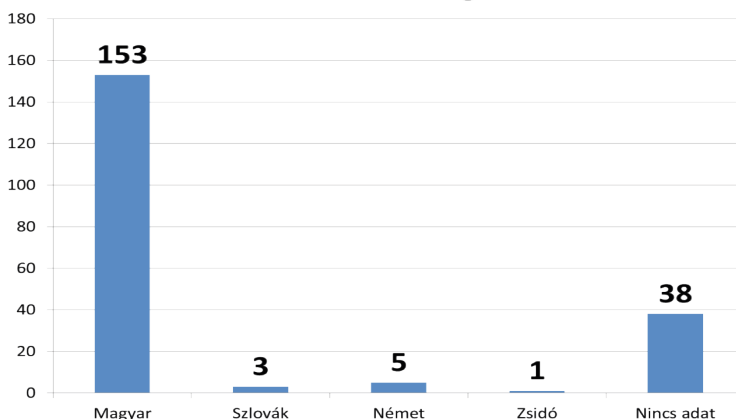
A korcsoportok szerinti vizsgálatból kitűnik, hogy a 16 és 30 év közötti korosztály, tehát a legaktívabbak voltak többségben a kivándoroltak között.

Korcsoportok

11. ábra: A kivándorolt kompoltiak korcsoportonkénti megoszlása
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

Nemzetiség

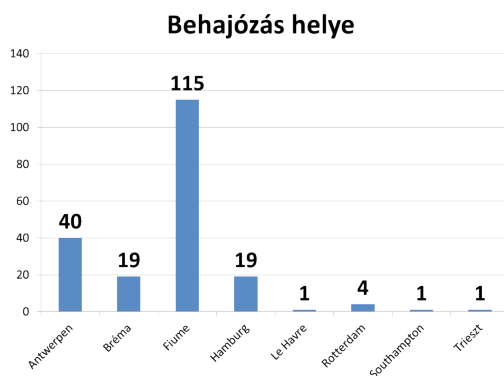
12. ábra: A kivándorolt kompoltiak nemzetisége
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

Korábbi kutatási eredményeim szempontjából az utaslisták nemzetiségre vonatkozó adatai ígérektek a legérdekesebbeknek. Ez az információ is önbevalláson alapult, ám komoly problémát jelent az adatok megbízhatóságának kérdése. Az adatbázis 200 személye közül 153 vallotta magát magyar nemzetiségűnek, s csak 5 németnek. Ez a kérdés további alapos kutatást igényel, azonban az nyilvánvaló, hogy a nemzetiség fogalma (a népszámlálások hasonló kérdéseihez hasonlóan) nem feltétlenül volt világos az adatközlők számára.¹⁷

A források a behajózás helyét is rögzítik. Az utasok túlnyomó többsége (115 fő) Fiumében szállt hajóra, de a kikötők között találjuk Bréma, Le Havre, Rotterdam és South-

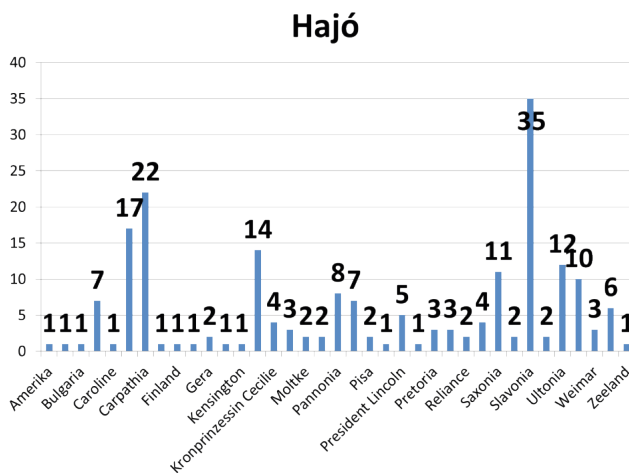
¹⁷ Bindorffer, 2004. 556.

ampton városát is. Fiumében folyóirat is megjelent a kivándorlók névsorával, illetve az amerikai élethez kötődő rémhírekkel.¹⁸

13. ábra: A behajózás helye
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

A megnövekedett migrációs igényeket számos hajó igyekezett kiszolgálni. A Kompoltról utazók többsége a Slavonia¹⁹ fedélzetén hagyta el az országot.

14. ábra: Hajónkénti kompolti utasszám az adott hajó összes útját figyelembe véve
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

¹⁸ Puskás, 1982. 141.

¹⁹ A Slavonia 1883-ban épült Angliában. 570 utas szállítására volt alkalmas, ebből 20 fő I., 550 fő III. osztályon utazhatott. A források szerint 1907-ben leselejteztek. www.libertyellisfoundation.org – utolsó megnyitás: 2015. április 6. A selejtezés dátuma felvet egy problémát, ugyanis az adatbázisomban több olyan személy is található, aki 1907 után utazott, de az utaslistán a Slavonia neve szerepel. Erre a dilemmára az lehet a megoldás, hogy a selejtezés után valószínűleg megkaphatta egy másik hajó is ezt a nevet. Ennek tisztázása folyamatban van.

15. ábra: A Slavonia
(Forrás: www.libertyellisfoundation.org)

1904-ben a Slavonia fedélzetén utazott az USA-ba, a St. Louis-i világkiállításra a Vasárnapi Ujság tudósítója, Zerkowitz Emil is. Utastársai között kivándorlók és az interparlamentáris kongresszusra tartó küldöttek is voltak. Képekkel illusztrált írása alapján magunk elé tudjuk képzelni azt a látványt, amely a kivándorlók elé tárult az Egyesült Államok partjaihoz érve.²⁰

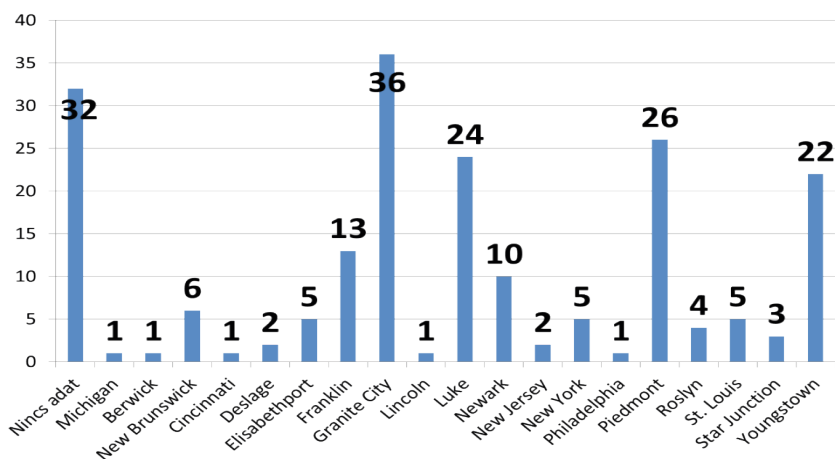
A partok közelébe érve az utasokon izgalom lett úrrá, s egyre csak a szárazföldet kémlelték. Miután a révkalauz átszállt a Slavoniára, a hajó átkelt a Narrows nevű szoroson. A hajóra ekkor orvosok és vámtisztviselők szálltak, akik alaposan meg- és átvizsgálták az utasokat és holmijukat. Balról a Szabadság-szobrot, majd jobbról a Brooklyn hidat és a manhattani felhőkarcolókat láthatták. Az utazás végén a hajó kikötött Ellis Islanden.

Elgondolni is nehéz, milyen mértékű kulturális sokk lehetett ez az utazás egy kompolti földműves számára. Ám az igazi erőpróba csak ekkor következett.

Az adatbázisban szereplő személyek számos várost megjelöltek végcélként, ám a legtöbben az Illinois állambeli Granite Citybe utaztak.

²⁰ Zerkowitz, 1904. augusztus 21. 581.

Célállomás

16. ábra: Végcélként megjelölt városok
(Forrás: Ellis Island-i utaslisták alapján készített adatbázis)

Granite City nevével a kutatás korábbi szakaszában is találkoztam. Egyfelől a képviselőtestület több alkalommal foglalkozott a kivándorlók honosságának ügyével, másfelől a jegyzőkönyvek tanúsága szerint előfordult, hogy Granite City-i lakosok ingatlant vásároltak Kompolton.²¹

A város honlapján is olvashatunk egy 1906-ik évi betelepülési hullámról, melynek során tízezer ember érkezett a városba Közép- és Kelet-Európából. A város egyik pontját „Hungary Hollow”-nak, vagyis „Magyar Völgy”-nek nevezték el.²²

Az egyik legfontosabb Granite Cityhez köthető dokumentumot még a kutatás elején találtam. Az 1915. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek között egy gyűjtőívre bukkantam. A Granite Citybe elszármazott kompoltiak gyűjtést rendeztek a világháború károsultjainak, s az összeget (108 dollár 50 centet, vagyis 753 koronát) elküldték szülőfalujukba.²³

²¹ Kompolt képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1921–1930. MNL HML V-248/4.

²² <http://www.granitecity.illinois.gov/wfapp?ACTION=Node&NodeID=83>

²³ A gyűjtőív megtalálható az 1915-ik évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek között. Az iratcsomó jelzete: MNL HML V-248/2.

GYÜJTŐIV,			
Kompolt község özvegyei és árvái részére.			
Gyűjtők: Wizer József és Wizer Adrás, Granite City-i lakosok.			
Név:	dollár cent	Név:	dollár cent
Engel János	10 00	Szefer Péter	5 00
Wizer András	5 00	Szentes János	2 00
Wizer József d.	2 50	Szajer József	5 00
Wizer József d.	5 00	Udvari János	1 00
Wizer Péter d.	5 00	Bednár László	4 00
Hoshauer János	- 20	Wizer József banyi	- 50
Gyarmati Béla	- 25	Vörös István	2 00
Wizer József-gyermek	2 00	Stemmer János	1 00
Tózer Péter	5 00	Szabó Orbán	2 00
Horváth András	2 00	Dr. Lovász Andrási	1 00
Hoshauer László	- 50	Thalponai János	
Tózer János, árt.	1 00	Szent László bankár	
Toroghári József	1 00	minden költség nélkül	
Wizer Mihály	5 00	az időseket elbírálta	
Wizer János	- 50	összesen: 108 dollár 50 cent	
Udvari Mária	1 00	elvon: 100 dollár 50 cent	
Wizer József	2 00	amit két asszonynak a	
Udvari István	3 00	háború után a háború	
Vigyor János	2 00	ban elvett özvegyei és	
Wizer Katalin	1 00	árváinak, de még az	
		is két gyermekeiknek is.	

Luke-ból	
Wizer József d.	5 00
Wizer János d.	2 00
Tóth Flórián	- 50
Tóth Péter	1 00
Wizer István László	- 50
Tóth József	5 00
Schmitt József	3 00
Schmitt János	1 00
Tóth László	- 25
Tóth György	1 00
Köröspach Endre	- 50
Horváth László	1 00
Horváth Terence	1 00
Kis István	- 50
Köfing János	1 00
Köröspach Antal	1 00
Blócz István	- 50
Sármány István	50
Összesen	32 25
szita költség	
áronva	
maradt	32 10

17. ábra: A Granite Cityben (II) és Luke-ban (Md) rendezett gyűjtés eredménye (Forrás: MNL HML V-248/2.)

Sajátos tény, hogy az „amerikai segély” megérkezésével közel egy időben a képviselőtestület 841/915. iktatószám alatt foglalkozott egy alispáni felhívással, mely az ellenség által elpusztított határszéli, Sáros vármegyei községek újraépítésének támogatására szólította fel a település lakosságát. Mayer János, a helyi politika meghatározó alakja, későbbi agrárminiszter lelkes és buzdító beszéde után a testület úgy döntött, összegyűjt 600 koronát erre a célra. Azt, hogy ki mennyit adjon, adó és birtok arányában határozták meg.²⁴

Több véletlen folytán sikerült kapcsolatot találnom a Granite Citybe kivándorolt kompoltiak leszármazottaival, pontosabban a migránsok unokáival. Aktivitásával kiemelkedik közülük John Keith Veizer, aki 2015-ben megjelent könyvében²⁵ hivatkozik kutatási eredményeimre. Az általam feltárt gyűjtőívben több felmenője között megtalálható Wizer „begró” József neve is, aki 1905-ben vándorolt ki Amerikába, s 10 évvel később 50 centet küldött Kompoltra.

²⁴ 1915. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek. Az iratcsomó jelzete: MNL HML V-248/2.

²⁵ Veizer, 2015.

Válságos hétköznapok

A személyes találkozás és a többszöri levélváltás nyomán feltárult előttem a kivándoroltak és leszármazottaik életmódja. Így a XVIII. századi telepítést követő mintegy 250 év történetének kutatása után lehetőség nyílt arra, hogy további száz év történetére koncentráljak.

Azt már a kivándorlás kérdéseire irányuló kutatás kezdetén feltételeztem, hogy a Kopoltról az Egyesült Államokba érkező személyek esetében egzisztenciális deficittel számolhatunk. A korábban saját földjükön önállóan gazdálkodó férfiak ipari (segéd) munkásokká váltak, s szinte egyik napról a másikra kellett életmódot váltaniuk.

Keith Veizer és más leszármazottak információi alapján körvonalazódni látszik, hogy ez egy önkizsákmányoló életmód volt. Mert bár lehet, hogy munkájukkal megteremtették egy stabilabb egzisztencia alapjait, azt gyakran saját egészségük rovására tették.

A gondok elől sokan az alkoholizmusba menekültek. Tudunk olyan személyről, aki munkaképességét csökkentő munkahelyi balesete után lett az alkohol rabja.²⁶

A gazdasági válságok következményeit is fokozottan viselték a migránsok. Az 1907-es bankpánik után kibontakozó gazdasági válság idején a „Hungary Hollow” a „Hungry Hollow” nevet kapta.²⁷

A gazdasági világválság személyes tragédiákhoz vezetett. Volt, aki vonat elé vetette magát, volt, aki felesége sírján mérget ivott. A férfiak munkájukat elveszítve akár több száz mérföldet is gyalogoltak a sínek mentén, hogy pénzkereseti lehetőséget találjanak. A fiatalok a vasútállomásokról próbáltak tüzelőt lopni, ám a vasúttársaság fegyveres őrei gyakran rálóttak a migránsokra. Így tudunk olyan fiúról, aki haslövést kapott, de otthon nem merte elmondani, mi történt, így reggel vértócsában fekve találtak rá az ágyában.²⁸

A gazdasági válság tehát fokozottan érintette a még csak bizonytalan egzisztenciával rendelkező bevándorló családokat.

Összegzésül

A migrációs folyamatok mögött számos motivációs tényező állhat. Ernst Georg Ravenstein alkotta meg a push- és pull-faktorok elméletét.²⁹ Ennek értelmében a migrációt kiváltó tényezők vagy a kibocsátó ország felől mintegy „tolják” a népességet, vagy a célország felől érvényesül egyfajta vonzás. Az esetek jelentős részében természetesen a push- és pull-hatás együttes működéséről is beszélhetünk.

²⁶ Keith Veizer személyes közlése.

²⁷ <http://www.granitecity.illinois.gov/wfapp?ACTION=Node&NodeID=83>

²⁸ Keith Veizer személyes közlése.

²⁹ Vö.: Grigg, 1977. 42.

Kutatásomban igyekszem fényt deríteni a kompoltiak vándorlását motiváló faktorokra. Eddigi eredményeim nyomán állítható, hogy elsősorban gazdasági motivációkról beszélhetünk. Készülő adatbázisom segítségével ennek részleteire is fényt deríthetnek. Emellett egyéni esettanulmányokon keresztül körvonalazódnak olyan személyes válságszituációk is, melyek arra ösztönözheték az egyéneket, hogy egy új országban folytassák életüket.

Ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonítok az adatbázis készítése során a kapcsolati hálózatok működésének. Amellett, hogy a szakirodalom is kiemeli ezek migrációban betöltött szerepét,³⁰ saját kutatásomban is látszik, hogy az „anyaországban” kialakult személyes kapcsolatok jó táptalajul szolgálnak a kivándorlás tömegessé válásához száz évvel ezelőtt és napjainkban egyaránt.

Természetesen nem gondolhatom azt, hogy a fentiekben leírt kutatás befejezésével majd választ tudok adni a migrációs folyamatok kapcsán felvetődő kérdések mindegyikére, s megoldással sem szolgálhatok a vándorlás okozta társadalmi, politikai és gazdasági feszültségekre. Reményeim szerint azonban eredményeim segíthetik a problémakör megértését.

Arra nézve, hogy a kivándorlás kezelése a XX. század elején sem volt egyszerű és gyors feladat, jó példa az alábbi szöveg, melyet tanulmányom végszavául szánok:

„A kivándorlás csökkentésére a közgazdasági és iparfejlesztési irányban teendő intézkedések képezik a leghathatósabb eszközt, és a kormány minden egyes tagja saját ügykörében mindent el fog követni, hogy ez irányban kedvezőbb állapotokat teremtsen, és mindazok az okok, melyek a kivándorlást elősegíthetik, lehetőleg elháríttassanak.”³¹

Felhasznált források és szakirodalom

Források

1851. és 1853. évi Heves megyei összeírások községsoros adatai (MNL HML IV-417/13 №2011)
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Kvnny., Bp. 1902–1906. A népesség általános leírása községenként (1902)
- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Atheneum, Bp. 1912–1920. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912)
- A népmozgalom főbb adatai községenként 1828–1900. VI. kötet (Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Miskolc, Heves megye). KSH, Bp. 1979. április 20.
- A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. KSH, Bp. 1969.
- Az 1890-iki népszámlálás főbb eredményei vármegyék és községek szerint. Szerk. Jekelfalussy József. Pesti Kvnny., Bp. 1892.

³⁰ Hautzinger–Hegedüs–Klenner, 2014. 30.

³¹ A kivándorlásról szóló 1903. évi IV. törvénycikk általános indoklása. Közli: Uo. 10.

Az 1920. évi népszámlálás. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Kivny., Bp. 1923–1929. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1923)

Az 1941. évi népszámlálás. 2. Demográfiai adatok községek szerint. KSH, Bp. 1976.

Az 1941. évi népszámlálás. 3/a Anyanyelv, nemzetiség, nyelvismeret. KSH, Bp. 1983.

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). KSH, Bp. 1960.

Ellis Island-i utaslisták (<http://www.libertyellisfoundation.org/> – utolsó megnyitás: 2017. január 10.)

Gyűjtőív, Kompolt község özvegyei és árvái részére. A gyűjtőív megtalálható az 1915-ik évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek között. Az iratcsomó jelzete: MNL HML V-248/2

Kompolt képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1921–1930. (MNL HML V-248/4)

Kompolti halottak, kereszteltek, házasultak anyakönyve I. kötet (1819–1859) (Őrzési hely: káli római katolikus plébánia)

Szakirodalom

Bakó Ferenc: Kompolt község településnéprajzának vázlata. Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I. (Studio comitatensia 23. Szerk. Novák László). Különnyomat, Szentendre, é. n.

Bakó Ferenc: Párhuzamok és eltérések az Eger környéki magyarság és a nemzetiségek településében, építkezésében. In: Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon. (Az 1984 októberében megrendezett konferencia anyaga) Miskolc 1984.

Barth, Friedrik (ed.): Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences. Bergen, 1969.

Bindorffer Györgyi: „nem tudok jól magyarul”. A hazaszeretet megnyilvánulása Véménden. In: Kisebbségkutatás 4. (2004)

Bindorffer Györgyi: Névhasználat és hazafiság a magyarországi sváboknál (Megjelent: Kötő-jelek 2002, [Eds Némedi D, Szabari V, Fonyó A], ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete, Budapest, 2003.)

Bleyer, J. (Hrsg.): Das Deutschtum in Rumpfungarn. (Mit ethnographischen und siedlungsgeschichtlichen Karten). Bp. 1928.

Éble Gábor: A deprői uradalom birtoklási története. Pfeifer Ferdinánd, Bp. 1909.

Grigg, D. B.: E. G. Ravenstein and the „laws of migration”. Journal of Historical Geography, 1977/3.

Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: A migráció elmélete. Budapest, 2014.

Horváth László: A XX. századi Heves megyei kivándorlás alapvetése 1910-ig. In: Agria 37. (Az Egri Múzeum Évkönyve, 2001)

Keith Veizer: VeizerVizerWieserWieser. A Memoir, Eight Stories, and a Search from Granite City to Kompolt. H.n., 2015.

Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Budapest, 1982.

Tóth Ágnes: A svábok kiűzése, internálása, 1945. In: História 28. (2006:4)

Várkonyi Péter: Kompolt gazdasági és társadalmi viszonyai a XX. század első felében. In: A XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjazott hallgatóinak dolgozatai. Szerk. Bíró Melinda. Eger, 2013.

Zerkowitz Emil: New York. In: Vasárnapi Ujság 51:34. (1904. augusztus 21.)

A kötet szerzői

Ambrus László – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Pap József, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Bárány Balázs – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Rainer M. János, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Dinnyés Patrik – A Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence története 1526–1790 között doktori program; témavezető: dr. Gebei Sándor, professor emeritus, Eszterházy Károly Egyetem

Faa-Lendvai Erzsébet – A Magyar Királyság, illetve a Kárpát-medence története 1526–1790 között doktori program; témavezető: dr. Monok István, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Fábián Máté – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Rainer M. János, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Főcze János – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Romsics Ignác, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Gál Máté – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program, témavezető: dr. Rainer M. János, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Goóg Melinda Éva – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Monok István, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Gyombolai Gyula – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Szabó Csaba, főigazgató-helyettes, Magyar Nemzeti Levéltár

Karsai-Nagy Zoltán – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; dr. Tóth Eszter Zsófia, tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet

Péterffy Gergely – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Germuska Pál, research fellow, Department of History and Civilization European University Institute

P. Farkas Ilona – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Bartók Béla, főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem

Rakita Eszter – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Pap József, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Sebők Szilvia – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Bartók Béla, főiskolai docens, Eszterházy Károly Egyetem

Szuromi Rita – II. évfolyamos történelem MA szakos hallgató; témavezető: dr. Pap József, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem

Várkonyi Péter – Magyarország története a reformkor végétől napjainkig doktori program; témavezető: dr. Pap József, főiskolai tanár, Eszterházy Károly Egyetem

